

UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH

Filozofická fakulta

Katedra histórie

HRANICE V PRIESTORE A ČASE

STRETNUTIE MLADÝCH HISTORIKOV X.

*Zborník príspevkov z 10. vedeckej konferencie mladých historikov, ktorú zorganizovala
Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach v dňoch
18.-19. novembra 2020*

Dana Kušnírová, Peter Pavonič (eds.)

Košice
2021

Hranice v priestore a čase **Stretnutie mladých historikov X.**

Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Košice, 18.-19. november 2020

Editori:

Mgr. Dana Kušnírová, Mgr. Peter Pavonič
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Recenzenti:

RNDr. Stela Csachová, PhD.
Katedra geografie PF UPJŠ v Košiciach

Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.
Katedra histórie FF UPJŠ v Košiciach

Mgr. Patrik Kunec, PhD.
Katedra histórie FF UMB v Banskej Bystrici

doc. PhDr. Slávka Otčenášová, PhD.
Katedra histórie FF UPJŠ v Košiciach

prof. PaedDr. Štefan Šutaj, Dr.Sc.
Katedra histórie FF UPJŠ v Košiciach

Tento text je publikovaný pod licenciou Creative Commons 4.0 - Attribution CC BY NC ND
Creative Commons Attribution –NonCommercial - No-derivates 4.0 („Uved’te pôvod –
Nepoužívajte komerčne - Nespracovávajújte“)

Za odbornú a jazykovú stránku jednotlivých príspevkov zodpovedajú autori. Rukopis neprešiel jazykovou kontrolou.

Umiestnenie: www.unibook.upjs.sk

Dostupné od: 28.04.2021

ISBN 978-80-8152-988-7 (e-publikácia)

OBSAH

Sexuálne odriekanie ako hranica medzi duchovným a svetským v kresťanskej tradícii (1. – 4. storočie n.l.) <i>Martin Vincurský</i>	4
Setkání na hranicích. Jednání českých knížat s Arpádovci a Piastovci <i>Ludmila Luňáková</i>	14
Hranice a pohraničie v kontexte osmansko-uhorských vojen 16. a 17. storočia <i>Michal Celnar</i>	25
Malé Karpaty a Považský Inovec ako životný priestor nemecky hovoriacich drevorubačov – Huncokárov <i>Pavol Krajčovič</i>	34
Idea, názov, koncepcia a hranice Vojvodiny <i>Jan Hrcán</i>	45
Prirodzené hranice, historické hranice, politické hranice: diskurz o budúcej podobe a povahe nezávislého Poľska v podmienkach Veľkej emigrácie do roku 1861 <i>Oliver Zajac</i>	58
Hranice a imaginácia: Reflexia prenikania nových myšlienkových konceptov do spoločenského myslenia na prelome 19. a 20. storočia na príklade diskurzu slovenského národnoemancipačného hnutia <i>Blažena Krížová</i>	65
Menová reforma v Československu v roku 1919 v medzinárodnom kontexte <i>Michal Petříček</i>	75
Vznik ochranej zóny na Slovensku v marci 1939 <i>Adam Bielez</i>	87
Komunizmus medzi politickou ideológiou a náboženstvom <i>Peter Pavonič</i>	98
K niektorým aspektom vývoja vysokého školstva v kontexte bipolarity sveta <i>Miriama Filčáková</i>	111
Hranice ako sociálny konštrukt – prípad juhoslovanskej a srbskej národnej identity v učebniciach dejepisu na pozadí štátnej dezintegrácie <i>Anna Lomen</i>	136

SEXUÁLNE ODRIEKANIE AKO HRANICA MEDZI DUCHOVNÝM A SVETSKÝM V KREŠŤANSKEJ TRADÍCI (1. – 4. STOROČIE N.L.)

Martin Vincurský

Historický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita v Brne

Abstrakt: *Bez ohľadu na to, akú úlohu zohral príchod kresťanstva v utváraní sexuálnej morálky neskorej antiky, bezpochyby bolo kresťanstvo týmito procesmi nezvratne ovplyvnené. Prejavilo sa to napr. vznikom rôznych menších i väčších hnutí, pre ktoré bola otázka trvalého sexuálneho odriekania natoľko dôležitá, že v ich teológii tvorila hranicu medzi samotnou spásou a zatratením. V 3. a 4. storočí dochádza tiež k rozšíreniu pustovníckeho a mníškeho životného štýlu a k výraznejšiemu presadzovaniu názoru, že sexuálna aktivita (bez ohľadu na to či je praktizovaná v manželstve alebo mimo neho) je vo svojej podstate nečistá. Toto bolo tiež hlavným argumentom presadzovania klerikálneho celibátu od 4. storočia do gregoriánskej reformy v 11. a 12. storočí (a aj ďalej). Túžby či snahy o obmedzenie sexuálneho života ľudí sa pritom obvykle spájali so vznešenou odvolávkou na vyššiu úroveň spirituality. Kresťania, ktorí sa vzdali tohto druhu telesnosti, začali byť chápaní ako „lepší“ a automaticky hodní väčšej odmeny pred Všemohúcim.*

Kľúčové slová: *sexuálne odriekanie, zdržanlivosť, askéza, celibát, heretické hnutia, enkratiti, raná cirkev*

Abstract: *Regardless the role that advent of Christianity played in shaping of sexual ethics of late antiquity, Christianity has undoubtedly been irreversibly influenced by these processes. It expressed itself e. g. by the emergence of various smaller and larger movements, for which the issue of permanent sexual renunciation was important in such a degree that in it's theology it formed the boundary between salvation itself and eternal damnation. In the 3rd and 4th centuries the hermit and monastic lifestyle emerged together with even stronger assertion that sexual activity (whether practiced in or outside of marriage) is essentially impure. This acted also as the main argument for promoting clerical celibacy from the 4th century to the Gregorian reform in the 11th and 12th centuries (and beyond). At the same time, desires or efforts to limit people's sexuality were usually associated with a noble appeal to a higher level of spirituality. Christians who gave up this kind of carnality began to be considered "better" and automatically worthy of greater reward in front of the face of Almighty.*

Keywords: *sexual renunciation, continence, asceticism, celibacy, heretic groups, enkratites, early church*

V polovici 1. storočia n.l. odpisoval Pavol z Tarzu († po r. 60) na jeden z listov, ktorý obdržal od kresťanov z korintskej cirkvi. Hoci sa pôvodný korintský list nedochoval, Pavlova odpoveď jasne ukazuje, že v ňom bolo formulovaných niekoľko konkrétnych problémov. Úplne prvý, na ktorý reaguje, sa týkal pohlavnej zdržanlivosti v rámci manželskej zmluvy. Pôvodcami otázky museli byť niektorí korintskí kresťania, ktorí sa domnievali, že „je dobré, ak sa muž nedotýka ženy“.¹ Ich demonštratívne odmietnutie jedného z najvýraznejších prejavov telesnosti

¹ Prvý list Korinťanom (1Kor) 7,1 (všetky citované preklady biblického textu pochádzajú z *Biblia*. Slovenský ekumenický preklad. Banská Bystrica : Slovenská biblická spoločnosť, 2018.). Rôzne interpretácie 1Kor 7 sú publikované v dnes už takmer neprebernom množstve literatúry. Jeden z najlepších komentárov, ktorý poznám, podrobne spracoval Gordon D. FEE. *The First Epistle to the Corinthians*. Grand Rapids : William B. Eerdmans Publishing Company, 1988, s. 266-357. Porov. GARLAND, David E. The Christian's Posture Toward Marriage and Celibacy: 1 Corinthians 7. In *Review & Expositor*. ISSN 0034-6373, 1983, roč. 80, č. 3, s. 351-362. Pohľad z konzervatívno-katolíckeho tábora: HEID, Stefan. *Zölibat in der frühen Kirche. Die Anfänge einer Enthaltenspflicht für Kleriker in Ost und West*. Paderborn; München; Wien; Zürich : Ferdinand Schöningh,

prekvapivo kontrastovalo s židovskou tradíciou a s Božími výrokmi z knihy Genesis: „*nie je dobré človekovi byť samému*“ alebo „*plodte sa a množte sa*“.²

Pavlova následná argumentácia odhaľuje niektoré zaujímavé detaily vyplývajúce z korintských úvah. Predovšetkým, snaha „nedotýkať sa ženy“ zjavne viedla niektorých k svojvoľnému rozhodnutiu prestať naplňovať sexuálne potreby svojich manželiek. Iných tieto názory priviedli až k úvahám o rozvoze alebo dokonca k rozvodom samotným. Našli sa zjavne aj takí, ktorí tvrdili, že uzatvorenie manželstva – asi najmä kvôli sexuálnej aktivite, ktorú tento zväzok implikuje – je dokonca hriechom. A čo viac, pravdepodobne sa pri tom všetkom odvolávali na duchovnosť a Svätého Ducha samotného.³

Ako naznačuje už Pavlova kritika v Prvom liste Korint'anom, vplyv podobných názorov sa do vnútra kresťanských komunít pretláčal zvonku – v rôznych podobách a prakticky okamžite od počiatkov ich existencie. Pokúšať sa o detailné sledovanie ich pôvodu by ale bolo značne megalomanským zámerom. Otázkou tiež je, do akej miery je to vôbec možné. Uspokojme sa pre tentoraz s tvrdením, že tieto ideové vplyvy boli prítomné a ich zásadný dopad je dobre sledovateľný v priebehu cirkevných dejín. Ako uvidíme na nasledujúcich riadkoch, pre mnohých predstavoval konkrétny postoj k sexualite neobyčajne dôležitú hranicu medzi duchovným a telesným (svetským) spôsobom života. Pre „extrémistov“ šlo o hranicu medzi životom a smrťou, teda medzi večnou spásou alebo ztratením. Pre umiernenějších predstavovala aspoň rozdiel medzi nižšou a vyššou úrovňou kresťanského života. V toku času sa táto hranica stále vyvíjala, pevne sa zakorenila do mentalít a bola súčasťou veľkých procesov, medzi ktoré počítam aj nekončiaci boj za postavenie „hradby celibátu“, ktorá mala deliť klérus od všetkých ostatných.⁴

Predkladaný text nemožno chápať ako vyčerpávajúce riešenie problematiky. Snáď mi bude odpustené, že mnohé dôležité mená len spomeniem, a ďalšie možno neuviedim vôbec. Mojim zámerom je ukázať, aké myšlienky a procesy (a možno tiež akým spôsobom) sa v priebehu prvých troch-štyroch storočí cirkevnej histórie mohli podieľať na vytváraní či pretváraní chápania (duchovnej) hodnoty sexuálnej zdržanlivosti v životoch kresťanov. K úvahám tohoto druhu ma priviedlo štúdium literatúry – po prvý raz predovšetkým prác Davida G. Huntera, potom i iných, na ktoré budem priebežne odkazovať v poznámkach.⁵ Hoci sám patríam do protestantského konfesijného tábora, verím, že sa oblúkom vyhnem nevhodnej a zbytočnej polemike o „apoštolskom pôvode“ klerikálneho celibátu či sexuálneho odriekania z duchovných dôvodov.⁶ Pri premýšľaní o vytýčenej téme však narazíme asi na

2003, s. 29-36; porov. tiež TICHÝ, Ladislav. *První list Korintským*. Praha : Centrum biblických studií AVČR a UK, 2019, s. 78-98.

² Genesis (Gn) 2,18; 1,28. Súčasťou starovekého judaizmu sice bolo tiež esénske hnutie, ktorého členovia sú známi odmietaním sexuality a manželstva (hoci aj tu ide o zjednodušené tvrdenie), ale v porovnaní s obecným judaizmom ide o celkom marginálnu skupinu ľudí. Pre počiatočný prehľad pozri SANDERS, Ed P. *Judaism : Practice and Belief, 63 BCE-66 CE*. London : SCM Press; Philadelphia : Trinity Press International, s. 345-379. K židovským názorom na manželstvo a celibát pozri BLOCK, Daniel I. Marriage and Family in Ancient Israel. In *Marriage and Family in the Biblical World*. Zost. K. M. Campbell. Downers Grove : InterVarsity Press, 2003, s. 33-102; McARTHUR, Harvey. Celibacy in Judaism at the Time of Christian Beginnings. In *Andrews University Seminary Studies*. ISSN 0003-2980, 1987, roč. 25, č. 2, s. 163-181; dobré zhrnutie má RYŠKOVÁ, Mireia. *Pavel z Tarsu a jeho svět*. Praha : Karolinum, 2014, o celibáte s. 98-101.

³ Naznačujú to aj ďalšie pasáže z 1Kor (napr. kap. 14), ale tiež Pavlova reakcia na tento konkrétny problém. Na záver svojej argumentácie si neodpustí poznámku: „*A nazdávam sa, že aj ja mám Božieho Ducha*“ (1Kor 7,40).

⁴ O „hradbe celibátu“ hovoril napr. KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 1*. Praha : Zvon, 1991, s. 144.

⁵ Najmä monografia: HUNTER, David G. *Marriage, Celibacy, and Heresy in Ancient Christianity. The Jovinianist Controversy*. Oxford : Oxford University Press, 2007. 320 s.

⁶ Narážam tu na debaty podobné tým, ktoré boli živé najmä v minulom a predminulom storočí a ich účelom bolo dokázať či naopak vyvrátiť „apoštolský pôvod“ celibátnej praxe v katolíckej cirkvi. Existujú ale aj pomerne „nové“ práce z konzervatívno-katolíckeho prostredia, ktoré sa túto prax pokúšajú hájiť (podľa mnohých skôr neúspešne)

viaceré roviny chápania fenoménu hraníc vrátane tých medzi „ortodoxiou“ a „herézou“, ktoré sú obecné nesmierne pohyblivé, členité a často celkom nejasné.

Aby sa nikto nechválil

Obsah Pavlových listov býval už v dobe ich spísania často nepochopený, niektorými ľuďmi aj priamo „prekrúcaný“.⁷ Majúc pred očami niektoré interpretácie, ktoré povstali už pomerne skoro po Pavlovej smrti, nemožno sa zbaviť dojmu, že to dvojnásobne platí o siedmej kapitole Prvého listu Korint'anom.⁸ Pavlov text môže skutočne pôsobiť trochu rozporuplne. Na jednej strane korintské stanovisko kritizuje, na strane druhej ale celibát odporúča. Nie každý si však všimol, že Pavlom propagovaný celibát je esenciálne odlišný od toho „korintského“. Obzvlášť pozoruhodné a kľúčové pre pochopenie Pavla sú veľmi špecifické a v zásade čisto pragmatické dôvody, pre ktoré tento životný štýl odporúča. Nenájdeme medzi nimi ani náznak budúcej argumentácie o rituálnej čistote, inšpirovanej starozákonnými textami, alebo odvolávku na Ježišov slobodný život. Pavol nemal žiadny problém so sexualitou ako takou, ak bola praktizovaná v rámci manželskej zmluvy. Z jeho výkladu tiež vôbec nevyplýva, žeby sexuálne odriekanie viedlo k vyššej forme „duchovnosti“, ani žeby človeka priblížilo k Bohu. Pre Pavla znamenal celibát „neženatost“, ktorej zámerom mala byť pragmatická väčšia voľnosť pre službu pred rýchlo sa blížiacim koncom. Sexuálna zdržanlivosť je tu len samozrejým dôsledkom slobodného stavu, ale nie je Pavlovým cieľom. Je len akýmsi „vedľajším produktom“.⁹ Korintský dôraz na zdržanlivosť preto Pavol vníma minimálne ako zbytočný (ak nie priamo škodlivý): „*Draho ste boli kúpení; nestávajú sa otrokmi ľudí!*“.¹⁰ Tento argument pekne rozvíja aj na celkom inom mieste, v Liste Kolosanom: „*Ak ste teda s Kristom zomreli živlom sveta, prečo sa ako tí, čo žijú vo svete, podriaďujete predpisom: Neber do rúk, neokús, ani sa nedotýkaj? Ved' sú to iba ľudské príkazy a náuka o veciach, ktoré sa použitím ničia. Vyzerá to ako múdrosť, ako zvláštny prejav nábožnosti, sebaponižovania a telesného umŕtšovania. No nikomu nie sú na česť, ale len na uspokojenie telesného zmyšľania.*“¹¹

Ak by sa nám aj zdalo, že Pavlova argumentácia v 1Kor 7 je dvojnásobná, pri čítaní pastorálnych epištol takýto problém asi riešiť nebudeme.¹² Učenie mierené proti manželstvu je tu bez obalu kategorizované ako „náuka démonov“.¹³ Biskupi a diakoni majú byť „mužmi jednej ženy“ a ich deti musia byť dobre vychované – „lebo ak niekto nevie viesť vlastnú domácnosť,

nie len teologicky, ale aj historicky. Napr. COCHINI, Christian. *Apostolic Origins of Priestly Celibacy*. San Francisco : Ignatius Press, 1990. 469 s.

⁷ Druhý Petrov list 3,16.

⁸ HUNTER, David G. The Reception and Interpretation of Paul in Late Antiquity: 1 Corinthians 7 and the Ascetic Debates. In *The Reception and Interpretation of Bible in Late Antiquity*. Zost. L. di Tommaso, L. Turescu. Leiden; Boston : Brill, 2008, s. 163-191.

⁹ DEMING, Will. *Paul on Marriage and Celibacy : The Hellenistic Background of 1 Corinthians 7*. Grand Rapids; Cambridge : William B. Eerdmans Publishing, 2004, s. 216.

¹⁰ 1Kor 7,23.

¹¹ List Kolosanom 2,20-23.

¹² Dnes je vo vedeckej obci už všeobecne rozšírený názor, že autorom pastorálnych epištol, teda Prvého a Druhého listu Timotejovi (1Tim, 2Tim) a Listu Titovi (Tit), nie je apoštol Pavol (stručný prehľad argumentov pre a proti OPATRŇÝ, Dominik. *Pastorálni listy*. Praha : Centrum biblických štúdií AVČR a UK, 2019, s. 18-22). Pre nás je tento problém vcelku nepodstatný. Dokonca aj ak vezmeme do úvahy prípadný časový posun týkajúci sa vzniku predmetných textov. Bádania, ktorí Pavlovo autorstvo spochybňujú, obvykle tieto texty datujú na pomerne širokej škále od poslednej štvrtiny 1. storočia do polovice 2. storočia a ich obsah spájajú napr. s polemikami proti Markionovi alebo iným „gnostikom“. Ako ale vidno z textu 1Kor, podobné názory na sexualitu sa medzi kresťanmi šírili už v Pavlovej dobe (toto si všimaj FEE, Gordon D. *1 and 2 Timothy, Titus*. Peabody : Hendrickson, 1988, s. 161).

¹³ 1Tim 4,1-5.

ako sa bude starať o Božiu cirkev?“¹⁴ Mladé vdovy sú výslovne nabádané k uzatváraniu druhých manželstiev a k plodeniu detí.¹⁵ Viac krát počuť tiež kritiku obvykle bližšie nešpecifikovaných bludárov.¹⁶

Aj z vyššie povedaného vyplýva, že akákoľvek predstava raného kresťanstva ako homogénneho hnutia, je jednoducho neprijateľná. Rôzni ľudia si rôznym spôsobom vykladali, čo to znamená nasledovať Krista a škála názorov bola bohatá. Mnohí žili pobožné rodinné životy v mestách.¹⁷ Ďalší sa vzdali manželstva aj plodenia detí a zasvätili svoj život askéze. Niektorí zašli dokonca tak ďaleko, že sa vykastovali.¹⁸ Asketici navyše začínali mať dojem, že ich snaženie a obete majú vyššiu duchovnú hodnotu a aspoň podvedome sa mnohí z nich považovali za lepších, než sú ostatní. Asketické dôrazy na zdržanlivosť, chudobu a pôsty sa takto nezriedka stávali prostriedkom k presadzovaniu moci nad tými „slabšími“, ktorí takéto „hrdinský“ život pre Krista nevedú. Idea spásy „bez skutkov, aby sa nikto nechválil“ nebola, zdá sa, všade prijímaná rovnako.¹⁹

Keď asi na prelome 1. a 2. storočia písal korintskej cirkvi list rímsky presbyter Klement († okolo r. 100), pokúšal sa riešiť možno ešte vážnejšie problémy, než tie, na ktoré odkazoval Pavol („Už vtedy ste mali sklony k roztržkám. Ale vtedy to ešte nebolo tak zlé.“).²⁰ Tých, čo by chceli príliš vyzdvihovať svoju askézu napomína: „Zdržanlivý nech sa nechváli svojou zdržanlivosťou, ale nech si radšej uvedomí, že iný mu dal dar sebaovládania.“²¹ V podobnom duchu sa vyjadril niekedy v prvej polovici 2. storočia antiochijský biskup Ignatios († okolo r. 135). Od kresťaniek očakával, že svojich manželov budú uspokojovať „telesne i duchovne“. Manželia zasa majú „milovať svoje manželky ako Kristus svoju Cirkev“. Tým, čo sú schopní zachovávať zdržanlivosť odkazuje, nech sa nechvália, lebo „kto sa chváli, je stratený“.²² Klement z Alexandrie († okolo r. 215) vedel o ľuďoch, ktorí „vyhlasujú, že manželstvo je smilstvom a učia, že bolo vynájdené diablom. Hrdo o sebe vyhlasujú, že napodobňujú Pána, ktorý sa ani neoženil, ani na tomto svete nevlastnil majetok. Chvastajú sa, že rozumejú evanjeliu lepšie, než ktokoľvek iný. Písmo o nich hovorí: 'Boh sa protiví pyšným, ale pokorným dáva milosť'“.²³

Hranice svätosti a herézy

¹⁴ 1Tim 3,2-5; porov. tiež 1Tim 3,12; Tit 1,6. Čo presne znamená „byť mužom jednej ženy“ nie je celkom jednoznačné. Prehľad interpretácií uvádza BALTENSWEILER, Heinrich. *Die Ehe im Neuen Testament. Exegetische Untersuchung über Ehe, Ehelosigkeit und Ehescheidung*. Zürich; Stuttgart : Zwingli Verlag, 1967, s. 239-241; podrobnejšie PAGE, Sydney. *Marital Expectations of Church Leaders in the Pastoral Epistles*. In *Journal for the Study of the New Testament*. ISSN 0142-064X, 1993, roč. 50, s. 105-120.

¹⁵ 1Tim 5,14.

¹⁶ 1Tim 1,3-7; 1,19-20; 4,1-5; 6,21-22.

¹⁷ Príkladný rodinný život bol argumentom, ktorý používali niektorí kresťanskí apologeti v polemikách s pohanmi: *Epistula ad Diognetum* 5,6-7. *Sources Chrétiennes* 33. Zost. H. I. Marrou. Paris : Les Editions du Cerf, 1951, s. 62; *Marcii Minucii Felicis Octavius* 35,6. *Loeb Classical Library* 250. Zost. G. H. Rendall. Cambridge (Massachusetts) : Harvard University Press; London : William Heinemann, 1977, s. 422-423; *Theophili episcopi Antiocheni Libri tres ad Autolycum* II,28. *Patrologia Graeca* 6. Zost. J. P. Migne. Paris, 1857, col. 1096b-1097a.

¹⁸ CANER, Daniel F. *The Practice and Prohibition of Self-Castration in Early Christianity*. In *Vigiliae Christianae*. ISSN 0042-6032, 1997, roč. 51, č. 4, s. 396-415.

¹⁹ List Efezanom 2,8.

²⁰ *Clementis Romani Epistula ad Corinthios* 47,3-4. *Sources Chrétiennes* 167. Zost. A. Jaubert. Paris : Les Editions du Cerf, 1971, s. 176, 178.

²¹ *Clementis Romani Epistula ad Corinthios* 38,2. *Sources Chrétiennes* 167..., s. 162.

²² *Ignatii Antiocheni Epistula ad Polycarpum* 5,1-2. *Sources Chrétiennes* 10. Zost. P. Camelot. Paris : Les Editions du Cerf, 1958, s. 174, 176.

²³ *Clementis Alexandrini Stromata* III,6,49. *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller* 15. *Clemens Alexandrinus II*. Zost. Oto Stählin. Leipzig : J. C. Hinrichs, 1906, s. 218.

Okrem toho, že propagátori premrštene asketického spôsobu života mohli ľahko sklznúť do pýchy, boli tiež obviňovaní z rúhania sa voči samotnému Stvoriteľovi, ktorého stvorenie bolo predsa dobré.²⁴ Špeciálne sa v tejto súvislosti odkazovalo na manželstvo a plodenie potomstva, ale tiež na požívanie stvorených pokrmov, ktorých sa niektorí zdržiavali (mäso a víno).²⁵

Toto bolo spoločné pre viaceré vtedajších „heretických“ a „gnostických“ skupín. Obzvlášť vplyvnou osobnosťou musel byť Markion z Pontu († okolo r. 160), ktorý nedokázal prijať, že by Boh Starej zmluvy mohol byť totožný s Bohom lásky, o ktorom vyučoval Kristus. Tento boh, stvoriteľ sveta a hmoty, bol podľa neho zlý. Preto je zlá aj hmota, sexualita a rozmnožovanie. Markion teda na základe svojho radikálneho dualizmu vyžadoval od svojich nasledovníkov úplnú zdržanlivosť, bez ktorej ani nebolo možné nazývať sa kresťanom.²⁶

Irenaeus z Lyonu († r. 202?) s Markionom umelo spojil tiež Tatiana Sýrskeho († okolo r. 180), ktorý bol v Ríme považovaný za bludára, ale kresťania v Sýrii ho bez problémov prijali.²⁷ Tiež učil o zrieknutí sa sexuality a manželstva, hoci medzi ním a Markionom boli podstatné rozdiely. Tatianos kládol dôraz najmä na vzťah k Svätému Duchu, ktorý bol hlavnou prekážkou telesného spojenia.²⁸ Predovšetkým s Tatianom sa potom v literatúre spája „sekta“ enkratitov.²⁹ Tento pojem ale býva zväčša chápaný veľmi voľne ako termín pre širší súbor ranokresťanských hnutí hlásiacich sa k podobným názorom.³⁰

Tatianos sám si veľmi zaujímavým spôsobom vyložil niektoré myšlienky apoštola Pavla v Prvom liste Korint'anom.³¹ Z textu, v ktorom Pavol zdržanlivosť v manželstve odmieta a za prijateľnú ju považuje len z dôvodu modlitby, len na určitý čas a len s obojstranným súhlasom partnerov, Tatian odvodil, že „*zatiaľ čo zhoda zdržanlivosti činí modlitbu možnou, skazené spojenie ju ničí.*“³² Teda účinnosť modlitby podmienil sexuálnym odriekanim. Je tiež pozoruhodné, že aspoň niektoré enkratické komunity sa pravdepodobne odvolávali na starozákonné predpisy o rituálnej čistote, pretože Klement Alexandrijský na tento problém reaguje práve v kontexte polemiky s Tatianom a jeho názormi: „*Ale Božia prozreteľnosť, ako bola zjavená v Pánovi, nám teraz nenariaďuje, ako nariaďovala v starodávnych časoch, aby sa po telesnom styku so ženou muž umyl. Už nie je potreba, aby Pán k tomuto veriacich nútil, pretože jediným krstom ich očistil pre každú takú príležitosť, tak obsiahol v jednom krste mnohé umývania Mojžišove.*“³³

Enkratické názory boli zavrhnuté v súpisoch heréz 2. storočia³⁴, no na druhej strane sa dochovali aj príklady ich vlastnej literatúry. K nej patria známe apokryfné spisy ako Tomášovo

²⁴ Genesis 1,31.

²⁵ Mäso a víno boli mimochodom považované za zdroje sexuálnej energie. K tomu odkaz aj v 1Tim 4,3-5; List Hebrejom 13,9.

²⁶ K Markionovi BROWN, Peter. *Body and Society : Men Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*. New York : Columbia University Press, 1988, s. 83-90.

²⁷ *Irenaei Adversus haereses I,28. Sources Chrétiennes 264*. Zost. Adelin Rousseau, Louis Doutreleau. Paris : Les Editions du Cerf, 1979, s. 354, 356.

²⁸ BROWN, P. *Body and Society...*, s. 88 a nasl. K Tatianovi ELZE, Martin. *Tatian und seine Theologie*. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1960, 137 s.

²⁹ Odvozené od slova „*enkrateia*“, najlepšie preložiteľného ako „zdržanlivosť“.

³⁰ V tomto voľnom zmysle termínu rozumiem aj ja.

³¹ 1Kor 7,5.

³² Tatianov argument pochádza z jeho strateného diela „*O dokonalosti podľa Spasiteľa*“, z ktorého cituje Klement Alexandrijský: *Stromata III,12,81. Die Griechischen Christlichen Schriftsteller 15*, s. 232-233.

³³ *Stromata III,12,82. Die Griechischen Christlichen Schriftsteller 15*, s. 233-234. Porov. tiež List Hebrejom kap. 9 a 10.

³⁴ *Irenaei Adversus haereses I,28. Sources Chrétiennes 264*, s. 354, 356; *Hippolyti Romani Refutatio omnium haeresium 8,9. In Patristische Texte und Studien 25*. Zost. Miroslav Marcovich. Berlin; New York : Walter de Gruyter, 1986, s. 325.

evanjelium alebo Skutky Pavla a Thekly.³⁵ Snáď niekedy v prvej polovici 3. storočia navyše v Kartágu vzniká latinský spis, ktorý obsahuje výrazne enkratický výklad pasáže z Matúšovho evanjelia (13,3-9) o stonásobnej, šesťdesiatnásobnej a tridsaťnásobnej odmene (*De centesima, sexagesima, tricesima*).³⁶ Najvyššia odmena bola vyhradená pre mučeníkov, prostredná pre panny a panicov, a posledná, tridsaťnásobná odmena bola rezervovaná pre tých, čo žili v manželstve, ale po prijatí krstu zachovávali zdržanlivosť. Pre ľudí, ktorí trvalú zdržanlivosť nezachovávali, asi podľa autora spisu Boh nemal odmenu žiadnu. Plodenie detí (túžba po rozmnožení), je totiž „zvodom diabla“.³⁷

V priebehu 3. storočia, čiastočne aj vďaka vplyvu týchto spisov, dochádza k pozoruhodným zmenám. Vplyvní cirkevní otcovia ako Tertullianus († okolo 220), Origenes († 254) alebo Cyprianus († 258) síce nešíria čisté enkratické názory, ale vo svojich dielach spravidla považujú stav odriekania za vyšší a hodnotnejší, než život v manželstve. Kartáginský biskup Cyprianus čerpal umiernené enkratické názory jednak od Tertulliana³⁸, ale preukázateľne používal tiež radikálnejší spis *De centesima*.³⁹ Oba tieto zdroje zanechali stopu v jeho vplyvnom diele venovanom pannám – *De habitu virginum*.⁴⁰

Medzitým sa šíri tiež silne asketický manicheizmus a dochádza k „vzniku“ a prekvapivému rozšíreniu monastického hnutia. Ľudia v pomerne veľkých počtoch utekajú zo „sveta“ do „púšte“, kde žijú ako pustovníci a časom zakladajú celé mníšske komunity najmä v Egypte, Palestíne a Sýrii.⁴¹ Ideál „púšte“ sa ale postupne šíri aj na Západ. Najprv len veľmi pozvoľna. Medzi jeho čelných propagátorov v 4. storočí patril bezpochyby prísny askéta Hieronymus († 420). Pri štúdiu jeho textov sa už nemôžeme ubrániť porovnávaním s pôvodnými enkratickými ideami, ktoré by sa ešte v 1. a 2. storočí pravdepodobne ocitli v niektorom z hereziologických spisov.

V známom liste panne Eustochium Hieronymus povzbudzuje svoju zverenkyňu, aby sa nestretávala s vydatými ženami: „*Prečo by nevesta Božia mala behať za manželkami smrteľníkov? Nauč sa v tejto veci svätej arogancii (superbiam sanctam), vedz, že si lepšia než ony.*“⁴² V polemickom traktáte Proti Jovinianovi⁴³ opakuje Tatianov výklad Pavlovho Prvého listu Korinťanom, keď vraví, že „*žiadny veriaci sa nemôže modliť, pokiaľ sa nevzdá*

³⁵ *Evangelium Thomae Copticum. Synopsis quattuor evangeliorum.* Zost. Kurt Aland. Stuttgart : Deutsche Bibelgesellschaft, 2001, s. 517-546; v apokryfných Skutkoch je Pavol vykreslený v podstate ako kazateľ enkratických ideálov čistoty a Thekla ako jeho nasledovníčka: *Acta Pauli et Theclae. Acta apostolorum apocrypha I.* Zost. Constantinus Tischendorf. Lipsiae, 1851, s. 40-63.

³⁶ Vydaný bol v článku REITZENSTEIN, Richard. Eine frühchristliche Schrift von der dreierlei Früchten des christlichen Lebens. In *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft.* ISSN 0044-2615, roč. 15, 1914, s. 74-88.

³⁷ REITZENSTEIN, R. *Eine frühchristliche Schrift...*, s. 85.

³⁸ Analýza Tertullianových názorov na manželstvo a celibát: HUNTER, D. G. *Marriage, Celibacy, and Heresy in Ancient Christianity...*, s. 116-120.

³⁹ DANIELLOU, Jean. *A History of Early Christian Doctrine Before the Council of Nicaea III. The Origins of Latin Christianity.* London : Darton, Longman & Todd; Philadelphia : Westminster Press, 1977, s. 63-92.

⁴⁰ *Cypriani Liber de habitu virginum. Patrologia Latina 4.* Zost. J. P. Migne. Paris, 1844, col. 439-464b. Cypriánov spis odporúčal dokonca aj Hieronym: *Epistula XXII Ad Eustochium 22. Jeroným : Výbor z dopisů.* Zost. J. Šubrt. Praha : Oikoymenh, 2006, s. 92.

⁴¹ K teóriám o počiatkoch monasticizmu VENTURA, Václav. *Spiritualita kresťanského mništví 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoustého.* Praha : Benediktinské arcidiakonství svatého Vojtěcha a svaté Markéty v Břevnově, 2006, s. 10-16.

⁴² *Epistula XXII Ad Eustochium 16,* s. 78.

⁴³ Jovinianus bol mních, ktorý po vzore niektorých starších predchodcov tvrdil, že stav odriekania nie je lepší od života v manželstve. Tvrdil, že zdržanliví aj ženatí/vydaté získajú rovnakú odmenu. V 4. storočí však už bol odsúdený ako heretik najprv v Ríme a potom aj v Miláne. Jeho záujmom bol ale tiež boj proti heréze, tak ako jej on sám rozumel. K tomu pozri HUNTER, D. G. Resistance to the Virginal Ideal in Late-Fourth-Century Rome: The Case of Jovinian. In *Theological Studies.* ISSN 0040-5639, 1987, roč. 48, s. 45-64.

manželského obcovania.“⁴⁴ Snád' až príliš povolil uzdu svojim úprimným dojmom, keď napísal, že ani mučenícka smrť nezmyje „poškvrnu manželstva“.⁴⁵ Neuveriteľné sa zdá, že Hieronym sa na inom mieste manželstvo pokúša hájiť proti enkratitom a manichejcom, ale tento jeho postoj vyzerá prinajlepšom umelo a strojene.⁴⁶ Evidentný paradox si všímali aj súčasníci (nie len u Hieronyma). Proti manicheizmu boli používané výroky o „učeniach démonov“ z Prvého listu Timotejovi, no manichejec Faustus argument otočil proti svojim „ortodoxným“ odporcom a obviňuje ich, že v podstate robia to isté.⁴⁷

Od 4. storočia začali byť monastické ideály vnucované tiež svetskému kňazstvu. Koncil konaný v hispánskej Elvíre asi niekedy v prvej štvrtine 4. storočia ustanovil, že klerici už nesmú spávať so svojimi ženami a plodiť deti.⁴⁸ Táto požiadavka bývala potom čoraz častejšie opakovaná, pričom argumentom číslo jeden bývala potreba neustálej rituálnej čistoty. Rímsky biskup Siricius († 399), propagátor klerikálneho celibátu (v zmysle sexuálnej zdržanlivosti), použil takisto už známy argument: „Navyše odporúčame to, čo je hodnotné, čisté a čestné: kňazi a leviiti by nemali mať pohlavný styk so svojimi manželkami, pretože služobníci sú vo svojej službe zaneprázdnení dennými povinnosťami. Ved' Pavol napísal Korint'anom nasledovné: 'Zdržiaujte sa, aby ste boli slobodní k modlitbe' [1Kor 7,5], ak je sexuálna abstinencia vyžadovaná od laikov, aby mohli byť vypočutí, keď sa modlia, o čo viac musí byť kňaz pripravený v každej chvíli...“⁴⁹

Výzvy Klementa Rímskeho či Ignatia Antiochijského k pokore smerované na tých, ktorí chceli žiť v odriekaní, už neboli na konci 4. storočia dôležité. Ženatý už viac nebol rovnocenný so zdržanlivým.

Namiesto záveru

Napätie medzi tými, čo vyvyšovali zdržanlivosť, a tými, ktorí žili normálnym rodinným životom, sa nevytratilo ani v nasledujúcich storočiach. Kritika svetského kléru žijúceho min. do 12. storočia väčšinou so ženami a deťmi spravidla vychádzala od kláštorňých odchovancov, ktorí to často dotiahli až na biskupské stolce. „Smilstvo“ (*adulterium*) v radoch franského kléru kritizoval na sklonku 6. storočia vplyvný írsky mních Kolumbanus († 615). Nezabúda upresniť, že pod slovom *adulterium* rozumie to, čo klerici páchajú so svojimi manželkami a sťažuje sa, že takýto ľudia bývajú navyše ešte povyšovaní až do biskupských hodností.⁵⁰ Do reforiem sa o pol druhého storočia neskôr energicky pustil Bonifác († 754), anglosaský mních a prvý mohučský arcibiskup. V roku 742 napísal novému pápežovi Zachariášovi list, v ktorom ostro kritizoval vtedajšie pomery vo franskej cirkvi, menovite najmä nedodržiavanie trvalej

⁴⁴ Eusebii Hieronymi Adversus Jovinianum I,34. *Patrologia Latina* 23. Zost. Jacques Paul Migne. Paris, 1845, col. 257b.

⁴⁵ Eusebii Hieronymi Adversus Jovinianum I,26. *Patrologia Latina* 23, col. 247a.

⁴⁶ Hieronym vedel, že enkratiti a manichejci už sú nezvratne „onálepkovaní“ ako heretici, preto bolo nutné, aby sa aspoň formálne postavil proti nim. Porov. ŠUBRT, Jiří. *Sponsae Christi*. In *Jeronym : Výbor z dopisů*. Zost. J. Šubrt. Praha : Oikoymenth, 2006, s. 25-26 (úvodná štúdia k edícii).

⁴⁷ S. Augustini Contra Faustum Manichaeum 30,4. *Patrologia Latina* 42. Zost. Jacques Paul Migne. Paris, 1865, col. 493.

⁴⁸ Kánon 33: „Placuit in totum prohibere episcopis, presbyteris et diaconibus vel omnibus clericis positus in ministerio abstinere se a coniugibus suis, et non generare filios. Quiquumque vero fecerit, ab honore clericatus exterminetur.“ *Concilium Eliberritanum. Concilios Visigóticos e Hispano-Romanos*. Zost. J. Vives. Barcelona; Madrid, 1963, s. 7.

⁴⁹ List bol prečítaný aj na africkom koncile v Telepte r. 418: *Exemplum tractoriae episcopi urbis Romae. Corpus Christianorum Series Latina* 149. *Concilia Africae a. 345 – a. 525*. Zost. C. Munier. Turnhout, 1974, s. 61-62.

⁵⁰ *Columbae sive Columbani abbatis Luxoviensis et Bobbiensis epistola I. Monumenta Germaniae Historica, Epistolarum tomus III. Merovingici et Karolini aevi I*. Berolini : Apud Weidmannos, 1892, s. 159.

zdržanlivosti.⁵¹ Monastický ideál chcel v radoch svojich klerikov presadiť aj biskup-mních Theodulf z Orleánsu († 821), vedúca osobnosť karolínskeho reformného hnutia. Vo svojom prvom kapitulári uvádza odporúčania, aký život by (svetský) klerik mal viesť, pričom cituje priamo Benediktovu rehoľu.⁵² V druhom kapitulári, opierajúc sa o typickú argumentáciu rituálnej čistoty známu už z polemík 4. storočia, vysvetľuje, prečo musia novozákonní kňazi dodržiavať úplnú zdržanlivosť.⁵³ V nám bližších končinách bol podobným reformným zápalom ovplyvnený pražský biskup Vojtech († 997). Sám naklonený mníšskym ideálom (rehoľný sľub zložil až v Ríme roku 990) sa márne snažil presvedčiť svoj klérus, aby sa vzdal spoluzitia s manželkami.⁵⁴ A napokon aj veľké reformy 11. a 12. storočia boli poháňané zápalom mužov odchovaných za kláštorými múrmi, z ktorých sa viacerí v tom čase stali tiež pápežmi a do tej doby najenergiejšie presadzovali ideál úplnej sexuálnej zdržanlivosti kléru.⁵⁵ Postaviť hranicu v mysli, ktorá oddelila modliacich sa „skutočných kresťanov“ (mníchov a klerikov) od ostatných ľudí, ktorých úlohou bolo hlavne pracovať a bojovať, sa myslím podarilo. V praxi to však nikdy nefungovalo tak, ako by si to obhajcovia anjelského života (*vita angelica*) predstavovali.

ZOZNAM PRAMEŇOV A EDÍCIÍ PRAMEŇOV

- Acta Pauli et Theclae. Acta apostolorum apocrypha 1.* Zost. Constantinus Tischendorf. Lipsiae, 1851, s. 40-63.
- Biblia.* Slovenský ekumenický preklad. Banská Bystrica : Slovenská biblická spoločnosť, 2018.
- Bonifatius Briefe no. 50. Monumenta Germaniae Historica. Epistolae selectae in usum scholarum 1. S. Bonifatii et Lulii epistolae.* Zost. M. Tangl. Berolini : Apud Weidmannos, 1916, s. 80-86.
- Clementis Alexandrini Stromata I-VI. Die Griechischen Christlichen Schriftsteller 15. Clemens Alexandrinus II.* Zost. Oto Stählin. Leipzig : J. C. Hinrichs, 1906. 518 s.
- Clementis Romani Epistula ad Corinthios. Sources Chrétiennes 167.* Zost. A. Jaubert. Paris : Les Editions du Cerf, 1971, s. 98-205.
- Columbae sive Columbani abbatis Luxoviensis et Bobbiensis epistola 1. Monumenta Germaniae Historica. Epistolarum tomus III. Merovingici et Karolini aevi I.* Berolini : Apud Weidmannos, 1892, s. 156-160.
- Concilium Eliberritanum. Concilios Visigóticos e Hispano-Romanos.* Zost. J. Vives. Barcelona; Madrid, 1963, s. 1-15.
- Cypriani Liber de habitu virginum. Patrologia Latina 4.* Zost. J. P. Migne. Paris, 1844, col. 439-464b.

⁵¹ *Bonifatius Briefe 50. Monumenta Germaniae Historica, Epistolae selectae in usum scholarum 1. S. Bonifatii et Lulii epistolae.* Zost. M. Tangl. Berolini : Apud Weidmannos, 1916, s. 82-83.

⁵² *Theodulf von Orléans. Erstes Kapitular. Monumenta Germaniae Historica. Capitula episcoporum 1.* Zost. P. Brommer. Hannover, 1984, s. 117-119; porov. *Regula Benedicti : Řehole Benediktova.* Praha : Benediktinské arciepatství svatého Vojtěcha a svaté Markéty, 1998, s. 26-32.

⁵³ *Theodulf von Orléans. Zweites Kapitular. Monumenta Germaniae Historica. Capitula episcoporum 1.* Zost. P. Brommer. Hannover, 1984, s. 170.

⁵⁴ V krátkosti na Vojtechovu snahu odkazuje Bruno z Querfurtu: *Nascitur purpureus flos.* Zost. Marie Kyralová, Praeae, 2017, s. 30, 32. Ďaleko zaujímavejším záznamom je ale text, ktorý Jana Zachová a Dušan Třeštík prisúdili s veľkou dávkou pravdepodobnosti práve Vojtechovi: ZACHOVÁ, Jana - TŘEŠTÍK, Dušan. Adhortace De ammonitione ad presbiteros a biskup Vojtěch. In *Český časopis historický.* ISSN 0862-6111, 2001, roč. 99, č. 2, s. 279-293.

⁵⁵ Obecne k dejinám klerikálneho celibátu DENZLER, Georg. *Geschichte des Zölibats.* Freiburg : Herder Verlag, 2016². 256 s. Ku gregoriánskej reforme BARSTOW, Anne L. *Married Priests and the Reforming Papacy. The Eleventh - Century Debates.* New York; Toronto : Edwin Mellen Press, 1982. 275 s.

- De centesima, sexagesima, tricesima.* R. Reitzenstein. Eine frühchristliche Schrift von der dreierlei Früchten des christlichen Lebens. In *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft.* ISSN 0044-2615, 1914, roč. 15, s. 74-88.
- Epistula ad Diognetum.* *Sources Chrétiennes* 33. Zost. H. I. Marrou. Paris : Les Editions du Cerf, 1951, s. 52-85.
- Epistula XXII Ad Eustochium.* *Jeronym: Výbor z dopisů.* Zost. J. Šubrt. Praha : Oikoymenh, 2006, s. 92.
- Eusebii Hieronymi Adversus Jovinianum.* *Patrologia Latina* 23. Zost. Jacques Paul Migne. Paris, 1845, col. 211-338.
- Evangelium Thomae Copticum. Synopsis quattuor evangeliorum.* Zost. Kurt Aland. Stuttgart : Deutsche Bibelgesellschaft, 2001, s. 517-546.
- Exemplum tractoriae episcopi urbis Romae.* *Corpus Christianorum Series Latina* 149. *Concilia Africae a. 345 – a. 525.* Zost. C. Munier. Turnhout : Brepols, 1974, s. 59-63.
- Hippolyti Romani Refutatio omnium haeresium.* *Patristische Texte und Studien* 25. Zost. Miroslav Marcovich. Berlin; New York : Walter de Gruyter, 1986, s. 53-417.
- Ignatii Antiocheni Epistula ad Polycarpum.* *Sources Chrétiennes* 10. Zost. P. Camelot. Paris : Les Editions du Cerf, 1958, s. 170-181.
- Irenaei Adversus haereses.* *Sources Chrétiennes* 264. Zost. Adelin Rousseau, Louis Doutreleau. Paris : Les Editions du Cerf, 1979, s. 18-391.
- Marcii Minucii Felicis Octavius.* *Loeb Classical Library* 250. Zost. G. H. Rendall. Cambridge (Massachusetts) : Harvard University Press; London : William Heinemann, 1977, s. 314-437.
- Regula Benedicti : Řehole Benediktova.* Praha : Benediktinské arciepatství svatého Vojtěcha a svaté Markéty, 1998. 242 s.
- S. Augustini Contra Faustum Manichaeum* 30,4. *Patrologia Latina* 42. Zost. Jacques Paul Migne. Paris, 1865, col. 207-518.
- Theodulf von Orléans. Erstes Kapitular.* *Monumenta Germaniae Historica. Capitula episcoporum* 1. Zost. P. Brommer. Hannover, 1984, s. 103-142.
- Theodulf von Orléans. Zweites Kapitular.* *Monumenta Germaniae Historica. Capitula episcoporum* 1. Zost. P. Brommer. Hannover, 1984, s. 149-184.
- Theophili episcopi Antiocheni Libri tres ad Autolyicum.* *Patrologia Graeca* 6. Zost. J. P. Migne. Paris, 1857, col. 1024-1168.
- ZACHOVÁ, Jana – TŘEŠTÍK, Dušan. Adhortace De ammonitione ad presbiteros a biskup Vojtěch. In *Český časopis historický.* ISSN 0862-6111, roč. 99, č. 2, 2001, s. 279-293.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- BALTENSWEILER, Heinrich. *Die Ehe im Neuen Testament. Exegetische Untersuchung über Ehe, Ehelosigkeit und Ehescheidung.* Zürich; Stuttgart : Zwingli Verlag, 1967. 288 s.
- BARSTOW, Anne L. *Married Priests and the Reforming Papacy. The Eleventh - Century Debates.* New York; Toronto : Edwin Mellen Press, 1982. 275 s.
- BLOCK, Daniel I. Marriage and Family in Ancient Israel. In *Marriage and Family in the Biblical World.* Zost. K. M. Campbell. Downers Grove : InterVarsity Press, 2003, s. 33-102.
- BROWN, Peter. *Body and Society : Men Women and Sexual Renunciation in Early Christianity.* New York : Columbia University Press, 1988. 504 s.
- CANER, Daniel F. The Practice and Prohibition of Self-Castration in Early Christianity. In *Vigiliae Christianae.* ISSN 0042-6032, 1997, roč. 51, č. 4, s. 396-415.
- COCHINI, Christian. *Apostolic Origins of Priestly Celibacy.* San Francisco : Ignatius Press, 1990. 469 s.

- DANIÉLOU, Jean. *A History of Early Christian Doctrine Before the Council of Nicaea III. The Origins of Latin Christianity*. London : Darton, Longman & Todd; Philadelphia : Westminster Press, 1977. 511 s.
- DEMING, Will. *Paul on Marriage and Celibacy : The Hellenistic Background of 1 Corinthians 7*. Grand Rapids; Cambridge : William B. Eerdmans Publishing, 2004. 271 s.
- DENZLER, Georg. *Geschichte des Zölibats*. Freiburg : Herder Verlag, 2016². 256 s.
- ELZE, Martin. *Tatian und seine Theologie*. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1960. 137 s.
- FEE, Gordon D. 1 Corinthians 7,1 in NIV. In *Journal of the Evangelical Theological Society*. ISSN 0360-8808, 1980, roč. 23, č. 4, s. 307-314.
- FEE, Gordon D. *1 and 2 Timothy, Titus*. Peabody : Hendrickson, 1988. 332 s.
- FEE, Gordon D. *The First Epistle to the Corinthians*. Grand Rapids : William B. Eerdmans Publishing Company, 1988. 982 s.
- GARLAND, David E. The Christian's Posture Toward Marriage and Celibacy: 1 Corinthians 7. In *Review & Expositor*. ISSN 0034-6373, 1983, roč. 80, č. 3, s. 351-362.
- HEID, Stefan. *Zölibat in der frühen Kirche. Die Anfänge einer Enthaltenspflicht für Kleriker in Ost und West*. Paderborn; München; Wien; Zürich : Ferdinand Schöningh, 2003. 357 s.
- HUNTER, David G. *Marriage, Celibacy, and Heresy in Ancient Christianity. The Jovinianist Controversy*. Oxford : Oxford University Press, 2007. 320 s.
- HUNTER, David G. Resistance to the Virginal Ideal in Late-Fourth-Century Rome: The Case of Jovinian. In *Theological Studies*. ISSN 0040-5639, 1987, roč. 48, s. 45-64.
- HUNTER, David G. The Reception and Interpretation of Paul in Late Antiquity: 1 Corinthians 7 and the Ascetic Debates. In *The Reception and Interpretation of Bible in Late Antiquity*. Zost. L. di Tommaso, L. Turescu. Leiden; Boston : Brill, 2008, s. 163-191.
- KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 1*. Praha : Zvon, 1991. 332 s.
- McARTHUR, Harvey. Celibacy in Judaism at the Time of Christian Beginnings. In *Andrews University Seminary Studies*. ISSN 0003-2980, 1987, roč. 25, č. 2, s. 163-181.
- OPATRŇY, Dominik. *Pastorální listy*. Praha: Centrum biblických studií AVČR a UK, 2019. 193 s.
- PAGE, Sydney. Marital Expectations of Church Leaders in the Pastoral Epistles. In *Journal for the Study of the New Testament*. ISSN 0142-064X, 1993, roč. 50, s. 105-120.
- REITZENSTEIN, Richard. Eine frühchristliche Schrift von der dreierlei Früchten des christlichen Lebens. In *Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft*. ISSN 0044-2615, 1914, roč. 15, s. 60-90.
- RYŠKOVÁ, Mireia. *Pavel z Tarsu a jeho svět*. Praha : Karolinum, 2014. 500 s.
- SANDERS, Ed P. *Judaism : Practice and Belief, 63 BCE-66 CE*. London : SCM Press; Philadelphia : Trinity Press International, 1992. 595 s.
- ŠUBRT, Jiří. Sponsae Christi. In *Jeroným : Výbor z dopisů*. Zost. J. Šubrt. Praha : Oikoymenh, 2006, s. 25-26 (úvodná štúdia).
- TICHÝ, Ladislav. *První list Korintským*. Praha : Centrum biblických studií AVČR a UK, 2019. 248 s.
- VENTURA, Václav. *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od prapočátků po svatého Jana Zlatoústého*. Praha : Benediktinské arciepatství svatého Vojtěcha a svaté Markéty v Břevnově, 2006. 348 s.

SETKÁNÍ NA HRANICÍCH. JEDNÁNÍ ČESKÝCH KNÍŽAT S PIASTOVCI A ARPÁDOVCI

Ludmila Luňáková

Historický ústav Akademie věd České republiky

Abstrakt: *Tématika hranic je široká i ve chvíli, kdy je budeme chápat v jejich primárním významu, tedy jako oddělení dvou území. Jedním z možných směrů bádání je přitom sledování symbolického významu hranic, které je dobře demonstrovatelné při setkávání sousedních vládců. Tento příspěvek se konkrétně věnuje setkáním Přemyslovců s Piastovci či Arpádovci, a to s důrazem na schůzky, na kterých byl uzavřen mír. Do popředí se přitom dostávají dvě oblasti a to Kladsko a Lučsko, které obě lze, v prvním případě možná poněkud překvapivě, označit jako široké hraniční pásmo a symbolické území nikoho, na kterém bylo z mnoha důvodů vhodné uzavírat nová přátelství. Vedle místa schůzek je pak sledován i jejich termín a to s ohledem na sváteční kalendář a možné zaštitění úmluv vůlí nebes. V tomto případě se ale zdá, že minimálně autoři jednotlivých pramenů a snad i samotní aktéři nekladli na takovéto symbolické jednání velký důraz.*

Klíčová slova: *Hranice, mírové dohody, Kladsko, Lučsko, Přemyslovci, Piastovci, Arpádovci*

Abstract: *The theme of borders is wide, even if we only consider their primary meaning, which is separation of two areas. One of the possible routes our research can take is observing the symbolic meaning of borders, which is well demonstrated on the meetings of neighboring rulers. This paper focuses specifically on meetings of the Přemyslids with members of the Piast and Arpadian dynasties, accenting the occasions of peace agreements. Two areas come at the forefront: Kłodzko and "campus Lucsko", both of which (the former one maybe surprisingly) can be considered a wide border strip and a symbolic no-man's land that, due to many reasons, was suitable for forming new friendships. Aside of the meetings' placement, their date is also observed, in relation to festive days and possible patronage of the agreements by the Heavens' will. However, in this case it seems, that at least the authors of the written sources and possibly even the persons involved didn't really put much emphasis on such symbolic actions.*

Keywords: *Borders, peace agreements, Kłodzko, campus Lucsko, Přemyslid dynasty, Piast dynasty, Arpad dynasty*

V roce 921 se poblíž Bonnu sešel západofranský král Karel III. s východofranským králem Jindřichem I. Ptáčníkem. Oba dva panovníci přitom dorazili každý na jinou stranu řeky Rýn a vzájemná jednání posléze probíhala na lodi zakotvené uprostřed této hraniční řeky. Zde také uzavřeli přátelství, které mělo ukončit spory mezi oběma zeměmi vzniklé po smrti posledního východofranského Karlovce Ludvíka IV. Dítěte. Jen těžko přehlédnutelná je při této schůzce role hranice. Ani jeden z nových „přátel“ totiž nehodlal ustoupit a přijít na území toho druhého a svolní byli pouze k jednání přímo v „území nikoho“.¹

Přesuneme-li naši pozornost k českému prostředí, tak nalezneme obdobný i když méně očividný příklad takového jednání. Sáhne pro něj ovšem do pozdějších dob, konkrétně do roku 1296, kdy Adolf Nasavský po bojích v markrabství míšeňském poslal posly k Václavovi II. a vyzval ho ke schůzce v Grünhainu, tedy v klášteře cisterciáků ležícím na hranicích obou

¹ *Henrici I. Constitutiones. MGH Const. I.* Zost. Ludwig Weiland. Hannover : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1893, č. 1, s. 1-2. Z literatury k symbolickému jednání při této schůzce ALTHOFF, Gerd. *Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde.* Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997, s. 246. S více příklady SCHNEIDER, Reinhard. *Mittelalterliche Verträge auf Brücken und Flüssen (und zur Problematik von Grenzgewässern).* In *Archiv für Diplomatik.* ISSN 0066-6297, 1977, roč. 23, č. 1, s. 1-24.

zemí, jak výslovně upozorňuje Petr Žitavský.² Vlastní setkání spojené s hostinou a domluvou sňatku mezi dětmi obou panovníků však neproběhlo přímo v klášteře, nýbrž v lesích u něj. A právě to by se dalo bez větších obtíží vyložit taktéž jako snaha setkat se v naprosto neutrálním území, v tomto případě někde v hraničním hvozdu.³

Přidávat obdobné příklady z nejrůznějších míst i období středověku bychom zajisté mohli dlouho.⁴ Nechme se však inspirovat pouze těmito dvěma, které jasně ukazují, že mezi řadu ritualizovaného, symbolického a inscenovaného jednání spojeného se setkáním panovníků⁵ mohl patřit i výběr vhodného místa, kterým začasť byly hranice ztělesňující neutrální území.⁶ Ptejme se tedy, zda nalezneme obdobné chování i v Čechách doby knížecí. Svoji pozornost přitom zaměřme především na setkání českých knížat se sousedními vládci, konkrétně s Piastovci a Arpádovci, u kterých se dá předpokládat častější setkávání na hranicích. Kde a za jakým účelem se tedy tito panovníci setkávali? Nebo jinými slovy lze vysledovat rozdílné prostředí u schůzek znepřátelených panovníků hodlajících uzavřít přátelství a u vládců, které již toto přátelství pojilo? A pokud byly tímto prostředím příhraniční oblasti, nalezneme zde přesnou hraniční čáru, jak to bylo v případě schůzky v roce 921, nebo je českému prostředí bližší poměrně neurčitý hraniční hvozď objevující se ještě v roce 1296, anebo se setkáme s určitými oblastmi, které jsou téměř synonymem pro hranice? Při sledování setkání panovníků na hranicích se tak můžeme zároveň ptát na to, jak tuto hranici v době knížecí vůbec definovat a dále jakou roli v tomto jednání mohla sehrávat.

Ostatně před začátkem každé schůzky, ať již ve středověku nebo dnes, je nutné určit v prvé řadě její místo a čas,⁷ což oboje v sobě může nést řadu symbolických významů. Vzhledem k hlavnímu tématu tohoto sborníku se tedy zcela přirozeně zaměřme především na symboliku hranic při setkání českých knížat s Piastovci a Arpádovci, a to především při uzavírání míru. Připojme však také poukaz na dobu těchto schůzek, neboť pokud by byly propojeny s významnými církevními svátky, tak by mohly dostat hlubší rozměr.⁸ Uskutečněná jednání by tak totiž mohla být posvěcena vůlí nebes a výběr daného dne by mohl poukazovat na důležitost schůzky pro oba zúčastněné, avšak pokud by se setkání uskutečnilo kupříkladu o

² *Chronicon Aulae Regiae. FRB IV.* Zost. Josef Emler. Praha : Historický spolek, 1884, kap. XLVII, s. 57-58.

³ K problematice hranic při této schůzce SCHWEDLER, Gerald. *Herrschartreffen des Spätmittelalters. Formen – Rituale – Wirkungen.* Ostfildern : Jan Thorbecke Verlag, 2008, s. 335-336.

⁴ Další příklady uvádí SCHNEIDER, R. *Mittelalterliche Verträge auf Brücken...*, s. 8-19. SCHWEDLER, G. *Herrschartreffen des Spätmittelalters...*, s. 335-337.

⁵ O inscenaci veřejného jednání zvláště ALTHOFF, G. *Spielregln der Politik im Mittelalter...*, s. 229-304. Obdobně ALTHOFF, Gerd. *Inszenierte Herrschaft. Geschichtsschreibung und politisches Handeln im Mittelalter.* Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003, zvláště s. 274-297. Obecně o setkáních panovníků např. VOSS, Ingrid. *Herrschartreffen im frühen und hohen Mittelalter. Untersuchungen zu den Begegnungen der ostfränkischen und westfränkischen Herrscher im 9. und 10. Jahrhundert sowie der deutschen und französischen Könige vom 11. bis 13. Jahrhundert.* Köln : Böhlau, 1998. 248 s.; SCHWEDLER, G. *Herrschartreffen des Spätmittelalters. Formen – Rituale – Wirkungen.* Ostfildern : Jan Thorbecke Verlag, 2008, 568 s.

⁶ Např. SCHNEIDER, R. *Mittelalterliche Verträge auf Brücken...*, s. 13-22; SCHWEDLER, G. *Herrschartreffen des Spätmittelalters...*, s. 229-304.

⁷ Výslovně SCHWEDLER, G. *Herrschartreffen des Spätmittelalters...*, s. 331-339.

⁸ Klasickým článkem zaměřujícím se na propojování veřejného jednání panovníka s církevními svátky je SCHALLER, Hans Martin. Der heilige Tag als Termin mittelalterlicher Staatsakte. In *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters.* 1974, roč. 30, č. 1, s. 1-24. V jeho stopách však pokračovali mnozí další. Srov. GOETZ, Hans-Werner. Kirchenfest und weltliches Alltagsleben im früheren Mittelalter. In *Mediaevistik.* ISSN 0934-7453, 1989, roč. 2, s. 123-171; HUSCHNER, Wolfgang. Kirchenfest und Herrschaftspraxis. Die Regierungszeiten der ersten beiden Kaiser aus liudolfingischen Hause (936–983). In *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft.* ISSN 0044-2828, 1993, roč. 41, č. 1 a 2, s. 24-55 a 117-134. SIERCK, Michael. *Festtag und Politik. Studien zur Tagewahl karolingischer Herrscher.* Köln – Weimar – Wien : Böhlau, 1995. 496 s. Či pro české prostředí DRAGON, Michal. Den všední, den sváteční a politika přemyslovských Čech. In *Mediaevalia Historica Bohemica.* ISSN 0862-979X, 1995, roč. 4, s. 47-67.

svátku jednoho z patronů jednotlivých zemí, mohlo by to zastínit neutralitu hraničního území a poukázat na nadřazenost jednoho z panovníků.

Přístupme však již k samotným schůzkám českých panovníků s představiteli dynastií vládnoucích v Polsku a v Uhrách a začněme schůzkami Přemyslovců s Piastovci. Řeka, konkrétně Kladská Nisa, se v červenci roku 1115 stala místem schůzky hned tří Přemyslovců, tedy vládnoucího Vladislava, jeho bratra Soběslava a Oty II. Olomouckého, s polským knížetem Boleslavem III. Křivoústým. I když kronikář Kosmas nelíčí smluvený sjezd nijak velkolepě a spíše ve stručnosti shrnuje vzájemné přísahy, potvrzení smlouvy míru a předání nesmírných darů, tak právě tato schůzka a na ní uzavřený mír ukončil dlouholeté rozbroje mezi Čechy a Poláky.⁹ Na delší dobu však boje ustaly až po další schůzce, tentokrát již jen Soběslava s Boleslavem, o Letnicích roku 1137, kdy podle ještě stručnějšího popisu Prvního Kosmova pokračovatele učinili na hradě Kladsku „smlouvu o mír“. Vzájemné přátelství pak utvrdil ještě křest Soběslava syna, jemuž se stal na hradě Němčí kmotrem Boleslavův syn Vladislav.¹⁰

Obě setkání českého a polského knížete spojují hned dvě věci. Jednak k nim došlo za účelem uzavření míru, jednak jako jediná z tohoto typu schůzek jsou přesněji lokalizovaná, přičemž jsou propojena s Kladskem. I přestože je toto území přirozeně ohraničené pásem hor,¹¹ tak nelze v době knížecí mluvit o jeho přesných hranicích. Příkladem za všechny nám budiž hrad Kamenec, který nechal nad Kladskou Nisou v roce 1096 vystavět kníže Břetislav II.,¹² ale Bořivoj II. ho přenechal Boleslavovi III. Křivoústému,¹³ který se zde již v roce 1105 usadil při bojích se svým bratrem Zbyhňevem.¹⁴ Nejen že tedy držení příhraničních hradů přecházelo mezi Čechy a Poláky a hranice mezi oběma zeměmi se tak posouvala, ale také nemusela probíhat přímo hraničním hvozdem. Kamenec neboli dnešní Kamieniec Żąbkowicki totiž leží dobrých deset kilometrů od Barda či Varty, tedy od průsmyku, kterým se vycházelo z Kladska směrem do Polska.¹⁵

Zaměříme se s tímto vědomím na to, jak Kladsko popisovali samotní autoři narativních pramenů, kteří zachytili ony dvě schůzky Přemyslovců s Piastovci. Pro kronikáře Kosmu je celé Kladsko zřejmým synonymem pro příhraničí. Již do časů svatého Vojtěcha promítá svoji současnost a píše, že severní hranicí slavníkovského „knížectví“ byl proti Polsku hrad Kladsko.¹⁶ V roce 1093 pak podle něj obdržel hrady, jež náleží ke kladskému kraji, syn Vladislava Heřmana Boleslav, který měl však zároveň složit slib věrnosti Břetislavovi II.¹⁷ Český kníže posléze posunul „hranice“ Kladska až ke zmíněnému Kamenci a v roce 1097 si

⁹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG NS II.* Zost. Bertold Bretholz, Wilhelm Weinberger. Berlin : Weidmannsche Buchhandlung, 1923, kap. III.41, s. 214. Pro český překlad bylo využíváno vydání *Kosmas, Kronika Čechů*. Zost. Magdalena Moravová, Martin Wihoda. Praha : Argo, 2011, zde s. 181.

¹⁰ *Kanownik wysehradský. FRB II.* Zost. Josef Emler, Václav Vladivoj Tomek. Praha : Museum království českého, 1874, s. 201-237, zde s. 228. O dlouhodobějším ukončení bojů v roce 1137 např. FELCMAN, Ondřej – GŁADKIEWICZ, Ryszard a kol. *Kladsko. Dějiny Regionu*. Hradec Králové – Wrocław – Praha – Kłodzko : Bor, 2012, s. 51.

¹¹ SEMOTANOVÁ, Eva a kol. *Kladsko. Historickogeografický lexikon*. Praha – Kłodzko – Wrocław : Historický ústav, 2015, s. 31.

¹² *Cosmae Pragensis...*, III.4, s. 164.

¹³ *Galli Anonymi Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH SN II.* Zost. Karol Maleczyński. Kraków : Academia Litterarum Polonica, 1952, III.16, s. 142-143. Pro český překlad bylo využíváno vydání *Gallus Anonymus. Kronika a činy polských knížat a vládců*. Zost. Josef Förster, Magdalena Moravová, Martin Wihoda. Praha : Argo, 2009, zde s. 117.

¹⁴ *Galli Anonymi...*, II.36, s. 106.

¹⁵ Ostatně právě tento hrad nechal před výstavbou Kamence pobořit Břetislav II. a vlastně tak posunul obranu Kladska dále po toku řeky Nisy. Srov. *Cosmae Pragensis...*, III.4, s. 164.

¹⁶ *Cosmae Pragensis...*, I.27, s. 50. O nereálnosti takového stavu v roce 981 např. FELCMAN, O. – GŁADKIEWICZ, R. a kol. *Kladsko...*, s. 49.

¹⁷ *Cosmae Pragensis...*, III.1, s. 162.

byl svým postavením v zemi tak jistý, že nechal na hradě Kladsko věznit brněnského knížete Oldřicha.¹⁸ I tyto Kosmou popsané peripetie jasně ukazují, že Kladsko, ačkoliv dlouhodobě přináležející pod správu Přemyslovců, bylo zkrátka vždy hraničním územím a místem střetů s Poláky, pro které nachází Kosmas jen slova pohrdání.¹⁹

Všechny tyto aspekty ostatně velmi výstižně ukazuje právě schůzka z roku 1115, kdy, jak líčí Kosmas, Soběslav spolu s Poláky dobyl předchozího roku hrad Kladsko, posléze se usmířil s českým knížetem a pak následovala schůzka na Kladské Nise. Samozřejmě, že tato řeka neprotéká jen Kladskem, ale pouze v souvislosti s ním ji Kosmas zmiňuje, a tak se dá velmi úspěšně předpokládat, že setkání tří Přemyslovců s vládnoucím Piastovcem proběhlo právě v oblasti hranic, ať už byl konkrétní lokalitou sám hrad Kladsko, Bardo, Kamenec či blíže neurčené místo někde v lesích. Hledání lodi zakotvené uprostřed nevelké řeky by však bylo v případě kladské hranice přeci jenom přehnané. Hraniční oblast je pak zmíněna i při druhé schůzce, kdy První Kosmův pokračovatel výslovně říká, že proběhla o Letnicích na hradě Kladsku, *quod est in confinio Bohemiae*.²⁰ Následující křest Soběslava syna pak lokalizuje na hrad Němčí, tedy hlouběji do polského území. Snad se i zde projevil zvyk vyslat křtěnce za kmotrem,²¹ i když se v tomto případě jednalo vskutku o krátkou cestu zakončenou v podstatě ještě v příhraniční oblasti.

Každopádně je zřejmé, že naši zpravodajové chápali celé Kladsko jako hraniční území mezi Čechami a Polskem a obě schůzky tak můžeme charakterizovat jako uzavření míru na (nepřesně definovaných) hranicích. Zdá se tak, že Kladsko při uzavírání míru sehrávalo roli jakéhosi neutrálního území, na kterém se mohli setkat Přemyslovci s Piastovci, aniž by ani jeden z panovníků uzavírajících vzájemný mír a přátelství musel vyrazit za tím druhým. Snad bychom pak v tomto duchu mohli i domýšlet a smluvené místo, kde si měl po ztrátě Krakovska dát Boleslav III. s Boleslavem Chrabrým vzájemné slovo a potvrdit ho přísahou míru,²² lokalizovat rovněž do hraniční oblasti, tentokráté však té krakovské. Tomu by ostatně odpovídalo i následné pozvání českého knížete na hrad Krakov, chápaný již jako polské území. Zde však Boleslav Chrabrý předchozí přísahy porušil a dal na hostině Boleslava III. zajmout a oslepit.²³

Právě řečené však neznamená, že by se Přemyslovci s Piastovci museli scházet výhradně na hranicích. Příkladem nám budiž udělení titulu mečníka nevládnoucímu Piastovci Boleslavovi v Žatci o Vánocích roku 1099, kdy mu byla za výkon této hodnosti přislíbena rovněž část z polského tributu odváděného každoročně do Čech.²⁴ Zkrátka řečeno, pokud se

¹⁸ *Cosmae Pragensis...*, III.4-5, s. 164-166.

¹⁹ Nejpoehrdavěji se Kosmas o Polácích ale i Uhrech vyjádřil po sesazení českého knížete Bořivoje: *Cosmae Pragensis...*, III.20, s. 185. Zatímco u Poláků je negativní náhled na ně téměř konstantní, tak u Uhrů se jedná spíše o ojedinělé místo. Dále srov. WIHODA, Martin. Das Bild der ungarischen Nachbarn bei Cosmas von Prag. In *Hungary and Hungarians in Central and East European Narrative Sources (10th – 17th Centuries)*. Zost. D. Bagi, G. Barabás, M. Font, E. Sashalmi. Pésc : University of Pésc, 2019, s. 21-37, zde s. 31-37.

²⁰ *Kanownik vyšehradský...*, s. 228.

²¹ Cestu za kmotrem nalezneme i v případě, kdy jím byl německý král Lothar III. či uherský Béla II. *Kanownik vyšehradský...*, s. 205, 219.

²² *Cosmae Pragensis...*, I.34, s. 61.

²³ *Cosmae Pragensis...*, I.34, s. 61. Boleslav Chrabrý navíc porušil pohostinné právo spojené se společným jídlem. ALTHOFF, Gerd. Der frieden-, bündnis- und gemeinschaftstiftende Charakter des Mahles im früheren Mittelalter. In *Essen und Trinken in Mittelalter und Neuzeit. Vorträge eines interdisziplinären Symposiums vom 10. – 13. Juni 1987 an der Justus-Liebig-Universität Gießen*. Zost. I. Bitsch u. a. Sigmaringen : Thorbecke, 1987, s. 13-25, zde s. 13-14. ALTHOFF, G. *Spielregeln der Politik...*, s. 243-245. SCHUBERT, Ernst. *Essen und Trinken im Mittelalter*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006, s. 265-269.

²⁴ *Cosmae Pragensis...*, III.9, s. 170. O tributu (III.1, s. 162 a III.13, s. 174), který byl do Čech poslán pravidelně nejspíše v prosinci podrobně REITINGER, Lukáš. „Tributum olim duce Bracizlao constitutum“ – Důvod přemyslovské svrchovanosti nad Polskem? In *Třetí polsko-české fórum mladých medievistů. Commemoratio*

nejednalo o uzavírání příměří, tak nic nebránilo návštěvě Piastovce na českém území, zvláště když přijetím titulu mečníka vlastně zároveň uznal svoji podřízenost českému vládci,²⁵ za kterým se tedy zcela přirozeně vydal. Výběr místa schůzky tedy evidentně podléhal jejímu charakteru, a pokud šlo u uzavírání míru, tak byla stejně jako v úvodním příkladu volena hranice, i když nebyla v českém prostředí přesně definována a dalo se za ni považovat celé Kladsko.

Porovnejme obraz získaný ze schůzek českých knížat se severními sousedy s těmi týkajícími se těch jihovýchodních. Přesněji umístěné uzavírání mírových smluv je přitom výslovně zmíněno dvakrát a v obou případech se odehrálo na poli zvaném Lučsko. Po oslavě Letnic²⁶ roku 1099 se sešel Břetislav s uherským králem Kolomanem a slovy Kosmy se po dlouhém rokování nakonec dohodli ke spokojenosti obou stran a dali si navzájem nesmírné dary, obnovili staré smlouvy přátelství a míru a stvrdili je přísahami.²⁷ Po smrti Kolomana se pak přední uherští muži zasadili o to, aby se mladý král Štěpán sešel u potoka Olšavy s českým knížetem Vladislavem a obnovili zde starodávný mír a přátelství. Schůzka, na kterou se z české strany dostavil i bratr knížete Soběslav a olomoucký Ota II., však tentokrát nedospěla ke kýženému konci, neboť se dne 13. května roku 1116 zvrhla v předem nerozmyšlenou bitvu.²⁸

Věnujme se přednostně druhé neúspěšné schůzce, jejíž popis je více ukotven v krajině, a která zároveň, až na samotný výsledek, do značné míry připomíná setkání proběhnuvší před rokem na řece Nise. I zde totiž hrála zásadní roli řeka, tentokrát Olšava, která je výslovně označena jako hranice mezi panonským a moravským panstvím. Popis bitvy, i když může být stylizovaný,²⁹ na jejímž začátku stanou vojska každé na jedné straně hraniční řeky, tak plně evokuje na rozdíl od Kladska představu jasné hranice. A v tomto obrazu náš může utvrdit ještě mýto vybírané při vstupu do Uher právě na řece Olšavě v (Uherském) Brodu.³⁰

Ovšem zdání může klamat, o čemž nás naopak přesvědčuje další mýto, tentokrát vybírané při vstupu do Čech a to na řece Váhu.³¹ Končilo tedy moravské území až zde, jak by tomu chtělo tzv. zakládací privilegium pražského biskupství,³² nebo naopak sahal uherský vliv až k řece Moravě, do které se Olšava vlévá, o čemž by svědčily předpisy uherského krále Ladislava I. pro toto území?³³ Zaměřme se s tímto vědomím na události odehrávající se v oblasti mezi řekami Moravou, Olšavou a Váhem a pokusme se přitom odpovědět i na otázku, kde leželo ono lučské pole, na kterém se dvakrát pokusili český kníže a uherský král uzavřít mír.

V mezidobí mezi oběma zmíněnými schůzkami českého a uherského panovníka by se vztahy mezi jejich zeměmi nedaly označit za idylické, ba právě naopak docházelo k ozbrojeným

praeteritorium – středověké společenství vůči minulosti. Zost. H. Kryzostaniak, J. Kujawiński, M. Matla. Poznań : Instytut Historii UAM, 2012, s. 185-219, zvláště s. 207.

²⁵ Srov. ALTHOFF, G. *Inszenierte Herrschaft...*, s. 279.

²⁶ Schůzka musela proběhnout po 29. květnu a před 11. červnem, kdy se již konalo na ní domluvené svěcení.

²⁷ *Cosmae Pragensis...*, III.9, s. 169.

²⁸ *Cosmae Pragensis...*, III.42, s. 215-216.

²⁹ O stylizaci bojů u Kosmy např. TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepiscetví a politického myšlení.* Praha : Academia 1968, s. 135-136.

³⁰ Např. *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (= CDB) I.* Ed. FRIEDRICH, Gustav. Praha : Comitiorum Regni Bohemiae, 1904-1907, č. 79, s. 82-85, zde s. 84; č. 289, s. 254-255; č. 294, s. 262-263; č. 381, s. 356-358, zde s. 357; č. 386, 368-371, zde s. 370. *CDB II.* Ed. FRIEDRICH, Gustav. Praha : Comitiorum Regni Bohemiae, 1912, č. 238, s. 228-229, zde s. 228.

³¹ Srov. např. Zoborskou donaci *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* Zost. Richard Marsina. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1971, č. 68, s. 63-64.

³² *Cosmae Pragensis...*, II.37, s. 136-139. Z literatury s důrazem na geografii TUREK, Rudolf. Listina Jindřicha IV. z 29. dubna 1086 (DH IV. 390) a její teritoria. In *Slavia Antiqua*, 1975, roč. 22, s. 69-122.

³³ MITÁČEK, Jiří „Campus Lucsko“ – proměny jedné otázky. In *Východní Morava v 10. až 14. století.* Zost. L. Galuška, P. Kouřil, J. Mitáček. Brno : Moravské zemské muzeum, 2008, s. 155-167, zde s. 158.

střetům, a to za vlády Svatopluka a Kolomana. Nejdříve se český kníže přidal k výpravě Jindřicha V. do Uher, přičemž plenil území na pravém břehu Váhu od Trenčína až po obléhaný Prešpurk.³⁴ V odvetu přišel útok na Moravu, proti kterému Svatopluk vyrazil s vojskem Čechů a Moravanů, avšak při rychlém nočním přesunu si vyrazil oko, a tak odtáhl s nepořízenou. Po uzdravení však hodlal svůj neúspěch odčinit a vtrhl až k Nitře,³⁵ a to s největší pravděpodobností směrem od Trenčína.³⁶ Vzhledem k umístění všech těchto bojů je tedy zřejmé, že se pleněné uherské území rozkládalo i západně od Váhu, který bychom tak mohli považovat spíše než za hranici za jakousi poslední přirozenou obrannou linii uherského království. A této představě by svým způsobem vyhovovalo i umístění Břetislavových bojovníků v Bánově u Trenčína po střetu kněžice s jeho otcem králem Vratislavem v roce 1091.³⁷ Zde by totiž byli muži zároveň pod ochranou uherského krále, ale také neustále na hranicích s Moravou, a tedy připraveni na případnou změnu situace. A právě u Váhu se měl utábořit i Soběslav I., když se vydal za svým švagrem uherským králem Bélou II. s blíže nespécifikovaným úkolem.³⁸

Zkrátka řečeno, řeka Váh se v pramenech české provenience objevuje často jako místo setkávání, ať již přátelského či vojenského, českého knížete a uherského krále. Zároveň je z pramenů ale zřejmé, že není jasnou hraniční čarou, ale spíše koncem širší hraniční oblasti. Začátek této oblasti bychom pak měli hledat právě na řece Moravě a Olšavě. Obdobně jako v Kladsku můžeme tedy i zde hraniční území či v tomto případě svým způsobem neutrální zem vymezit širším pásem, který tentokrát neoddelují hory, nýbrž tři řeky. K tomuto závěru konec konců dospěl již Metoděj Zemek, který však cítil potřebu snad po vzoru vlastivědných prací naprosto přesně lokalizovat lučské pole, a to podle popisu bitvy v roce 1116.³⁹ Je však třeba pole Lučsko opravdu zakreslit do mapy k nějaké konkrétní vesnici?

Právě proti této představě vystoupil Jiří Mitáček, který pole Lučsko v době knížecí ztotožnil s celým přihraničním územím nikoho mezi řekami Moravou, Olšavou a Váhem. A této lokalizaci „pole“ by plně vyhovovala i naše zjištění o širokém pohraničním pásu, snad jen s úvahou nad tím, zda by tomuto termínu neodpovídalo lépe jen území západně od Bílých Karpat. Proč Kosmas, který tuto oblast znal z vlastní zkušenosti, neboť se zúčastnil schůzky v roce 1099,⁴⁰ sáhl k výrazu *campus*, který evokuje méně rozsáhlé území, se můžeme už jen dohadovat. Snad nenašel v málo obydlené oblasti konkrétní místo, kam by popisované události zasadil,⁴¹ a zároveň se mu nedostávalo vhodnějšího termínu, který by vystihl přihraniční teritorium. Každopádně se jednalo o široce vymezené pole, které klidně mohlo nést své jméno podle Hluku, jak chtěl již Palacký,⁴² anebo podle dodnes dochovaného pomístního názvu poblíž vesnic Dolní Němčí a Slavkov, jak určil Zemek.⁴³ Hledání konkrétního důvodu pro jeho

³⁴ *Cosmae Pragensis...*, III.22 a III. 25, s. 188-189 a 193-194.

³⁵ *Cosmae Pragensis...*, III.25-26, s. 193-195.

³⁶ O těchto bojích a jejich směru ZEMEK, Metoděj. *Moravsko-uherská hranice v 10. až 13. století. (Příspěvek k nejstarším dějinám Moravy)*. Brno : Musejní spolek, 1972, s. 55.

³⁷ *Cosmae Pragensis...*, II.48, s. 155. O událostech před Brnem WIHODA, Martin. *První česká království*. Praha : NLN, 2015, s. 21-23.

³⁸ *Kanovník vyšehradský...*, s. 216.

³⁹ ZEMEK, M. *Moravsko-uherská hranice...*, s. 56-59.

⁴⁰ Právě po ní se mu totiž spolu s budoucím biskupem Heřmanem dostalo kněžského svěcení. *Cosmae Pragensis...*, III.9, s. 169.

⁴¹ MITÁČEK, J. „*Campus Lucsko*“..., s. 157.

⁴² PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. I. Od pravěkosti až do roku 1253*. Praha : Kvasnička a Hampl, 1939 (podle posledního vydání vyšlého za života spisovatelova), s. 306. Na základě jeho autority pak do literatury vstoupilo Hlucké pole. Starší bádání přehledně shrnul ZEMEK, M. *Moravsko-uherská hranice...*, s. 5-14. Ten také upozorňuje na to, že Hluk nebyl v době knížecí nijak významnou lokalitou, aby podle něj byla pojmenována celá oblast.

⁴³ ZEMEK, M. *Moravsko-uherská hranice...*, s. 58.

pojmenování, či dokonce zaniklé vesnice či hradu,⁴⁴ je však pro nás irelevantní, neboť nám zcela postačí konstatování, že hranici mezi Uhrami a Moravou tvořilo široké lučské pole, které se táhlo mezi řekami Moravou, Olšavou a Bílými Karpaty snad až k Váhu. V průběhu 13. století se pak přibližně tato oblast proměnila v luckou provincii, kterou však již vymezoval spíše pás hor, tedy Bílé Karpaty, a jihovýchodní hranice se tak posunula v podstatě do dnešních míst, na severu se pak od Olšavy přesunula k Brumovu a Vláře.⁴⁵

Pokud bychom tedy měli obě schůzky na lučském poli charakterizovat podle místa jejich konání, tak by se jistě jednalo o setkání na hranicích, či ještě lépe v neutrálním území. O tom ostatně svědčí i ústup Štěpána II. přes Bělin most až za řeku Váh, v kterém se posléze měla utopit část jeho bojovníků. Jinými slovy se tedy zaskočený král stáhl z neutrálního území, kde mělo dojít k jednání, až za obrannou linii své země a právě zde se již na svém svrchovaném území i utábořil.⁴⁶ Jak při uzavírání míru s Piastovci, tak s Arpádovci tedy bylo zvykem Přemyslovců scházet se za tímto účelem v široce vymezeném hraničním pásmu, v kterém se rovněž často bojovalo. V prvním případě šlo o poměrně hustě obydlené Kladsko, v druhém pak o téměř neosídlené lučské pole.

V těchto intencích bychom pak mohli u dalších, avšak nepřesně lokalizovaných, schůzek českých a uherských panovníků hledat jejich místo konání právě na poli zvaném Lučsko. Přímo se k tomu nabízí setkání Soběslava I. s jeho uherskými protějšky. Deset let po probrané bitvě se slovy Prvního Kosmova pokračovatele sjel k jednání se Štěpánem II., přičemž si vyměnili mnohé dary.⁴⁷ Toto jednání přitom muselo být poměrně složité, neboť Koloman, otec Štěpána, nechal oslepit jak svého bratra, tak synovce, tedy představitele arpádovské větve, z které pocházela i Soběslavova manželka Adléta.⁴⁸ Zaměříme-li se však na samotné místo jednání, tak nám náš zpravodaj nedává žádné vodítko. I přesto ale Václav Novotný neváhal umístit schůzku do nejuvýchodnějších končin Soběslavovy říše na hranici moravsko-uherskou, kde se před deseti lety strhla bitva.⁴⁹ V přátelštějším duchu se pak nejspíše nesla setkání českého knížete s jeho slepým švagrem Bélou II. Už výše jsme zmínili jejich setkání na Váhu a k němu můžeme přidat i schůzku v pústu roku 1137.⁵⁰ Tu však První Kosmův pokračovatel opět příliš neukotvil v prostoru, takže jedinou náповědou nám může být jen to, že Soběslav slavil Velikonoce v Olomouci, neboť by se prý nestihl včas vrátit do Prahy.⁵¹ Jinými slovy, i toto setkání můžeme s jistou dávkou opatrnosti umístit na lučské pole a stejné konstatování vlastně můžeme vztáhnout na všechna jednání českých a uherských vládců.

Ovšem ani v tomto případě to neznamená, že by se oba panovníci nemohli potkat i jinde. Ostatně to můžeme předpokládat u dalšího setkání Soběslava s Bélou proběhnuvším v mezičase mezi dvěma zmíněnými schůzkami. V roce 1134 se totiž Béla stal kmotrem Soběslava syna, přičemž kmotřenec dorazil do Uher v doprovodu biskupa i svého knížecího otce.⁵² I když je zde místo křtu povšechně určeno celými Uhrami, můžeme předpokládat, že tato demonstrace

⁴⁴ O existenci vesnice Lucko nepochybuje a hrad spíše předpokládá SNÁŠIL, Robert. Změny sídlištní sítě a jejich příčiny v 10. – 19. století. In *Uherskohradištsko*. Zost. V. Nekuda. Brno : Muzejní a vlastivědná společnost, 1992, s. 387-419, zde s. 387-389 a 394.

⁴⁵ MITÁČEK, J. „*Campus Lucsko*“..., s. 161-164.

⁴⁶ *Cosmae Pragensis*..., III.42, s. 216-217.

⁴⁷ *Kanovník vyšehradský*..., s. 204.

⁴⁸ Tyto události shrnuje i *Kanovník vyšehradský*..., s. 227.

⁴⁹ NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I.* Praha : Nakladatelství Jana Laichtera, 1913, s. 593.

⁵⁰ *Kanovník vyšehradský*..., s. 216 a 227.

⁵¹ *Kanovník vyšehradský*..., s. 227.

⁵² *Kanovník vyšehradský*..., s. 219. Soběslav není výslovně zmíněn, ale jeho přítomnost vysvítá z dalších událostí. Srov. k tomu LUŇÁKOVÁ, Ludmila. Práce s časem v díle Prvního Kosmova pokračovatele. In *Český časopis historický*. ISSN 0862-6111, 2016, roč. 114, č. 4, s. 899-918, zde s. 913-916.

přátelství neproběhla v území nikoho, ale spíše v některém ze sídel kmotra.⁵³ A stejně tak je nepravděpodobné a vlastně i bezdůvodné, aby svatba dcery Bély II. se synem německého krále Konráda III., na které byl Soběslav hostem,⁵⁴ proběhla na lučském poli. Když pak český král Vladislav na žádost Uhrů, novopečeného krále Štěpána III. a jeho matky vytáhl do Uher, tak postupoval až k řece Tise, kde leželo řecké vojsko. Jednání o míru za prostřednictví českého krále, za které byl posléze náležitě odměněn, pak probíhalo z českého pohledu hluboko na uherském území.⁵⁵ V tomto případě by se však z logiky věci měl pro místo vyjednávání hledat hraniční pás mezi Uhrami a „Řeckem“ a nikoliv českým královstvím.

Čeští a uherští panovníci se tedy podle pramenů setkávali na mnohých místech, avšak pokud se jednalo o uzavírání míru, tak je prameny a konkrétně Kosmas, kladou vždy na jedno místo, a to na pole Lučsko, které bylo označením širšího hraničního pásu. Zdá se tedy, že model jednání byl obdobný jako při setkáních s polskými vládci. Zkrátka řečeno, pokud se v době knížecí uzavíral mír s Piastovci či s Arpádovci, bylo jako místo schůzky vybíráno pohraničí, v prvním případě Kladsko a v druhém Lučsko. U setkání s uherskými panovníky pak můžeme uvažovat o tom, že zde probíhala i v době přátelských vztahů mezi Soběslavem I. a jeho švagrem Bélou II. Široká lučská hraniční oblast se však ve 13. století proměnila v lučskou provincii příslušející k českým zemím a hranice začala být vymezována mnohem přesněji. To se snad projevilo i na volbě místa další schůzky, kdy se v roce 1270 setkal Přemysl Otakar II. s novým a vůči němu nepřátelsky naladěným uherským králem Štěpánem V. Neutrální půdu zde již představoval ostrov uprostřed Dunaje,⁵⁶ na kterém se snažili panovníci uzavřít krátkodobé příměří.⁵⁷

Podíváme-li se nyní na mírová jednání českých knížat s jejich polskými či uherskými protějšky z pohledu problematiky hranic, tak můžeme konstatovat, že se rozhodně nejednalo o přesně danou linii. I když v popisech schůzek vystupují do popředí řeky, tak samy o sobě nepředstavují hraniční čáru, ale spíše vymezují širší hraniční pásmo, které mohlo být jak poměrně hustě obydlené, jako v případě Kladska, tak i téměř liduprázdné, jako v případě Lučska. Stejně tak v něm mohly probíhat vojenské střety a mohla si ho nárokovat jedna ze zemí, ale v případě setkání panovníků pořád představovaly tyto široké oblasti pomyslné neutrální území. Ostatně vymezení hranic širším pásem hor a lesů je v literatuře dobře popsán jev, který je obzvláště dobře demonstratelný právě na državách Přemyslovců. Jistou výjimkou snad může být jen hranice Moravy a Východní marky, kterou slovy Kosmy nerozlučuje ani hvozd, ani hory, ani žádné jiné překážky, nýbrž jen říčka Dyje.⁵⁸ Jinými slovy zde neexistuje žádné přirozené široké pásmo nikoho, ale je zde poměrně dobře prostupná krajina právě až na řeku Dyji. Snad bychom zde mohli očekávat uzavírání míru a přátelství přímo na této řece, ale takovýto zpráva se nám nedostává a nejrůznější setkání jiného typu jsou lokalizována sice do

⁵³ Srov. pozn. 20 a 21.

⁵⁴ *Kanovník vyšehradský...*, s. 230.

⁵⁵ *Letopis Vincenciův. FRB II.* Zost. Josef Emler, Václav Vladivoj Tomek. Praha : Museum království českého, 1874, s. 407-460, zde s. 454-458. Jen na okraj dodejme, že na uherské území se vydávali i pražští biskupové. V roli císařského posla Daniel *Letopis Vincenciův...*, s. 425, 451. Za svěcením konkrétně do Ostřihomi pak Heřman doprovázený kronikářem *Cosmae Pragensis...*, III.9, s. 169.

⁵⁶ Dodejme, že Dunaj byl podle polské (spíše nereálné) tradice hraniční řekou s Uhry. Srov. HUDÁČEK, Pavol. Štefan I. a Boleslav Chrabrý. Obsadenie časti Uhorska podľa Galla Anonyma a Uhorsko-poľskej kroniky. In *Historia Slavorum Occidentis*. ISSN 2084-1213, 2018, roč. 8, č. 4 (19), s. 27-75 a 2019, roč. 9, č. 1 (20), s. 53-95, zvláště s. 29. Obecně o severní hranici Uher HUDÁČEK, Pavol. *Castrum Salis. Severné pohraničie Uhorska okolo roku 1000*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2016. 477 s.

⁵⁷ *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus XII.* Zosr. Gusztáv Wenzel. Budapest : Eggenberger Ferdinand M. Akademiai Könyvtársnál, 1874, č. 39 s. 40-43, zde s. 41. O situaci po smrti Bély IV. a o následných bojích mezi Čechy a Uhry např. ŽEMLIČKA, Josef. *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha : NLN, 2011, s. 145-151.

⁵⁸ Takto začíná líčení bitvy u Mailbergu *Cosmae Pragensis...*, II.35, s. 131.

míst, kterými tato jediná přírodní hranice protéká, ale které se v naprosté většině případů nedají označit za neutrální území.⁵⁹

Pokud shrneme samotné setkávání českých knížat s jejich polskými a uherskými protějšky, tak můžeme konstatovat, že se při nejrůznějších příležitostech mohlo udát téměř kdekoliv a kdykoliv, avšak při mírových jednáních podléhal výběr místa jistým pravidlům. Zaměříme se však také na problematiku času, kterou jsme prozatím podrobněji nerozebírali a u jednotlivých schůzek jsme pouze zmínili data uvedené v pramenech. Přímo se svátkem je přitom propojeno pouze jedno setkání, a to na Letnici roku 1137 na hradě Kladsku. I když se v blízkosti tohoto svátku odehrála i obě setkání na lučském poli, tak se zdá, že zde šlo spíše o snahu panovníků vyrazit až po oslavě svátku, či se na něj včas vrátit do svého sídla. Obdobnou snahu pak můžeme předpokládat i u setkání datovaného povšechně předvelikonočním půstem, v kterémžto případě byl však Soběslav nakonec donucen oslavit Velikonoce „jen“ v Olomouci. Přímo se svátky jsou pak propojena spíše setkání nesoucí se v přátelštějším duchu, tedy pozvání nevládnoucího Piastovce na vánoční sněm do Žatce, či křest Soběslava syna v Uhrách o Letnicích. Samotné mírové smlouvy však nejsou s jedinou výjimkou propojeny přímo se svátky a ani v jednom případě nenalzáme konání schůzky o svátku patrona jedné ze zemí,⁶⁰ což by mohlo danému panovníkovi zajistit silnější postavení. Mnoho schůzek se pak obešlo i bez přesnější datace a zdá se tak, že prameny a snad i samotní aktéři na sváteční čas jakožto jeden z aspektů symbolického jednání při uzavírání míru příliš nehleděli.

Jinak je tomu ale u výběru míst, na kterém mělo docházet k uzavírání míru a přátelství. Zde nám totiž prameny předkládají stejný obraz, jaký jsme našli v úvodním příkladu z franské říše, tedy že se panovníci setkávají na hranicích, neřkuli v neutrálním území nikoho. Jednání českých knížat tak lze plně zařadit do dlouhé západní tradice, kdy jsou mírová jednání podřízena řadě formalizovaných úkonů a kdy prestiž obou vládců nedovoluje ani jednomu z nich přijít za tím druhým. V roce 921 představovala neutrální území loď zakotvená uprostřed řeky, v jiných případech pak postačil prostředek mostu.⁶¹ V tomto ohledu se tedy Čechy knížecí přeci jenom poněkud lišily, neboť zde se při takovýchto schůzkách setkáváme „jen“ se širokými hraničními oblastmi a řeky představují spíše než hraniční čáru „pouze“ jasné orientační body.

SEZNAM PRAMENŮ

Codex diplomaticus Arpadianus continuatus XII. Zost. Gusztáv Wenzel. Budapest : Eggenberger Ferdinand M. Akademiai Könyvtárság, 1874.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (= CDB) I. Zost. Gustav Friedrich. Praha : Comitiorum Regni Bohemiae, 1904-1907.

CDB II. Zost. Gustav Friedrich. Praha : Comitiorum Regni Bohemiae, 1912.

⁵⁹ Příkladem nám můžou být setkání roku 1100. Tehdy si totiž nový znojemský kníže vzal ve svém sídle sestru východního markraběte a následně vedl boje s Litoltem, který se usadil na hradu Raabs. Gotfried Istí vypuzený z tohoto jeho hradu se pak setkal s českým knížetem u Vranova. *Cosmae Pragensis...*, III.12, s. 172. K těmto událostem dále WIHODA, Martin. *Morava v době knížecí. 906–1197.* Praha : NLN, 2010, s. 151-152. Všechna tři místa sice leží na řece Dyji a dají se tak považovat i za příhraniční opevnění, ale jen schůzka u Vranova by mohla být charakterizována jako setkání na hranicích.

⁶⁰ Jen biskup Daniel ve službách císaře sháněl o svátku svatého Štěpána posily pro italské tažení. *Letopis Vincenciův...*, s. 425. Snad tak využil pravidelný uherský sněmovní termín. O něm např. VESLPRÉMY, László. König Stephan der Heilige. In *Europas Mitte um 1000. Band 2 Handbuch zur Ausstellung.* Zost. A. Wiczorek, H.-M. Hinz. Stuttgart : Konrad Theiss Verlag, 2000, s. 875-879, zde s. 878.

⁶¹ O dlouhém trvání obdobného jednání s důrazem na neutralitu území, kde se panovníci uzavírající mír setkávají: SCHNEIDER, R. *Mittelalterliche Verträge auf Brücken...*, s. 8-24.

- Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* Zost. Richard Marsina. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1971.
- Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. MGH SRG NS II.* Zost. Bertold Bretholz, Wilhelm Weinberger. Berlin : Weidmannsche Buchhandlung, 1923.
- Galli Anonymi Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum. MPH SN II.* Zost. Karol Maleczyński. Kraków : Academia Litterarum Polonica, 1952.
- Gallus Anonymus. Kronika a činy polských knížat a vládců.* Zost. Josef Förster, Magdalena Moravová, Martin Wihoda. Praha : Argo, 2009.
- Henrici I. Constitutiones. MGH Const. I.* Zost. Ludwig Weiland. Hannover : Impensis Bibliopolii Hahniani, 1893, s. 1-7.
- Chronicon Aulae Regiae. FRB IV.* Zost. Josef Emler. Praha : Historický spolek, 1884.
- Kanovník vyšehradský. FRB II.* Zost. Josef Emler, Václav Vladivoj Tomek. Praha : Museum království českého, 1874, s. 201-237.
- Kosmas, Kronika Čechů.* Zost. Magdalena Moravová, Martin Wihoda. Praha : Argo, 2011.
- Letopis Vincenciův. FRB II.* Zost. Josef Emler, Václav Vladivoj Tomek. Praha : Museum království českého, 1874, s. 407-460.

SEZNAM LITERATURY

- ALTHOFF, Gerd. Der frieden-, bündnis- und gemeinschaftstiftende Charakter des Mahles im früheren Mittelalter. In *Essen und Trinken in Mittelalter und Neuzeit. Vorträge eines interdisziplinären Symposions vom 10. – 13. Juni 1987 an der Justus-Liebig-Universität Gießen.* Zost. I. Bitsch u. a. Sigmaringen : Thorbecke, 1987, s. 13-25.
- ALTHOFF, Gerd. *Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde.* Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997. 360 s.
- ALTHOFF, Gerd. *Inszenierte Herrschaft. Geschichtsschreibung und politisches Handeln im Mittelalter.* Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003. 306 s.
- DRAGOUN, Michal. Den všední, den sváteční a politika přemyslovských Čech. In *Mediaevalia Historica Bohemica. ISSN 0862-979X*, 1995, roč. 4, s. 47-67.
- FELCMAN, Ondřej – GŁADKIEWICZ, Ryszard a kol. *Kladsko. Dějiny Regionu.* Hradec Králové – Wrocław – Praha – Kłodzko : Bor, 2012. 607 s.
- GOETZ, Hans-Werner, Kirchenfest und weltliches Alltagsleben im früheren Mittelalter. In *Mediaevistik. ISSN 0934-7453*, 1989, roč. 2, s. 123-171.
- HUDÁČEK, Pavol. Štefan I. a Boleslav Chrabrý. Obsadenie časti Uhorska podľa Galla Anonyma a Uhorsko-poľskej kroniky. In *Historia Slavorum Occidentis. ISSN 2084-1213*, 2018, roč. 8, č. 4 (19), s. 27-75 a 2019, roč. 9, č. 1 (20), s. 53-95.
- HUDÁČEK, Pavol. *Castrum Salis. Severné pohraničie Uhorska okolo roku 1000.* Bratislava : Historický ústav SAV, 2016. 477 s.
- HUSCHNER, Wolfgang. Kirchenfest und Herrschaftspraxis. Die Regierungszeiten der ersten beiden Kaiser aus liudolfingischen Hause (936–983). In *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. ISSN 0044-2828*, 1993, roč. 41, č. 1 a 2, s. 24-55 a 117-134.
- LUŇÁKOVÁ, Ludmila. Práce s časem v díle Prvního Kosmova pokračovatele. In *Český časopis historický. ISSN 0862-6111*, 2016, roč. 114, č. 4, s. 899-918.
- MITÁČEK, Jiří „Campus Lucsko“ – proměny jedné otázky. In *Východní Morava v 10. až 14. století.* Zost. L. Galuška, P. Kouřil, J. Mitáček. Brno : Moravské zemské muzeum, 2008, s. 155-167.
- NOVOTNÝ, Václav. *České dějiny I.2. Od Břetislava I. do Přemysla I.* Praha : Nakladatelství Jana Laichtera, 1913. 1214 s.

- PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě. I. Od pravěkosti až do roku 1253*. Praha : Kvasnička a Hampl, 1939 (podle posledního vydání vyšlého za života spisovatelova). 708 s.
- REITINGER, Lukáš. „Tributum olim duce Bracizlao constitutum“ – Důvod přemyslovské svrchovanosti nad Polskem? In *Třetí polsko-české fórum mladých medievistů. Commemoratio praeteritorum – středověké společenství vůči minulosti*. Zost. H. Kryzostaniak, J. Kujawiński, M. Matla. Poznaň : Instytut Historii UAM, 2012, s. 185-219.
- SEMOTANOVÁ, Eva a kol. *Kladsko. Historickogeografický lexikon*. Praha – Kłodzko – Wrocław : Historický ústav, 2015. 311 s.
- SCHALLER, Hans Martin. Der heilige Tag als Termin mittelalterlicher Staatsakte. In *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*. 1974, roč. 30, č. 1, s. 1-24.
- SCHNEIDER, Reinhard. Mittelalterliche Verträge auf Brücken und Flüssen (und zur Problematik von Grenzgewässern). In *Archiv für Diplomatik*. ISSN 0066-6297, 1977, roč. 23, č. 1, s. 1-24.
- SCHUBERT, Ernst. *Essen und Trinken im Mittelalter*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2006. 439 s.
- SCHWEDLER, Gerald. *Herrschartreffen des Spätmittelalters. Formen – Rituale – Wirkungen*. Ostfildern : Jan Thorbecke Verlag, 2008. 568 s.
- SIERCK, Michael. *Festtag und Politik. Studien zur Tagewahl karolingischer Herrscher*. Köln – Weimar – Wien : Böhlau, 1995. 496 s.
- SNÁŠIL, Robert. Změny sídlištní sítě a jejich příčiny v 10. – 19. století. In *Uherskohradištsko*. Zost. V. Nekuda. Brno : Muzejní a vlastivědná společnost, 1992, s. 387-419.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha : Academia, 1968. 256 s.
- TUREK, Rudolf. Listina Jindřicha IV. z 29. dubna 1086 (DH IV. 390) a její teritoria. In *Slavia Antiqua*, 1975, roč. 22, s. 69-122.
- VESLPRĚMY, László. König Stephan der Heilige. In *Europas Mitte um 1000. Band 2 Handbuch zur Ausstellung*. Zost. A. Wiczorek, H.-M. Hinz. Stuttgart : Konrad Theiss Verlag, 2000, s. 875-879.
- VOSS, Ingrid. *Herrschartreffen im frühen und hohen Mittelalter. Untersuchungen zu den Begegnungen der ostfränkischen und westfränkischen Herrscher im 9. und 10. Jahrhundert sowie der deutschen und französischen Könige vom 11. bis 13. Jahrhundert*. Köln : Böhlau, 1998. 248 s.
- WIHODA, Martin. *Morava v době knížecí. 906–1197*. Praha : NLN, 2010. 467 s.
- WIHODA, Martin. *První česká království*. Praha : NLN, 2015. 438 s.
- WIHODA, Martin. Das Bild der ungarischen Nachbarn bei Cosmas von Prag. In *Hungary and Hungarians in Central and East European Narrative Sources (10th – 17th Centuries)*. Zost. D. Bagi, G. Barabás, M. Font, E. Sashalmi. Pésc : University of Pésc, 2019, s. 21-37.
- ZEMEK, Metoděj. *Moravsko-uherská hranice v 10. až 13. století. (Příspěvek k nejstarším dějinám Moravy)*. Brno : Musejní spolek, 1972. 127 s.
- ŽEMLIČKA, Josef. *Přemysl Otakar II. Král na rozhraní věků*, Praha : NLN, 2011. 752 s.

HRANICE A POHRANIČIE V KONTEXTE OSMANSKO-UHORSKÝCH VOJEN 16. A 17. STOROČIA

Michal Celnar

Katedra archívnictva a pomocných vied historických, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Abstrakt: *Osmanská expanzia a obsadenie centrálnych častí Uhorska v 16. storočí, zapríčinila rozpad dovtedy celistvého územia, ktorého časti sa dostali do rúk dvoch súperiacich mocností – Osmanskej ríše a Habsburského súštátia. To viedlo k vzniku rozsiahleho pohraničia, sčasti vymedzeného pevnostnými líniami a mierovými zmluvami, ktoré prechádzalo aj slovenským územím. Toto osmansko-uhorské pohraničie bolo predmetom každodenných vojenských stretov, ale aj dôvodom stálych diplomatických rokovaní od miestnych po vrcholných predstaviteľov oboch strán. Nejednalo sa len o zónu lokálnych konfliktov, ale aj o tranzitný úsek pre vyslancov, kupcov alebo obyvateľov žijúcich v danej oblasti, ktorí z rôznych dôvodov prekračovali hranicu v pravidelných intervaloch. Tiež to bola oblasť tzv. kondomínia, priestoru, v ktorom sa prelínala moc osmanských aj uhorských úradov a svoje nároky uplatňovali tak uhorskí zemepáni, ako aj osmanskí lénnici. Cieľom tohto príspevku je analyzovať danú pohraničnú zónu a poukázať na jej význam v rámci osmansko-habsburského konfliktu a slovenských dejín 16. a 17. storočia.*

Kľúčové slová: *Osman, Uhorsko, pohraničie, hranice, obyvateľ*

Abstract: *The Ottoman expansion and the occupation of the central parts of Hungary in the 16th century caused the disintegration of the hitherto integral territory, parts of which fell into the hands of two rival powers – the Ottoman Empire and the Habsburg Empire. This led to the creation of a large border, partly delimited by fortress lines and peace treaties, which also reached into the Slovak territory. This Ottoman-Hungarian border was the subject of daily military clashes, but also the reason for constant diplomatic negotiations, from local to top officials on both sides. It was not only a zone of local conflict, but also a transit section for envoys, merchants or residents living in the area who, for various reasons, crossed the border at regular intervals. It was also an area called a condominium, an area in which the power of the Ottoman and Hungarian authorities intermingled, and both the Hungarian landowners and the Ottoman fiefdoms asserted their claims. The aim of this paper is to analyze the border zone and point out its importance in the Ottoman-Habsburg conflict and the Slovak history of the 16th and 17th centuries.*

Keywords: *Ottoman, Hungary, march, borders, population*

Územie Slovenska bolo po celé stáročia regulárnou súčasťou Uhorského kráľovstva. Celistvosť krajiny sa však v dôsledku osmanskej expanzie v 16. storočí výrazne naštřbila. Výsledok bitky pri Moháči v roku 1526 dramaticky ovplyvnil vnútropolitickú situáciu Uhorského štátu a tým aj jeho smerovanie v nasledujúcich storočiach. Ako súčasť kráľovského Uhorska v držbe Habsburgovcov sa Slovensko dostalo do priameho susedstva Osmanskej ríše, ktorej územno-správne štruktúry sem aj čiastočne zasahovali. Naše územie sa preto stalo jedným z ústredných dejísk habsbursko-osmanského konfliktu.

Sériou vojenských ťažení sa Osmanom podarilo získať v Uhorsku do polovice 16. storočia rozsiahle teritórium s opornými bodmi pre vytvorenie stálych územno-správnych štruktúr. Anektovanie Budína v roku 1541, viedlo k vzniku novej osmanskej provincie – budínskeho *ejáletu/vilájetu/pašaliku* na čele s miestodržiteľom – *beglerbegom* s titulom *paša*. Ďalšími vojenskými operáciami a dobytím dôležitých sídel ako napr. Ostrihom (1543) Novohrad (1544), Sečany (1552) postupne vznikali aj menšie územno-správne celky – *sandžaky* na čele so *sandžakbegom*, ktorých centrom boli dané mestá. Tieto sandžaky už priamo

zasahovali aj na územie dnešného Slovenska. Dobytím Fiľakova (1554) došlo k ďalšiemu rozšíreniu osmanskej moci smerom na sever. Hrad sa stal sídlom jediného osmanského sandžaku so sídlom na území dnešného Slovenska. Dobytím Fiľakova sa Osmanom podrobilo aj 600 dedín a mestečiek na území juhovýchodného Slovenska.¹

Po smrti sultána Sulejmana na výprave proti Viedni v roku 1566, už Osmanská ríša nedisponovala dostatočnou vojenskou ani politickou silou, aby dokázala natrvalo uchvátiť aj zvyšné časti krajiny. Osmani sa ale týchto plánov nehodlali vzdať. Rýchlu vojenskú expanziu tak nahradilo dlhodobé pozíčné súperenie v pohraničnej oblasti. Nový osmanský sultán Selim II. ako aj uhorský panovník Maximilián I. nemali záujem proti sebe rozpútať nový konflikt, a preto uzavreli v roku 1568 v Edirne prímerie, pôvodne na 8 rokov. Mierová zmluva sa okrem iného týkala spolunažívania na vzájomných hraniciach, určila spôsoby riešenia vzniknutých konfliktov a potvrdila dovtedajšiu územnú držbu oboch strán v rámci Uhorska.² Hranicou mala byť línia Jáger, Solonk, Hatvan, Fiľakovo, Vígl'áš, Levica, Ostrihom, pokračujúca ďalej dole na juh.³ Práve vytýčenie spoločných hraníc sa ukázalo ako jeden z najväčších problémov vzájomných mierových dohôd. Dôvodom bolo sporné územie v pohraničnej oblasti, na ktoré si nárokovali obe mocnosti. Napriek tomu, že tzv. Drinopolský mier bol nakoniec ratifikovaný, otázku pevných hraníc a definitívneho územného vysporiadania sa nikdy nepodarilo uspokojivo vyriešiť. Tento problém sa zopakoval aj pri uzatváraní Žitavského mieru v roku 1606. Aby nedošlo k zrušeniu zmluvy, kvôli nezhodám s jej časťami nebola stanovená žiadna pevná hranica a otázka kondominiálnych dedín nebola úplne vyriešená.⁴

Dobytím Budína v roku 1541 sa Uhorsko rozpadlo na tri časti – centrálnu časť krajiny ovládanú Osmanmi, tzv. kráľovské Uhorsko pod vedením uhorských kráľov z dynastie Habsburgovcov a Sedmohradské kniežactvo s vazalským statusom voči Osmanskej ríši. Pod budínsky ejálet patrilo v 16. stor. celé podrobené územie Slovenska. Po roku 1596 patrili časti niekdajšieho fiľakovského sandžaku do nového, jágerského ejáletu. Územie západného a stredného Slovenska pripadlo po roku 1663 do novozámockého ejáletu.⁵ Toto rozdelenie výrazne zasiahlo do ďalšieho hospodárskeho, politického a spoločenského vývoja daných celkov, no predovšetkým do života ich obyvateľov. Problematickou sa stala predovšetkým pohraničná oblasť. Vytvorilo sa tak mocensko-politické vákuum, ktoré ovplyvňovalo obyvateľstvo žijúce v tejto oblasti a jeho každodenný život. Toto široké pohraničie, ktoré na Slovensku vzniklo, siahalo od Komárna po vážskej línii k Sereďi, na východ k Nitre, popod Tribeč a Pohronský Inovec k Hronu, povodím rieky až k jej prameňu a údolím Hnilca až k hraniciam Spišskej a Abovskej stolice.⁶ S rozšírením osmanskej moci došlo k zmenám v politických a hospodárskych záležitostiach v pohraničných dedinách na kráľovskom území. Výsledkom toho bolo, že osmanská expanzia zohrala dôležitú úlohu nielen vo vojenskom systéme, ale aj v sociálno-politickej zmene týchto regiónov.⁷

Toto rozdelenie sa zachovalo až do konca 17. storočia. Územie Slovenska bolo ako súčasť habsburskej domény začlenené aj do mohutného obranného systému, ktorý mal chrániť zvyšky Uhorska a dedičné krajiny Habsburgovcov, no hlavne mal zastaviť expanziu Osmanskej ríše. Ten bol sformovaný v 2. polovici 16. storočia a siahal od Jadranského mora po

¹ BİLGE, Sadık Müfit. *Osmanlı'nın Macaristanı*. İstanbul : Kitabevi, 2010, s. 177.

² Podľa jedného z bodov zmluvy, ktoré rozoberali problémy vzájomného pohraničia, sa mala vymenovať špeciálna komisia za účelom vytýčenia spoločných hraníc a vyriešenia nároku na dediny v spornom území formou dohody a vzájomného odškodnenia. BAYERLE, Gustav. *Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda 1590 – 1593*. Bloomington : Indiana University, 1972, s. 4.

³ KOPČAN, Vojtech. *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*. Bratislava : Veda, 1986, s. 63.

⁴ ÜNLÜ, Selçuk. *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*. Konya : Eğitim Kitabevi Yayınları, 2007, s. 20.

⁵ KOPČAN, V. *Turecké nebezpečenstvo...*, s. 177.

⁶ KOPČAN, V. *Turecké nebezpečenstvo...*, s. 174.

⁷ KOPČAN, Vojtech. *XVI-XVII. asırlarda kuzey Macaristan hudut boylarında Osmanlı hâkimiyetinin karakteri*. VII. Türk Tarih Kongresi, 25-29 Eylül 1970, Ankara (II. Cilt), III. Seksiyon, s. 621.

Sedmohradsko v dĺžke 1.000 km a šírke 50-100 km.⁸ Týkalo sa to viacnásobnej línie pevností, opevnených miest a menších oporných bodov, ktoré zasahovali aj hlbšie do vnútrozemia, čím dokázali zachytávať osmanské útoky a spomaľovať nepriateľský postup po páde pevností v prvej línii obrany.⁹ V rámci Uhorska sa tento obranný systém delil na 6 hlavných kapitanátov, z ktorých dva, Preddunajský a Hornouhorský, sa rozkladali na našom území. Preddunajský kapitanát, do ktorého bol začlenený aj skôr vzniknutý banský kapitanát pozostával z územia desiatich stolíc¹⁰ a bránil najmä prístupové cesty k Viedni a stredoslovenskú banskú oblasť. Hornouhorský kapitanát s centrom v Košiciach zahrnoval 13 uhorských stolíc, z ktorých 6 ležalo alebo zasahovalo aj na územie dnešného Slovenska.¹¹ Chod tohto obranného systému bol zabezpečovaný jednak finančnými dotáciami zo zahraničia, no najmä aktívnou účasťou lokálnych stolíc, miest, dedín a ich obyvateľov v poskytovaní finančných prostriedkov, zásob, pracovnej a vojenskej sily na účely protiosmanskej obrany.¹²

Obranný systém Osmanskej ríše sa v prvom rade skladal z pohraničných sandžakov, ktoré mali popri územno-správnej, najmä vojenskú funkciu. Rozširovaním osmanských dŕžav v Uhorsku vzrástol počet sandžakov v rámci budínskeho vilájetu z 10 v roku 1545 na 20 v roku 1568.¹³ Úlohou pohraničných sandžakov resp. sandžakbegov ako ich predstaviteľov, bolo zabezpečiť ochranu vnútrozemia Osmanskej ríše no hlavne vytvorenie predpokladov pre zisk nového územia a tým aj daňových poplatníkov. Keďže budínsky vilájet bol pohraničnou provinciou Osmanskej ríše, takéto aktivity sa očakávali nielen od sandžakbegov, ale aj od budínskeho beglerbega. Ten mal svojich podriadených v takomto konaní podporovať a vo vhodnom čase mal podobné akcie sám organizovať. Vojenským vpádom a nájazdom z jednotlivých sandžakov zväčša predchádzali písomné výzvy a hrozby ich predstaviteľov, tzv. výhražné listy. Osmanskí hodnostári a velitelia nimi vyzývali prihraničné mestá a dediny na kráľovskom území k dobrovoľnému podrobeniu a daňovej poplatnosti. Osmanské záujmy v kráľovskom Uhorsku mali hájiť oporné body na pomedzí, z ktorých Osmani podnikali pustošivé nájazdy a neustále tak pripomínali svoju prítomnosť v pohraničnej oblasti. Takýmito základňami boli na našom území napr. Parkan (dnes Štúrovo) a Sobôtka. Z Parkanu Osmani podnikali koristnícke nájazdy do oblasti západného a južného Slovenska. Zo Sobôtky sa zase púšťali do oblasti Turne nad Bodvou, Sendrova (Szendrő), Košíc, Jágru a Tokaja.¹⁴ Jednalo sa o účinný spôsob, akým Osmani získavali nových daňových poplatníkov aj na nepriateľskom území. Skrz takéto nájazdy sa im darilo prinútiť kráľovské dediny k zaplateniu aspoň jednorazovej nominálnej dane, čo automaticky viedlo k ich zaevidovaniu v daňových

⁸ Jednalo sa o dôležitú súčasť komplexnejšieho obranného pásma namiereného proti Osmanskej ríši, ktorý siahal od severnej Afriky, cez Španielsko, južné Taliansko, Podolie až po Ukrajinu. CZIGÁNYI, István. Úloha stavov (šľachty) v obrannom systéme novozámockého a košického hlavného kapitanátu v rokoch 1600-1655. In *Zemianstvo na Slovensku v novoveku. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 8.-10. júna 2009 v Martine. Časť 1. Postavenie a majetky zemianskych rodov*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2009, s. 92.

⁹ DANGL, Vojtech. Systém protitureckej obrany na území Slovenska v druhej polovici 16. storočia. In *Vojenská história*. ISSN 1335-3314, 2006, roč. 10, č. 4, s. 28.

¹⁰ Bratislavská, Nitrianska, Trenčianska, Tekovská, Turčianska, Oravská, Liptovská stolica. DANGL, V. *Systém protitureckej obrany...*, s. 40.

¹¹ Gemersko-Malohontská, Spišská, Šarišská, Abovská, Zemplínska, Turnianska stolica. DANGL, V. *Systém protitureckej obrany...*, s. 40.

¹² K významu stolíc pri zabezpečovaní potrieb protiosmanského obranného systému pozri KERESTEŠ, Peter. Organizovanie vojenskej obrany Nitrianskej stolice z pohľadu jej samosprávy v 16. a 17. storočí. In *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722, 2010, roč. XLV, č. 2, s. 15-37.

¹³ ÁGOSTON, Gábor. Defending and administering the frontier: The case of Ottoman Hungary. In WOODHEAD, Christine. *The Ottoman World*. Milton Park, Abingdon, Oxon, New York : Routledge, 2012, s. 223.

¹⁴ BOTOŠ, Alexander. História a dedičstvo osmanských Turkov v Novohrade, Gemeri a Malohonte. In *Gemer-Malohont I. Zborník Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobotě*. Rimavská Sobotka : Gemersko-malohontské múzeum, 2005, s. 42.

registroch (defteroch) a pre osmanskú administratívu sa tak stali regulárnou súčasťou Osmanskej ríše.¹⁵

Charakteristika osmansko-uhorského pohraničia, ktorého dôležitá časť sa rozprestierala aj na našom území, nie je jednoduchá. Presné definície popredných historikov vzťahujúce sa na túto oblasť boli komplexne zhrnuté M. F. Çalıřırom, ktorý tento problém ďalej analyzoval.¹⁶ Podľa P. Fodora a G. Dávıda sú tieto hranice miestom sprostredkovania a prepojenia, kde prebiehala intenzívna výmena kultúry, ideológie, náboženstva a obchodných tovarov.¹⁷ Podľa M. L. Steina bolo osmansko-uhorské pohraničie typickým príkladom pre hranice, vzniknuté v dôsledku vojenského konfliktu. Tie často rozdeľujú obyvateľstvo zakladajúce sa na rovnakom náboženskom, jazykovom či etnickom princípe.¹⁸ Podľa iných definícií bol vznik osmansko-uhorského pohraničia a jeho osobitostí výsledkom stavu, keď sa obe mocnosti radšej uspokojili s uplatnením jurisdikcie a zvrchovanosti nad spoločným územím, pred presnými a fyzicky vyznačenými hranicami. Túto koncepciu do Uhorska priniesli Osmani a Habsburgovci boli nútení sa jej prispôbiť. Zároveň to bolo v súlade s predstavami rano-novovekých európskych štátov o hraniciach.¹⁹ Išlo o územie so svojráznym statusom, na ktorom fungoval odlišný systém štátnej správy oproti zvyšku územia. Sčasti to bolo dané militarizáciou tohto územia, sčasti zase skutočnosťou, že sa tu v rovnakom čase prekrývali dve odlišné štátne zriadenia. Je to zjavné najmä v osmanskej časti Uhorska, kde sa nikdy nepodarilo zaviesť rovnaký systém štátnej správy, ako v iných provinciách Osmanskej ríše. Dôvodom bola práve blízkosť hraníc s nepriateľským územím, čo vytvorilo z celého územia prihraničnú oblasť.

Stanovenie pevných hraníc, ktoré by presne oddeľovali osmanské a kráľovské Uhorsko a ich mocenský vplyv, prakticky nebolo možné. Nepodarilo sa to ani komisiám počas jednotlivých mierových rokovaní. Jasným príkladom boli hranice osmanských územno-správnych celkov, ktoré sa v pohraničnej oblasti vytýčili na základe zdanených dedín a mestečiek. Tieto však často ležali za pevnostnou líniou na kráľovskom území a centrum osmanskej správy daného sandžaku na ne nemalo priamy dosah.²⁰ Preto sa jednalo o „daňové hranice“ ktoré sa nezhodovali s hranicami politickými.²¹

V prvom rade však išlo o vojenskú hranicu, vytýčenú na základe aktuálnej mocenskej držby oboch strán. Tvorili ju línie opevnení, ktoré znemožňovali prienik do vnútrozemia veľkým vojenským zoskupeniam, no pohyblivé a menej početné jednotky ich ľahko prekonávali. Väčšinu obdobia prebiehalo pozičné súperenie a statický konflikt, ktorý sa vyznačoval množstvom drobných šarvátok a pustošení v prihraničnej oblasti. Pohraničie tak bolo v prvom rade vojenskou zónou, v ktorej sa často uskutočňovali otvorené vojenské operácie na úkor tu žijúceho obyvateľstva.²² Pacifikácia tohto územia nebola možná bez použitia väčšej

¹⁵ ÁGOSTON, G. The Ottoman Empire and Europe. In *The Oxford Handbook of Early Modern European History, 1350-1750, 2 vols.* Zost. S. Hamish. Oxford, New York : Oxford University Press, 2015, vol. 2, s. 626.

¹⁶ ÇALIŞIR, Muhammed. Fatih. *War and Peace in the Frontier: Ottoman Rule in the Uyvar Province 1663-1685* : A Master's Thesis. Ankara : Bilkent University, 2009, s. 58-73.

¹⁷ *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: the Military Confines in the Era of Ottoman Conquest.* Zost. Géza Dávid, Pál Fodor. Leiden : Brill, 2000, s. xii-xiii; ÇALIŞIR, M. F. *War and Peace...*, s. 60.

¹⁸ STEIN, Mark L. *Guarding the Frontier: Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe.* London : I.B. Tauris, 2007, s. 16-17.

¹⁹ ÁGOSTON, G. *The Ottoman Empire and Europe...*, s. 626.

²⁰ K vytýčeniu hraníc ostrihomského, novohradského, sečianskeho a fiľakovského sandžaku na území Slovenska pozri KOPČAN, Vojtech. Príspevok k dejinám osmanskej správy na Slovensku (1541-1686). In *Vlastivedný časopis*, 1968, roč. 8, č. 3, s. 117-118. K stanoveniu hraníc novozámockého ejáletu zase: BLASKOVICS, Jozef. Nové Zámky pod osmansko-tureckou nadvládou (1663-1685). 1. časť. In *Castrum Novum* 3, 1986, s. 47-48.

²¹ BLASKOVICS, J. *Nové Zámky pod...*, s. 47.

²² Obe strany podnikali cieľené nájazdy na nepriateľské územie, pričom dochádzalo k plieneniu a zdaňovaniu danej oblasti. Často sa jednalo o tzv. akcie pod „rozmotanými vlajkami“ (lat. *expansis vexillis*, tur. *bayraklar ile/bayraklar ve borular ile*). Tieto operácie boli veľmi výnosné na získavanie zajatcov, koristi, chytanie dobytky a koní. Počas týchto útokov sa Osmani a Uhri otvorene vydávali bez zastierania svojich plánov vo veľkom počte

vojenskej sily a porušenia mieru, resp. bez rozpútania vojny. Tieto nájazdy preto sledovali krátkodobé ciele, ktoré bolo možné dosiahnuť aj s menším počtom ozbrojencov. Jednalo sa najmä o zdanenie tunajších poddaných, zabezpečenie proviantu, získanie koristi a náhradu nezaplateného žoldu. Častým dôvodom bolo potrestanie poddaných za nesplnenie si povinností voči svojmu zemepánovi. Rovnako bývalo cieľom týchto útokov aj zlikvidovať zázemie nepriateľských pevností, čím došlo aj k obmedzeniu súperových vojenských aktivít.²³ Napriek rôznym dôvodom podnikania týchto akcií, ich výsledok bol vždy rovnaký, a to spustošenie a úpadok celej prihraničnej oblasti.

Dôležitou súčasťou každodenného života na osmansko-uhorskom pohraničí bola pravidelná komunikácia medzi lokálnymi predstaviteľmi uhorskej a osmanskej správy. Jednalo sa najmä o veliteľov pohraničných pevností a osmanských provinčných funkcionárov, no rovnako aj o uhorských krajinských hodnostárov, ktorí si z dôvodu neustáleho kontaktu s Osmanmi časom vytvorili až priateľské vzťahy. Príkladom môže byť tvrdenie z listu budínskeho beglerbega Aliho pašu adresovaného Štefanovi Ilešháziemu z roku 1607. Paša sa dozvedel o palatínovom liečebnom pobyte vo Viedni a úprimne sa teší, že teraz je už v dobrom zdraví a navždy mu praje len dobré.²⁴ Budínsky miestodržiteľ dokonca Ilešháziho oslovuje familiárne *môj otec*.

Takéto kladné prejavy boli aj bežnou súčasťou jazyka dobovej diplomacie a musia byť brané s istou rezervou. Poukazujú však na skutočnosť, že vzájomné vzťahy osmanských a uhorských lokálnych predstaviteľov nie je možné definovať len ako čisto nepriateľské. V ich korešpondencii boli sťažnosti, protesty a vyhrážky často striedané gratuláciami, ponukami priateľstva či spolupráce. V roku 1642 napr. Mustar paša z Vyšehradu píše novozámockému kapitánovi Štefanovi Pálfimu, za účelom ponúknutia svojich služieb podľa jeho potrieb. K tomu pripája jednu vyzu ako dar.²⁵ Osmani komunikovali so zástupcami všetkých spoločenských vrstiev, predstaviteľmi šľachtických stolíc a slobodných kráľovských miest, vrátane cirkevných hodnostárov. Takéto vzťahy boli bežnou súčasťou každodenného života, ktoré si vyžadovala reálna situácia na osmansko-uhorskom pohraničí.

Osmansko-uhorské pohraničie museli pri cestovaní prekonávať aj diplomatické delegácie a posolstvá oboch mocností. Vzájomná koordinácia a spolupráca osmanských a uhorských hodnostárov na pohraničí bola dôležitá najmä v 2. polovici 16. storočia. Cisárske deputácie totiž nosili každoročne z Viedne do Konštantínopola mierový tribút, označovaný ako *čestný dar* v hodnote 30 000 zlatých. Najistejšou spojnicou na prechod hraničnou oblasťou sa ukázal byť Dunaj. Dôležitými zastávkami na tejto ceste boli Komárno, Ostrihom a Budín, takže bezpečnú prepravu týmto posolstvám museli zariadiť preddunajský hlavný kapitán, resp. hlavný veliteľ Komárna, ostrihomský sandžakbeg a budínsky beglerbeg. Keďže obe strany kontrolovali určité časti tohto toku, dokázali cez svojich pohraničných veliteľov zaistiť aj obojstrannú prepravu a ozbrojený sprievod pre svojich vyslancov a poslov. Potvrďuje to list ostrihomského bega Osmana, ktorý píše, že: *doteraz bol dar púšťaný len po vode*.²⁶ Dôvodom

na územie nepriateľa pod svojimi vlajkami. PÁLFFY, Géza. Ransom Slavery along the Ottoman-Hungarian Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth – Early Eighteenth Centuries)*. Zost. Géza Dávid, Pál Fodor. Leiden-Boston-Köln : Brill, 2007, s. 42. (The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy, Ed. Suraiya Faroqhi – Halil Inalcik, 37).

²³ ÁGOSTON, Gábor. Where Environmental and Frontier Studies Meet: Rivers, Forests, Marshes and Forts along the Ottoman-Hapsburg Frontier in Hungary. In *The Frontiers of the Ottoman World. Proceedings of the British Academy, 156*. Zost. A. C. S. Peacock. Oxford : Oxford University Press, 2009, s. 76.

²⁴ BAYERLE, Gustav. *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda. 1604-1616*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1991, s. 81. List vezíra Aliho pašu Štefanovi Ilešháziemu, Budín 10. 2. 1607.

²⁵ JEDLICKA, Pál. *Eredeti részletek gróf Pálffy család okmánytárához, 1401-1653*. Gróf Pálffyak életrajzi vázlatái. Budapest : Stephaneum Nyomda, r.t., 1910, s. 363-364. List Musztár pašu Štefanovi Pálfimu, Vyšehrad, 1642.

²⁶ Slovenský národný archív (SNA), fond Rod Pálfi - Ústredný pálfiovský archív (ÚPA), Armarium 1 (A 1), Ladula 3 (L 3), Fasciculus 4 (F 4), fólia 1-2 (f.). List Osmana bega Mikulášovi Pálfimu, Ostrihom, 10. 3. 1588.

častej komunikácie medzi pohraničnými funkcionármi preto bolo aj zabezpečenie prepravy týchto osôb, prostredníctvom riečnych flotíl, ktoré kotvili v prístavoch v hore spomenutých mestách. Po tom, čo vyslanec dosiahol tento hraničný bod, komárňanský kapitán alebo ostrihomský sandžakbeg kontaktoval náprotivnú stranu, aby vyslala plavidlá a sprievod pre daného delegáta. Vyslancovi tiež poskytol na cestu sprievodný list, ktorým mu zaručoval bezpečnosť. Obdobne sa postupovalo aj pri návrate týchto delegácií. V inom liste ostrihomský sandžakbeg Memi informoval Mikuláša Pálfiho, že ľudia, ktorých Pálfi poslal spolu s čestným darom (mierovým tribútom) do Budína, sa chcú vrátiť naspäť. Preto im na cestu poskytnie sprievodný list a zabezpečí, aby sa v pokoji vrátili domov.²⁷ Keďže sa takto mohli dostať cisárske posolstvá plynule po Dunaji až do Budína, v rovnakých záležitostiach komunikoval komárňanský kapitán aj priamo s budínskym beglerbegom. Podobný postup bol pravdepodobne uplatňovaný nielen pri pohybe osôb, ale aj pri preprave tovaru a iných komodít.

Polície Osmanskej ríše a Habsburgovcov neboli natoľko silné, aby dokázali pacifikovať územie celého Uhorska. Napriek tomu, že tento cieľ nemohli dosiahnuť vojensky, nehodli sa vzdať ani svojich nárokov na zvyšné časti krajiny. To viedlo k vzniku sporného územia – kondomínia, ktoré charakterizovalo osmansko-uhorské pohraničie počas celej doby jeho existencie. Jednalo sa o širokú oblasť, rozkladajúcu sa na oboch stranách hranice, na ktorých sa prelínala správa, jurisdikcia a vojenská sila oboch mocností. Kondomínium sa vyznačovalo dvojitým zdanením miestneho obyvateľstva a jeho podriadenosťou osmanským aj uhorským úradom a zemepánom. V rámci osmanského lénneho (timárskeho) systému boli prihraničné dediny a mestečká pridelené ako dočasné léna rôznej veľkosti a výnosnosti členom provinčnej lénnej jazdy – sipáhiom alebo vojakom, veliteľom či úradníkom z pohraničných pevností. Najväčšie a najvýnosnejšie celky, ktoré v sebe často zahrňovali niekoľko dedín, mestečiek a miest, boli určené sandžakbegom, beglerbegom alebo si ich výnosy ponechával štát. Podobne ako Osmani aj uhorská šľachta, ktorá príchodom Osmanov prišla o majetky, sa z habsburskej strany hraníc snažila uplatniť svoje zemepanské práva na poddaných na osmanskom území. K tomuto samozrejme prispieval fakt, že Osmanom sa nepodarilo prerušiť väzby medzi domácim obyvateľstvom a ich predošlými zemepánmi a ani ich kontakt s kráľovskými úradmi.²⁸ Kondomínium sa teda týkalo aj poddaných a dedín na osmanskom území. Osmanské pramene označujú takéto dediny v blízkosti hraníc ako „pod dvoma mečmi“ (*iki kılıç altında*), pretože boli postihnuté dvojitým zdanením.²⁹ Osmanskí úradníci zodpovední za súpis daňových registrov sa však do takýchto dedín, ak boli príliš vzdialené od pevností, neodvážili prísť ani s ozbrojeným sprievodom. Väčšinou sa spoliehali na príchod zástupcov daných obcí do sídel osmanskej správy. Z tohto dôvodu sa v poplatných dedinách vytvorila funkcia tzv. *tureckého richtára*, typická pre oblasť kondomínia. Turecký richtár plnil úlohu sprostredkovateľa medzi poddanými a osmanskými úradmi. Vyberal dávky alebo peniaze, ktoré odnášal príslušným úradom alebo zemepánom a rovnako poskytoval aj údaje do daňových súpisov. Vo väčšine týchto dedín sa vytvorila aj funkcia kresťanského richtára, ktorý obdobne dodával dávky a informácie kráľovským orgánom. Osoba tureckého richtára sa v roku 1564 spomína v Honte vo Veľkých Krškanoch, v roku 1570 v Gemeri v Krásnohorskej Dlhej Lúke a Betliari.³⁰ Poddanské dediny príležitostne navštevovali aj osmanskí zemepáni. Z listu ostrihomského bega sa dozvedáme o takomto prípade, ktorý sa skončil incidentom a stal sa predmetom vzájomných rokovaní. Jednalo sa o dedinu Biňa (Nagy Biny), ktorej sipáhi sem prišiel na *baranie hody* k miestnemu richtárovi. Nestihol však ešte ani zostúpiť z koňa keď bol prepadnutý, pričom boli

²⁷ SNA, ÚPA, A 1, L 3, F 4, f. 19-20. List Memiho bega Mikulášovi Pálfimu, Ostrihom, 18. 4. 1589.

²⁸ ÁGOSTON, G. *Defending and administering...*, s. 232.

²⁹ BİLGE, S. M. *Osmanlı'nın Macaristanı...*, s. 86.

³⁰ KOPČAN, V. *Turecké nebezpečenstvo...*, s. 173.

zabití niekoľkých ľudí z jeho sprievodu, dvaja zajatí a pokradnuté boli aj ich kone spolu s výbavou.³¹

Aj na osmanskom území bol richtár prostredník medzi domácimi a osmanskými hodnosťami. Ako zástupca dediny zhromažďoval a odovzdával dane osmanským úradom, spolupracoval s nimi pri uplatňovaní nariadení v dedine a obyvateľstvu mal zabrániť odchodu do iných lokalít. Počas vojenských výprav mal richtár za úlohu zabezpečiť zásobovanie osmanského vojska. Takto spolupracujúcim richtárom boli odpustené niektoré dane a poplatky a prakticky boli považovaní za súčasť úradného aparátu Osmanskej ríše.³² Je pravdepodobné, že aj na tureckých richtároch v oblasti kondomínia sa mohli vzťahovať rovnaké či podobné povinnosti a benefity. Predstavitelia poplatných dedín pravidelne prekračovali osmansko-uhorské hranice, z dôvodu plnenia svojich záväzkov voči Osmanom. Táto činnosť sa však nezaobišla bez priameho ohrozenia daných osôb. Dôvodom boli najmä kráľovské posádky v pohraničných hradoch, ktorých úlohou bolo všemožne miestnym zabraňovať v spolupráci s Osmanmi. Kruté tresty či popravy mali byť pre poddaných dostatočným varovaním. Keďže však zástupcovia kondominiálnych dedín sústavne dochádzali do centier osmanskej správy, boli často využívaní ako kuriéri či poslovia pri rokovaníach osmanských a uhorských veliteľov na pohraničí.³³

Hlavným dôvodom plienenia a rabovania Osmanov v poplatných dedinách bolo nezaplatenie stanovených daní, či nesplnenie predpísaných povinností. Takým bol aj prípad spustošenia dediny Dolná Mičiná. Z listu budínskeho beglerbega Ferhada pašu z roku 1590 sa dozvedáme o sťažnosti arcivojvodu Ernesta na vyplienenie dediny fiľakovským begom. Ferhad vysvetľoval, že Mičiná, ktorá tradične patrila Turkom, bola daná ako léno Sabanovi čavušovi. Napriek tomu, že poddaní patrili sultánovi, za posledných osem rokov odmietli platiť dane. Ernestovi pripomenul, že existuje dohoda o zachovaní statusu quo v súvislosti so zdaňovaním v pohraničných oblastiach. Ernest by mal skôr prinútiť tie dediny, ktoré oprávnené patria Turkom, aby si splnili svoje záväzky voči svojim sipáhiom.³⁴

Osmanská správa sa problémy s neplatením daní snažila riešiť aj inou cestou. Spustošenie a vyľudnenie poplatnej obce totiž bolo z dlhodobého hľadiska pre Osmanov nevýhodné. O zlom stave dedín v oblasti kondomínia píše v liste z roku 1629 adresovanom novozámockému kapitánovi Štefanovi Pálfimu aj budínsky beglerbeg Murteza paša. Z dôvodu, že on sám vidí, že *niektoré obce sú kvôli ohňu v zlom stave*, Pálfimu oznamuje, aby takéto dediny spolu s dedinami, ktorých osmanský zemepán si pýta neprimerané dane, prednostne k nemu prišli zastúpení svojimi richtármi. So zreteľom na súčasný stav každej dediny, im bude stanovená primeraná daň. Toto nech dá na vedomie aj príslušným stoliciam.³⁵

Osmanskí hodnostári robili všetko pre to, aby zabránili úbytku daňových poplatníkov v kondomíniu. V roku 1613 písal kanižský beglerbeg Iskender paša palatínovi Jurajovi Turzovi, že mnohé dediny, ktoré predtým prijali osmanskú zvrchovanosť, odmietajú naďalej platiť dane

³¹ JEDLICKA, P. *Eredeti részletek gróf Pálffy...*, s. 156. List Mustafu pašu Štefanovi Pálfimu, Ostrihom, 28. 5. 1636.

³² BÍLGE, S. M. *Osmanlı'nın Macaristanı...*, s. 85.

³³ V roku 1593 píše v istej záležitosti ostrihomský Abdu Rahman aga, ktorý Mikulášovi Pálfimu odporúča, aby mu poslal list s odpoveďou po nejakom dedinskom richtárovi a on mu po ňom zase pošle peniaze alebo dobytok. SNA, ÚPA, A 1, L 3, F 4, f. 73-74. List Abdu Rahman agu Mikulášovi Pálfimu, 1592, Ostrihom. Osmanský hodnosťár Musta paša zase píše Štefanovi Pálfimu, že pre neho nakúpený kordován poslal po vacovskom richtárovi. LENGYELOVÁ, Tünde. *Život na šľachtickom dvore. Odev strava domácnosť hygiena voľný čas*. Bratislava : Slovart, 2016, s. 18.

³⁴ BAYERLE, G. *Ottoman Diplomacy in Hungary...*, s. 58-61. List č. 27, Ferhad paša arcivojvodovi Ernestovi, 7. 7. 1590, Budín. Obec sa nachádza len 12 kilometrov od Banskej Bystrice a pritom bola poplatná na obe strany. To jasne demonštruje rozsah pohraničnej oblasti a kondomínia, ktoré značne zasahovalo aj za protiosmanskú pevnostnú líniu na našom území.

³⁵ JEDLICKA, P. *Eredeti részletek gróf Pálffy...*, s. 64-65. List Murteza pašu Štefanovi Pálfimu, Budín, 29. 01. 1629.

a poplatky. Preto prosí palatína, aby uhorskí velitelia nebránili dedinám v daňovej poslušnosti voči Osmanom, ale naopak ich v tom podporovali.³⁶ Turzo poslal pašov list ako prílohu k vlastnému listu, v ktorom menovaným stoliciam (Nitrianskej, Novohradskej, Hontianskej, Tekovskej) dohovárал, aby dediny platili stanovené dane Osmanom, keď už od nich dostali aj sto výhražných listov.³⁷

Ďalším spôsobom, ako Osmani prinucovali podrobené dediny k poslušnosti, bolo zaoberanie ich obyvateľov až do nezaplatenia požadovaných daní a poplatkov. Príkladom takýchto praktík je list novozámockého agu Husajna z roku 1663,³⁸ adresovaný obyvateľom dediny Veľké Krškany (*Nagy Kerstiani*). Husajn aga zdržiaval tri dievčatá z danej dediny, kvôli tomu že táto nezaplatila predpísane dane. Vyhráždal sa, že ak si obec nesplní svoje povinnosti, všetky predá do otroctva. Spolu so zástupcami dediny Veľké Krškany pred seba predvolával aj obyvateľov Skačian (*Szkacsány*).

Osmansko-uhorské pohraničie bolo miestom stretu mocenských záujmov, vplyvu štátnej správy a feudálnych nárokov zemepánov z oboch strán hraníc, ktorých terčom bolo tu žijúce obyvateľstvo. To muselo spĺňať požiadavky dvoch antagonistických impérií, ktoré ich považovali za svojich poddaných. Vytýčenie presných hraníc, stanovenie stálych domén vplyvu v rámci pohraničia, ukončenie pustošivých vpádov, chytanie zajatcov či získavanie nových daňových poplatníkov, nedokázala uspokojivo vyriešiť žiadna mierová zmluva od roku 1568. Otázky pohraničia sa v mierových rokovaníach stali neprekonateľným problémom, ktoré sa počas celého trvania osmanského panstva v Uhorsku nepodarilo uspokojivo vyriešiť. Pohraničie sa však zároveň stalo spojovacím miestom oboch ríš a dôvodom stálej komunikácie medzi osmanskými a uhorskými hodnosťármi na pohraničí.

ZOZNAM PRAMEŇOV

- Slovenský národný archív, fond Rod Kostoláni zo Zemianskych Kostolian – línia Maslák (1000) 1434 – 1940, škatuľa č. 136, Inv. č. 1122, f. 15.
- Slovenský národný archív, fond Rod Pálfi - Ústredný pálfiovský archív, Armarium 1, Ladula 3, Fasciculus 4, f. 1-2. List Osmana bega Mikulášovi Pálfimu, Ostrihom, 10. 03. 1588.
- Slovenský národný archív, fond Rod Pálfi - Ústredný pálfiovský archív, Armarium 1, Ladula 3, Fasciculus 4, f. 19-20. List Memiho bega Mikulášovi Pálfimu, Ostrihom, 18. 4. 1589.
- Slovenský národný archív, fond Rod Pálfi - Ústredný pálfiovský archív, Armarium 1, Ladula 3, Fasciculus 4, f. 73-74. List Abdu Rahman agu Mikulášovi Pálfimu, 1592, Ostrihom.
- Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči, fond Trenčianska župa, Kongregačné spisy, 1613, č. 7.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- ÁGOSTON, Gábor. Defending and administering the frontier: The case of Ottoman Hungary. In WOODHEAD, Christine. *The Ottoman World*. Milton Park, Abingdon, Oxon, New York : Routledge, 2012, s. 220-236.
- ÁGOSTON, Gábor. The Ottoman Empire and Europe. In *The Oxford Handbook of Early Modern European History, 1350-1750, 2 vols.* Zost. S. Hamish. Oxford, New York : Oxford University Press, 2015, vol. 2, s. 612-637.

³⁶ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (ŠA ZA), fond Trenčianska župa (TŽ). Kongregačné spisy (KS), 1613, č. 7. Kópia listu, Iskender paša Jurajovi Turzovi, Budín, 6. 4. 1613.

³⁷ ŠA ZA, TŽ, KS, 1613, č. 7. Juraj Turzo predstaviteľom Trenčianskej stolice, Bytča, 7. 5. 1613.

³⁸ SNA, fond Rod Kostoláni zo Zemianskych Kostolian – línia Maslák (1000) 1434 – 1940, škatuľa č. 136, Inv. č. 1122, f. 15. Odpis listu, Husajn novozámocký aga richtárovi dediny Veľké Krškany, okolo r. 1663.

- ÁGOSTON, Gábor. Where Environmental and Frontier Studies Meet: Rivers, Forests, Marshes and Forts along the Ottoman-Hapsburg Frontier in Hungary. In *The Frontiers of the Ottoman World. Proceedings of the British Academy*, 156. Zost. A. C. S. Peacock. Oxford : Oxford University Press, 2009, s. 57-79.
- BAYERLE, Gustav. *Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda 1590 – 1593*. Bloomington : Indiana University, 1972. 204 s.
- BAYERLE, Gustav. *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda. 1604-1616*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1991. 295 s.
- BİLGE, Sadık Müfit. *Osmanlı'nın Macaristanı*. İstanbul : Kitabevi, 2010. 389 s.
- BLASKOVICS, Jozef. Nové Zámky pod osmansko-tureckou nadvládou (1663-1685). 1. časť. In *Castrum Novum* 3, 1986, s. 22-144.
- BOTOŠ, Alexander. História a dedičstvo osmanských Turkov v Novohrade, Gemeri a Malohonte. In *Gemer-Malohont I. Zborník Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote*. Rimavská Sobota : Gemersko-malohontské múzeum, 2005, s. 40-53.
- ÇALIŞIR, Muhammed. Fatih. *War and Peace in the Frontier: Ottoman Rule in the Uyvar Province 1663-1685 : A Master's Thesis*. Ankara : Bilkent University, 2009. 111 s.
- CZIGÁNYI, István. Úloha stavov (šľachty) v obrannom systéme novozámockého a košického hlavného kapitanátu v rokoch 1600-1655. In *Zemianstvo na Slovensku v novoveku. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 8.-10. júna 2009 v Martine. Časť I. Postavenie a majetky zemianskych rodov*. Martin : Slovenská národná knižnica 2009, s. 92-100.
- DANGL, Vojtech. Systém protitureckej obrany na území Slovenska v druhej polovici 16. storočia. In *Vojenská história*. ISSN 1335-3314, 2006, roč. 10, č. 4, s. 26-41.
- JEDLICKA, Pál. *Eredeti részletek gróf Pálffy család okmánytárához, 1401-1653. Gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Budapest : Stephaneum Nyomda, r.t., 1910, s. 363-364.
- KERESTES, Peter. Organizovanie vojenskej obrany Nitrianskej stolice z pohľadu jej samosprávy v 16. a 17. storočí. In *Slovenská archivistika*. ISSN 0231-6722, 2010, roč. XLV, č. 2, s. 15-37.
- KOPÇAN, Vojtech. *XVI-XVII. asırlarda kuzey Macaristan hudut boylarında Osmanlı hâkimiyetinin karakteri. VII. Türk Tarih Kongresi, 25-29 Eylül 1970, Ankara (II. Cilt), III. Seksiyon*, s. 618-625.
- KOPČAN, Vojtech. Príspevok k dejinám osmanskej správy na Slovensku (1541-1686). In *Vlastivedný časopis*, 1968, roč. 8, č. 3, s. 116-120.
- KOPČAN, Vojtech. *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*. Bratislava : Veda, 1986, s. 222.
- LENGYELOVÁ, Tünde. *Život na šľachtickom dvore. Odev strava domácnosť hygiena voľný čas*. Bratislava : Slovart, 2016. 247 s.
- Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: the Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*. Zost. Géza Dávid, Pál Fodor. Leiden : Brill, 2000. 362 s.
- PÁLFFY, Géza. Ransom Slavery along the Ottoman-Hungarian Frontier in the Sixteenth and Seventeenth Centuries. In *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (Early Fifteenth – Early Eighteenth Centuries). The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy, Vol. 37*. Zost. Géza Dávid, Pál Fodor. Leiden-Boston-Köln : Brill, 2007. s. 35-83.
- STEIN, Mark L. *Guarding the Frontier: Ottoman Border Forts and Garrisons in Europe*. London : I.B. Tauris, 2007. 222 s.
- ÜNLÜ, Selçuk. *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*. Konya : Eğitim Kitabevi Yayınları, 2007. 288 s.

MALÉ KARPATY A POVAŽSKÝ INOVEC AKO ŽIVOTNÝ PRIESTOR NEMECKY HOVORIACICH DREVORUBAČOV – HUNCOKÁROV

Pavol Krajčovič

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Abstrakt: *Huncokári, ktorí patrili k nemecky hovoriacemu etniku, žili na rozptýlených horských usadlostiach a predstavovali špecifický živel v rámci súčasného Slovenska. Profesionálne boli zameraní na prácu v lese. Izolovaným spôsobom života v horskom prostredí, jestvovali až do prvej polovice 20. storočia. Súčasní potomkovia Huncokárov sa snažia o jazykovú a kultúrnu revitalizáciu. Táto štúdia sa zameriava na problematiku huncokárskeho osídlenia na území pohorí Malých Karpát a Považského Inovca, ktoré boli ich životným priestorom. Využitím kartografických materiálov v korelácii s písomnými prameňmi sa štúdia snaží zmapovať vývin huncokárskych usadlostí v priebehu jednotlivých storočí.*

Kľúčové slová: *Huncokári, Malé Karpaty, Považský Inovec, životný priestor, hranica, lesné prostredie*

Abstract: *Huncokars, who belonged to the german ethnic group, lived at the scattered mountain settlements and represented specific element within today Slovakia. Professionally were Huncokars focused predominantly on the work in the forestry. By the isolated way of life they existed until the first half of the twentieth century. Their contemporary descendants are now trying for cultural revitalization. This study focuses on the issue of huncokar settlement at the territory of Little Carpathians and Považský Inovec mountains, which were their living space. By the use of cartographic materials in correlation with the written sources this study tries to determine development of huncokar settlements during various centuries.*

Keywords: *Huncokars, Little Carpathians, Považský Inovec, living space, border, forest environment*

Úvod

Obyvateľstvo nemeckého pôvodu v minulosti výraznou mierou tvorilo pomerne pestrú multietnickú mozaiku územia dnešného Slovenska. Nemecké etnikum sem prichádzalo vo viacerých kolonizačných etapách. Prvou bola kolonizácia na tzv. emfyteutickom práve v 12. a 15. storočí. Poslednou vlnou osídlenia v kompaktnej forme bol príchod Nemcov do východoslovenskej obce Michalok v roku 1899.¹ Príchod etnickej skupiny nemecky hovoriacich drevorubačov – Huncokárov², je z historického hľadiska vnímaný ako tretia až štvrtá etapa osídľovania Slovenska nemeckým obyvateľstvom.³

¹ HORVÁTHOVÁ, Margaréta. *Nemci na Slovensku: etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Komárno : Fórum inštitút pre výskum menšín, 2002, s. 8.

² Pomenovanie Huncokár (Hulcokár) vzniklo z nemeckého pomenovania ich profesie Holz hacker či Holz fäller. Nazývalo ich tak majoritné, prevažne slovenské obyvateľstvo okolitých malokarpatských obcí. Malokarpatskí drevorubači vnímali toto pomenovanie (Huncokár) ako hanlivé. Sami seba nazývali predovšetkým Horskými ľuďmi či Lesnými ľuďmi (Bergleute, resp. Waldleute). V odbornej etnologickej spisbe sa používa etnonym Huncokár, preto ho na označenie a identifikovanie skúmanej skupiny vo svojom príspevku používam aj ja. Pozri: BOTÍK, Ján. *Etnická história Slovenska: k problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava : Lúč, 2007, s. 92.

³ KÁRPÁTY, Peter. Karpatskí Nemci a nemecká otázka na Slovensku. In *Folia geographica*. ISBN 80-8068-270-4, 2002, roč. 38, č. 6, s. 41-53.

Východiskom k spracovaniu príspevku: Malé Karpaty a Považský Inovec ako životný priestor nemecky hovoriacich drevorubačov – Huncokárov, boli práce z rôznych odborov humanitných a prírodných vied.

Cieľom môjho príspevku je analýza životného priestoru Huncokárov v horskom prostredí Malých Karpát a Považského Inovca. Životný priestor skupiny žijúcej v malokarpatskom priestore bol v geografickom a sociálnom zmysle vymedzený jej vlastnými príslušníkmi do oblasti začínajúcej zhruba na juhu od Svätého Jura až po obec Dobrá Voda na severe pohoria. V Považskom Inovci bol životný priestor tam žijúcich Huncokárov vymedzený do oblasti začínajúcej približne od obcí Hrádok a Hôrka na západe až na východ v blízkosti chotára obce Zlatníky. Teoretické koncepty mojej práce vychádzajú z fenoménu hraníc, resp. z hľadiska teórií tzv. etnickej hranice od Fredrika Bartha. Pracujem taktiež s pojmom životný priestor, pri ktorom vychádzam z historicko-geografického aspektu téz Simona Schama.

Lesné milieum Malých Karpát a Považského Inovca nepredstavovalo len prostredie v ktorom Huncokári žili, ale ich zároveň oddeľovalo od majoritného obyvateľstva žijúceho v podhorských obciach. Z chronologického hľadiska sa zaoberám obdobím od polovice 18. storočia do roku 1946. Tento časový úsek zahŕňa počiatky huncokárskej kolonizácie, rozvoj a stabilizáciu, resp. úpadok huncokárskeho osídlenia montánnej krajiny Malých Karpát a Považského Inovca.

Teoretický rámec a metodologické východiská

Metodický postup s cieľom analýzy životného priestoru Huncokárov v horskom prostredí Malých Karpát a Považského Inovca, tvoria nasledovné kroky: a, heuristika ako metóda získavania a triedenia historických prameňov a informácií; b, rešerš a interpretácia obsahu písomných a kartografických materiálov; c, vyššie uvedené metodické postupy mi pomohli syntetizovať a zároveň koncipovať výsledky môjho výskumu.

Hranica predstavuje zaujímavý fenomén, ktorý predovšetkým púta zaujímavosť geografov. Ich najväčší záujem sa sústreďuje na hranice štátne a ich vplyv na rozvoj okolitých regiónov. Špecifickým typom hranice, ktorá sa v ideálnom prípade zhoduje s hranicou štátnou, je etnická hranica. Etnická hranica sa však od štátnej hranice líši svojim tvarom a charakteristikou. Len v istých situáciách má totiž etnická hranica líniový charakter. Väčšinou predstavuje väčšie či menšie pásmo, resp. zónu. Ďalšou dôležitou vlastnosťou etnickej hranice je, že v skutočnosti etnická hranica neexistuje.⁴ V sociálnom priestore však predstavuje model pre sociálnu interakciu, upevňuje sebaidentifikáciu členov skupiny (v mojom prípade etnickej skupiny Huncokárov) a potvrdzuje rozdiely medzi tými, ktorí do nej nepatria. V geografii, resp. v historickej geografii je však možné etnickú hranicu, z pohľadu chápania etnickej identity aspoň naznačiť. To znamená vizualizovať priestor, v ktorom sa stretávajú dve susediace etniká.⁵

Jedným z hlavných predstaviteľov teórie etnickej hranice je nórsky antropológ Fredrik Barth.⁶ Podľa neho je etnická hranica kognitívnou a mentálnou hranicou v mysliach jedincov. Etnická hranica predstavuje sociálny konštrukt, nie je objektívnym faktom, ale podlieha viacerým individuálnym chápaniam a interpretáciám. Jedným zo základných cieľov jej existencie je udržiavanie poriadku v zmysle sociálnej navigácie v sociálnom priestore. Je to paralela s mapou ako pomôckou na orientáciu vo fyzickom priestore.⁷

⁴ MAJO, Juraj – KUSENDOVÁ, Dagmar. Vývoj etnickej hranice v okrese Galanta. In *Geografický časopis*. ISSN 2453-8787, roč. 59, č. 3, s. 251-263.

⁵ MAJO, J. – KUSENDOVÁ, D. *Vývoj etnickej hranice...*, s. 251-263.

⁶ BARTH, Fredrik. *Ethnic groups and boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Boston : Little Brown and company, 1969. 153 s.

⁷ MAJO, J. – KUSENDOVÁ, D. *Vývoj etnickej hranice...*, s. 251-263.

Pojem životný priestor je v spoločenských vedách chápaný predovšetkým z pohľadu geopolitiky. Simon Schama však tento pojem poňal z historicko-geografického hľadiska. Ten tvrdí, že ľudia konfrontovaný s primitívnym lesom sa príliš neuchyľujú k tzv. slovníku architektúry. Tým mal na mysli to, že človek, ktorý v lese nežije, ho nepovažuje za možný prírbytok. Nebolo pre neho totiž možné vizualizovať alebo verbalizovať prírodu alebo prírodné prostredie v zmysle kultúrnej asociácie. Napriek tomu však je nutné považovať územie zalesnenej krajiny za životný priestor niektorých ľudských (v mojom prípade etnických) skupín.⁸ So Schamovým tvrdením súhlasia aj znaky etnografických, resp. etnických skupín. Sú to kompaktné teritórium, ktoré obývajú, vlastné etnonymum (Huncokári samých seba nazývali Lesnými ľuďmi = Waldleute), zvláštna skupina dialektov, odlišná kultúra a endogamia.⁹

Vymedzenie skúmaného územia

Malé Karpaty sa nachádzajú v najzápadnejšej časti Slovenska. Sú spojovacím článkom medzi Alpami a tzv. karpatskou horskou sústavou. Začínajú sa na juhu od rieky Dunaj a pokračujú smerom na severovýchod až k Novému Mestu nad Váhom. Ich dĺžka dosahuje takmer sto kilometrov. Okrem vlastného pohoria ich oblasť zahŕňujú aj nížiny na východ a západ od pohoria – Záhorská a Podunajská nížina.¹⁰ Geomorfologicky sa pohorie Malých Karpát delí na štyri základné podcelky – Devínske Karpaty, Pezinské Karpaty, Brezovské Karpaty a Čachtické Karpaty.¹¹ Horské hrebene pohoria majú priemernú výšku približne päťsto metrov nad morom a od Devínskej Kobyly po Vrbové sú pokryté súvislými lesmi. Tie sú väčšinou listnaté, spestrené po celej dĺžke ihličnanmi. Medzi listnatými stromami prevláda buk a dub. V minulosti boli malokarpatské lesy dôležitou a cennou surovinou pre rozličné priemyselné odvetvia.¹²

Skúmané územie Považského Inovca sa nachádza v západnej časti Slovenska, medzi severnou časťou dolného toku rieky Váh a stredným tokom rieky Nitra. Pri dĺžke zhruba štyridsaťosem kilometrov a šírke pätnásť až dvadsaťpäť kilometrov zaberá rozlohu šesťsto km². Geomorfologicky sa delí na: Vysoký Inovec, Nízky Inovec, Krahulčie vrchy, Inovecké predhorie a Seleckú kotlinu.¹³ V zložení vegetácie celkovo prevládajú horské druhy, ale v nižších polohách rastie veľa teplo- a suchomilnej panónskej flóry. Takmer celé územie v minulosti pokrývali lesy. Lesy sú prevažne listnaté. Od úpäti sa nachádzajú dubiny, vyššie dubohrabiny. Najvyššie časti zaberajú bučiny.¹⁴

História a charakteristika života v lesnom prostredí

Z dejinného hľadiska nateraz absentujú podrobnejšie správy či archívne materiály dokladajúce jednoznačné okolnosti, príčiny a spôsob príchodu nemecky hovoriacich drevorubačov – Huncokárov na územie Slovenska. V odbornej literatúre sa vo všeobecnosti ich príchod dáva do súvislosti s privátnou kolonizáciou šľachtického rodu Pálfióvcov.¹⁵ Tí totiž boli v 18. storočí najväčšími pozemkovými vlastníkmi v rámci vtedajšej bratislavskej stolice.

⁸ SCHAMA, Simon. *Landscape and Memory*. New York : Vintage books, 1995, s. 58-59.

⁹ BOUKAL, Tomáš. *Cesta lesem: Mansové v perspektíve reflexívnej ekologickej antropologie*. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2018, s. 35.

¹⁰ DOŠEK, Oto. *Malé Karpaty*. Bratislava : Šport, 1962, s. 7-8.

¹¹ MAZÚR, Emil – LUKNIŠ, Michal. Geomorfologické jednotky. 1: 500 000. In *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Zost. E. Mazúr. Bratislava : SAV a Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1980, s. 54-55.

¹² DOŠEK, O. *Malé Karpaty...*, s. 8.

¹³ PETROVIČ, Daniel – PETROVIČ, Jozef. *Považský Inovec*. Bratislava : Šport, 1986, s. 11-14.

¹⁴ PETROVIČ, D. – PETROVIČ, J. *Považský Inovec...*, s. 21-22.

¹⁵ BERANEK, Franz Josef. *Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus*. München : Max Schick Verlag, 1941, s. 87.

Príchod Huncokárov taktiež mohol súvisieť s merkantilistickou politikou vtedajšieho habsburského panovníckeho dvora, ktorý sa usiloval hospodársky využiť dovtedy vo veľkej miere nevyužívané lesné priestory.¹⁶

Pôvod Huncokárov je nejednoznačný. Na Slovensko prichádzali predovšetkým z alpských oblastí vtedajších nemeckých a rakúskych krajín. Najčastejšie sa medzi krajinami ich pôvodu uvádza: Bavorsko, Horné¹⁷ a Dolné Rakúsko, Tirolsko, Štajersko ale aj Morava či Sliezske.¹⁸ Vo viacerých kolonizačných etapách, v priebehu 18. až 19. storočia, osídľovali predovšetkým horské územia Malých Karpát.¹⁹ Prvý hodnoverný údaj o Huncokároch pochádza z roku 1734 a viaže sa k vtedajšej obci Račišdorf, ktorá je dnes mestskou časťou Bratislavy.²⁰ Zásľuhou nedávneho akademického výskumu bolo zistené, že sa dorozumievali stredobavorským nárečím (mittelbairisch).²¹ Na základe prvých údajov z konca 18. storočia žilo na Slovensku v danom období približne päťsto Huncokárov. V prvej polovici 20. storočia sa však ich počet zvýšil na takmer osemsto.²² Boli rímsko-katolíckeho vyznania a najväčším sviatkom pre nich bol dvadsiaty druhý január. V tento deň sa konala slávnosť na počesť ich patróna – svätého Vincenta zo Zaragozy.²³

Profesijne boli Huncokári zameraní na prácu v lesnom hospodárstve. Predpokladom toho je, že si so sebou priniesli z alpských oblastí štýl života, typický pre spoločnosti žijúce v lesnom prostredí. Okrem drevorubačstva sa zaoberali výsadbou nových stromov,

¹⁶ MAREK, Miloš. *Národnosti Uhorska - Vysokoškolský učebný text*. Trnava : Filozofická fakulta v Trnave, 2011, s. 285-286.

¹⁷ Z hornorakúskeho mesta Königswiesen pochádzal napríklad pálfiovský drevorubač (lignisector Palffyanus) Georgius Lintner. Záznam o jeho osobe pochádza z malokarpatského mestečka Svätý Jur. Pozri: Štátny oblastný archív Bratislava (ŠOA Bratislava), fond Rímskokatolícky farský úrad Svätý Jur, Matrika sobášnych 1772 - 1843, šk. 1, č. j. 1099; Rodové meno Lintner (najmä v tvare Lindtner) patrí medzi tradičné huncokárske mená. Pozri: SCHEWITZ, Ilona. *Pressburg und Umgebung: Lage, Wirtschaft und Deutschtum*. Tübingen : Günthers Buchdruckerei, 1932, s. 80.

¹⁸ BERANEK, F. J. *Die deutsche Besiedlung...*, s. 69; LEMBERG, Eugen. Volkskundliche Übersicht. In *Die Deutschen in der Slowakei und in Karpathorusland*. Zost. E. Winter. Münster : Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1926, s. 41-43; SCHEWITZ, I. *Pressburg und Umgebung...*, s. 80.

¹⁹ SLOBODOVÁ-NOVÁKOVÁ, Katarína – KRAJČOVIČ, Pavol. Rozšírenie kultu sv. Vincenta na Slovensku a v Rakúsku ako výsledok migrácií alpských drevorubačov v priebehu 18. storočia. In *Slovenský národopis*. ISSN 1339-9357, 2020, roč. 68, č. 1, s. 7-28.

²⁰ V matrike krstov farského úradu v Rači je v zápise zo sedemnásteho apríla 1734 uvedený záznam o narodení dieťaťa (Christina), ktorého rodičmi boli Georgius a Eva Fornespergerovci. Pri mieste ich pobytu, resp. bydliska (patria) boli uvedené račianske hory (ex monte Recsensis). Zaujímavý je aj údaj o krstných rodičoch dieťaťa. Tými boli Joseph Oschenkswantner a jeho manželka (consors) Christina. Pozri: Štátny oblastný archív Bratislava (ŠOA Bratislava), fond Rímskokatolícky farský úrad Rača, Matrika narodených 1732 – 1827, šk. 4, č. j. 567; Rodové meno Oschenkswantner, resp. Oschenschwandtner či Aschenschwandtner patrí medzi typické huncokárske priezviská. Pozri: SCHEWITZ, I. *Pressburg und Umgebung...*, s. 80.

²¹ FEDIČ, Dušan. Analysis of Huncokars' Dialect. In *Ethnologia Actualis*. ISSN 1339-7877, 2014, roč. 14, č. 2, s. 109-119.

²² BERANEK, F. J. *Die deutsche Besiedlung...*, s. 87; SLOBODOVÁ-NOVÁKOVÁ, Katarína. Partnerský a erotický život v špecificky izolovanom horskom prostredí. In *Erotika v lidové kultúre. Vydání první*. Zost. P. Číhal. Uherské Hradiště : Slovákcké muzeum, 2017, s. 67-80.

²³ SLOBODOVÁ-NOVÁKOVÁ, K. – KRAJČOVIČ, P. *Rozšírenie kultu sv. Vincenta...*, s. 7-28; Neexistujú záznamy o tom, že by pred príchodom Huncokárov mala na území súčasného Slovenska úcta k svätému Vincentovi zo Zaragozy tradíciu. Úcta k tomuto svätcovi má pôvod v alpskej oblasti. V Tirolsku bol sviatok svätého Vincenta tamojšími drevorubačmi nazývaný ako: *Holzknichtkirta* (v spisovnej nemčine Holzknichtkirtag). V slovenskom preklade to sú drevorubačské hody. Rozšírené bolo aj pomenovanie: *Vinzenzln* či *Vinzenzifeier*. V doslovnom preklade do slovenčiny to je Vincentov sviatok. Pozri: HAGER, Franziska. Holzknichtkirta. In *So warn's die Holzknicht' . Geschichten und Dokumente aus ihrem Leben*. Zost. R. Matzek. Gernsbach : Deutscher Betriebswirte – Verlag, 1992, s. 38-44.

rezbárstvom, šindliarstvom či pálením dreveného vápna.²⁴ Niektorí z nich taktiež vykonávali profesiu hájnikov či horárov.²⁵

V odbornej literatúre sa uvádza, že približne od roku 1850, sa časť huncokárskeho obyvateľstva začínala usadzovať na území pohoria Považského Inovca.²⁶ Niektoré huncokárske rodiny sa však na toto územie presunuli už v druhej polovici 18. storočia. Zakladali tu, resp. obývali niektoré už existujúce kopanice nachádzajúce sa v chotároch obcí Hrádok, Hôrka, Moravany nad Váhom a iné.²⁷ Vzhľadom na svoju špecifickosť a zároveň malokarpatský pôvod, nazval rakúsky historik a geograf Egon Lendl, považsko-inovecké osídlenie termínom: *dcérske osídlenie (Tochtersiedlung)*.²⁸ Podľa niektorých odhadov žilo na území celého juhozápadného Slovenska (Malé Karpaty a Považský Inovec) v prvej polovici 20. storočia približne tisíc Huncokárov.²⁹

Les ako etnická hranica a životný priestor

Každodenný život Huncokárov sa odohrával v lese. F. J. Beranek, ktorý osobne navštívil niektoré huncokárske usadlosti uviedol, že v lete ich práca začínala ráno od šiestej a trvala až do deviatej hodiny večer. Keďže ich šichta trvala takmer celý deň, mali jednu dvoj až trojhodinovú prestávku. V zime pracovali od ôsmej do šestnástej hodiny poobede, s jednou hodinovou prestávkou. V minulosti museli mužom pri rúbaní dreva pomáhať aj ženy. V prvej polovici 20. storočia však mali ženy na starosti zvyčajne vysádzanie nových stromov.³⁰

Sociálna situácia Huncokárov sa značne zhoršila po rozpadnutí Rakúsko-Uhorskej monarchie. Vtedy boli do práce v lese pribratí aj jedenásťroční chlapci.³¹ Práca bola u Huncokárov rozdelená podľa ročných období. Na jeseň a v zime rúbali drevo a rezali stromy. V letných mesiacoch drevo štiepili a pomocou saní ho zvážali dolu do podhoria. Zaujímavý je poznatok Beraneka. Ten uviedol, že následná doprava dreva na stanicu bola v kompetencii slovenských dopravcov dreva.³² To znamená, že podhorie tvorilo akúsi pomyselnú etnickú hranicu medzi Huncokármi a slovenským obyvateľstvom.

Kontakty Huncokárov s obyvateľmi podhorských obcí boli len minimálne. Do obcí schádzali len na nákupy a do kostola. Kostol však kvôli vzdialenosti navštevovali len nepravidelne. A ani tu nebol priestor na sociálne kontakty s iným obyvateľstvom, keďže miesta v kostole mali vyhradené. Ďalšou príčinou, ktorá bránila Huncokárom v styku s majoritným obyvateľstvom, bola jazyková bariéra. Napriek tomu, že postupne boli bilingválni, rozprávať po slovensky sa ostýchali zo strachu pred výsmechom.³³

O nedostatočných kontaktoch a povrchnosti vzájomného poznania svedčia niektoré stereotypné predstavy dedinčanov o drevorubačoch: „*Huncokari su divoki jak zvjer*“ alebo

²⁴ BLAŽO, Jozef. Po stopách Huncokárov. In *Lesník*. ISSN 1337-9380, roč. 1, č. 4, s. 11.

²⁵ FOCHLER-HAUKE, Gustav. *Deutscher Volksboden und Deutsches Volkstum in der Tschechoslowakei: Eine geographisch-geopolitisch Zusammenschau*. Heidelberg : Kurt Vowinckel, 1937, s. 174.

²⁶ BOTÍK, J. *Etnická história Slovenska...*, s. 92; BERANEK, F. J. Die deutsche Besiedlung der Westslowakei. In *Deutschumsfragen im Nordkarpatenraum*. Zost. F. J. Beranek. Kásmark : Schriftenreihe des Institut für Heimatforschung in Kásmark, 1943, s. 56-77.

²⁷ WOLF-BERANEK, Hertha. Aus dem Sagenschatz der Inowetzdeutschen. In *Deutsche Stimmen*. 1943, roč. 10, č. 7, s. 3-4.

²⁸ LENDL, Egon. Die neuzeitlichen deutschen Siedlungsbewegungen in den Westkarpatenländern. In *Deutschumsfragen im Nordkarpatenraum*. Zost. F. J. Beranek. Kásmark : Schriftenreihe des Institut für Heimatforschung in Kásmark, 1943, s. 106-115.

²⁹ BERANEK, F. J. *Die deutsche Besiedlung...*, s. 56-77.

³⁰ BERANEK, F. J. Beiträge zur Kenntnis des Volkstums der deutschen Holzhacker in den Kleinen Karpathen II. In *Karpatenland*. 1942, roč. 12, č. 3-4, s. 306-313.

³¹ BERANEK, F. J. *Beiträge zur Kenntnis des Volkstums...*, s. 306-313.

³² BERANEK, F. J. *Beiträge zur Kenntnis des Volkstums...*, s. 306-313.

³³ SLOBODOVÁ-NOVÁKOVÁ, K. *Partnerský a erotický život...*, s. 67-80.

„Huncokari vjedzá aj s jeleni vypravjat“.³⁴ Určité náznaky stereotypov je možné nájsť aj v huncokárskych rozprávaniach, resp. povestiach. V jednom z takýchto príbehov zohráva negatívnu úlohu bosorky žena Slováka.³⁵

Izolované horské prostredie malo vplyv aj na partnerský život. Drevorubači neradi púšťali svoje dcéry do dedín. Báli sa totiž, že nebudú zvládať práce typické pre život v nelesnom prostredí. Výnimkou boli sobáše s lesnými robotníkmi, ktorí síce nemali huncokársky pôvod, no boli zvyknutí na prácu v lese.³⁶ Väčšina z týchto robotníkov bola dokonca vplyvom života pri Huncokároch ponemčená. Nedostatočná možnosť výberu partnera spôsobila to, že v jednotlivých rodinách sa sobášili pokrvní príbuzní. To sa niekedy prejavilo na zvýšenom výskyte niektorých dedičných chorôb.³⁷ Huncokári sa nevyhýbali sociálnym kontaktom len so Slovákmí, ale vyhýbali sa aj kontaktom s iným nemeckým obyvateľstvom.³⁸ Od ostatných obyvateľov sa stránili aj Huncokári v Považskom Inovci. V 19. a ešte na začiatku 20. storočia sa ženili len medzi sebou.³⁹ Slovakizácia však u nich prebehla rýchlejšie než u ich malokarpatských príbuzných. Postupne získali pôdu a stali sa z nich sediaci či remeselníci.⁴⁰ Viacero huncokárskych usadlostí na území Považského Inovca tak z tohto dôvodu zaniklo už v prvých desaťročiach 20. storočia.

Horské prostredie zohrávalo výraznú úlohu aj v spoločenskom živote Huncokárov. Pri viacerých huncokárskych domoch sa nachádzali kolkárne a čas si krátili taktiež vyrezávaním gombíkov či fajok z jelenieho parožia.⁴¹ V lese počas roka usporadúvali niekoľko slávností. K najznámejším z nich patrili, už spomínaný sviatok sv. Vincenta a taktiež sv. Magdalény. Počas sviatku sv. Vincenta Huncokári nepracovali. V niektorej z podhorských obcí mali objednanú omšu. Neskôr sa usporiadala tanečná zábava, na ktorej hrala cigánska hudba v tzv. host'ovskom dome (Gasthaus). Niektorí z Huncokárov taktiež hrali na harmoniku. Táto zábava trvala niekedy až do obedňajších hodín nasledujúceho dňa.⁴² Sviatok sv. Magdalény (Magdalenentag) sa konal každoročne dvadsiateho druhého júla. Bola to akási letná slávnosť, počas ktorej sa ráno konala omša v huncokárskej kaplnke Na Piesku. Po skončení omše sa konala tradičná zábava pri tanci a hudbe.⁴³

Huncokárske usadlosti

Huncokári nebudovali žiadne osady. Po svojom príchode žili rozptýlene na usadlostiach nachádzajúcich sa priamo v horskom prostredí Malých Karpát. Žili izolovane v odľahlých

³⁴ BOTÍK, J. *Etnická história Slovenska...*, s. 92; HABÁŇOVÁ, Gabriela. K niektorým problémom intra- a extraskupinových vzťahov drevorubačov tzv. Huncokarov v Malých Karpatoch. In *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry*. Zost. D. Ratica. Bratislava : Národopisný ústav SAV, 1992, s. 66-85; Obyvatelia lesov, predovšetkým drevorubači a uhliari, predstavovali ťažko zrozumiteľnú skupinu obyvateľstva v rámci takmer celej stredovekej a ranonovovekej Európy. Žili na okraji spoločnosti. Najmä v západnej časti Európy na nich okolité obyvateľstvo nazeralo ako na vydedencov. Boli dokonca prenasledovaní ako čarodějníci a obviňovaní zo šírenia lepry. Pozri: BURKE, Peter. *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha : Argo, 2005, s. 57.

³⁵ PANCZOVÁ, Zuzana. Zaniknutý svet malokarpatských „Huncokarov“ v odraze poverových rozprávání. In *Zaostrené na kultúrne dedičstvo. Priezer starostlivosťou o kultúrne dedičstvo malokarpatského regiónu. Zborník príspevkov odborného seminára*. Zost. P. Buday. Svätý Jur : Academia Istropolitana Nova, 2011, s. 14-21.

³⁶ SLOBODOVÁ-NOVÁKOVÁ, K. *Partnerský a erotický život...*, s. 67-80.

³⁷ KANTEK, Karol. Život späť s lesom: Osudy zabudnutej nemeckej komunity v Malých Karpatoch. In *História*. ISSN 1335-8316, 2008, roč. 8, č. 6, s. 33-35.

³⁸ Modern am Sand. In *Deutsche Stimmen*, 1941, roč. 8, č. 31, s. 4.

³⁹ MRVA, Ivan. *Hrádok*. Bratislava : Alfa-press, 1996, s. 105.

⁴⁰ WOLF-BERANEK, H. *Aus dem Sagenschatz...*, s. 3-4.

⁴¹ JEDLICSKA, Pál. *Kiskárpáti emlékek. Vöröskőtöl-Szomolányig: Hely és művelődéstörténeti tanulmány*. Budapest : Nyomatott a Hunyadi Mátyás Intézetben, 1882, s. 152, s. 317-318.

⁴² BERANEK, F. J. Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen. In *Tagesbote*, 1929, roč. 79, č. 156, s. 3-4.

⁴³ *Modern am Sand...*, s. 4; SLOBODOVÁ-NOVÁKOVÁ, K. *Partnerský a erotický život...*, s. 67-80.

drevorubačských nájomných domoch, ktoré obývali zväčša dve až tri rodiny.⁴⁴ Okrem domu vlastnili aj kúsok pôdy, čo bola vlastne záhrada, ktorá bola oplotená pred divou lesnou zverou. Okrem iných výsad mohli chovať dve kravy, jalovicu a neobmedzený počet ošípaných. Avšak tie (ošípané) len v lesoch s dubovým porastom. Jednotlivé drevorubačské usadlosti boli od seba často vzdialené aj niekoľko kilometrov.⁴⁵

Za najznámejšiu huncokársku usadlosť v Malých Karpatoch je považovaná lokalita nachádzajúca sa nad mestom Modra, nazývaná Na Piesku (Am Sand). Toto osídlenie bolo považované za jednu z výnimiek v rámci huncokárskeho života v malokarpatskom priestore, keďže pozostávala z niekoľkých budov. V druhej polovici 19. storočia sa tu celkovo nachádzalo až deväť huncokárskych domov. Spreádzkovaním nemeckej školy v rokoch 1899-1890 sa Piesok stal akýmsi kultúrno-spoločenským miestom malokarpatských Huncokárov.⁴⁶ Okrem Na Piesku boli za menšie kompaktné osídlenia považované taktiež usadlosti Rybníček (Föhrenteich), Holint, Sklené Huty (Glasshütten) a Barina (Fischzucht).

Lokalita Rybníček bola známa svojimi pstruhovými rybníkmi a horáreň, ktorá bola postavená v roku 1892 stojí ešte dodnes.⁴⁷ Na Holinte sa okrem niekoľkých domov nachádzali aj vápenné pece, kolkáreň či dokonca privátna škola.⁴⁸ Usadlosť Sklené Huty bola v 18. storočí sľubne sa rozvíjajúcou manufaktúrou na výrobu skla. Kvôli svojej nerentabilite však bola zrušená a od približne druhej polovice 19. storočia sa tu postupne začali usádzať Huncokári.⁴⁹ Ešte v prvej polovici 20. storočia tu stálo päť budov. Dnes sú tieto budovy do základov zbúrané. Lokalita Barina je značne prehliadanou huncokárskou usadlosťou. Ešte v prvej polovici 20. storočia sa tu okrem niekoľkých domov nachádzalo aj desať rybníkov na lov kaprov.⁵⁰ Niekoľko domov sa nachádzalo aj v okolí obce Píla. Domy však od seba stáli až v príliš veľkej vzdialenosti na to, aby mohli tvoriť kompaktné osídlenie.⁵¹

Medzi najznámejšie rozptýlené usadlosti patri: Kolárske (Reisinger), horáreň Zabité, Panský dom (Herrenhaus), Stará Bohatá, Nová Bohatá, nemenovaná usadlosť pri zručanine kláštora svätej Kataríny (Katarínka), Ámon (Amonhaus), Pekná Lúčka, Sasková, Majdan, Polámané, Nový dom (Neuhaus), Kocmundov dom (Haus Kotzmund) a iné.⁵² Na základe súčasných výskumov sa predpokladá, že Huncokári žili na viac než štyridsiatichtdeviatich usadlostiach rozptýleného charakteru. Tento údaj sa však týka len geomorfologického podcelku pohoria Malých Karpát, a to Pezinských Karpát. K ďalším geomorfologickým podcelkom v súčasnosti prebiehajú historicko-geografické výskumy.⁵³

Na území Považského Inovca malo huncokárske osídlenie značne odlišný charakter. Rovnako ako v Malých Karpatoch, aj na území tohto pohoria žili Huncokári v horskom prostredí. Avšak v rámci chotárov obcí Hrádok a Hôrka sa usadili na už tam existujúcich

⁴⁴ SLOBODOVÁ-NOVÁKOVÁ, K. *Partnerský a erotický život...*, s. 67-80.

⁴⁵ HORVÁTHOVÁ, M. *Nemci na Slovensku...*, s. 30; SLOBODOVÁ-NOVÁKOVÁ, K. *Partnerský a erotický život...*, s. 67-80.

⁴⁶ GRAUS, Ján. Huncokárska škola na Piesku. In *Modranské zvesti*. ISSN 1339-3251, 2016, roč. 24, č. 1, s. 10; SCHEWITZ, I. *Pressburg und Umgebung...*, s. 80.

⁴⁷ BERANEK, F. J. *Die deutsche Besiedlung...*, s. 56-77; BLAŽO, J. *Po stopách Huncokárov...*, s. 11.

⁴⁸ DÚBRAVSKÝ, Ferdinand. *Krvavý hostinec a iné povesti*. Prešov : Nakladateľský podnik – Kultura Prešov, 1922, s. 16.

⁴⁹ JEDLICKA, P. *Kiskárpáti emlékek...*, s. 152; BIER, Wilhelm. Von deutschen Holzfällern in den Kleinen Karpathen. In *Der Auslanddeutsche*. 1930, roč. 13, č. 1, s. 8-9.

⁵⁰ DÚBRAVSKÝ, Ferdinand. *Malé Karpaty a Biela Hora. Turistická úprava po juhozápadnej časti prebudeného Slovenska*. Olomouc : Romuald Promberger, 1910, s. 34.

⁵¹ KRAJČOVIČ, Pavol. Problematika huncokárskeho osídlenia v Malých Karpatoch na starých mapách. In *My a Oni - Domáci a cizí v lidové tradici*. Zost. P. Číhal. Uherské Hradiště : Slovákcké muzeum, 2019, s. 133-142.

⁵² DÚBRAVSKÝ, F. *Malé Karpaty...*, s. 38; KRAJČOVIČ, P. *Problematika huncokárskeho osídlenia...*, s. 133-142; MARKUS, M. Die deutschen Holzfäller der Kleinen Karpaten: Ein Vortrag des Heimat und Kulturseminars in Bernried am Starnberger See am 7. April 2009. In *Karpatenblatt*. ISSN 1336-0736, 2009, roč. 18, č. 5, s. 7.

⁵³ KRAJČOVIČ, P. *Problematika huncokárskeho osídlenia...*, s. 133-142.

kopaničiach. Kopaničiarske osídlenie tu započalo už v 16. storočí, kedy tu vtedajší majitelia tematínskeho panstva usadili valašských kolonistov. Zmena nastala v 18. storočí, kedy sa majitelia panstva rozhodli zakázať rozširovanie horských lúk na úkor lesnej plochy. Z tohto dôvodu sem začali prichádzať prví nemecky hovoriaci drevorubači.⁵⁴ Kopanice na ktorých sa usídlili sa potom začali nazývať podľa ich rodových mien, ako napr.: Lindtnerova, Tangelmajerova, Seewaldova, Štajnekerova či Trautenbergerova kopanica.⁵⁵ Ďalšími huncokárskymi lokalitami v pohorí Považského Inovca boli: Gonove lazy⁵⁶, Jelenie jamy⁵⁷, Dastín⁵⁸, Stará hora či Stará Huta.⁵⁹ Najväčšou usadlosťou bola lokalita Biela Bukovina. Jej úpadok nastal už v prvej polovici 20. storočia, kedy tu žilo šesť rodín.⁶⁰

K narušeniu tradičného montánneho života Huncokárov začalo postupne dochádzať už počas existencie prvej Československej republiky (1918 - 1938). Huncokárske deti boli nútené chodiť do škôl v spádových obciach a taktiež sa začal meniť systém lesných prác. Po skončení druhej svetovej vojny, na základe tzv. Benešových dekrétov, došlo k vysídľovaniu občanov nemeckej národnosti. To sa nevyhlo ani Huncokárom. Veľká časť z nich bola nútená odísť do Nemecka.⁶¹ Tí čo ostali žiť na Slovensku, sa však museli prispôbiť novým celospoločenským podmienkam. Niektorí potomkovia sa dnes aktívne hlásia ku kultúrnemu dedičstvu svojich predkov, identifikujú sa s nimi a snažia sa o revitalizáciu.⁶²

Mapa Waltera Neunteufla

V rámci výskumu nemeckých jazykových ostrovov (Sprachinselforschung), v dvadsiatych a predovšetkým v tridsiatych až štyridsiatych rokoch 20. storočia, niektorí vtedajší nemeckí bádatelia vyhotovovali okrem iného taktiež kartografické diela. Jedným z nich je aj mapa sudetonemeckého etnografa a lingvistu, Franza Josefa Beraneka (1902 - 1967). V rámci svojho diela s názvom: *Nemecké osídlenie bratislavského kraja (Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus)*⁶³, vytvoril mapu. Na nej sa nachádzajú, okrem iných, taktiež huncokárske usadlosti v Malých Karpatoch.⁶⁴ Osnovu tejto mapy v roku 1944 prepracoval rakúsky kartograf Walter Neunteufl vo svojom diele s názvom: *Nemectvo v Bratislavskej župe (Das Deutschtum im Pressburger Raum)*.⁶⁵ Neunteufl túto mapu prepracoval a dodal jej kvalitu a čitateľnosť, ktorá u Beraneka absentovala. Tento Neunteuflom vyhotovený kartografický materiál je v čiernobielym vydaní, v mierke 1: 200 000. Nenachádzajú sa na ňom žiadne detailnejšie znázornenia lesných porastov, vodstva či komunikácií. Cieľom mapy bolo len všeobecné znázornenie usadlostí rôzneho nemeckého obyvateľstva v rámci bratislavského kraja.

⁵⁴ MRVA, I. *Hrádok...*, s. 26; WOLF-BERANEK, H. *Aus dem Sagenschatz...*, s. 3-4.

⁵⁵ MRVA, I. *Hrádok...*, s. 26-27.

⁵⁶ MAREK, Miloš. *Moravany nad Váhom: od najstarších čias po dnešok*. Moravany nad Váhom : Obecný úrad Moravany nad Váhom, 2009, s. 183.

⁵⁷ Todesfälle. In *Deutsche Stimmen*, 1941, roč. 8, č. 20, s. 6.

⁵⁸ MAREK, M. *Národnosti Uhorska...*, s. 287.

⁵⁹ LEMEŠ, V. Osada a polesie Kulháň. In *Zlatníky: prírodopis, história, súčasnosť*. Zost. H. Grežďová. Zlatníky : Obecný úrad Zlatníky, 2006, s. 114-131.

⁶⁰ LACKO, Martin. Partizánska brigáda podplukovníka Anatolija Snežinského a jej činnosť v oblasti Považského Inovca (1944 - 1945). In *Historický časopis*. ISSN 0018-2575, 2003, roč. 51, č. 1, s. 83-99.

⁶¹ PETRANSKÝ, Ivan Albert. Perzekúcie nemeckých drevorubačov v Modre v rokoch 1945 – 1950. In *Studia Historica Nitriensia*. ISSN 2585-8661, 2019, roč. 23, č. 2, s. 488-507.

⁶² LENOVSÝ, Ladislav. The language, identity and culture of ethnic minorities in the Central European contexts. In *Xlinguae: European scientific language journal*. ISSN 1337-8384, 2018, roč. 11, č. 4, s. 125-142.

⁶³ BERANEK, F. J. *Die deutsche Besiedlung...*, s. 91.

⁶⁴ BERANEK, F. J. *Die deutsche Besiedlung...*, s. 91.

⁶⁵ NEUNTEUFL, Walter. *Das Deutschtum im Pressburger Raum (mit drei Karten, drei Schaubildern und einem Ortsverzeichnis)*. Graz : Südostdeutsches Institut Graz, 1944, s. 24.

Nemecké obyvateľstvo je na mape znázornené len v generalizovanej podobe. Nachádzajú sa na nej usadlosti nemeckého menšinového obyvateľstva, nemecké školy, miesta označujúce pobočky, resp. sídla Nemeckej strany (Deutsche Partei). Spomedzi celej nemeckej menšiny označil Neunteufl na mape prioritne huncokárske usadlosti (Deutsche Holzhackersiedlungen). Celkový počet usadlostí na mape Neunteufla je šesťdesiatjeden.⁶⁶ Nachádzajú sa v rámci celého malokarpatského pohoria. Nevýhodou tohto kartografického diela je, že k nemu nebola vytvorená legenda, podľa ktorej by som dokázal jednotlivé huncokárske usadlosti identifikovať. Z hľadiska môjho výskumu je však dôležitá. Potvrďuje totiž, že životným priestorom Huncokárov bolo horské prostredie malokarpatského pohoria. Táto mapa bola zároveň posledným kartografickým prameňom, ktorý zachytil huncokárske usadlosti ešte predtým, než začali po roku 1946 rapídne zanikať.

Záver

Analýza životného priestoru Huncokárov v horskom prostredí Malých Karpát a Považského Inovca priniesla niekoľko zistení. Horské prostredie oboch pohorí malo v živote Huncokárov niekoľko funkcií. Prvou z nich bola etnická hranica. Končiare oboch pohorí oddeľovali huncokárske etnikum od majoritného slovenského obyvateľstva.

Pomyselná hranica sa týkala ich osobného aj profesijného života. Huncokári v lese žili, pracovali, stýkali sa medzi sebou počas slávností a taktiež medzi sebou uzatvárali aj manželské zväzky. Tým pádom pre nich les predstavoval životný priestor. Kým v Malých Karpatoch uzavretý montánny spôsob života Huncokárov pretrval až do roku 1946, v Považskom Inovci bola situácia odlišná. Drevorubači získali pôdu a už počas prvých desaťročí 20. storočia sa časť z nich stala sedliakmi alebo remeselníkmi.

Etnickú hranicu a životný priestor zároveň potvrdzujú huncokárske usadlosti a mapa Waltera Neunteufla. Prostredníctvom svojich usadlostí si huncokárske etnikum uchovalo svoj špecifický štýl života v lesnom prostredí bez väčších zmien, takmer dve storočia po svojom príchode na západné Slovensko. Súmarne Neunteufla mapa potvrdzuje rozptýlený charakter huncokárskeho osídlenia, tak ako je známy v písomných prameňoch.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Štátny oblastný archív Bratislava (ŠOA Bratislava), fond Rímskokatolícky farský úrad Rača, Matrika narodených 1732 – 1827, šk. 4, č. j. 567.

Štátny oblastný archív Bratislava (ŠOA Bratislava), fond Rímskokatolícky farský úrad Svätý Jur, Matrika sobášených 1772 - 1843, šk. 1, č. j. 1099.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

Atlas Slovenskej socialistickej republiky. Zost. E. Mazúr. Bratislava : SAV a Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1980. 296 s.

BARTH, Fredrik. *Ethnic groups and boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Boston : Little Brown and company, 1969. 153 s.

BERANEK, Franz Josef. Deutsche Holzacker in den Kleinen Karpathen. In *Tagesbote*, 1929, roč. 79, č. 156, s. 3-4.

BERANEK, Franz Josef. *Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus*. München : Max Schick Verlag, 1941. 91 s.

⁶⁶ NEUNTEUFL, W. *Das Deutschtum im Pressburger Raum...*, s. 24.

- BERANEK, Franz Josef. Beiträge zur Kenntnis des Volkstums der deutschen Holzhacker in den Kleinen Karpathen II. In *Karpatenland*, 1942, roč. 12, č. 3-4, s. 306-313.
- BIER, Wilhelm. Von deutschen Holzfällern in den Kleinen Karpathen. In *Der Auslanddeutsche*, 1930, roč. 13, č. 1, s. 8-9.
- BLAŽO, Jozef. Po stopách Huncokárov. In *Lesník*. ISSN 1337-9380, roč. 1, č. 4, s. 11.
- BOTÍK, Ján. *Etnická história Slovenska: k problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava : Lúč, 2007. 231 s.
- BOUKAL, Tomáš. *Cesta lesem: Mansové v perspektivě reflexivní ekologické antropologie*. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2018. 153 s.
- BURKE, Peter. *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha : Argo, 2005. 376 s.
- Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. Zost. F. J. Beranek. Käsmark : Schriftenreihe des Institut für Heimatforschung in Käsmark, 1943. 190 s.
- Die Deutschen in der Slowakei und in Karpathorussland*. Zost. E. Winter. Münster : Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1926. 96 s.
- DOŠEK, Oto. *Malé Karpaty*. Bratislava : Šport, 1962. 254 s.
- DÚBRAVSKÝ, Ferdinand. *Malé Karpaty a Biela Hora. Turistická úprava po juhozápadnej časti prebudeného Slovenska*. Olomouc : Romuald Promberger, 1910. 44 s.
- DÚBRAVSKÝ, Ferdinand. *Krvavý hostinec a iné povesti*. Prešov : Nakladateľský podnik-Kultura Prešov, 1922. 130 s.
- Erotika v lidové kultúre*. Zost. P. Číhal. Uherské Hradiště : Slovákcké muzeum, 2017. 366 s.
- FEDIČ, Dušan. Analysis of Huncokars' Dialect. In *Ethnologia Actualis*. ISSN 1339-7877, 2014, roč. 14, č. 2, s. 109-119.
- FOCHLER-HAUKE, Gustav. *Deutscher Volksboden und Deutsches Volkstum in der Tschechoslowakei: Eine geographisch-geopolitisch Zusammenschau*. Heidelberg : Kurt Vowinckel, 1937. 324 s.
- GRAUS, Ján. Huncokárska škola na Piesku. In *Modranské zvesti*. ISSN 1339-3251, 2016, roč. 24, č. 1, s. 10.
- HORVÁTHOVÁ, Margaréta. *Nemci na Slovensku: etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Komárno : Fórum inštitút pre výskum menšín, 2002. 123 s.
- JEDLICKSKA, Pál. *Kiskárpáti emlékek. Vöröskötöl-Szomolányig: Hely és művelődéstörténeti tanulmány*. Budapest : Nyomatott a Hunyadi Mátyás Intézetben, 1882. 343 s.
- KANTEK, Karol. Život spätý s lesom: Osudy zabudnutej nemeckej komunity v Malých Karpatoch. In *História*. ISSN: 1335-8316, 2008, roč. 8, č. 6, s. 33-35.
- KÁRPÁTY, Peter. Karpatskí Nemci a nemecká otázka na Slovensku. In *Folia geographica*. ISBN 80-8068-270-4, 2002, roč. 38, č. 6, s. 41-53.
- LACKO, Martin. Partizánska brigáda podplukovníka Anatolija Snežinského a jej činnosť v oblasti Považského Inovca (1944 - 1945). In *Historický časopis*. ISSN 0018-2575, 2003, roč. 51, č. 1, s. 83-99.
- LENOVSKÝ, Ladislav. The language, identity and culture of ethnic minorities in the Central European contexts. In *Xlinguae: European scientific language journal*. ISSN 1337-8384, 2018, roč. 11, č. 4, s. 125-142.
- MAJO, Juraj – KUSENDOVÁ, Dagmar. Vývoj etnickej hranice v okrese Galanta. In *Geografický časopis*. ISSN 2453-8787, roč. 59, č. 3, s. 251-263.
- MAREK, Miloš. *Moravany nad Váhom: od najstarších čias po dnešok*. Moravany nad Váhom : Obecný úrad Moravany nad Váhom, 2009, s. 183.
- MAREK, Miloš. *Národnosti Uhorska - Vysokoškolský učebný text*. Trnava : Filozofická fakulta v Trnave, 2011. 460 s.
- MARKUS, M. Die deutschen Holzfäller der Kleinen Karpaten: Ein Vortrag des Heimat und Kulturseminars in Bernried am Starnberger See am 7. April 2009. In *Karpatenblatt*. ISSN 1336-0736, 2009, roč. 18, č. 5, s. 7.

- Modern am Sand. In *Deutsche Stimmen*, 1941, roč. 8, č. 31, s. 4.
- MRVA, Ivan. *Hrádok*. Bratislava : Alfa-press, 1996. 145 s.
- My a Oni - Domáci a cizí v lidové tradici*. Zost. P. Číhal. Uherské Hradiště : Slováké muzeum, 2019. 318 s.
- NEUNTEUFL, Walter. *Das Deutschtum im Pressburger Raum (mit drei Karten, drei Schaubildern und einem Ortsverzeichnis)*. Graz : Südostdeutsches Institut Graz, 1944. 24 s.
- PETRANSKÝ, Ivan Albert. Perzekúcie nemeckých drevorubačov v Modre v rokoch 1945 – 1950. In *Studia Historica Nitriensia*. ISSN 2585-8661, 2019, roč. 23, č. 2, s. 488-507.
- PETROVIČ, Daniel – PETROVIČ, Jozef. *Považský Inovec*. Bratislava : Šport, 1986. 213 s.
- SCHAMA, Simon. *Landscape and Memory*. New York : Vintage books, 1995. 672 s.
- SCHEWITZ, Ilona. *Pressburg und Umgebung: Lage, Wirtschaft und Deutschtum*. Tübingen : Günthers Buchdruckerei, 1932. 107 s.
- SLOBODOVÁ-NOVÁKOVÁ, Katarína – KRAJČOVIČ, Pavol. Rozšírenie kultu sv. Vincenta na Slovensku a v Rakúsku ako výsledok migrácií alpských drevorubačov v priebehu 18. storočia. In *Slovenský národopis*. ISSN 1339-9357, 2020, roč. 68, č. 1, s. 7-28.
- So warn's die Holzknecht'. Geschichten und Dokumente aus ihrem Leben*. Zost. R. Matzek. Gernsbach : Deutscher Betriebswirte – Verlag, 1992. 218 s.
- Todesfälle. In *Deutsche Stimmen*, 1941, roč. 8, č. 20, s. 6.
- WOLF-BERANEK, Hertha. Aus dem Sagenschatz der Inowetzdeutschen. In *Deutsche Stimmen*, 1943, roč. 10, č. 7, s. 3-4.
- Zaostrené na kultúrne dedičstvo. Prierez starostlivosťou o kultúrne dedičstvo malokarpatského regiónu. Zborník príspevkov odborného seminára*. Zost. P. Buday. Svätý Jur : Academia Istropolitana Nova, 2011. 80 s.
- Zlatníky: prírodopis, história, súčasnosť*. Zost. H. Grežd'ová. Zlatníky : Obecný úrad Zlatníky, 2006. 176 s.
- Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry*. Zost. D. Ratica. Bratislava : Národopisný ústav SAV, 1992. 132 s.

IDEA, NÁZOV, KONCEPCIA A HRANICE VOJVODINY

Jan Hráčan

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Abstrakt: *Problematika oblastí Vojvodiny je zložitá a priestor zaujímavý. Na malom priestore žilo a žije rôznorodé multikultúrne obyvateľstvo, jedinečné v Európe. V medzivojnovom období bolo nemožné nájsť oblasť v Európe, kde náboženské/národnostné zloženie obyvateľstva bolo rôznorodejšie ako vo Vojvodine. Aj keď idea Vojvodiny vznikla ešte v roku 1848 na Májovom zhromaždení v Sremských Karlovciach, v dnešnej podobe, Autonómna pokrajina Vojvodina v Srbskej republike a jej hranice boli formované iba v roku 1945. Jej rozloha sa nezhoduje s oblasťami, ktoré implikovala Vojvodina v medzivojnovom období. Po prvej svetovej vojne administratívne oblasti, ktoré patrili k Vojvodine, boli Banát, Báčka a Baraňa, pokým v „bežnom živote“ sa aj Sreem považoval za súčasť Vojvodiny. Tieto oblasti sa do konca roka 1918 nachádzali v hraniciach Rakúsko-uhorskej monarchie a celkový vývoj bol definovaný ich periférnou pozíciou v ríši. Oblasť Vojvodiny sa stala súčasťou Dunajskej bánoviny po roku 1929 a rozvíjala sa podľa zákonov tejto administratívnej jednotky.*

Kľúčové slová: *Srbské vojvodstvo a Temešský banát, Vojvodina, hranice, názov, koncepcia*

Abstract: *The issues surrounding the Vojvodina region are complex and the area itself is interesting. There is a vast multicultural society that has lived there and continues to do so, that is enveloped in this small region and it is unique to Europe. Throughout the interwar period you could not find a region in Europe that was as diverse in its nationality and religion of their population as Vojvodina. Even though the idea for the formation of Vojvodina appeared in the May meetings of 1848 in Sremski Karlovci, in today's form, the Autonomous Province of Vojvodina located in the Serbian Republic and its borders were only formed in the year 1945. Its area however does not correspond with the area that Vojvodina implied during the interwar period. Officially, after the First World War the administrative areas belonging to Vojvodina were Banat, Bačka and Baranya, but commonly, Syrmia was also included as one of Vojvodina's areas. These areas were in the borders of the Austro-Hungarian empire until 1918 and its total development was measured within its peripheral position within it. After 1929 the region of Vojvodina became a part of the Danube Banovina and it developed within the laws of this administrative unit.*

Keywords: *Voivodeship of Serbia and Banat of Temeschwar, Vojvodina, borders, name, concept*

Dejiny Vojvodiny sú jedinečné a zvláštne, pretože historický vývoj vytvoril spoločnosť s multietnickým a multikonfesionálnym charakterom. Teritórium Vojvodiny, ako priestor nášho výskumu, je zvlášť zaujímavé, pretože na veľmi malom priestore žilo a ďalej žije rôznorodé multikultúrne obyvateľstvo, ktoré prešlo vlastným historickým vývojom a je jedinečné v celej Európe. Medzi dvomi svetovými vojnami bolo takmer nemožné nájsť oblasť nielen v Kráľovstve Juhoslávií, ale v celej Európe, kde by náboženské a národnostné zloženie obyvateľstva bolo rôznorodejšie než vo Vojvodine (Nemci, Maďari, Srbi, Chorváti, Rumuni, Slováci, Rusíni, Slovinci, Rusi, Česi, Bulhari, Ukrajinci a iní). Najviac bolo členov rímskokatolíckej cirkvi, potom pravoslávnej, evanjelickej, gréckokatolíckej a v menšom počte i členov židovskej a moslimskej konfesie. Minority, ktoré dnes nájdeme vo Vojvodine, začali migrovať a kolonizovať hlavne polopusté či nezaľudnené oblasti južného Uhorska v procese etnickej migrácie európskeho obyvateľstva ešte na začiatku 18. storočia z dôvodu sociálno-ekonomických podmienok danej doby, čo bolo umožnené vyhnaním Osmanov z Uhorska. Následne sa v Habsburskej monarchii začal postupne regulovať hospodársky, spoločenský a

kultúrny život. Problematika oblastí Vojvodiny je komplikovaná a preto považujem za veľmi dôležité hneď na začiatku naznačiť, že dnešná Autonómna pokrajina Vojvodina (inak Vojvodinský autonómny kraj) v Srbskej republike sa nezhoduje s oblasťou, ktoré implikovala Vojvodina medzi dvomi svetovými vojnami. Po prvej svetovej vojne, už v novom štáte – Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov (SHS) – do Vojvodiny patrili oblasti Báčka, Baraňa, Banát a v každodennom živote sa aj Sriem považoval za jej súčasť, nie však administratívne.¹ Tieto oblasti sa do konca roku 1918 nachádzali v hraniciach multietnickej a rozľahlej rakúsko-uhorskej monarchie. Celkový hospodársky, spoločenský a politický vývoj týchto oblastí bol v značnej miere definovaný ich periférnou pozíciou v ríši.² Po roku 1929 oblasť Vojvodiny, resp. Baraňa, Báčka, Banát a Sriem spolu so strednou Šumadijou a juhovýchodným regiónom Dunaja sa stali súčasťou Dunajskej bánoviny a rozvíjali sa podľa zákonov tejto administratívnej jednotky. Vojvodina ako autonómna pokrajina akú teraz poznáme a jej hranice boli formované iba v roku 1945. Inak je história a problematika vojvodinských oblastí dosť obsiahla a pokúsime sa ju spracovať v základných rysoch.

Formovanie Srbského vojvodstva a Temeškého Banátu

Názov Vojvodiny a jej hranice sú výsledkom historického vývoja. V priebehu histórie sa rôznym územiám hovorilo vojvodstvo (v Poľsku sa aj dnes tak nazývajú územné administratívne jednotky). Názov Vojvodina v srbčine znamená územie, ktorým spravoval vojvoda. Banát bol pomenovaný podľa titulu bán a „banáty“ boli všetky pohraničné maďarské oblasti, ktorými vládli bánovia. Banát o ktorom budeme hovoriť bol pomenovaný podľa historickej oblasti – Temešský Banát, Bačka bola pomenovaná podľa mesta Báč a názov Sriem pochádza z názvu antického mesta Sirmium (dnešná Srijemska Mitrovica, lat. Sirmia/Sirmium). V dejinách srbského národa má Vojvodina zvláštny význam. Symbolizovala aspiráciu Srbov na dosiahnutie autonómie na určitom území Uhorska/Maďarska. Táto myšlienka nebola Srbom cudzia, pretože určitá miera autonómie im bola zaručená už pred vznikom územného celku s týmto názvom. Vojvodina je dôležitá nielen pre Srbov, ale aj pre iné národy, ktoré ju tiež prijali ako oblasť, resp. pokrajinu, v ktorej mohli dosiahnuť spoločné a zvláštne záujmy.

Idea vytvorenia Vojvodiny ako autonómnej srbskej oblasti v rámci habsburskej ríše existovala od Veľkého sťahovania Srbov do polopustých oblastí južného Uhorska (severne od Sávy a Dunaja), pod vedením Arsenija III. Černojevića. Idea bola prvýkrát predstavená na cirkevno-ludovom sneme v Baji v roku 1694, kde si Srbi žiadali politicko-teritoriálnu autonómiu.³ Na sneme v Temešvári v roku 1790 na základe ich práv a privilégií⁴, ktoré dostali ešte koncom 17. storočia Srbi si formulovali hlavnú žiadosť, aby im bolo určené osobitné územie v rámci habsburskej ríše. Tak Vojvodina bola prvýkrát konštituovaná v 19. storočí, resp. Vojvodstvo Srbsko bolo konštituované v roku 1848, na vrchole revolúcie, ako výraz národného povedomia a túžby Srbov po politickej autonómii. Cieľom každej revolúcie je náhla a násilná zmena politického systému. Čím sa však vyznačovala najmä revolúcia 1848/49 je silne vyjadrená národná otázka založená na národnostnom princípe. Rozhodnutiami Májového zhromaždenia, ktoré sa konalo 1. až 3. mája (13. až 15. mája podľa gregoriánskeho kalendára)

¹ POPOVIĆ, Dušan. *Problemi Vojvodine I*. Belehrad, 1925. s. 10.

² RADAŠIN, Vladimir. *Školska uprava u Banatu, Bačkoj i Baranji od 1918. do 1929. godine : doktorska disertacija*. Novi Sad, 1986, s. 1.

³ POPOVIĆ, Dušan. *Srbi u Vojvodini, knjiga prva*. Novi Sad : Matica srpska, 1957, s. 335-338.

⁴ Na základe vojnových zásluh v boji proti osmanskému cisárovi, Leopold I. udelil Srbom privilégiá v rokoch 1690, 1691, 1695, 1698 a 1699. Okrem iných privilégií Srbi predovšetkým dostali náboženskú autonómiu. To znamenalo, že si Srbi mohli slobodne vyznávať svoju vieru. ADAMOVIĆ, Jova. *Privilegije srpskog naroda u Ugarskoj i rad Blagoveštenskog sabora*. Zagreb : Srpska štamparija, 1902, s. 1–106; RADONIĆ, Jovan – KOSTIĆ, Mita. *Srpske privilegije od 1660. do 1792*. Beograd : Naučna knjiga, 1954, s. 1–96; MIKAVICA, Dejan et al. *Znamenita dokumenta za istoriju srpskog naroda 1538-1918*. Novi Sad : Filozofski fakultet, 2007, s. 13–25.

v Srijemských Karlovcích⁵ bolo vyhlásené Vojvodstvo Srbsko/Srbské vojvodstvo, ktoré zahŕňalo oblasti: Báčku so stotinou Šajkaš a Potiským korunným okresom, Baraňu, Srijem s Vojenskou hranicou, srbskú časť Banátu s Vojenskou hranicou a Veľko-kikindský korunný okres. Za srbského vojvodu bol zvolený plukovník Stevan Šupljikac a za srbského patriarchu Josif Rajačić. Bola založená aj Hlavná rada ako výkonný orgán a garant na vykonávanie všetkých rozhodnutí zhromaždenia. Nová vláda však mala krátke trvanie, bola iba formálna a v skutočnosti nepodstatná.⁶ Oktrojovaná ústava⁷ zo 4. mája 1849 priniesla sklamanie, pretože nerealizovala srbskú národnú myšlienku. Srbské vojvodstvo nezískalo autonómiu a Vojenská hranica bola vyhlásená za samostatný administratívny priestor nezávislý od Vojvodiny.

Vojvodina dostala svoje pomenovanie práve na Májovom zhromaždení v Srijemských Karlovcích v máji 1848, keď predstavitelia ľudu vyhlásili Srbskú Vojvodinu a ktorá 72. členom oktrojovanej ústavy zo 4. marca 1849 sa stala súčasťou nového administratívneho celku Vojvodstvo Srbsko a Temešský Banát. Tak Vojvodina bola formálne založená cisárskym patentom z 18. novembra 1849⁸ a existovala období rokov 1849 až 1860, v tejto podobe a pod týmto názvom. Srbi v nej nemohli v úplnosti využívať svoju územnú samosprávu. Vojvodstvo malo niekoľko oficiálnych mien. Už v zakladajúcom patente bol určený jej oficiálny názov – Vojvodstvo Srbsko a Temešský Banát (Woiwodschaft Serbien und Temeser Banat). Ďalej sa vyskytuje aj názov Vojvodstvo Srbska a Temešského Banátu (Woiwodschaft von Serbien und Temeser Banat). V cisárskych zákonoch a úradných dokumentoch, ktoré vznikli prácou inštitúcií a verejných služieb tejto oblasti, sa nazývala aj Srbské vojvodstvo a Temešský Banát (Serbische Woiwodschaft und Temeser Banat) a Srbské vojvodstvo s Temešským Banátom (Serbische Woiwodschaft mit Temeser Banat).⁹ V menej oficiálnom tóne zazneli aj tieto mená: Temešský Banát a srbské vojvodstvo, Srbské vojvodstvo, Srbská vojvodina, Vojvodstvo srbské, Vojvodstvo, Vojvodina. Na druhej strane názov Vojvodina v tom čase často znamenal oblasť, ktorá bola na Májovom zhromaždení vyhlásená za Vojvodinské Srbsko, teda celú zemepisnú oblasť v Báčke, Banáte, Srijeme a Barani, kde žili Srbi.¹⁰

V čase zakladania k Srbskému vojvodstvu a Temešskému Banátu pripadlo územie Báčka a Banát bez vojenských hraníc a časť Srijemu (okresy Ruma a Ilok). Otázka Srijemu rozdelila Srbov a Chorvátov. Srbi sa domnievali, že im Srijem patril na základe národného a historického práva a Chorváti sa odvolávali na štátne a historické právo. Po mnohých politických debatách vo Viedni a sporoch do ktorých sa pripojila aj srbská aj chorvátska dobová tlač, bol Srijem rozdelený.¹¹ Táto oblasť bola formovaná z bývalých storočných uhorských žúp, Bačko-Bodrockej, Torontálskej, Temešvárskej a Krašovskej, ako aj z častí Srijemskej župy, pričom bol starý župný systém zrušený.

Srbský národ mal však veľa dôvodov na nespokojnosť. Vtedajšia oblasť Srbského vojvodstva a Temešského Banátu bola srbská, iba čo sa týkalo názvu. V krajine nevládol srbský vojvoda, ale samotný cisár sa vyhlásil za veľkovovodu (Grosswoiwod) danej oblasti, pričom súčasne postavil podvojvodu (Vice-Woiwod), resp. „pozemského šéfa“ (Landeschef alebo Landesverwalter), ktorý nebol srbskej národnosti. Centrom Srbského vojvodstva a Temešského Banátu nebol Nový Sad, ako si Srbi žiadali a kde tvorili významnú väčšinu, ale Temešvár.

⁵ KRESTIĆ, Vasilije. *Srbi u Ugarskoj 1790-1918*. Novi Sad : Matica srpska, 2013, s. 98–110.

⁶ POPOVIĆ, Dušan. *Srbi u Vojvodini, knjiga treća*. Novi Sad : Matica srpska, 1963, s. 245.

⁷ Oktrojovanou ústavou zo 4. mája 1849 cisár František Jozef I. zaručil občianske práva, rovnosť všetkých národov a ich právo pestovať si národnosť a jazyk. V ten istý deň bol vydaný cisársky patent, ktorý zaručoval aj náboženské a politické slobody. STEVANOVIĆ, Zoran. *Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat : (1849-1861)*. Novi Sad : Arhiv Vojvodine, 2014, s. 23.

⁸ STEVANOVIĆ, Z. *Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat...*, s. 23.

⁹ STEVANOVIĆ, Z. *Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat...*, s. 24.

¹⁰ STEVANOVIĆ, Z. *Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat...*, s. 24.

¹¹ KRESTIĆ, V. *Srbi u Ugarskoj...*, s. 243-245.

Územie nezodpovedalo územiu srbskej Vojvodiny vyhlásenej na Májovom zhromaždení, lebo časti Srijemu, Barane a Vojenská hranica boli vynechané. Týmto spôsobom zostala veľká časť srbského obyvateľstva vo Vojenskej hranici, ktorá bola podľa Oktrojovanej ústavy určená ako osobitný administratívny priestor.¹²

Oficiálne výsledky sčítania ľudu z roku 1850 ukazujú, že Srbské vojvodstvo a Temešský Banát mal 1 398 997 občanov (z ktorých 21 562 dočasne neprítomných a 48 786 cudzincov), takže celkový počet obyvateľov bol 1 426 221. Bolo tu: 398 605 Rumunov, 339 448 Nemcov, 289 376 Srbov, 241 749 Maďarov. Ďalej bolo tu Bunevcov¹³, Šokcov¹⁴, Rusínov, Slovákov, Chorvátov, Slavončanov, Bulharov, Čechov, Moravanov, Rusov, Poliakov, potom skupina „ďalších“ Slovanov“, Židov, Rómov, Grékov, Arménov, Turkov, Talianov, Francúzov a Angličanov. Po srbsky hovorilo 384 046 obyvateľov, oproti rumunským 400 279, nemeckým 335 080, maďarským 221 845 atď.¹⁵ Sčítanie ľudu z roku 1857 zaznamenalo 1 440 049 obyvateľov.¹⁶ Ak vezmeme do úvahy národnú príslušnosť podľa výpočtov štatistického sčítania z roku 1860, bolo 414 046 srbských obyvateľov, potom 419 591 Rumunov, 365 080 Nemcov, 241 845 Maďarov atď. Náboženská štruktúra bola nasledovná: 698 307 katolíkov, 691 605 pravoslávnych, 56 871 luteránov, 29 281 kalvínov, 26 126 gréckokatolíkov, 23 203 príslušníkov židovského vierovyznania a ďalších.¹⁷ Z analýzy predložených štatistík je zrejmé, že Srbi nielenže nemali absolútnu väčšinu, ale neboli ani najpočetnejšími obyvateľmi. Najviac žilo Rumunov, katolícka viera bola dominantnejšia a úradným administratívnym jazykom bola nemčina. Napriek tomu a napriek mimoriadne veľkým obmedzeniam srbských práv a privilégií bola daná oblasť vzorom pre ostatné národy bez práv v habsburskej ríši. Ján Kollár v boji za národné práva Slovákov požadoval autonómiu podľa vzoru tohto vojvodstva.¹⁸

Aby sa vyhol novej revolúcii cisár doniesol 20. októbra 1860 rozhodnutie o zrušení Bachovho absolutizmu. Štát bol decentralizovaný, župná správa v Uhorsku a Chorvátsku bola decentralizovaná a Srbská Vojvodina a Temešský Banát formálne zrušené 27. decembra 1860.¹⁹ Územie tejto oblasti bolo 31. decembra 1860 anektované Maďarskom bez odporu a okresy Ruma a Ilok pripojené Chorvátsku. Odovzdávanie správy miestodržiteľskej rady Srbského vojvodstva a Temešského Banátu maďarskej miestodržiteľskej rade sa začalo 2. februára 1861, čím táto oblasť úplne zanikla.²⁰ Svetozar Miletić už v januári 1861 vydal Tucindanski článok, predstavený na Blagoveštenskom sneme 2. apríla toho istého roku a ktorý sa stal programom vojvodinských Srbov. Hlavnou požiadavkou Srbov na tomto zhromaždení bolo znovuzískanie autonómnej srbskej oblasti, resp. opäť vyžadovali formovanie srbskej Vojvodiny, tentokrát na území Báčky, Banátu a Srijemu spolu s Vojenskou hranicou, ako aj voľbu srbského vojvodu a založenie srbského zhromaždenia.²¹ Už na Blagoveštenskom sneme sa dospelo k záverom na ktoré sa Bečkerecký program z roku 1869 nielen že implicitne odvolával, ale sa práve daný program stal základným bodom srbského národného programu až do konca prvej svetovej vojny a formovania Kráľovstva SHS 1. decembra 1918.

¹² STEVANOVIĆ, Z. *Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat...*, s. 26.

¹³ Bunevci sú slovanská etnická skupina pôvodne z Dinárskeho pohoria (Dinárskych Álp), ktorá dnes žije v Báčke a ich etnický charakter a identita sú dodnes kontroverzné. Preto sa časť Bunevcov považuje za samostatnú etnickú skupinu, vlastne za národ a tak sú uznaní v oficiálnej štatistike Srbska. Časť Bunevcov sa vyhlasuje za Chorvátov a menšia časť za Srbov.

¹⁴ Šokci sú južnoslovanská etnická skupina, ktorá dnes žije v Slavónsku, Barani, Bosne, Srijeme (západná časť), Banáte a Báčke, ako aj v určitých oblastiach Maďarska. Sú prevažne katolíci, preto ich zvyčajne považujú za Chorvátov.

¹⁵ STEVANOVIĆ, Z. *Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat...*, s. 26-27.

¹⁶ *Srbski dnevnik*, br. 19, 20, 21, 23/1860.

¹⁷ STEVANOVIĆ, Z. *Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat...*, s. 27.

¹⁸ KRESTIĆ, V. *Srbi u Ugarskoj...*, s. 246.

¹⁹ STEVANOVIĆ, Z. *Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat...*, s. 33.; *Србски дневник*, бр. 101/1860.

²⁰ STEVANOVIĆ, Z. *Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat...*, s. 50.

²¹ ADAMOVIĆ, J. *Privilegije srpskog naroda u Ugarskoj...*, s. 172-261.

Je potrebné zdôrazniť, že to bola doba absolutizmu a úplnej centralizácie moci v habsburskej ríši, zároveň aj v oblastiach dnešnej Vojvodiny. Po páde Bachovho absolutizmu sa začala decentralizácia moci v Rakúsku a Uhorsku, ktorá po krátkom zastavení pokračovala aj po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, resp. po roku 1867. Vtedy boli obnovené župy v celom Uhorsku a v priebehu sedemdesiatych rokov 19. storočia boli zrušené niektoré územné celky, ktoré sa formovali na základe privilégií vo feudálnej ére (v oblasti Vojvodiny to boli Vojenská hranica, Potiský korunný okres, Veľkokikindský okres). Rakúsko-uhorské vyrovnanie vytvorilo Rakúsko-Uhorsko a chorvátsko-maďarské vyrovnanie v roku 1868 upravilo postavenie Chorvátska v rámci Maďarska. Podľa dohody z roku 1867 Vojvodina patrila do dvoch štátno-právnych oblastí a analogicky do dvoch administratívno-územných oblastí, ktoré boli ako systémy štruktúrne identické. Menovite Banát, Bačka a Baraňa patrili do maďarskej administratívno-územnej oblasti s centrom v Budapešti a Sriem do chorvátsko-slavónskej oblasti s centrom v Záhrebe. Tento administratívno-územný systém v zásade vyzeral takto: štátne územie bolo rozdelené do istej miery na samosprávne celky – župy (vármegye), tieto na administratívne okresy (járás) a tieto tiež na samosprávne celky – obce (község).²² Každá župa mala svojho župana, ktorého menovala vláda. Podľa tohto systému územie Vojvodiny patrilo nasledovným župám:²³

- Baraňskej (Baranya vármegye) so sídlom v meste Pécs, ktorá sa z väčšej časti zhodovala s oblasťou Baraňa.

- Bačko-bodrošskej (Bács-bodrog vármegye) s ústredím v Sombori (Zombor), ktorá sa úplne zhodovala s oblasťou Bačka.

- Torontálskej (Torontál vármegye) so sídlom vo Veľkom Bečkerekú (dnes Zrenjanin), ktorá teritoriálne zahŕňala najzápadnejšie časti Banátu pozdĺž Tisy a Dunaja.

- Temešskej (Temesvármegye) so sídlom v Temešvári, ktorá územne zahŕňala východné časti plochého Banátu.

- Krašo-severinskej (Krasószörény vármegye) so sídlom v Lugoši (Lugos), ktorá územne zahŕňala hlavne kopcovitú časť Banátu, ktorá dnes celkovo patrí k Rumunsku.

- Sriemskej s centrom vo Vukovare, ktorá sa územne rozprestierala na celý Sriem a najvýchodnejšie časti Slavónska.

V období dualistického systému sa v Maďarsku a teda aj na území Vojvodiny budovala moderná štátna správa. V rôznych politických programoch na snemoch sa súčasne spomínala autonómna srbská oblasť. Napokon sa ukázalo, že myšlienka srbskej autonómie v polovici 19. storočia mala svoje skutočné historické oprávnenie v jedenásťročnej existencii danej oblasti za silného rakúskeho policajného režimu, ktorý potlačil túžby po národnej slobode. Srbská myšlienka bola založená na pevných základoch srbskej identity. Smerovanie národných, občianskych, náboženských a politických slobôd trvale podrývalo existujúci absolutizmus. Význam pojmu Vojvodina sa menilo v priebehu dejín, ako aj jej územie, ktoré zahŕňala. Svoj podiel na týchto zmenách mala kultúrna a politická elita Srbov a neskôr aj iných národov v južnom Uhorsku.

Vojvodina v Kráľovstve SHS/Kráľovstve Juhoslávii (1918-1945)

Výsledkom prvej svetovej vojny v druhej polovici roku 1918 bol rozpad Rakúsko-Uhorska. Na troskách ríše vzniklo niekoľko nových štátov, vrátane štátu juhoslovanských národov, resp. Kráľovstva SHS, do ktorého patrila aj Vojvodina. Ešte pred koncom prvej svetovej vojny a po rozpade monarchie 29. októbra 1918, vznikol štát Slovincov, Chorvátov a

²² PALIĆ, Milenko. Pregled administrativno-teritorijalnih promena u Vojvodini : 1918-1941. In *Zbornik za društvene nauke*, br. 38/1964. Novi Sad : Matica srpska, 1964, s. 127; ŠIMUNOVIĆ-BEŠLIN, Biljana. *Prosvetna politika u Dunavskoj banovini (1929-1941)*. Novi Sad : Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2007, s. 19.

²³ PALIĆ, M. *Pregled administrativno-teritorijalnih promena...*, s. 128-129.

Srbov s centrom v Záhrebe, ku ktorému patrili Srijem. V Banáte 31. októbra bola vyhlásená (niekoľko dní trvajúca) Banatská republika s centrom v Temešvári (ktorú uznala uhorská vláda) a ktorá však už 15. novembra 1918 bola likvidovaná srbským vojskom. Srbi vo Vojvodine organizovali srbské ľudové výbory/rady²⁴ ako organizačné formy ľudového hnutia za zjednotenie. Cieľom týchto výborov bolo vykonávať miestnu správu a starať sa o bezpečnosť občanov a ich majetku.²⁵ V Novom Sade bol zorganizovaný Ústredný srbský ľudový výbor/rada, ktorý viedol Jaša Tomić a tak boli zároveň zlikvidované všetky ostatné ľudové výbory vo Vojvodine a zlikvidované všetky pokusy o pripojenie určitých častí dnešnej Vojvodiny k susedným krajinám, ako to bolo v prípade vyhlásenia Banátskej republiky s cieľom neskoršieho pripojenia k Maďarsku alebo pokus, aby sa celý Banát pripojil k Rumunsku atď.²⁶

V prvej polovici novembra 1918 srbská armáda obsadila územie severne od Sávy a Dunaja – Vojvodinu, kde našla štátno-verejnoprávny a administratívno-územný systém v procese rozpadu z dôsledku kapitulácie Rakúsko-Uhorska. Srbská armáda okupovala územie Vojvodiny medzi 5. a 14. novembrom a na základe dohody o prímerí medzi srbskou a maďarskou armádou, podpísanou v Belehrade 13. novembra 1918, Srbi obsadili územie označené nasledovnou demarkačnou líniou/ čiarou:²⁷ Oršava - Mehadia - Karansebeš - Lugoj - Arad (na východe), rieka Mureš do Segedínu a ďalej po línii Segedín - Baja - Pécs - Barcs (na severe), riekou Drava z Barcse do Osijeku a ďalej železnicou z Osijeku do Šamacu na Save (na západe). Tak srbská armáda ovládla Srijem, väčšiu časť Banátu, Báčky a Barane. Toto obdobie jedného mesiaca sa teda začalo rozpadom existujúceho administratívno-územného systému, jeho nefunkčnosťou alebo čiastočným fungovaním s kontrolou novovzniknutých miestnych orgánov - ľudových výborov, aby sa skončilo dočasným zriadením starého administratívno-územného systému za nových okolností. Administratívno-územný systém, ktorý bol založený v roku 1867, naďalej žil na území Vojvodiny až do roku 1927, teda aj po roku 1918, keď sa Vojvodina stala súčasťou nového štátu Kráľovstva SHS.

Starý administratívno-územný systém bol stanovený tak, že územne bol rozčlenený na župy, okresy a obce a na rôznych úrovniach samosprávne mestá. Štruktúra ich orgánov a zastupiteľských úradov zostala rovnaká ako v Rakúsko-Uhorsku, avšak tieto administratívno-územné celky v Banáte, Báčky a Barani boli pripútané k Srbskému ľudovému výboru v Novom Sade, teda k autonómnej vláde Vojvodiny v Novom Sade sformovanej v priebehu novembra 1918 (prostredníctvom nej k vláde Srbského kráľovstva a po 1. decembri 1918 k vláde Kráľovstva SHS). Srijem bol, rovnako ako predtým priamo spojený so Záhrebom, t. j. za národnú radu v Záhrebe do 1. decembra 1918 a neskôr za pokrajinskú vládu v Záhrebe (prostredníctvom nej za vládu Kráľovstva SHS).²⁸ Je potrebné zdôrazniť, že v období rokov 1918-1927 administratívno-územné celky vo Vojvodine, na rozdiel od iných častí Juhoslávie, nemali samosprávny, ale riadiaci charakter.

Prostredníctvom Srbského ľudového výboru z Nového Sadu bolo zvolané 25. novembra 1918 Veľké národné zhromaždenie Srbov, Bunevcov a ostatných Slovanov z Banátu, Báčky a Barane v Novom Sade, ktoré vyhlásilo pristúpenie týchto regiónov k Srbskému kráľovstvu. Takmer všetky početnejšie národy Vojvodiny (okrem Rumunov) mali svojich zástupcov na Veľkom národnom zhromaždení, avšak niektoré národy neboli zastúpené dostatočným počtom zástupcov, ktorý by bol úmerný počtu týchto národov v oblastiach Banátu, Báčky a Barane. Veľké národné zhromaždenie malo celkovo 757 delegátov, z ktorých bolo 578 Srbov, 84 Bunevcov, 62 Slovákov, 21 Rusínov, 6 Nemcov, 3 Šokcov, 2 Chorvátov, 1 Maďara a ani jeden

²⁴ Prvý takýto výbor bol zorganizovaný vo Veľkom Bečkerek (dnes Zreňanin) 31. októbra 1918.

²⁵ PEKIĆ, Petar. *Povjest oslobođenja Vojvodine*. Subotica : [s. n.], 1939, s. 146.

²⁶ PALIĆ, M. *Pregled administrativno-teritorijalnih promena...*, s. 133.

²⁷ DIMITRIJEVIĆ, Sergije. *Iz istorije Jugoslavije : 1918-1945 : zbornik predavanja*. Beograd : Nolit, 1958, s. 160; *Politika*, 25. XI 1923. (Članak pod naslovom *Granice u Banatu*).

²⁸ PALIĆ, M. *Pregled administrativno-teritorijalnih promena...*, s. 134.

Rumun. Deň pred zvolaním Veľkého národného zhromaždenia v Novom Sade, vlastne 24. novembra, sa v Rume konalo Veľké národné zhromaždenie, na ktorom bolo vyhlásené pripojenie Sriemu k Srbskému kráľovstvu.²⁹

Hranice Vojvodiny sa formovali a menili v priebehu historického vývoja. Dnešné hranice Srbskej republiky s Maďarskom a Rumunskom boli definované po prvej svetovej vojne. V rokoch 1919 až 1923 prišlo k vymedzeniu hraníc medzi Kráľovstvom SHS a susednými štátmi a samým tým aj definovania hraníc Barane, Báčky a Banátu. To viedlo k významným zmenám v organizácii administratívno-územnej správy vo Vojvodine, vzhľadom na stav počas obsadzovania týchto území srbskou armádou v prvej polovici novembra 1918. Len čo srbská armáda obsadila územia severne od Sávy a Dunaja, vzťahy medzi Rumunskom a Srbskom, teda Kráľovstvom SHS, sa vďaka Banátu veľmi napínali. Už pred podpísaním mierovej zmluvy víťazné veľmoci sa pokúsili zastaviť prehlbovanie nepriateľských vzťahov a to rozdelením Banátu. V danej delbe o niečo väčší podiel získalo Rumunsko. Západná časť Banátu pozdĺž Tisy a Dunaja (1/3 Banátu) sa stala súčasťou Kráľovstva SHS a východná časť (2/3 Banátu) súčasťou Rumunska. Definitívne vymedzenie medzi Kráľovstvom SHS a Rumunskom prišlo až v roku 1923, po dlhých bojoch a dvojročnej práci komisie poverenej pre túto situáciu.

Parížskou mierovou zmluvou, ktorá bola podpísaná s Maďarskom v Trianone 4. júna 1920, srbské jednotky boli prinútené stiahnuť sa z väčšej časti Barane a z tzv. Bajského trojuholníka. Keďže neboli spokojní s rozhodnutím pripojiť tieto územia k Maďarsku, Chorváti a Srbi z Barane v lete 1921 vytvorili Samostatnú republiku Baraňa s cieľom uľahčiť pripojenie tohto územia ku Kráľovstvu SHS. Po stiahnutí srbskej armády bola republika zrušená a oblasť evakuovaná. Kráľovstvo SHS disponovalo malou, najjužnejšou časťou Barane (1/4 Barane). V dôsledku všetkých týchto zmien uskutočnených v období rokov 1919-1923, na území Vojvodiny nakoniec zostali tieto tri župy³⁰: Báčsko-baraňská, Torontálsko-temešská a Srijemska.

Podľa Vidovdanskej ústavy prijatej Zhromaždením 28. júna 1921 sa malo územie Kráľovstva SHS rozdeliť na *oblasti* ako administratívno-územné celky najvyššej hodnoty, potom na *obvody*, *okresy* a *obce*³¹, pričom oblasti, okresy a obce mali byť samosprávneho charakteru a obvody administratívno-riadiaceho.³² V praxi však k formovaniu administratívno-územných obvodov nikdy nedošlo. Podľa legislatívnych aktov, z celkovo 33 okresov v celej krajine sa štyri v úplnosti, alebo z časti nachádzali na území Vojvodiny. Boli to nasledovné oblasti³³:

- Oblasť Bačka so sídlom v Sombore, ku ktorej patrili juhoslovanská časť Barane a Bačka bez úsekov v jej Potisje.

- Oblasť Srijem so sídlom vo Vukovare, ku ktorému patrila celý Srijem a najvýchodnejšie časti Slavónie. Táto oblasť sa úplne zhodovala s dovtedajšou župou Srijem.

- Belehradská oblasť so sídlom v Belehrade, ku ktorej patrila väčšina Banátu pozdĺž Tisy a Dunaja (predtým Torontálska župa), okresy báčskeho Potisja a okresy južne od Belehradu.

- Podunajská oblasť so sídlom v Smedereve, ku ktorej patrilo územie juhovýchodného Banátu, a niekoľko okresov severovýchodného Srbska južne a juhozápadne od Smedereva.

Zákonmi ustanovená a roky sľubovaná regionálna samospráva bola zavedená až v roku 1927. V priebehu prvej polovice roku 1927 boli prijaté a uznesené dekréty a nariadenia o zrušení žúp vo Vojvodine a súčasne prebiehal proces organizovania oblastnej/regionálnej

²⁹ PEKIĆ, P. *Povjest oslobodjenja Vojvodine...*, s. 310.

³⁰ PALIĆ, M. *Pregled administrativno-teritorijalnih promena...*, s. 140.

³¹ Ustav Kraljevine SHS od 1921. g. čl. 95 Устав Краљевине СХС од 1921. г. чл. 95 (Ústava Kráľovstva SHS zverejnená aj v novinách: *Službene novine Kraljevine SHS*, č. 142 z 28. VI. 1921).

³² Ustav Kraljevine SHS od 1921. g., č. 95.

³³ LJUJIĆ, Matija. *Politička karta Kraljevine SHS po oblastima*. Beograd : Geca Kon, 1923. (Kartografska građa)

samosprávy.³⁴ Týmto sa dokončila výstavba štátnej správy podľa sústavy plôch, podľa zákonov a vyhlášok prijatých v prvej polovici roku 1922. Pri rozdelení celého územia štátu na oblasti sa mala, pokiaľ je to možné, dodržať nasledujúca zásada: vytvárať také administratívno-územné oblasti, aby v každom z nich bola väčšina Srbov, Juhoslovanov alebo Slovanov, potom pravoslávnych. Konalo sa to za cenu roztrhnutia na neprirodzené časti, v rozpore so všetkými ekonomickými a prírodno-geografickými celkami, nehovoriac o nárokoch kultúrnej úrovne obyvateľstva a jeho mentality, historickej minulosti, podmienkach ďalšieho rozvoja atď.³⁵ Zákonomdarca si stanovil za hlavnú prioritu politické ciele a potreby vládnucej triedy.

Štátnym prevratom kráľa Alexandra 6. januára 1929 a vyhlásením kráľovskej diktatúry bola vyhlásená tzv. „šiestojanuárová diktatúra“, s cieľom unifikovať spoločenský, politický a verejný život na juhoslovanských národných základoch. Nový šiestojanuárový diktátorský režim³⁶ mohol bez prekážok prinášať, schvaľovať a oktrojovať zákony tak, ako mu vyhovovalo. Takto boli oblasti zrušené a krajina rozdelená na nové administratívno-územné oblasti – bánoviny/banstvá. Oblasti, ktoré vo Vojvodine začali fungovať koncom roku 1923 ako administratívno-územné celky riadiaceho charakteru sa až po niekoľkých rokoch (1927) formovali ako samosprávy, takže v poslednom roku svojej existencie, teda v roku 1929, fungovali opäť iba ako administratívno-územné celky administratívneho charakteru, a to z dôvodu už známych okolností.³⁷

Na základe Zákona o názve a rozdelení Kráľovstva na riadiace oblasti z 3. októbra 1929 boli koncom roku 1929 zavedené bánoviny³⁸, ako administratívno-územné systémy na celom území štátu, ktoré sa ďalej delili na okresy a obce³⁹ a ďalej na samosprávne mestá. Vojvodina sa stala súčasťou Dunajskej bánoviny⁴⁰ so sídlom v Novom Sade, okrem okresov Šíd a Srijemska Mitrovica (Drinská bánovina) a miest Zemun a Pančevo (pod správou mesta Belehrad).⁴¹

Pri delení štátneho územia na bánoviny sa opäť riadili zásadami, ktoré platili pri delení krajiny na oblasti. To sa dalo dosiahnuť iba narušením predtým vytvorených historických, ekonomických, etnických a prírodno-geografických celkov. Takto bola Šumadija oddelená od Srbska a pripojená Dunajskej bánovine. Takto utvorená bánovina netvorila žiadny prírodno-geografický ani hospodársky celok. Historické, etnické a prírodno-geografické územné princípy boli drsne a nezodpovedne rozdelené.⁴² Systém bánovín trval do roku 1941. Podľa Ústavy Kráľovstva Juhooslávie z roku 1931⁴³ bánoviny boli „riadiace a samosprávne“ administratívno-územné oblasti. Bánoviny v praxi nikdy nezískali samosprávu, hoci podľa Ústavy sa mali formovať ako také.

Oblasť dnešnej Vojvodiny sa tak stala súčasťou nového štátu, ktorý sa neskôr nazýval Juhooslávia. Dnešná Vojvodina ako autonómna pokrajina v rámci Srbskej ľudovej republiky

³⁴ *Službene novine Kraljevine SHS* od 26. IV 1927. g./br. 283 – LXXXIX/1927. g.; PALIĆ, M. *Pregled administrativno-teritorijalnih promena...*, s. 150.

³⁵ PALIĆ, M. *Pregled administrativno-teritorijalnih promena...*, s. 154.

³⁶ Šiestojanuárová diktatúra je viacročné obdobie diktatúry v Juhooslávskom kráľovstve, ktoré sa začalo 6. januára v roku 1929, keď kráľ Aleksandar I. Karađorđević rozpustil Národné zhromaždenie a zakázal prácu všetkých politických strán, verejnú zhromažďovanie, zaviedol cenzúru, vyhlásil ideológiu „integrálnej Juhooslávie“ a zmenil názov štátu na Kráľovstvo Juhooslávia.

³⁷ PALIĆ, M. *Pregled administrativno-teritorijalnih promena...*, s. 152.

³⁸ Bánoviny/banstvá

³⁹ *Almanah Kraljevine Jugoslavije : IV. jubilarni svezak : unutrašnja uprava : Banovine: I. Drinska, II. Savska. III. Vrbaska, IV. Primorska.* Zagreb : Glavno uredništvo almanaha Kraljevine Jugoslavije, 1931.

⁴⁰ Kde teraz patrila aj Šumadija.

⁴¹ PALIĆ, M. *Pregled administrativno-teritorijalnih promena...*, s. 153.

⁴² Tu prevažne myslím na oblasť Šumadiju, kde drvivá väčšina obyvateľov bola srbskej národnosti a ktorý s obyvateľmi Vojvodiny dovtedy nemali takmer žiadne styky. Geograficko-prírodné podmienky sú úplne rozdielne v dvoch oblastiach. (Podobná situácia bola aj s ostatnými bánovinami).

⁴³ Ustav kraljevine Jugoslavije od 1931. g. član 84.

vznikla rozhodnutím Dočasného národného zhromaždenia Demokratickej federatívnej Juhoslávie (DFJ) 10. augusta 1945. Vtedy bolo rozhodnuté aj to, že Srijem patrí k Vojvodine, resp. Baraňa, a okres Vukovar boli pripojené k Chorvátsku.⁴⁴ Vtedy bola formovaná pre svoje špecifiká v národnom, konfesionálnom, ekonomickom a inom zmysle ako súčasť Srbskej republiky s cieľom zachovať národnú a kultúrnu rozmanitosť Báčky, Banátu a Srijemu. Takáto Vojvodina existuje dodnes. Obyvateľstvo Vojvodiny, ktoré sa v priebehu dejín prist'ahovalo do týchto oblastí je multikulturálne, takže jej históriu možno chápať iba ak sa vezme do úvahy vplyv všeobecných európskych, balkánskych trendov na dejiny Srbska a Maďarska, v menšej miere Rumunska a Chorvátska, ako aj história všetkých národov, ktoré v nej žijú.

ZOZNAM PRAMEŇOV

- Almanah Kraljevine Jugoslavije : IV. jubilarni svezak : unutrašnja uprava : Banovine: I. Drinska, II. Savska. III. Vrbaska, IV. Primorska.* Zagreb : Glavno uredništvo almanaha Kraljevine Jugoslavije, 1931, 692 s.
- LJUJIĆ, Matija. *Politička karta Kraljevine SHS po oblastima.* Beograd : Geca Kon, 1923, s. 25. (Kartografska građa) [ЉУЈИЋ, Матија. *Политичка карта Краљевине СХС по областима.* Београд : Геца Кон, 1923, с. 25. (Картографска грађа)]
- Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca : od 28. juna 1921. god.* Belehrad : Geca Kon, 1921, s. 48. [*Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца : од 28. јуна, 1921. год.* Београд : Геца Кон, 1921, с. 48.]
- Ustav kraljevine Jugoslavije : od. 3. septembra 1931. god.* Beograd : Geca Kon, 1931, s.78. [*Устав краљевине Југославије : од 3. септембра 1931. год.* Београд : Геца Кон, 1931, с. 78.]

PERIODICKÁ TLAČ

- Politika*, 25. XI 1923. (Članak pod naslovom *Granice u Banatu*). [*Политика*, 25. XI 1923. (Чланак под насловом *Границе у Банату*).]
- Službene novine Kraljevine SHS*, br. 142 od 28. VI 1921. g. [*Службене новине Краљевине СХС*, бр. 142 од 28. VI 1921. г.]
- Službene novine Kraljevine SHS*, br. 283 od 26. IV 1927. g – LXXXIX/1927. g. [*Службене новине Краљевине СХС*, бр. 283 од 26. IV 1927. г. – LXXXIX/1927. г.]
- Srbski dnevnik*, br. 19, 20, 21, 23, 101/1860. [*Србски дневник*, бр. 19, 20, 21, 23, 101/1860.]

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- ADAMOVIĆ, Jova. *Privilegije srpskog naroda u Ugarskoj i rad Blagoveštenskog sabora.* Zagreb : Srpska štamparija, 1902, 261 s. [АДАМОВИЋ, Јова. *Привилегије српског народа у Угарској и рад благовештенског сабора 1861.* Загреб : Штампa Српске штампарије, 1902, с. 261.]
- DIMITRIJEVIĆ, Sergije. *Iz istorije Jugoslavije : 1918-1945 : zbornik predavanja.* Beograd : Nolit, 1958, 444 s.
- JUDIN, Ljubomirka. *O radu Narodne uprave za Banat, Bačku i Branju 1918-1919.* Novi Sad : Matica Srpska, 1968, 35 s. [ЈУДИН, Љубомирка. *О раду Народне управе за Банат, Бачку и Барању 1918-1919.* Нови Сад : Матица српска, 1968, с. 35.]

⁴⁴ POPOV, Jelena. *Vojvodina i Srbija : iz istorije vojvođanske autonomije.* Veternik : Ldij, 2001.

- KRESTIĆ, Vasilije. *Srbi u Ugarskoj 1790-1918*. Novi Sad : Matica srpska, 2013, 533 s. [КРЕСТИЋ, Василије. *Срби у Угарској 1790–1918*. Нови Сад : Матица српска, 2013, с. 533.]
- MIKAVICA, Dejan et al. *Znamenita dokumenta za istoriju srpskog naroda 1538-1918*. Novi Sad : Filozofski fakultet, 2007, 416 s. [МИКАВИЦА, Дејан и кол. *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*. Нови Сад : Филозофски факултет, 2007, с. 416.]
- PALIĆ, Milenko. Pregled administrativno-teritorijalnih promena u Vojvodini : 1918-1941. In *Zbornik za društvene nauke, br. 38/1964*. Novi Sad : Matica srpska, 1964, s. 37. [ПАЛИЋ, Миленко. Преглед административно-територијалних промена у Војводини : 1918-1941. In *Зборник за друштвене науке, бр. 38/1964*. Нови Сад : Матица српска, 1964, с. 37.]
- PEKIĆ, Petar. *Povjest oslobođenja Vojvodine*. Subotica : [s. n.], 1939, 379 s.
- POPOV, Jelena. *Vojvodina i Srbija : iz istorije vojvođanske autonomije*. Veternik : Ldij, 2001, 203 s. [ПОПОВ, Јелена. *Војводина и Србија : из историје војвођанске аутономије*. Ветерник : Лдиј, 2001, с. 203.]
- POPOVIĆ, Dušan. *Problemi Vojvodine I*. Beograd, 1925, 158 s. [ПОПОВИЋ, Душан. *Проблеми Војводине, I*. Београд, 1925, с. 158.]
- POPOVIĆ, Dušan. *Srbi u Vojvodini, knjiga prva*. Novi Sad : Matica srpska, 1957, 369 s. [ПОПОВИЋ, Душан. *Срби у Војводини, књига прва*. Нови Сад : Матица српска, 1957, с. 369.]
- POPOVIĆ, Dušan. *Srbi u Vojvodini, knjiga treća*. Novi Sad : Matica srpska, 1963, 328 s. [ПОПОВИЋ, Душан. *Срби у Војводини, књига трећа*. Нови Сад : Матица српска, 1963, с. 328.]
- RADAŠIN, Vladimir. *Školska uprava u Banatu, Bačkoj i Baranji od 1918. do 1929. godine : doktorska disertacija*. Novi Sad, 1986, 255 s.
- RADONIĆ, Jovan – KOSTIĆ, Mita. *Srpske privilegije od 1660. do 1792*. Belehrad : Naučna knjiga, 1954, 183 s. [РАДОНИЋ, Јован – КОСТИЋ, М. *Српске привилегије од 1660. до 1792*. Београд : Научна књига, 1954, с. 183.]
- STEVANOVIĆ, Zoran. *Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat : (1849-1861)*. Novi Sad : Arhiv Vojvodine, 2014, 150 s. [СТЕВАНОВИЋ, Зоран. *Војводство Србија и Тамишки Банат : (1849-1861)*. Нови Сад : Архив Војводине, 2014, с. 150.]
- ŠIMUNOVIĆ-BEŠLIN, Biljana. *Prosvetna politika u Dunavskoj banovini (1929-1941)*. Novi Sad : Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2007, 394 s. [ШИМУНОВИЋ-БЕШЛИН, Биљана. *Просветна политика у Дунавској Бановини (1929-1941)*. Нови Сад : Филозофски факултет у Новом Саду, 2007, с. 394.]

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

Obrázok číslo 1: Mapa Srbské Vojvodstvo a Temešský banát.

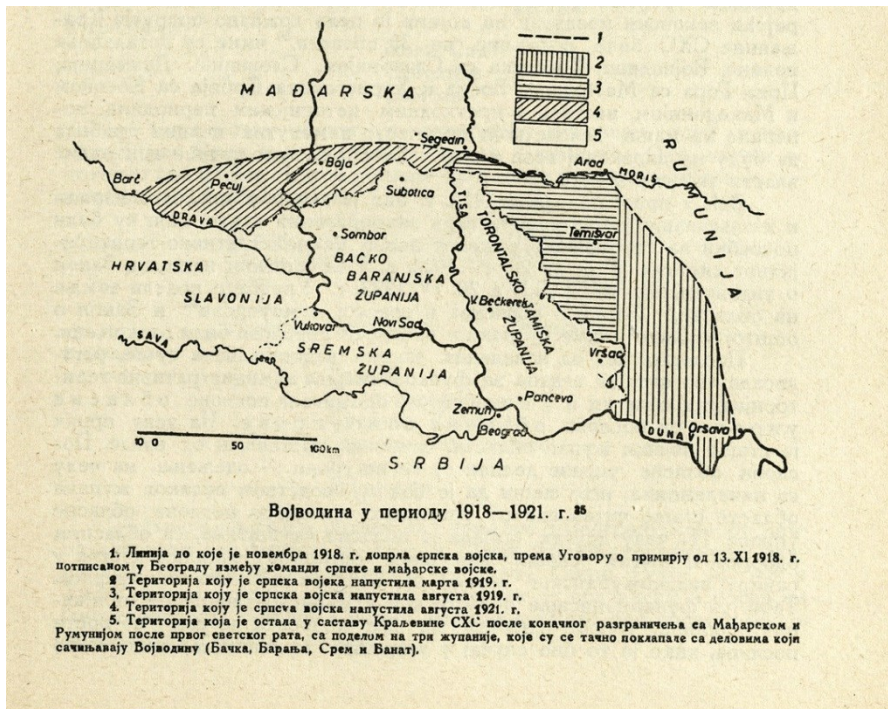
Zdroj:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vojvodschaft_serbien_1853.jpg#/media/File:Vojvodschaft_serbien_1853.jpg

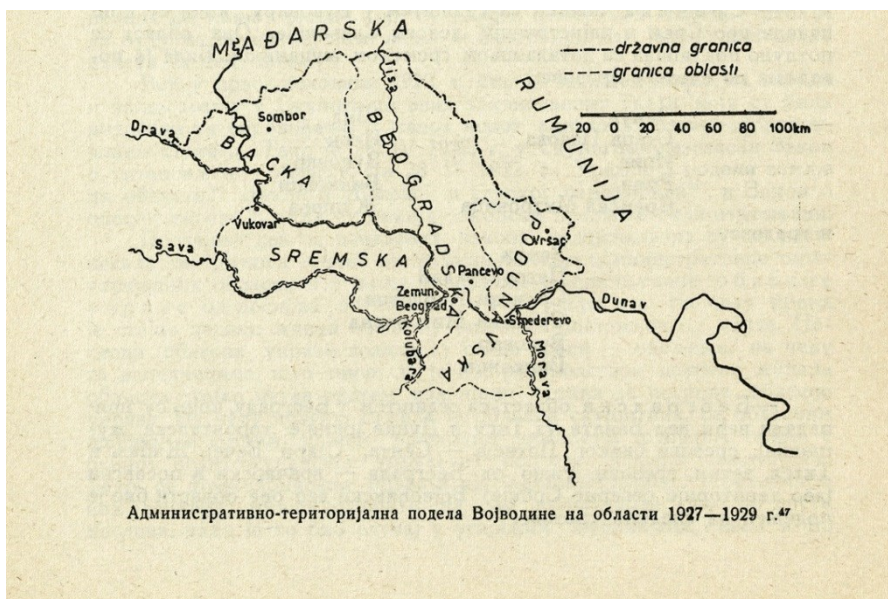
Obrázok číslo 2: Mapa Vojvodiny do roku 1918 (podelená na župy).

Zdroj: PALIĆ, Milenko. Pregled administrativno-teritorijalnih promena u Vojvodini : 1918-1941. In *Zbornik za društvene nauke*, br. 38/1964. Novi Sad : Matica srpska, 1964, s. 130.

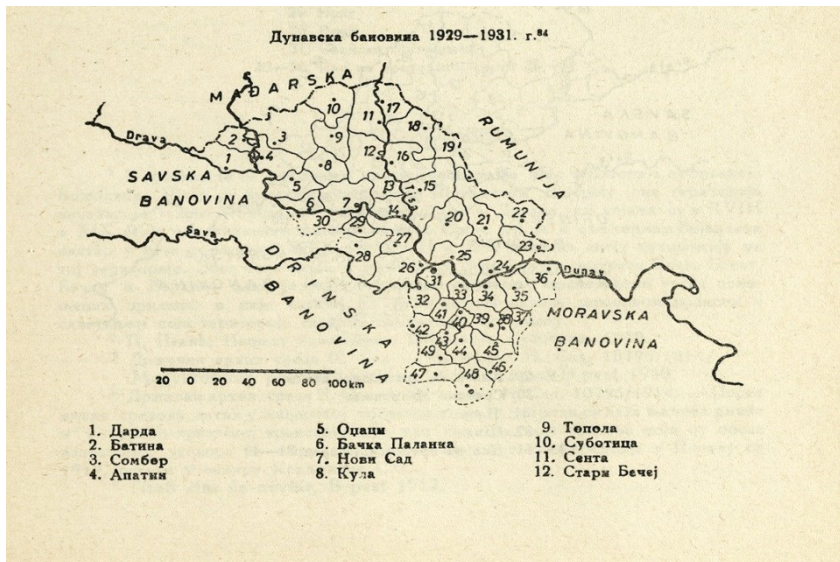
Образок број 3: Мапа Војводине у периоду 1918-1921.

Зворј: PALIĆ, Milenko. Pregled administrativno-teritorijalnih promena u Vojvodini : 1918-1941. In *Zbornik za društvene nauke*, br. 38/1964. Novi Sad : Matica srpska, 1964, s. 141.

Образок број 4: Административно-уземне разделение Војводине на области 1927-1929.

Зворј: PALIĆ, Milenko. Pregled administrativno-teritorijalnih promena u Vojvodini : 1918-1941. In *Zbornik za društvene nauke*, br. 38/1964. Novi Sad : Matica srpska, 1964, s. 144.

Obrázok číslo 5: Dunajská bánovina 1929-1931.

Zdroj: PALIĆ, Milenko. Pregled administrativno-teritorijalnih promena u Vojvodini : 1918-1941. In *Zbornik za društvene nauke*, br. 38/1964. Novi Sad : Matica srpska, 1964, s. 155.

Obrázok číslo 6: Dunajská bánovina 1939-1941.

Zdroj: PALIĆ, Milenko. Pregled administrativno-teritorijalnih promena u Vojvodini : 1918-1941. In *Zbornik za društvene nauke*, br. 38/1964. Novi Sad : Matica srpska, 1964, s. 157.

PRIRODZENÉ HRANICE, HISTORICKÉ HRANICE, POLITICKÉ HRANICE: DISKURZ O BUDÚCEJ PODOBE A POVAHE NEZÁVISLÉHO POESKA V PODMIENKACH VEĽKEJ EMIGRÁCIE DO ROKU 1861

Oliver Zajac

Historický ústav, Slovenská akadémia vied, Bratislava

Abstrakt: *Neúspech Novembrového povstania a hromadný exodus elít z územia Poľského kráľovstva v roku 1831 spôsobil nielen presun politického centra mimo územia historickej Poľsko-Litovskej únie, ale zároveň výrazne stimuloval diskusiu o podobe a povahe budúceho štátneho usporiadania. Viera v obnovu samostatného poľského štátu bola spoločná pre všetky emigrantské frakcie, avšak ich predstava o budúcom štáte sa značne líšila. Do diskurzu o geografickom usporiadaní sa pritom naplno premietali politické predstavy jednotlivých samozvaných reprezentantov poľského národa. Imaginárne ohraničené teritórium tak v sebe nieslo komplexnú politickú agendu a kartografické nástroje boli využívané na propagáciu vlastnej koncepcie budúceho usporiadania štátu. Cieľom predkladaného textu je komparatívna analýza vybraných projektov budúceho poľského štátu v prostredí Veľkej emigrácie.*

Kľúčové slová: *Veľká emigrácia, hranice, Hôtel Lambert, Poľské demokratické tovarišstvo*

Abstract: *The November uprising failure in 1831 caused the massive exodus of elites from the Polish Kingdom and the relocation of the political centre outside territories of the former Polish-Lithuanian Commonwealth. It also highly stimulated the discourse about the shape and political character of the future, desired Polish state. Certainty about the restoration of the Polish state was a common assumption among the émigrés, but the discourse about how should future state looks like was very heterogeneous. The question of the geographical shape soon evolved into the question of political agenda and how should be the desired state ruled, not only how it should look. The presented paper aims to compare specific projects of the desired Polish state introduced in the emigrational discourse by particular political factions or individuals.*

Keywords: *The Great Polish Emigration, borders, Hôtel Lambert, Polish Democratic Society*

Neúspech Novembrového povstania a hromadný exodus politických, vojenských, či kultúrnych elít z územia Poľského kráľovstva¹ v roku 1831 – známy ako *Veľká emigrácia* – spôsobil nielen presun politického centra mimo územie historickej Republiky oboch národov,² ale zároveň výrazne stimuloval diskusiu o podobe a povahe budúceho štátneho usporiadania. Viera v obnovu samostatného poľského štátu bola spoločná pre všetky emigrantské frakcie, avšak ich predstava o budúcom štáte sa značne líšila.

Cieľom predkladanej štúdie je komparatívna analýza naratívov, ktoré v diskurze o geografickom i štátoprávnom usporiadaní budúceho nezávislého Poľského štátu komunikovali predstavitelia jednotlivých exilových frakcií. Práve v diskurze o geografickom ohraničení sa často zreteľne premietali politické predstavy jednotlivých samozvaných reprezentantov poľského národa. Imaginárne ohraničené teritórium v sebe nieslo komplexnú politickú agendu a kartografické atribúty (primárne teda myslené hranice) boli využívané na propagáciu vlastnej koncepcie budúceho usporiadania štátu.

Rozdielnosť predstáv a postojov bola v prostredí *Veľkej emigrácie* charakteristickým javom nielen naprieč spektrom rôzne ideovo ukotvených frakcií, ale mnohokrát aj vnútri ich

¹ *Królestwo Polskie*, známe aj ako Kongresovka, či Kongresové Poľsko. Štátny útvar vytvorený v roku 1815, personálnou úniou zviazaný s Ruskou ríšou. Po potlačení Novembrového povstania v roku 1831 stratilo kráľovstvo svoj autonómny charakter a z personálnej únie sa stala de facto reálna únia.

² *Rzeczpospolita Obojga Narodów*, známa aj ako Poľsko-litovská únia. Vznikla Lublinskou úniou v roku 1569 a definitívne zanikla tzv. tretím delením Poľska v roku 1795.

samotných. Ani *Pol'ské demokratické tovarišstvo* (ďalej TDP),³ ktoré patrilo medzi frakcie s najpevnejšou štruktúrou, nedokázalo za celý čas svojej existencie medzi rokmi 1830 – 1862 nadobudnúť uniformný charakter a zbaviť sa často protichodných vystúpení jeho sympatizantov.⁴ Mnohí emigranti vytvárali vlastné ideové bunky, aby sa po krátkom čase rozdelili a pridali k niektorým z existujúcich skupín, či prípadne opäť vytvorili nové zoskupenie. Byť sympatizantom, či členom ľavicovo orientovanej skupiny neznamenal, že jedinec sa časom nemohol stať spolupracovníkom kniežat'a Adama Jerzyho Czartoryského, ktorý bol hlavou konzervatívno-liberálnej aristokratickej frakcie.⁵

Z uvedených dôvodov je zrejmé, že priradenie konceptu, resp. naratívu k niektorému z exilových hnutí, rovnako aj uniformovanie frakcie ako takej, je vždy aktom nutnej (často anachronickej) generalizácie. S ohľadom na relevanciu výsledkov a charakter predkladaného textu však bolo nutné pristúpiť k zovšeobecneniu postojov aj selekcii analyzovaných frakcií. Predmet výskumu je preto ohraničený na dve ideologicky protichodné skupiny: demokratov zosobnených Lelewelom a TDP, a aristokratov, ktorí sa združovali okolo Adama Jerzyho Czartoryského a Hôtel Lambert.⁶ Zvláštne miesto zaujíma tretí analyzovaný naratív, ktorého autorom bol Oskar Żebrowski. V tomto prípade išlo o originálnu koncepciu jednotlivého autora, ktorá sa vymyká majoritným názorom etablovaných frakcií.

Ako už bolo uvedené, nie každý člen TDP mal rovnakú predstavu o realizácii demokracie a legimity prostriedkov vedúcich k jej nastoleniu. Rovnako zďaleka nie všetci podporovatelia kniežat'a Czartoryského boli aristokratmi či konzervatívami. Predsa však možno predpokladať, že osobnosti, ktoré požívali vo svojich špecifických kruhoch istú formu autority zároveň aj udávali tón politického myslenia tohto okruhu. Idey prezentované Joachimom Lelewelom tak možno asociovať s postojmi TDP (obzvlášť po roku 1846) a postoje Adama Jerzyho Czartoryského sú zas reflektované ako inštitucionálna pozícia Hôtel Lambert. Prirodzene, tam kde mi to pramene umožnili, som neopomenul hlasy ďalších predstaviteľov emigrácie.

Metodologické východiská

Metodologickým východiskom mojej analýzy diskurzu o budúcej podobe a povahe nezávislého poľského štátu je epistemologický obrat, ktorý na pôde kartografie uskutočnil John Brian Harley. Jeho výskum mapy ako politického dokumentu zohrávajúceho zásadnú úlohu v procese legitimizovania moci poukázal na dôležitosť analýzy dovtedy opomínaných historických a antropologických atribútov mapy.⁷ Harleyho epistemologickým obratom bola dovtedy majoritne tradovaná pozícia mapy ako objektívneho zrkadla fyzickej reality odmietnutá, a mapa nanovo definovaná ako sociálny konštrukt, ktorý je nositeľom špecifického naratívu komunikovaného v konkrétnom diskurze. Metodologická diskusia, ktorú Harleyho práce rozpútali, priniesla mnohé kritické pripomienky a v priebehu posledných troch dekád sa na pôde *kritickej kartografie* (disciplína, ktorej vznik inšpirovali aj Harleyho bádateľské

³ *Towarzystwo Demokratyczne Polskie*.

⁴ BROCK, Peter. The Political Program of the Polish Democratic Society. In *The Polish Review*, 1969, roč. 14, č. 2, s. 90-91.

⁵ Takouto cestou si prešiel napríklad aj jeden z najznámejších Czartoryského agentov z obdobia štyridsiatych rokov 19. storočia, František Zach. Bližšie k tejto etape jeho života pozri ŽÁČEK, Václav. *František A. Zach*. Praha : Melantrich, 1977, s. 18-38.

⁶ Czartoryského frakcia býva označovaná ako Hôtel Lambert podľa parížskej rezidencie, ktorú knieža zakúpil v roku 1843. V texte je tak tento termín využívaný anachronický ako v historiografickom diskurze prijaté pomenovanie aristokratickej konzervatívno-liberálnej frakcie poľskej emigrácie.

⁷ HARLEY, John Brian. Deconstructing the Map. In *Cartographica*, 1989, roč. 26, č. 2, s. 1-20.

postoje) uskutočnil výrazný progres v koncipovaní teoretických východísk pre aplikovaný výskum.⁸

Ako dokazuje predkladaný text, ide o východiská nielen pre výskum máp, ale pre analýzu otázky geografických hraníc všeobecne. Majoritu skúmanej pramennej bázy totiž netvorí mapy, ale slovné vyjadrenia konceptu usporiadania hraníc, ktoré mohli (a niektoré aj boli), ale zároveň nemuseli byť premietnuté do grafickej podoby mapy či atlasu.

Stará podoba, nová povaha – *demokratické* Poľsko

Jedným z najvýraznejších promotérov kartografie v diskusii o národnej a teritoriálnej identite poľského národa, resp. poľského štátu bol liberálny aktivista a polyhistor Joachim Lelewel (1786-1861). Jeho fascinácia starými mapami pritom presahovala módne starožitníctvo, ktoré v prvej polovici 19. storočia uchvátilo nejedného intelektuála. Lelewel bol presvedčený, že kartografia môže ponúknuť viac než len estetický zážitok minulosti, jej vedecká rigoróznosť umožňovala, v jeho ponímaní, faktografickú kategorizáciu s priamymi dôsledkami na politickú realitu.⁹ Teritoriálny rozmach Poľsko-litovskej únie bol tak preňho jasným svedectvom kvalít šľachtickej demokracie, ktorá stratila svoje mocenské postavenie, kvôli kompromitácii jednotlivcov, nie kvôli štátnemu zriadeniu.

Privilegovanosť šľachtického stavu, ktorého príslušníci následne dovedli Republiku k úpadku (a vinní boli tiež za porážku Novembrového povstania) bola motívom, ktorý spájal Lelewela s ideami TDP.¹⁰ Až do roku 1846 však, napriek evidentným ideovým prienikom, okruh jeho spolupracovníkov a podporovateľov nepôsobil v rámci najväčšej exilovej frakcie. Jednak Lelewel neprebýval v Paríži, odkiaľ bol vykázaný po nátlaku ruských predstaviteľov, ale v Bruseli, takže mu bezprostredný kontakt s TDP sťažovala vzdialenosť, ale ešte väčšmi bránil užšej spolupráci v prvých rokoch emigrácie názorový rozpor. Lelewel bol v očiach mladých, zapálených demokratov, z ktorých mnohí dokonca koketovali s myšlienkami anarchizmu, až príliš umierneným liberálom.¹¹ Hoci k zlúčeniu dvoch demokratických prúdov došlo až po roku 1846, ich predstavy o budúcnosti samostatného poľského štátu korelovali už od tridsiatych rokov 19. storočia. Najneskôr na konci tejto dekády začala nadobúdať na sile aj futurologická diskusia o teritoriálnom usporiadaní a politickom systéme želaného, nezávislého Poľska.¹²

Predstavitelia TDP jasne zadefinovali vlastnú predstavu hraníc obnoveného štátu v tzv. *Velkom manifeste*, známom tiež aj ako *Manifest z Poitiers*. Dokument publikovaný v roku 1836 možno označiť za politický program frakcie, ktorý sumarizoval príčiny úpadku, ale zároveň zreteľne vyjadril teleologickú predstavu o dejinnej misii poľského národa, ktorá ešte nebola naplnená. Z tohto dôvodu preto Poľsko musí byť obnovené a má byť obnovené ako: „*Poľsko, od Odry ku Karpatom, Dnepru a Dvine, od Baltského mora k Čiernemu moru...*“¹³

⁸ Bližšie k metodologickému diskurzu, ktorý vychádza z Harleyho prác pozri ZAJAC, Oliver. Mapa ako nástroj diskurzu – sociálny konštruktivizmus, kritická kartografia a historický výskum máp. In *Ako sa píše dejiny? Metódy – prístupy – pramene: zborník príspevkov z 9. vedeckej konferencie mladých historikov*. Zost. Katarína Hromuláková. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2020, s. 49-58.

⁹ SEEGEL, Steven. Cartography and the collected nation in Joachim Lelewel's geographical imagination: a revised approach to intelligentsia. In *Slavica Lundensia 22*. Zost. Fiona Björling, Alexander Pereswetoff-Morath. Lunds : Department of East and Central European Studies, 2005, s. 25.

¹⁰ *Manifest Towarzystwa Demokratycznego Polskiego*. Poitiers : Bourgogne et Martinet, 1836. 29 s.

¹¹ BROCK, P. *The Political Program of the Polish Democratic Society...*, s. 90.

¹² KALEMBKA, Sławomir. Koncepcje granic i ustroju politycznego Polski niepodległej przedstawiane na łamach prasy demokratycznej Wielkiej Emigracji. In *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia*, 1973, roč. 9, č. 58, s. 201.

¹³ *Manifest Towarzystwa Demokratycznego Polskiego...*, s. 6.

Takto definované určenie hraníc, ktoré až na pár detailov kopírovalo hranice spred prvého delenia v roku 1772, identifikoval ako základný cieľ poľskej snahy o obnovu štátu aj Lelewel, v danej dobe pôsobiaci ešte v rámci vlastnej frakcie *Únia poľskej emigrácie*.¹⁴ Jeden z vedúcich predstaviteľov TDP Ludwik Mierosławski označil takto vytýčené územia za poľský *Lebensraum*, ktorý je kľúčovým predpokladom k naplneniu povinnosti, aké budúci poľský demokratický štát viažu k zvyšku Európy.¹⁵

Idea obnoviť štát v hraniciach, ktoré boli označované ako historické, bola v demokratických kruhoch akcentovaná ako náprava dejinného omylu, ku ktorému došlo rozbitím Poľsko-litovskej únie. Omyl spočíval – podľa demokratického diskurzu – v umlčení štátu, ktorý mal zohrať kľúčovú úlohu. Pod vplyvom Herderových myšlienok o budúcnosti Slovanov a Mazziniho teórie o teleologickej misii určenej každému národu boli demokratickí predstavitelia presvedčení, že poľský národ bol vyvolený, aby šíril plameň demokracie a ľudských práv na východ, pričom sa zároveň dokáže s odporom postaviť proti opačnej ceste ruského barbarstva.¹⁶ Aby sa ale štát dokázal úspešne zhostiť tejto úlohy, musí mať patričnú mocenskú pozíciu – a obnova hraníc z roku 1772 by mu túto pozíciu, či už vďaka teritoriálnemu rozmachu alebo ľudskému kapitálu, poskytla. Nie je bez zaujímavosti, že introspekcia o dejinnej úlohe pri civilizovaní strednej a východnej Európy skrz šírenie osvietených ideálov boli v prostredí elít Republiky oboch národov prítomné už od osemdesiatych rokov 18. storočia.¹⁷

Splnenie misie však nevyžadovalo len patričné ukotvenie štátnych hraníc, ale aj štátne správne zriadenie, ktorým mala byť republika. Podľa Mierosławského by konštitučná monarchia bola akceptovateľným prechodným štádiom v prípade, že by bola v štáte zastúpená silná buržoázia, ale nakoľko táto podmienka nie je splnená, je nutné okamžite ustanoviť republiku.¹⁸ Zjednodušene možno konštatovať, že predstava demokratického krídla smerovala k starej podobe, ale novej povahe nezávislého poľského štátu.

Poľsko našich predkov – koncepcia Hôtel Lambert¹⁹

Napriek rozličnosti ideových východísk a predstáv, diskurz o budúcom usporiadaní samostatného Poľska nebol konfrontačnou diskusiou. Jednak neprebíhal bezprostredne a priame reakcie na myšlienky boli skôr výnimočné, a ak sa už aj nejaká polemika vyskytla, nikdy nezasiahla celé frakcie. Omnoho väčšmi než vstupovať do diskusie s ideovým oponentom sa jednotliví predstavitelia prúdov emigrácie snažili o promovanie vlastných postojov.

Na druhej strane, demokraticky a republikánsky naladení emigranti sa nevyhli osobným útokom smerom k lídrovi Adamovi Jerzemu Czartoryskému, ktorý pre nich symbolizoval všetky chyby (bez ohľadu na jeho reálne pôsobenie), aké napáchali elity zaniknutého poľského štátu. S ohľadom na predmetný diskurz je zaujímavé, že jedným z kritizovaných krokov mala byť Czartoryského snaha obnoviť štát v stave spred roka 1830, teda len geograficky oklieštený pozostatok Republiky oboch národov pod priamom nadvládou ruského cára.²⁰ Faktom je, že

¹⁴ *Zjednoczenie Emigracji Polskiej*.

¹⁵ BROCK, P. *The Political Program of the Polish Democratic Society...*, s. 92.

¹⁶ BROCK, P. *The Political Program of the Polish Democratic Society...*, s. 95.

¹⁷ Pozri JEDLIČKI, Jerzy. *A Suburb of Europe. Nineteenth-Century Polish Approaches to Western Civilization*. Budapest : Central European University Press, 1999, s. 3-50.

¹⁸ KALEMBKA, S. *Koncepcje granic i ustroju politycznego Polski niepodległej...*, s. 207.

¹⁹ Podkapitola voľne nadväzuje na autorove staršie práce: ZAJAC, Oliver. The Map as a Political Manifesto: The Case of Karta dawnej Polski and Hôtel Lambert's Concepts of the Polish State and Nation. In *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 2020, roč. 69, č. 3, s. 327-354; ZAJAC, O. *Mapa ako nástroj diskurzu – sociálny konštruktivizmus, kritická kartografia a historický výskum máp...*, s. 49-58.

²⁰ BROCK, P. *The Political Program of the Polish Democratic Society...*, s. 91.

ešte v priebehu Novembrového povstania Czartoryski skutočne zastával umiernené pozície a presadzoval radšej pokusy o mierové vyriešenie konfliktu s Mikulášom I. a počas prvých mesiacoch emigrácie sa snažil získať podporu britských predstaviteľov pre intervenciu u cára, ktorá mala apelovať na dodržiavanie záverečných aktov Viedenského kongresu z roku 1815 a obnovu autonómneho Poľského kráľovstva.²¹ Táto snaha sa však veľmi skoro ukázala byť márnou. Jeho blízky spolupracovník a istý čas aj osobný sekretár Karol Sienkiewicz píše v roku 1835: „*Nech Poliaci nepoznajú iné Poľsko, než Poľsko svojich otcov.*“²² V jednom z množstva memoriálov z roku 1837 zas Czartoryski jednoznačne konštatuje, že : Poľsko sa môže opätovne stať politickou entitou jedine v podobe pred prvého delenia, teda pred roka 1772.²³

Jednoznačný postoj Hôtel Lambert dokazuje aj patronát nad projektom mapy, ktorej autorom bol Wojciech Chrzanowski. Mapa nazvaná *Karta dawnej Polski z przyległymi okolicami krajów sąsiednich według nowszych materyalów*²⁴ je jedinou mapou Poľsko-litovskej únie v hraniciach pred prvého delenia vytvorenou v prostredí *Velkej emigrácie*. Primárnym dôvodom k podporení (a vytvoreniu) tejto mapy bolo presvedčenie o tom, že poľská štátnosť nemôže byť obnovená iným spôsobom, než vojenským konfliktom a táto mapa bude mať zásadný význam pri koordinovaní postupu poľských vojsk. V druhom rade však zároveň objektivizovala zaniknutú ideu Poľsko-litovskej únie pomocou kartografickej reprezentácie, ktorá mala v danom období nespochybniteľný epistemologicky objektívny charakter. Takto definované Poľsko možno nájsť aj v prospekte, ktorý Chrzanowski napísal v rámci žiadosti o ďalšie financie: „*Mapa Polska w jego starých granicach, od Baltického mora k Čiernemu moru, od Dnepru k Odre...*“²⁵

V tomto ohľade sa teda agenda aristokratického krídla emigrácie výraznejšie neodlišovala od futurologických predstáv TDP. Oba frakcie vnímali ako jedinou možnosť obnovu Poľska v starých, resp. *historických* hraniciach, ktoré definovali ako hranice pred roka 1772. Rozdielne predstavy, čo prirodzene vyplývalo z ideového uchopenia oboch táborov, však panovali v otázke štátneho zriadenia. Obnoviť samostatný poľský štát znamenalo pre Czartoryského frakciu obnoviť ho v celej *historickej* podobe, teda s konštitučnou monarchiou ako štátnym zriadením. Niektorí spolupracovníci dokonca zašli tak ďaleko, že Czartoryského prehlasovali za kráľa de facto, resp. kráľa v exile, ktorého rozkazmi sa má riadiť celá emigrácia.

Pre úplnosť je však nutné dodať, že Czartoryski a jeho spolupracovníci reflektovali neuralgické body štátu, ktoré boli akútne už v časoch jeho delenia a okrem aktivít smerujúcich k obnove štátu venovali patričnú pozornosť aj nutnosti budúcich reforiem, najmä tých, ktoré sa týkali postavenia a kvality života poddanského obyvateľstva.

Prirodzené hranice v ponímaní Oskara Żebrowského

Zatiaľ čo majorita emigrantov z oboch ideových spektier, ktorí vstúpili do predmetného diskurzu považovala historické hranice, t.j. hranice pred prvého delenia (1772) za referenčný bod obnovy štátu, našli sa aj takí, ktorí boli presvedčení, že je nutné prekročiť tieň Lublinskej únie a znovuvybudovať štát na inom teritoriálnom základe. Autorom jedného z najambicióznějších projektov hraníc budúceho štátu bol Oskar Żebrowski. Svoju imagináciu samostatného Poľska prezentoval v publikácii *Polska: Ogólny zarys przyczyn wzrostu i upadku*

²¹ KALEMBKA, S. Koncepcje odzyskania niepodległości w polskiej myśli politycznej doby zaborów : (zarys problematyki). In *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia*, 1978, roč. 14, č. 101, s. 17.

²² Biblioteka Książąt Czartoryskich, Kraków (BCz), fond Rękopisy (Rkps), šk. 5328 IV, č. j. 1.

²³ BCz, Rkps, šk. 5321 IV, č. j. 3.

²⁴ CHRZANOWSKI, Wojciech. *Karta dawnej Polski z przyległymi okolicami krajów sąsiednich według nowszych materyalów*. Paris, 1859. Digitalizovaná verzia mapy je dostupná v online zbierkach Pracownia Zbiorów Kartograficznych i Reprografii Cyfrowej Wydziału Nauk o Ziemi Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, vid' <<http://igrek.amzp.pl/mapindex.php?cat=CHRZANOWSKI>>.

²⁵ BCz, Rkps, šk. 5325 IV, č.j. 18.

dawnego państwa polskiego, vydaného v Paríži v roku 1847,²⁶ pričom neostal len pri komentároch, ale svoju predstavu zvečnil aj na mape *Poľsko v prirodzených (prírodných) hraniciach*, ktorá bola súčasťou knihy.

Žebrowského argumentácia vychádzala z tézy o rozdelení Zeme na prirodzené krajiny, teda také, ktoré vyčlenila sama príroda.²⁷ Poľsko má v tomto *danom* usporiadaní plniť úlohu mostu medzi východom a západom, pričom úlohy, ktoré mu z tejto pozície podľa Žebrowského prináležia, sa v mnohom podobajú na tie, ktoré budúcemu štátu prideliť demokratickí predstavitelia – obrana pred Ruskou expanziou a propagácia liberálnych ideálov. Nie je bez zaujímavosti, že Žebrowski rozdelil Európu na dve časti: juho-západnú a severo-východnú a hranica medzi týmito dvoma celkami ležala na najkratšom spojení Baltického a Čierneho mora, teda práve na miestach, kde sa rozliehalo *jeho* Poľsko.

Pri koncipovaní hraníc bral Žebrowski do úvahy najmä krajinné činitele, obzvlášť riečnu sieť, ktorá pochopiteľne vytvára v rámci krajiny hranice bez ohľadu na ľudský postoj. V poľskom prípade mali byť hraničnými riekami Západná Dvina a Dneper na východe a Odra na západe. Severnú a južnú hranicu tvorili spomínané moria.²⁸ Toto územie malo rozlohu takmer jeden milión kilometrov štvorcových a hoci ho Žebrowski považuje za prirodzené poľské teritórium, tak v skutočnosti boli jeho súčasťou aj geografické celky, ktoré neboli pod poľskou nadvládou už storočia, resp. nikdy. Takto napríklad zaradil do budúceho poľského štátu pomoranské regióny, ktorým vládli poľskí panovníci naposledy v 12. storočí,²⁹ či tzv. ruské západne gubernie a Kurónsko.

Žebrowského predstavy boli v prostredí emigrácie prijaté viac než rezervovane, nakoľko ich realizácia neprichádzala do úvahy nielen v aktuálnej geopolitickej situácii, ale bola reálne nemožná za akýchkoľvek okolností. Napriek tomu ale jeho maximalistické plány o prirodzených hraniciach vzbudili ohlas a výrazne ovplyvnili napríklad Wincentyho Pola, ktorý najmä v päťdesiatych rokoch 19. storočia propagoval *poľskú otázku* publikovaním množstva letákov, na ktorých nechýbali rôzne verzie mapy bývalého, či budúceho Poľska.³⁰

Záver

Diskurz o podobe hraníc budúceho Poľska, k obnove ktorého smerovali aktivity všetkých ideových skupín *Velkej emigrácie*, nebol ani zďaleka tak heterogénny ako frakcie, ktoré svoje predstavy komunikovali. S výnimkou jednotlivcov ako Oskar Žebrowski, či parciálnych zmien prezentovaných v rámci niektorej z frakcií, možno za mainstreamový cieľ označiť rekonštrukciu štátu v hraniciach spreď roka 1772.

No zatiaľ čo v koncepte podoby budúceho štátu sa TDP a Hôtel Lambert veľmi nelíšili, ich predstavy o forme vlády boli odlišné. Aj s ohľadom na dejinnú úlohu, ktorú obnovenému Poľsku pripisovalo TDP je pochopiteľné, že želaným štátnym zriadením bola republika. Jeden z čelných predstaviteľov TDP Ludwik Mierosławski bol síce hypoteticky ochotný prijať ako dočasné riešenie aj konštitučnú monarchiu presadzovanú Hôtelom Lambert, avšak predpoklady, aby toto zriadenie mohlo fungovať, podľa neho neboli naplnené. Za lepšie riešenie preto považoval okamžité nastolenie republiky, aj za cenu prvotného chaosu. Predstavitelia Hôtel Lambert sa naopak pevne držali línie obnovy poľského štátu v takej podobe a povahe, akú mala Republika pred svojím prvým delením. V ich ponímaní bola historická skúsenosť s chybami,

²⁶ Mapa bola publikovaná ako súčasť titulu ŽEBROWSKI, Oskar. *Polska: Ogólny zarys przyczyn wzrostu i upadku dawnego państwa polskiego*. Paris : Maulde et Renou, 1847. 87 s.

²⁷ ŽEBROWSKI, O. *Polska: Ogólny zarys...*, s. 9.

²⁸ ŽEBROWSKI, O. *Polska: Ogólny zarys...*, s. 12.

²⁹ EBERHARDT, Piotr. Koncepcje granic państwa polskiego u progu odzyskania niepodległości. In *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, 2005, roč. 4, č. 1, s. 12-13.

³⁰ SEEGEL, Steven. *Mapping Europe's Borderlands. Russian Cartography in the Age of Empire*. Chicago : University of Chicago Press, 2012. s.149.

ktoré sa udiali počas posledných dekád 18. storočia dostatočným mementom toho, aby to tentokrát politickí predstavitelia krajiny zvládli omnoho lepšie. Aj z tohto dôvodu vypracovali Czartoryského spolupracovníci niekoľko návrhov reforiem, ktoré bolo nutné okamžite aplikovať. Avšak, malo sa tak diať v štáte, ktorý bude geograficky aj štátoprávne vzkriesenou Republikou oboch národov z roku 1772.

ZOZNAM PRAMEŇOV A EDÍCIÍ PRAMEŇOV

Biblioteka Książąt Czartoryskich, Kraków

Rękopisy: 5321 IV, 5325 IV, 5328 IV

CHRZANOWSKI, Wojciech. *Karta dawnej Polski z przyległymi okolicami krajów sąsiednich według nowszych materiałów*. Paris, 1859.

Manifest Towarzystwa Demokratycznego Polskiego. Poitiers : Bourgogne et Martinet, 1836. 29 s.

ŻEBROWSKI, Oskar. *Polska: Ogólny zarys przyczyn wzrostu i upadku dawnego państwa polskiego*. Paris : Maulde et Renou, 1847. 87 s.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

BROCK, Peter. The Political Program of the Polish Democratic Society. In *The Polish Review*, 1969, roč. 14, č. 2, s. 89-105.

EBERHARDT, Piotr. Koncepcje granic państwa polskiego u progu odzyskania niepodległości. In *Studia z Geografii Politycznej i Historycznej*, 2005, roč. 4, č. 1, s. 9-34.

HARLEY, John Brian. Deconstructing the Map. In *Cartographica*, 1989, roč. 26, č. 2, s. 1-20.

JEDLICKI, Jerzy. *A Suburb of Europe. Nineteenth-Century Polish Approaches to Western Civilization*. Budapest : Central European Press, 1999. 307 s.

KALEMBKA, Sławomir. Koncepcje granic i ustroju politycznego Polski niepodległej przedstawiane na łamach prasy demokratycznej Wielkiej Emigracji. In *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia*, 1973, roč. 9, č. 58, s. 199-212.

KALEMBKA, Sławomir. Koncepcje odzyskania niepodległości w polskiej myśli politycznej doby zaborów : (zarys problematyki). In *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia*, 1978, roč. 14, č. 101, s. 5-21.

SEEGEL, Steven. Cartography and the collected nation in Joachim Lelewel's geographical imagination: a revised approach to intelligentsia. In *Slavica Lundensia 22*. Zost. Fiona Björling, Alexander Pereswetoff-Morath. Lunds : Department of East and Central European Studies, 2005, s. 23-31.

SEEGEL, Steven. *Mapping Europe's Borderlands. Russian Cartography in the Age of Empire*. Chicago : University of Chicago Press, 2012. 384 s.

ZAJAC, Oliver. Mapa ako nástroj diskurzu – sociálny konštruktivizmus, kritická kartografia a historický výskum máp. In *Ako sa píše dejiny? Metódy – prístupy – pramene : zborník príspevkov z 9. vedeckej konferencie mladých historikov*. Zost. Katarína Hromuláková. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2020, s. 49-58.

ZAJAC, Oliver. The Map as a Political Manifesto: The Case of *Karta dawnej Polski* and Hôtel Lambert's Concepts of the Polish State and Nation. In *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*, 2020, roč. 69, č. 3, s. 327-354.

HRANICE A IMAGINÁCIA: REFLEXIA PRENIKANIA NOVÝCH MYŠLIENKOVÝCH KONCEPTOV DO SPOLOČENSKÉHO MYSLENIA NA PRELOME 19. A 20. STOROČIA NA PRÍKLADE DISKURZU SLOVENSKEHO NÁRODNOEMANCIPAČNÉHO HNUZIA¹

Blažena Križová

Katedra slovenských dejín, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Abstrakt: *Súčasný výskum fenoménu hraníc, tzv. border studies, posunuli vnímanie hraníc z fyzickej a geografickej roviny do kontextu, v ktorom sa pod hranicami rozumie dynamický proces ohraničovania (tzv. bordering). Ohraničovanie je v tomto zmysle definované ako každodenný proces konštrukcie hraníc, prostredníctvom napr. politického diskurzu a inštitúcií, mediálnou reprezentáciou, školskými učebnicami či stereotypmi, pričom ide o neukončený proces. Príspevok sa venuje analýze procesu mentálneho ohraničovania v (slovenskom) národnoemancipačnom hnutí na prelome 19. a 20. storočia. Výskum je realizovaný na príklade mediálnej reflexie myšlienok prezentovaných v časopise Hlas (1898-1904), konštruovanej zo strany tzv. konzervatívnych predstaviteľov slovenského národného hnutia. Príspevok sa zameriava na obrazy „cudzieho“ a „nášho“ – na imaginatívnu stránku a jej obsahy v kontexte procesu ohraničovania „slovenského“ mentálneho sveta.*

Kľúčové slová: *mentálne hranice, elity, kolektívna identita, imaginácia, národné hnutie*

Abstract: *Contemporary research of the phenomenon of borders, so called border studies, moved the understanding of borders from physical and geographical point of view to the context, in which borders are understood as a dynamic process of bordering. Bordering is defined as a day-to-day never ending process of border construction by for example political discourse and institutions, representation in media, school textbooks or stereotypes. The article focuses on the analysis of mental bordering processes in (Slovak) nationalistic movement at the end of 19th and the beginning of 20th century. Research is realised as a case study of thoughts presented in periodicals by conservative elites of Slovak national movement. The article is attentive to imaginative representations of „foreign“ and „ours“ and its contents in the context of bordering „Slovak“ mental world.*

Keywords: *mental borders, elites, collective identity, imagination, national movement*

Na prahu roka 1911, v prvom úvodníku *Národných novín*, publikoval Svetozár Hurban Vajanský (1847 – 1916) veľavravný obraz obrany „národnej hranice“: „*Vôľou Hospodina postavení sme na cimburie duchovnej národnej stráže a preto konat' musíme (...) keď bliži sa nebezpečie, (...), keď idú zaujímať naše hradby, (...) keď to požaduje dobro a česť nášho národa slovenského.*“² Boj o dominanciu v ideovom vplyve, založený najmä na obhajovaní či naopak kritike Vajanského konzervatívnej národnej koncepcie,³ poznačil príznačným spôsobom diskurz i smerovanie slovenského národnoemancipačného hnutia na prelome 19. a 20. storočia. V historiografii dostal tento zápas slovenských intelektuálnych elít označenie ako spor starých a mladých.⁴

¹ Príspevok vznikol s podporou Grantu mladých UK 2020/G-20-017-00 pod názvom: Vedecký a technický pokrok v recepcii slovenských elít na prelome 19. a 20. storočia.

² [HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár]. Šťastlivý nový rok! In *Národné noviny*, 1911, roč. 42, č. 1, s. 1.

³ TARANENKOVÁ, Ivana. Vajanského román: romanca, melodráma, tragédia. In *Svetozár Hurban Vajanský: Na rozhraní umenia a ideológie*. Zost. I. Taranenková. Bratislava : VEDA, 2018, s. 33.

⁴ DRAGANOVÁ, Andrea. Podoby argumentácie v kontexte formovania sa generačného sporu „mladí“ verzus „starí“ (časopis Hlas). In *Slovenská literatúra*. ISSN 0037-6973, 2016, roč. 63, č. 3, s. 190-199.

K samotnému sporu a argumentom, ktoré zaznievali na oboch stranách už bolo z historického hľadiska mnoho povedané. Autori (A. Draganová,⁵ R. Holec,⁶ R. Chmel⁷) pristupovali k analýze sporu najmä cez generačné teórie. Nemôžem nesúhlasiť, že v otázke konfliktu mladých a starých ide o problém vychádzajúci z generačných súvislostí. Zároveň ide o problém presahujúci túto rovinu. Text sprevádzajú dve kľúčové otázky, a to, či je generačné vysvetlenie sporu obhájitelné v protiklade k ideovému rozdeleniu národného hnutia bez ohľadu na generačné rozdiely a či názov - spor „starých a mladých“ - nie je len imagináciou vnútorného rozkolu ohľadom potenciálnych obsahov národnej kolektívnej identity?⁸ Primárnym cieľom príspevku je analýza dôvodu konfliktu, o ktorom predpokladám, že spočíval v snahe o ustráženie či naopak o prekročenie mentálnej hranice. A to hranice v podobe ideí, chrániacich a formujúcich programový koncept slovenského národnoemancipačného hnutia ako potenciálny obsah kolektívnej identity slovenského národa. Na hranicu pritom nahliadam z postmoderného hľadiska ako na dynamický fenomén, konštruovaný v sociálnych procesoch.⁹

Výskum vychádza z dobovej korešpondencie a programových článkov, reflektujúcich publicistickú činnosť mesačníka *Hlas* (1898 – 1904), publikovaných v *Cirkevných listoch*, *Katolíckych novinách*, *Literárnych listoch* a *Národných novinách*, i z článkov publikovaných v *Hlase*. Medzi pramenný materiál som zaradila aj román *Kotlín* (1901) a doslov S. H. Vajanského k slovenskému prekladu Turgenevovho románu *Otcovia a deti* (1904), ktoré sú v odbornej literatúre považované za zrkadlo Vajanského vzťahu k hlasistom.¹⁰ Ako metódu výskumu pramenného materiálu som zvolila identifikovanie obrazov „cudzieho“ (v korešpondencii a programových článkoch, v rokoch vydávania časopisu *Hlas* 1898 – 1904) a ich analýzu v súvislosti s názvom sporu „starí a mladí“ a s jeho interpretáciou prostredníctvom generačných teórií.

Až v 90. rokoch 19. storočia sa medzi intelektuálnymi elitami v slovenskom národnoemancipačnom hnutí začal výraznejšie formovať trend názorovej diferenciacie, dovtedy sa prezentovala jednotná koncepcia slovenského národa a literatúry. Najmä Svetozár H. Vajanský vystupoval ako kodifikátor oficiálnej verejnej mienky, vytváral estetickú, politickú i ideologickú koncepciu.¹¹ Pod pojmom „svojsťvo“ konštruoval a tematizoval abstraktný koncept slovenskej kolektívnej sebaidentifikácie, ktorý mal viesť k rozvinutej, štruktúrovanej národnej spoločnosti a vyjadrovať kultúrnu špecifickosť slovenského národného kolektívu v herderovsko-hegeliánskom duchu: „svojím jazykom a obyčajami, svojím spôsobom myslenia, svojimi piesňami, bájami, menami, citmi, svojím zvláštnym slovenským životom, rodinnosťou a prítulnosťou“.¹² Dôležitým upevňujúcim prvkom národa malo byť v jeho národnom ideáli zjavené, nie „filozofické“ kresťanstvo.¹³

⁵ DRAGANOVÁ, Andrea. Vajanský a hlasisti: prípadová štúdia medzigeneračného sporu. In *Svetozár Hurban Vajanský: Na rozhraní umenia a ideológie*. Zost. I. Taranenková. Bratislava : VEDA, 2018, s. 133-150.

⁶ HOLEC, Roman. Svetozár Hurban Vajanský vo svetle generačnej metódy. In *Svetozár Hurban Vajanský: Na rozhraní umenia a ideológie*. Zost. I. Taranenková. Bratislava : VEDA, 2018, s. 125.

⁷ CHMEL, Rudolf. *Dejiny slovenskej literárnej kritiky*. Bratislava : Danubiaprint, 1991, 432 s.

⁸ Pod pojmom kolektívna identita rozumiem zhodu „medzi sociálnym (seba) umiestnením (to jest umiestnením v sociálnom priestore z pohľadu seba i tých druhých) a (seba)výhlásením, (seba)ponímaním. (...) skúma sa ako proces spojený s vynájdenním predstavy o skupine (od ktorej sa odvíja identita, s ktorou sa členovia identifikujú), s konštruovaním predstavy o skupine a identifikácii s ňou.“ In KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVÍČOVÁ, Eva et al. *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : VEDA, 2009, s. 18 a 20.

⁹ DANČIŠIN, Vladimír. Konceptualizácie výskumu hraníc: minulosť a súčasnosť. In *Annales Scientia Politica*. ISSN 1339-0732, 2016, roč. 5, č. 2, s. 11.

¹⁰ HOLEC, R. *Svetozár Hurban Vajanský...*, s. 125.

¹¹ CHMEL, R. *Dejiny slovenske ...*, s. 178-180.

¹² TARANENKOVÁ, I. *Vajanského román...*, s. 33.

¹³ HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár. In TURGENEV, Ivan S. *Otcovia a deti*. Turčiansky Sv. Martin : KUS, 1904, s. 353.

Pre takýto ideál bol S. H. Vajanský ochotný stáť spolu so svojimi najbližšími spolupracovníkmi, ako písal, na cimburí duchovnej národnej strážnej veže a bdieť nad: „...pragmatickým politickým vierovyznaním, nad ochranou a vykryštalizovaním národnej, slovenskej osobnosti kmeňovej i politickej, nad kultúrnou samobytnosťou národa (...)“.¹⁴ Národné ciele sa mali dosahovať v jednote s tradíciou a na základoch, ktoré už boli položené predchádzajúcimi generáciami národovcov: „len prísnou kontinuitou v myslení a cítení“, pretože „kto trhá šľachetnú kontinuitu národno-kultúrneho vývinu, trhá sám národ a stáva sa jeho vrahom.“¹⁵ Tieto slová z roku 1911, vyslovené hoci nepriamo, nepatria len potenciálnym budúcim narušiteľom kontinuity, ale sú mementom namiereným na tých, ktorí sa už o to pokúsili a proti ktorým už podľa svojej sebareflexie Vajanský zakročil: „...povstali u nás z cudziny zanesené prúdy achristianske,¹⁶ antikleziastické¹⁷ a s N.N. (Národnými novinami – pozn. autora) a niektorými priateľmi stál som proti nim a temer som ich potrel tak, že už nesmú verejne klamať ľud, nesmú sa vyťasť so svojím diabolským učením hlasistickým...“.¹⁸

Už v roku 1898 s kritikou rozpoloženia a činnosti slovenskej inteligencie, i s kritikou namierenou na Vajanského národnú koncepciu, otvorene vystúpila skupina mladších intelektuálov, programovo vedená najmä Vavrom Šrobárom (1867 – 1950) a Pavlom Blahom (1867 – 1927). V úvodnom článku 1. čísla *Hlasu* zaznel pomerne „škandalózný“, generalizujúci opis správania slovenských intelektuálov (hýrenie, klebety, nadávky, ľahostajnosť), obvinenie z pokrytectva i mravokárne poučanie o potrebe kresťanského správania sa (v duchu bratskej lásky) k ľudu. Hlasisti ohlásili rezignáciu na najmä Vajanským budované medzinárodné spojenectvá (predovšetkým ruské), namiesto toho sa prihlásili ku kultúrnej jednote národa československého,¹⁹ v ktorej sa zračila a aj neskôr rozvinula idea jednoty československého národa.²⁰ V ďalších číslach a ročníkoch časopisu sa objavovali témy, ktoré naznačovali aj nonkonformné postoje v oblasti vierouky²¹ alebo latentný antiklerikalizmus.²²

Zdrojom ideovej inšpirácie v náboženskej otázke boli pre výraznú skupinu hlasistov dobové „alternatívy“ v podobe tolstojizmu a Masarykovho „ideálu humanity“: „Tolstoj nás prebudil k životu, Masaryk ukazoval nám cestu týmto životom. Masaryk naučil nás vážiť si a cítiť duchovný základ človeka: rozum a svedomie. Tak sme rozumeli vtedy mravnému obrodeniu...“.²³ Svoj priestor si v prvých štyroch rokoch časopisu *Hlas* našli aj katolícki kňazi, medzi nimi výrazne vystupoval najmä Ján Kempný (1871 – 1899). Okrem neho v časopise publikovali aj kňazi F. Jehlička (1879 – 1939), F. Juriga (1874 – 1950) a J. Buday (1877 – 1939).²⁴ Ich myslenie bolo orientované najmä na (pre)definovanie roly kňaza: „Slovenský, katolícky kňaz, musí byť nie len pastierom, ale učiteľom právnym radcom, lekárom, hospodárom, finančníkom svojho ľudu...“.²⁵ Kňazi, akceptujúci a najmä napíňajúci tieto spoločenské a hlavne národné úlohy, mali akýsi pomyselný nárok na prívlastok „mladí“, ktorého symbolika reflektovala predovšetkým „novosť“ zmýšľania. J. Kempného rozdelilo

¹⁴ [HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár]. Šťastlivý nový rok! In *Národné noviny*, 1911, roč. 42, č. 1, s. 1.

¹⁵ [HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár]. *Šťastlivý nový...*, s. 1.

¹⁶ Vo význame protikresťanské (pozn. autora).

¹⁷ Vo význame protikirkevné (pozn. autora).

¹⁸ Svetozár Hurban Vajanský Františkovi V. Sasinkovi z 27. decembra 1906. In PETRUS, Pavol. *Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského II*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972, s. 258.

¹⁹ ŠROBÁR, Vavro. Naše snahy. In *Hlas*, 1898, roč. 1, č. 1, s. 1-6.

²⁰ Porovnaj: HUDEK, Adam – KOPEČEK, Michal – MERVART, Jan et al. *Čečo/slovakismus*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2019. 480 s.

²¹ ZIGMUNDÍK, Ján. Lund Troels: Vznik kresťanstva. In *Hlas*, 1899, roč. 2, č. 1, s. 32-40.

²² Príklad: GREGOR, Jozef. Žilinská schôdzka mládeže a jej priateľov. In *Hlas*, 1903, roč. 5, č. 9, s. 263.

²³ ŠROBÁR, Vavro. *Československá otázka a „hlasisti“: K 60. narodeninám dra. P. Blahu*. S. 1 : s.n., 1927, s. 4.

²⁴ BAKOŠ, Vladimír. Ľud a národ očami hlasistov a Ferdiša Juriga. In PEKNÍK, Miroslav et al. *Ferdinand Juriga: ľudový smer slovenskej politiky*. Bratislava : VEDA, 2009, s. 62.

²⁵ [KEMPŇÝ, Ján]. Povinnosti katolíckeho slovenského kňaza. In *Hlas*, 1899, 2, č. 2, s. 64.

s *Hlasom* skoré úmrtie, ďalší sa postupne odmlčali alebo presunuli, ako František Jehlička, do roly ideového oponenta.²⁶

Hlasisti sa snažili akceptovať Vajanského požiadavku kontinuity národného programu odvolaním sa na šafárikovsko-kollárovskú tradíciu. Podľa zápiskov²⁷ V. Šrobára im bol tento prístup odporučený Tomášom G. Masarykom počas porady k založeniu časopisu „mladých“, 4. augusta 1897, v Bystričke: „*Kollár a Šafárik určite a jasne vymedzili pomer a stupnicu: jazyka, humanity a náboženstva. Nadväzujte na svojich predchodcov. (...) ...obaja sú racionalisti. Treba znova vydať Kollárov spis „O vzájemnosti“. Tu sa ukáže, že on si žiadal vzájomnosť ideovú, všeľudskú a nie jazykovú.*“²⁸ Ďalšie body z porady, ktoré mali slúžiť ako podklad pre ideovú líniu nového periodika, zahŕňajú aj revíziu Štúrovho programu, cyrilometodskej a svätoplukovskej tradície,²⁹ čo znamenalo výrazný odklon od predstavy národnej ideológie, prezentovanej dobovou slovenskou publicistikou. Čo si obzvlášť vyslúžilo obvinenia hlasistov z kozmopolitizmu a odnárodnenia, bolo pridržanie sa novej predstavy o slovenskom nacionalizme v prospech jazykovej a kultúrnej jednoty s Čechmi: „...*čiastka mladej generácie slovenskej zaujíma pochybovačné stanovisko oproti samostatnému spisovnému jazyku Slovákov.*“³⁰

Stretnutie v Bystričke, kde T. G. Masaryk trávil letnú dovolenku, priamo nadväzovalo na schôdzu mládeže, konanej v auguste 1897 v Martine. Na nej sa debatovalo o možnom priestore pre publicistickú činnosť mladých, pričom podľa Šrobára prevahu získal názor za pripojenie sa k niektorému z existujúcich slovenských periodík vlastnou prílohou, z dôvodu, aby nový časopis neštíepil sily.³¹ Dve udalosti na schôdzi mali spôsobiť odklon od tohto plánu, a to diskusia o čerstvom vydaní Nového zákona (v tlačiarňi Karola Salvu, s finančnou podporou Dušana Makovického) so zvlášť vyznačenými pasážami, ktoré mal Lev N. Tolstoj považovať za kľúčové v kresťanskom učení a kritický príhovor Ľudovíta Bazovského (1872 – 1958), adresovaný snahám mládeže, na martinských slávnostiach.³² Konflikt, ktorý nesie označenie ako spor „starých a mladých“, sa teda už od začiatku prejavoval tak vo vertikálnej, tak i v horizontálnej rovine. Vymedzenie voči „starým“ sa dalo očakávať. Ako konštatoval R. Chmel, pri tvorbe nového programu sa zvyčajne treba od predchodcov odraziť a hlasisti sa odrazili primárne od Vajanského, ktorý bol najvýraznejšou postavou,³³ avšak kritika z prostredia generačných rovesníkov bola obzvlášť neželaná, napríklad z dôvodu ohrozenia legitimity nového hnutia. I táto skutočnosť mohla spôsobiť hoci i opodstatnené podozrenia či výhovorky, že Bazovského prejav bol inšpirovaný či dokonca napísaný samotným S. H. Vajanským.³⁴ Ďalším, kto reagoval ešte pred vznikom *Hlasu* na snahy mládeže, bol Ján A. Wagner (1864 – 1930), prispievateľ do *Národných novín*, bývalý člen viedenského akademického spolku *Tatran*. Vyjadril presvedčenie, že situácia si vyžaduje, aby sa mládež zapojila do verejnej činnosti: „...*slovenská mládež nemá toho, kto by ju cvičil: ona musí sa sama cvičiť,*“³⁵ avšak trval na presvedčení, že musí pokračovať v ideovej kontinuite národných snáh: „...*musí pokračovať práve tak, akoby mala pred sebou učiteľov-otcov národa, musí si brať vzory*

²⁶ Porovnaj: [JEHLIČKA, František]. *Novoveká filozofia a Slováci*. Turčiansky Sv. Martin, 1903. 35 s. Taktiež: ŠTEFÁNEK, Anton. *Novoveká filozofia a Slováci*. In *Hlas*, 1903, roč. 5, č. 5, 7-8, 9, 10, 11, s. 141, 198-217, 275-280, 305-310, 340-358.

²⁷ V. Šrobár uvádza, že zápisky z porady v Bystričke boli prvýkrát publikované pod názvom *Vliv prof. Masaryka na Slovákov* v zborníku *T. G. Masaryk*, vydanom v roku 1910 Kruhom priateľov a študentov Masarykových. In ŠROBÁR, V. *Československá otázka ...*, s. 7.

²⁸ ŠROBÁR, V. *Československá otázka ...*, s. 8-9.

²⁹ ŠROBÁR, V. *Československá otázka ...*, s. 16.

³⁰ [ŠROBÁR, Vavro]. *Slováci a čeština*. In *Hlas*, roč. 5, č. 10, s. 289.

³¹ ŠROBÁR, V. *Československá otázka ...*, s. 8.

³² ŠROBÁR, Vavro. *Z môjho života*. Praha: Fr. Borovy, 1946, s. 351-353.

³³ CHMEL, R. *Dejiny slovenskej...*, s. 180.

³⁴ ŠROBÁR, V. *Z môjho života...*, s. 353.

³⁵ WAGNER, Ján. A. *Práca mládeže*. In *Národné noviny*, 1897, roč. 28, č. 248, s. 2.

z mužov, ktorí pracujú už v službe národa“ a „nesmie rúcať, ale musí stavať na tom základe, ktorý položila naša stáreš.“³⁶

J. A. Wagner bol len o tri roky starší ako V. Šrobár a P. Blaho, no predsa sa programovo držal kritiky *Hlasu*: „Otvorene môžem povedať, že prílišné pokrokárstvo, ktorého tieň padal na „Hlas“ už pred jeho založením, mne veľmi nekonvenovalo. Chcel som vidieť zachovanú kontinuitu... (...) Aj Blaho sa pozdejšie rozvadol, lebo pokrokárstvo spomenutého rázu a spôsobu d'aleko bolo od neho (...). (...) uvádzanie takého nového náhľadu na svet, ktorý sa nesrovnáva s dušou slovenského človeka. To nemôže viesť k cieľu.“³⁷ Pavel Blaho sa naozaj od 5. ročníka (1902/1903) už na redigovaní *Hlasu* nepodieľal, redakcia sa presunula pod Vavra Šrobára do Ružomberka. Dôvodom boli aj rozličné postoje k náboženskej otázke, a to najmä odkrývajúci sa Šrobárov antiklerikalizmus, ktorý patril k významným príčinám vnútorného sporu medzi zakladajúcimi členmi a prvými spolupracovníkmi.³⁸ Postoje, ktoré *Hlas* prezentoval najmä vo vzťahu k náboženstvu, kritizoval aj ďalší vekovo mladý intelektuál, teológ František Jehlička: „Hlas ja dobre poznám hneď od vzniku jeho a snád' poznám ho lepšie, ako tí, ktorí ho redigujú. Bo zbadal [som] nebezpečný jeho smer, jak som si študoval tých, ktorí hlasistov inšpirujú, takže som preštudoval Masarykove spisy (...) a všetky jeho pramene, majstrov jeho, jako: Comtea, Pascala, Humea, Locke a Bacona. (...) z kresťanského stanoviska trúfam si zavrútiť celý ten smer, ktorým hlasisti i tak slabé telo Slovače otráviť chcú.“³⁹ Medzi mladšími, konkrétne v prípade Jozefa Dohnányho (1873 – 1947), funkcionára viedenských slovenských spolkov *Tatran* a *Národ*, sa objavila aj kritika sympatií *Hlasu* voči hnutiu sociálnej demokracie: „...Čo sa obsahu *Hlasu* týka počúvam zo všetkých strán, ešte i od moderne vychovaných mladých Čechov, ...kritiku v tom zmysle, že je škoda, že siahate do príliš moderných a pre Slovákov ešte nie súcích názorov, do socialdemokratizmu, ktorý už v prvom čísle otvorene hlásate...“⁴⁰ Príklady J. A. Wagnera, F. Jehličku, Ľ. Bazovského či J. Dohnányho ilustrujú ťažkosti s vymedzením generácie, ktorá mala niest' prívlastok „mladá“ a upriamujú pozornosť na problém s interpretáciou sporu „starých a mladých“ v podobe generačného sporu, ako k nemu pristupovala A. Draganová⁴¹ alebo R. Holec.⁴²

Faktom je tiež to, že medzi vodcov, prípadne aspoň medzi obrancov „národného cimburia“, sa okrem Vajanského výrazne hlásil aj Ján Kvačala (1862 – 1934), paradoxne tiež len o päť rokov starší od P. Blaha a V. Šrobára. Kvačala, ktorý publikoval v evanjelických *Cirkevných listoch* článok *Realismus, romantika a askeza* (1899) sa prikláňal najmä k náboženskej argumentácii a k jednotnému postupu voči hlasistom s predstaviteľmi katolíckej slovenskej inteligencie: „...voči zjavom, ktoré sa kresťanskosti vôbec týkajú, pocítujeme úplnú solidaritu s našimi nás kacírujúcimi spoluveriacimi.“⁴³ Ako články v *Katolíckych novinách* i katolíckych *Literárnych listoch* ukazujú, program kritiky *Hlasu* zo strany katolíckych reprezentantov bol tiež sústredený na náboženské dogmy: „Ešte žiaden národ nespasilo beznáboženstvo a rozumkárstvo, verte mi, že ono nespasí ani náš národ.“⁴⁴ Objavila sa aj

³⁶ WAGNER, J. A. *Práca mládeže...*, s. 2.

³⁷ WAGNER, Ján A. Rozpomienky na Pešť. In Milan Hodža. *Publicista, politik, vedecký pracovník. Spomienky, úvahy, štúdie*. Praha : Českomoravské podniky tiskařské a vydavatelské, 1930, s. 204.

³⁸ BAKOŠ, K ideovému profilu Vavra Šrobára. In PEKNÍK, Miroslav et al. *Dr. Vavro Šrobár, politik, publicista a národnoosvetový pracovník*. Bratislava : VEDA, 2012, s. 174 – 175.

³⁹ List F. Jehličku F. R. Osvaldovi zo dňa 21. 3. 1903. Archív Spolku sv. Vojtecha Trnava, osobný fond F. R. Osvalda, fol. 65, č. j. 75.

⁴⁰ List J. Dohnányho P. Blahovi z leta 1898. Cit. podľa: HOLEC, Roman. Kontakty Vavra Šrobára so sociálnymi demokratmi. In PEKNÍK, Miroslav et al. *Dr. Vavro Šrobár, politik, publicista a národnoosvetový pracovník*. Bratislava : VEDA, 2012, s. 219.

⁴¹ A. Draganová vychádzala z Antonína J. Liehma. Porovnaj: DRAGANOVÁ, A. *Podoby argumentácie...*, s. 190.

⁴² R. Holec pracoval s teóriou Waltera Horsteina. Porovnaj: HOLEC, R. *Svetozár Hurban Vajanský...*, s. 118.

⁴³ KVAČALA, Ján. *Viera a veda: zo svojich menších teologických prác*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1911, s. 93.

⁴⁴ „Hlasu“ a jeho družine. In *Literárne listy*, 1899, roč. 9, č. 4, s. 47.

obhajoba snáh (a niekedy i chýb) kňazov-národovcov. V tomto duchu sa nesú aj články venované kritike darvinizmu⁴⁵ a tolstojizmu,⁴⁶ ako myšlienkových prúdov prezentovaných hlasistami. *Katolícke noviny* si dali prácu aj s článkom vyvracajúcim informácie o ľudskom pôvode kresťanstva: „...dokazovať božský pôvod kresťanstva zdalo sa nám doteraz vecou celkom zbytočnou, keďže Slováci jako ľud bohobojní sú v širokom ďalekom svete známi. No keď už aj v slovenských zošitoch prichodia ukážky z diel ateistických, neznabožských spisovateľov, napádajúce Krista...“⁴⁷

V spomienkach V. Šrobár uvádza, že sa v Martine (tj. Vajanský, Škultéty) o *Hlase* písalo a hovorilo ako o „niečom cudzom, škodlivom, importovanom zo zahraničia: zo západu, ktorý bol zhníly, degenerovaný, nemravný, nenacionálny.“⁴⁸ Zaujímavosťou je, že v osobnej korešpondencii z rokov 1898 – 1904, vydané v edíciach prameňov (Janoška, Kmeť, Kvačala, Škultéty, Vajanský) absentovali takéto myšlienky. Dominoval častejšie používaný obraz generačného rozporu „mladých a starých“ vo význame podobnom vzťahu „otcov a synov“. Obraz „cudzie“ myšlienkových prúdov „zanesených zo zahraničia“ uviedol Vajanský v liste Sasinkovi⁴⁹, pochádzajúcom až z roku 1906, kedy už *Hlas*, aj následkom vnútorných sporov, nevychádzal. „Cudzie“ v korešpondencii možno identifikovať skôr v prenesenom význame ako to, čo je škodlivé alebo odporujúce pôvodnému duchu. J. Škultéty mládež, študujúcu v Prahe, opísal ako deformovanú: „prichodí domov s prevrátenou hlavou, v srdci s nedobrými citmi“.⁵⁰ Praha je vnímaná negatívne aj u Vajanského „hriech je podporovať pražských žiakov, (...) dal všetky štip. (štipendiá – pozn. autora) pražským lumpom.“⁵¹ Viedeň sa v tomto kontexte nespomína ani raz, hoci druhým hlavným redaktorom *Hlasu* bol Pavel Blaho, ktorý študoval vo Viedni. Ďalšími obrazmi pre spor starých a mladých bol „útok“ na to, čo je „naše“: na slovenčinu, na slovenskú literatúru,⁵² či na obe predchádzajúcich generácií.⁵³

Červenou vlajkou na kritiku bola aj prítomnosť idey zdokonaľovania, pokroku, založenom na aplikácii evolučného princípu na spoločenské fenomény: „...javí sa nám i otázka vzdelávania ľudu jako evolúcia prírodného zákona o vývoji a zdokonaľovaní organizmov. Príroda nekráča nazad, (...) spoločnosť bytností, ktorá bojuje proti prírode zhynie, ide v ústrety skaze a znivočeniu. (...) jedno je jasné, stály postup osvety, až po výšku dnešného nášho pokroku.“⁵⁴ Inými slovami, mentálne hranice, ktoré slovenská intelektuálna elita nastavuje, sa musia podľa prirodzeného evolučného poriadku zdokonaľovať, posúvať a tým odvrátiť údajnú skazu národa. Evolučný princíp v spoločenskom myslení je možným ideovým prenosom z akademických úvah profesora Tomáša G. Masaryka.⁵⁵ Ide však zároveň o ideovú vložku darvinizmu, ktorá sa na prelome 19. a 20. storočia objavovala vo všetkých európskych krajinách

⁴⁵ [JEHLIČKA, František. R.] Ešte raz „Mojžiš či Darwin?“ In *Literárne listy*, 1903, roč. 13, č. 4.

⁴⁶ BUDAY, Ján. O tolstoisme. Časová úvaha náboženská. In *Literárne listy*, 1900, roč. 10, č. 5, s. 37-42.

⁴⁷ KMEŤ, Štefan. Vznik kresťanstva. In *Katolícke noviny*, 1899, roč. 50, č. 18, s. 1.

⁴⁸ ŠROBÁR, Vavro. *Pamäti z vojny a väzenia (1914 – 1918)*. Praha : Nákladom Gustáva Dubskeho, 1922, 61 s.

⁴⁹ Svetozár Hurban Vajanský Františkovi V. Sasinkovi z 27. decembra 1906. In *Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského II*. Zost. P. Petrus. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972, s. 258.

⁵⁰ Jozef Škultéty Ľudmile Podjavorinskej-Riznerovej z 8. 1. 1902. In *Listy Jozefa Škultétyho I*. Zost. M. Kocák. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 203.

⁵¹ Svetozár Hurban Vajanský Jozefovi Škultétymu. In *Korešpondencia Svetozára...*, s. 214.

⁵² Jozef Škultéty Matejovi Bencúrovi z 22. 12. 1901. In *Listy Jozefa Škultétyho...*, s. 190-191.

⁵³ Jur Janoška Jánovi Kvačalovi z 22. 7. 1898. In *Z korešpondencie Jána Kvačalu s priateľmi*. Zost. L. Bernát. Trenčín : Trenčianske múzeum, 2019, s. 68-69. Podobne: OSVALD, R. F. „Mladému kňazovi“, „Hlasu“ a jeho svetským tovaryšom do pamätníka. In *Katolícke noviny*, 1899, roč. 50, č. 19, s. 146-149.

⁵⁴ ŠTEFÁNEK, Anton. Niečo o modernom vzdelávaní ľudu a knižniciach ľudových. In *Hlas*, 1898, roč. 1, č. 1, s. 7.

⁵⁵ LALÍKOVÁ, Erika. Vplyv Masarykovej interpretácie viery a náboženstva na slovenských autorov. In *Studia historica Brunensia*. ISSN 1803-7429, 2014, roč. 61, č. 2, s. 252.

a napriec rôzne politicky orientovanými tábori intelektuálov.⁵⁶ Reakciou na výzvu k spoločenskému „zdokonaľovaní“ bol úvodník v *Národných novinách*, uverejnený pod názvom *Protikresťanské teórie*. Vyjadril zreteľne odmietavé stanovisku voči aplikovaniu evolucionizmu v slovenskom spoločenskom myslení: „*Novoučenie Darwinovo, podané v oblátke vedy prírodnej, prešlo do organizmu spoločnosti a je nie poslednou príčinou dnešného strašného zablúdenia ľudskej spoločnosti. (...) Poslúchnuť Darwina, a trápenie by bolo u konca, ani nie násilným umŕtvením, ale len jednoduchým zanedbaním.*“ Autor, pravdepodobne S. H. Vajanský, zakončil kritiku, nie neočakávane, tézou o význame tradičných a konzervatívnych hodnôt: „*Na láske materskej (náboženstvom kresťanským tak vysoko apoteózovanej) zakladá sa cit rodinný, taktiež altruistický, na rodine národ, a tak všetko veľké a šlachetné v ľudstve nie je výsledkom borby za jestvovanie iných, od nás oddelených individuumov, ba ešte i za také osoby a rody, ktoré po nás prídu (...).*“⁵⁷

Vajanský svoj postoj k sporu „mladých a starých“ vyjadril okrem kritických odkazov na margo hlasistov vo svojich úvodníkoch *Národných novín*,⁵⁸ v ucelenej podobe a mimoriadnym spôsobom v dvoch textoch. Prvým je román *Kotlín* (1901), v ktorom má Vajanského obraz cudzieho minimálne dve roviny. Prvú reprezentujú mladí Slováci, ktorí „*idú s novými ideami, s novými silami chytiť sa pozdvihnúť slovenský národ,*“ avšak tvrdiac, že „*niet otázky národnej*“.⁵⁹ Druhý pól je reprezentovaný postavou Viedenčana - cudzinca, hovoriaceho lámanou slovenčinou,⁶⁰ Gašpara Skladanského, umelca, sympatizanta slovenského hnutia a milovníka všetkého, čo Vajanský do knihy projektoval ako esenciu „slovenského“ ideálu. Práve on dokáže, síce ako cudzinec, no bližší „*slovenskej ideí*“ ako vlastná mládež, obrátiť zmýšľanie jedného z mladíkov: „*...a hľa cudzinec ho sotil nazad, odkázal ho na príklady starých a verné nasledovanie...*“⁶¹ Potvrďuje sa tým, že hlavným problémom sporu nebola teritoriálna cudzota ideí, ale vzdialenosť propagovaným ideálom národnej identity. Druhým Vajanského programovým textom v postoji voči mladým, je doslov k slovenskému prekladu Turgenevovho románu *Otcovia a deti* (1904): „*Nepotrebný je surový chvast, (...), mizerné papuškovanie zle pochopených cudzích výplodov mysle. Pokrokom a zveľatkom je len to, čo vyrástlo na vlastnej pôde...*“⁶² v ktorom „vlastnú pôdu“ možno vnímať ako obraz myslenia blízkeho ideálom „svojstva“, než obraz hodnoty myšlienok v závislosti od teritoriálneho pôvodu.

Spor medzi hlasistami a konzervatívnou skupinou slovenských národovcov vychádzal najmä zo snahy jednotlivých skupín intelektuálnej elity vytvárať, (re)definovať a kontrolovať hranicu kolektívnej identity. Dialo sa to práve formou ideologizovania o tom, čo ešte je alebo by už nemalo byť etnicky „slovenské“, a to v kultúrnom, politickom, estetickom či filozofickom význame, pričom sa konkurenčné skupiny dostávali do sporu. Podľa politológa Paula Brassy (*Ethnicity and Nationalism*, 1991), ktorý sa prikláňa k teóriám sociálneho konštruktivismu: „*...štúdium etnicity a národnosti je štúdium procesu, ktorým elity a kontraelity (...) vyberajú aspekty skupinovej kultúry, dodávajú nové hodnoty a ich významy, a používajú ich na mobilizáciu skupiny v prospech obrany jej záujmov a súťaže s inými skupinami*“.⁶³ Elity dominantne vplývajú nielen na aspekty skupinovej kultúry a jej hodnoty,

⁵⁶ FASORA, Lukáš. *Stáří k poradě, mládí k boji. Radikalizace mladé generace českých socialistů 1900-1920*. Brno : CDK, 2015, s. 40-41.

⁵⁷ [HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár]. Protikresťanské teórie. In *Národné noviny*, 1898, roč. 29, č. 248, s. 1.

⁵⁸ Hyperkriticizmus. In *Národné noviny*, 1899, roč. 30, č. 19, s. 1. Taktiež: Divný rok. In *Národné noviny*, 1898, roč. 29, č. 290, s. 1. Podobne: Dobré úkazy. In *Národné noviny*, 1903, roč. 34, č. 156, s. 1.

⁵⁹ HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár. *Kotlín*. Turčiansky sv. Martin : KNS, s. 176.

⁶⁰ HURBAN VAJANSKÝ, S. *Kotlín...*, s. 73.

⁶¹ HURBAN VAJANSKÝ, S. *Kotlín...*, s. 358.

⁶² HURBAN VAJANSKÝ, S. „*Otcovia a deti*“..., s. 342.

⁶³ ERDEM, Muhammed F. *The Role of Elites in the Formation of National Identities: The Case of Montenegro*. Graduate Theses and Dissertations, 2017, s. 33. [Cit. 2020-09-20]. Dostupné na internete: <<https://scholarcommons.usf.edu/etd/7020>>.

ale tiež podstatným spôsobom kontrolujú a ovplyvňujú vymedzovanie členov skupiny a ich hodnôt v protiklade k tomu, čo je vzdialené ideálu.

To, že spor starých a mladých bol skôr ideový ako generačný, možno čítať aj zo Škultétyho neskoršej reflexie k osobnosti Milana Rastislava Štefánika (1880 – 1919), ktorý sa do redigovania *Hlasu* zapájal a bol spolupracovníkom V. Šrobára: „*Hlasisti tvorili i spolok – Slovák, akým bol Milan Štefánik nemohol stáť mimo spolku slovenského; ale z toho nenasledovalo, žeby on nebol prechovával city, nesrovnávajúce sa vo všetkom s duchom toho spolku. (...) Nuž Milanovi Štefánikovi ako Slovákovi Herbenov čiže Masarykov Čas vo všeličom mohol byť blízkym – on mohol i písavať v ňom, ale z toho nenasleduje, že jeho dušou nehýbali i city, cudzie Herbenom redigovanému Času. (...) Milan Rastislav Štefánik nemohol byť – hlasistom.*“⁶⁴ Aby mohol J. Škultéty prijať M. R. Štefánika za slovenského hrdinu a prispieť k vytváraniu jeho kultu v národnej pamäti,⁶⁵ musel poprieť jeho sympatie k hlasistickému hnutiu ako k niečomu, čo bolo neslovenské. A práve to je pre spor mladých a starých príznačné.

Záver

Konflikt starých a mladých (konzervatívnej časti slovenskej intelektuálnej elity a hlasistov), ktorý sa verejne prejavil po založení časopisu *Hlas* v roku 1898, je vhodné interpretovať ako zápas elity a formujúcej sa kontraelity v národnoemancipačnom hnutí, súperiacich o vplyv na obsahy národnej kolektívnej identity. Spor rozdeľoval slovenské intelektuálne elity ako vertikálne, tak i horizontálne. Generačné vymedzenie stránok sporu je nejednoznačné, názorová rozštiepenosť sa prejavovala najmä medzi mladšími intelektuálmi. Aj z tohto dôvodu ide skôr o zápas o udržanie alebo získanie kontroly nad konštruovaním mentálnych hraníc národnej ideológie rôznych skupín národnej intelektuálnej elity, než o čisto generačný konflikt vyplývajúci z rezignácie novej generácie na hodnoty „otcov“. Nepriamo o tom svedčí aj imaginatívny charakter obrazov vnútorného rozkolu (boj otcov a synov, boj starých a mladých, travičstvo slabého „národného tela“, vraždenie národa a i.) v súdobej korešpondencii a programových článkoch konzervatívnej časti intelektuálnej elity. Tieto obrazy prevažovali nad imagináciou konfliktu v podobe obrazu „cudzích vplyvov, prichádzajúcich z vonka“. Dôvodom mohlo byť práve pociťovanie skôr interných (nerozvážnosť, odpadlivosť, zaujatosť, zlyhanie, zrada) ako externých dôvodov (vplyv a propaganda cudzích – zahraničných síl) narušenia mentálnej hranice, ohraničujúcej to, čo malo tvoriť obsah kolektívnej identity Slovákov.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Archív Spolku sv. Vojtecha, Trnava, osobný fond F. R. Osvalda, fol. 65, č. j. 75.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- BAKOŠ, Vladimír. Ľud a národ očami hlasistov a Ferdiša Jurigu. In PEKNÍK, Miroslav et al. *Ferdinand Juriga: ľudový smer slovenskej politiky*. Bratislava : VEDA, 2009. 443 s.
- BAKOŠ, Vladimír. K ideovému profilu Vavra Šrobára. In PEKNÍK, Miroslav et al. *Dr. Vavro Šrobár, politik, publicista a národnoosvetový pracovník*. Bratislava : VEDA, 2012. 826 s.

⁶⁴ ŠKULTÉTY, Jozef. Rozpomienka na Milana R. Štefánika. In *Štefánik. Kniha prvá: spomienky a postrehy*. Zost. Š. Osuský, B. Pavlů. Praha : Sváz slov. studentstva, 1938, s. 14.

⁶⁵ Porovnaj: MACHO, Peter. *Milan Rastislav Štefánik ako symbol*. Bratislava : VEDA, 2019. 288 s.

- DANČIŠIN, Vladimír. Konceptualizácie výskumu hraníc: minulosť a súčasnosť. In *Annales Scientia Politica*. ISSN 1339-0732, 2016, roč. 5, č. 2, s. 6-14.
- DRAGANOVÁ, Andrea. Podoby argumentácie v kontexte formovania sa generačného sporu „mladí“ verzus „starí“ (časopis Hlas). In *Slovenská literatúra*. ISSN 0037-6973, 2016, roč. 63, č. 3, s. 190-199.
- DRAGANOVÁ, Andrea. Vajanský a hlasisti: prípadová štúdia medzigeneračného sporu. In *Svetozár Hurban Vajanský: Na rozhraní umenia a ideológie*. Zost. I. Taranenková. Bratislava : VEDA, 2018, s. 133-150.
- FASORA, Lukáš. *Stáří k poradě, mládí k boji. Radikalizace mladé generace českých socialistů 1900-1920*. Brno : CDK, 2015, s. 40-41.
- HOLEC, Roman. Kontakty Vavra Šrobára so sociálnymi demokratmi. In PEKŇÍK, Miroslav et al. *Dr. Vavro Šrobár, politik, publicista a národnosvetový pracovník*. Bratislava : VEDA, 2012, s. 226-235.
- HOLEC, Roman. Svetozár Hurban Vajanský vo svetle generačnej metódy. In *Svetozár Hurban Vajanský: Na rozhraní umenia a ideológie*. Zost. I. Taranenková. Bratislava : VEDA, 2018, s. 115-132.
- HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár. *Kotlín*. Turčiansky Sv. Martin : KNS. 580 s.
- HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár. „Otcovia a deti“ a belletria. In TURGENEV, Ivan S. *Otcovia a deti*. Turčiansky Sv. Martin : KUS, 1904, s. 339-359.
- [HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár]. Protikresťanské teórie. In *Národné noviny*, 1898, roč. 29, č. 248, s. 1.
- [HURBAN VAJANSKÝ, Svetozár]. Šťastlivý nový rok! In *Národné noviny*, 1911, roč. 42, č. 1, s. 1.
- HUDEK, Adam - KOPEČEK, Michal - MERVART, Jan et al. *Čecho/slovakismus*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2019. 480 s.
- CHMEL, Rudolf. *Dejiny slovenskej literárnej kritiky*. Bratislava : Danubiaprint, 1991. 423 s.
- [JEHLIČKA, František]. *Novoveká filozofia a Slováci*. Turčiansky Sv. Martin, 1903. 35 s.
- [KEMPNÝ, Ján]. Povinnosti katolíckeho slovenského kňaza. In *Hlas*, 1899, 2, č. 2, s. 49-66.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva et al. *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : VEDA, 2009. 722 s.
- KMEŤ, Štefan. Vznik kresťanstva. In *Katolícke noviny*, 1899, roč. 50, č. 18, s. 1-2.
- Korešpondencia Svetozára Hurbana Vajanského II*. Zost. P. Petrus. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972. 616 s.
- KVAČALA, Ján. *Viera a veda: zo svojich menších teologických prác*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1911. 471 s.
- LALÍKOVÁ, Erika. Vplyv Masarykovej interpretácie viery a náboženstva na slovenských autorov. In *Studia historica Brunensia*. ISSN 1803-7429, 2014, roč. 61, č. 2, s. 242-257.
- Listy Jozefa Škultétyho I*. Zost. M. Kocák. Martin : Matica slovenská, 1982. 429 s.
- MACHO, Peter. *Milan Rastislav Štefánik ako symbol*. Bratislava : VEDA, 2019. 288 s.
- OSVALD, František Richard. „Mladému kňazovi“, „Hlasu“ a jeho svetským tovaryšom do pamätníka. In *Katolícke noviny*, 1899, roč. 50, č. 19, s. 146-149.
- [ŠROBÁR, Vavro]. Slováci a čeština. In *Hlas*, roč. 5, č. 10, s. 289-294.
- ŠROBÁR, Vavro. *Československá otázka a „hlasisti“: K 60. narodeninám dra. P. Blahu*. S. 1. : s. n, 1927. 16 s.
- ŠROBÁR, Vavro. Naše snahy. In *Hlas*, 1898, roč. 1, č. 1, s. 1-6.
- ŠROBÁR, Vavro. *Pamäti z vojny a väzenia (1914 – 1918)*. Praha : Nákladom Gustáva Dubského, 1922. 172 s.
- ŠROBÁR, Vavro. *Z môjho života*. Praha : Fr. Borový, 1946. 545 s.

- ŠKULTÉTY, Jozef. Rozpomienka na Milana R. Štefánika. In *Štefánik. Kniha prvá: spomienky a postrehy*. Zost. Š. Osuský, B. Pavlů. Praha : Sváz slov. študentstva, 1938, s. 13-15.
- ŠTEFÁNEK, Anton. Niečo o modernom vzdelávaní ľudu a knižniciach ľudových. In *Hlas*, 1898, roč. 1, č. 1, s. 6-8.
- ŠTEFÁNEK, Anton. Novoveká filozofia a Slováci. In *Hlas*, 1903, roč. 5, č. 5, 7-8, 9, 10, 11, s. 141, 198-217, 275-280, 305-310, 340-358.
- TARANENKOVÁ, Ivana. Vajanského román: romanca, melodráma, tragédia. In *Svetozár Hurban Vajanský: Na rozhraní umenia a ideológie*. Zost. I. Taranenková. Bratislava : VEDA, 2018, s. 33-48.
- WAGNER, Ján A. Práca mládeže. In *Národné noviny*, 1897, roč. 28, č. 248, s. 1-2.
- WAGNER, Ján A. Rozpomienky na Pešť. In *Milan Hodža. Publicista, politik, vedecký pracovník. Spomienky, úvahy, štúdie*. Praha : Českomoravské podniky tiskárske a vydavateľské, 1930, s. 197-217.
- ZIGMUNDÍK, Ján. Lund Troels: Vznik kresťanstva. In *Hlas*, 1899, roč. 2, č. 1, s. 32-40.
- Z korešpondencie Jána Kvačalu s priateľmi*. Zost. L. Bernát. Trenčín : Trenčianske múzeum, 2019. 174 s.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

- PAASI, Ansii. Border Theory: An unattainable dream or a realistic aim for border scholars? In WASTL-WALTER, Doris (Ed.). *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. Ashgate Publishing [online]. Farnham : 2001, s. 11 – 33 [cit. 2020-09-20]. ISBN 978-0754674061. Dostupné na internete: https://www.researchgate.net/publication/272681482_Paasi_Anssi_2011_A_Border_theory_an_unattainable_dream_or_a_realistic_aim_for_border_scholars.

MENOVÁ REFORMA V ČESKOSLOVENSKU V ROKU 1919 V MEDZINÁRODNOM KONTEXTE

Michal Petříček

Katedra histórie, Filozofická Fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

Abstrakt: Odborný príspevok sa zameriava na problematiku menovej reformy v Československu v roku 1919. Menovú reformu sleduje z medzinárodného pohľadu. Hlavným cieľom štúdie je porovnať menovú reformu v Československu s menovými reformami ostatných nástupníckych štátov po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie. Príspevok sleduje menové reformy jednotlivých nástupníckych štátov chronologicky, teda tak ako po sebe nasledovali. Spočiatku sa štúdia zaoberá menovou reformou v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov. Následne sa v krátkosti venuje aj menovej odluke a reforme v Československu. Po československej menovej odluke uskutočnilo menovú odluku Rumunsko, respektíve menová odluka sa uskutočnila v časti po rakúsko-uhorskej monarchie, ktorú prevzalo práve Rumunsko. V Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov a v Rumunsku sa menová odluka uskutočnila pomerne chaoticky a sprevádzali ju viaceré komplikácie, ako falšovanie pretlačí bankoviek a rôzne iné špekulácie. Po Rumunsku uskutočnilo menovú odluku Poľsko. Poľsko spočiatku napodobňovalo československý model menovej odluky, avšak po abdikácii ministra financií Józsefa Engliča, upustilo od československého systému a prestalo riešiť dôležitú menovú odluku. Vďaka tomu, že Poľsko bolo vo vojne so Sovietskym ruskom, tak sa postupne dostalo do vážnej inflácie, ktorá následne prerástla až do hyperinflácie. Stabilizácia poľskej meny sa uskutočnila až v roku 1924. Rakúsko, ako aj Maďarsko, malo vážne problémy s infláciou, podobne aj v tomto prípade nastala hyperinflácia. Dôvody hyperinflácie v Rakúsku, ale aj v Maďarsku, boli rovnaké. Obe krajiny mali veľký počet úradníkov, ktorí nevykonávali svoju prácu, ale poberali plat. Konsolidácia meny v Rakúsku a v Maďarsku nastala pomerne neskoro, v prípade Rakúska to bolo až v roku 1925 a v Maďarsku v roku 1924. Komparáciou menových odlúk sme dospeli k záveru, že Československo sa ako jediný nástupnícky štát najlepšie vysporiadalo s menovou odlukou po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie.

Kľúčové slová: Menová odluka, menová reforma, rozpad Rakúsko-Uhorska, inflácia.

Abstract: The contribution focuses on the issue of monetary reform in Czechoslovakia in 1919. It monitors monetary reform from an international perspective. The main goal of the paper is to compare the monetary reform in Czechoslovakia with the monetary reforms of other successor states after the collapse of the Austro-Hungarian monarchy. The paper traces the monetary reforms of the individual successor states chronologically, so as they followed each other. Initially, the paper deals with monetary reform in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Subsequently, he also briefly deals with monetary separation and reform in Czechoslovakia. After the Czechoslovak monetary separation, the monetary separation took place in Romania, respectively the monetary separation took place in the part after the Austro-Hungarian monarchy, which was taken over by Romania. In the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and in Romania, monetary separation took place relatively chaotically and was accompanied by several complications, such as counterfeiting of banknote overprints and various other speculations. After Romania, Poland carried out monetary separation. Poland initially imitated the Czechoslovak model of monetary separation, but after the abdication of the Minister of Finance József Englich, it abandoned the Czechoslovak system and stopped dealing with important monetary separation. Thanks to the fact that Poland was at war with Soviet Russia, so did gradually turned into serious inflation, which subsequently grew into hyperinflation. The stabilization of the Polish currency took place in 1924. Austria, as well as Hungary, had serious problems with inflation, as did hyperinflation. The reasons for

hyperinflation in Austria and in Hungary, were the same. Both countries had a large number of officials who did not do their job, but received a salary. The consolidation of the currency in Austria and Hungary took place relatively late, in the case of Austria it was in 1925 and in Hungary in 1924. By comparing monetary separations, we came to the conclusion that Czechoslovakia, as the only successor state, had the best deal with monetary separation after the collapse of the Austro-Hungarian empire.

Keywords: *Monetary separation, monetary reform, disintegration of Austria-Hungary, inflation.*

Menová reforma v Československu po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie patrí medzi dôležitú súčasť našich moderných dejín. Naš odborný príspevok sa bude zameriavať na menovú reformu v medzinárodnom kontexte. Chceme sa venovať aj hraničným oblastiam, keďže práve hranice zohrávali v tejto problematike zásadnú úlohu. Ešte počas jednotlivých menových opatrení, hranice nástupníckych štátov neboli pevne zadefinované, nakoľko mierová konferencia v Paríži ešte len bola na pláne. Z daného dôvodu bola menová situácia v pohraničí nástupníckych štátov naozaj komplikovaná. Menovým dejinám v medzivojnovom období sa nevenovalo veľa historikov, respektíve numizmatikov. Najviac známej a dostupnej literatúry pochádza z radov ekonómov a z časti aj od hospodárskych historikov. Medzi najdôležitejšie numizmatické práce patrí určite krátka monografia od Zbyška Šusteka.¹ Za zmienku určite stojí aj najnovšia monografia, ktorá sa venuje menovej reforme v roku 1919 v Československu od autorov Marcela Pecníka a Petra Račka.² Musíme konštatovať, že nová monografia od Marcela Pecníka a Petra Račka je skôr populárno – náučnou literatúrou a interpretuje len staršie štúdie, predovšetkým štúdiu Márie Kačkovičovej³ a štúdie niekoľkých českých autorov.⁴

Ešte kým sa pustíme do danej témy považujeme za dôležité vysvetliť niekoľko základných termínov. Prvým je termín *menová odluka*, tým sa rozumie jednostranné oddelenie meny od spoločného menového teritória. Druhý termín je *menová rozluka*, ide o oddelenie meny tiež od spoločného menového teritória, ale ide o dohodnuté rozdelenie meny medzi dvoma alebo viacerými stranami. Tretím základným termínom je *menová reforma*, čím rozumieme pomerne široký pojem zahŕňajúci viaceré zásahy do menového systému. Môže ísť o zmenu názvu menovej jednotky (napr. koruna na euro, alebo zlatník na korunu), tiež ale môže ísť o zmenu, respektíve úpravu výšky kovového krytia menovej jednotky.

Rakúsko-uhorskú monarchiu počas vojny zasiahla veľká inflácia, ktorá začala vrcholiť rokom 1918. Najväčší podiel na tom mala predovšetkým Rakúsko-uhorská emisná banka, ktorá stále vydávala nové a nové inflačné obeživo, a to dokonca aj po skončení prvej svetovej vojny. Preto bolo naozaj dôležité, aby čo najrýchlejšie prišlo v Československu a tiež aj v ostatných nástupníckych štátoch k menovým odlukám a reformám. Na mieste je vhodné poznamenať, že Rakúsko-uhorská emisná banka nerátala s tým, že po rozpade monarchie príde aj k menovým odlukám. Avšak vďaka svojej nezodpovednej menovej politike boli nútené nástupnícke štáty podniknúť kroky k daným odlukám. Najrýchlejšia menová odluka nastala práve v Československu. Aj napriek tomu, že samotnú menovú reformu uskutočnilo Československo až ako druhá krajina, tak kroky obmedzenia Rakúsko-uhorskej emisnej banky boli prvé v ČSR. Išlo predovšetkým o obmedzenie činnosti filiálkam Rakúsko-uhorskej emisnej banky na území

¹ ŠUSTEK, Zbyšek. *Vzostupy a pády mien. Menové reformy, odluky, rozluky a iné pohromy v 20. storočí*. Národná banka Slovenska, 2009. 56 s.

² PECNÍK, Marcel. – RAČKO, Peter. *Menová reforma v Československu v roku 1919. Koruna na rázcestí dejín*. Banská Bystrica : EDU MEDIA, občianskej združenie v spolupráci so Stredoslovenským múzeom a Agentúrou MP s.r.o., 2019. 144 s.

³ KAČKOVIČOVÁ, Mária. *Menová reforma v roku 1919*. Zost. Ján Bobák. *Historický zborník*, r. 13, č. 1 - 2. Martin : Matica Slovenská, 2003, s. 80-102.

⁴ ŠOUŠA, Jiří. *Rašínova měnová reforma v roce 1919 (1920)* In *Měnové systémy na území Českých zemí 1892 – 1993*. Zost. Z. Jirásek. Opava – Praha : Česká národní banka, 1995, s. 53-62.

ČSR a tiež zákaz obehu novej desaťtisíc korunovej bankovky, vzhľadom na to, že bola vnímaná ako inflačné obeživo. Neuznanie desaťtisíc korunovej bankovky nastalo aj v iných nástupníckych štátoch.

Pokiaľ sa pozrieme sa predpokladaný obeh bankoviek Rakúsko-Uhorska, tak pre ČSR pripadlo približne 7 miliárd korún.⁵ Najviac pripadlo Maďarsku a Rakúsku, kde obeh bankoviek tvoril až 15 miliárd korún. Takmer všetky nástupnícke štáty sa snažili čo najskôr uskutočniť menovú odľuku od Rakúsko-uhorskej emisnej banky.

Ako sme už uviedli vyššie prvé kroky k odluke uskutočnila ČSR, obmedzením činností filiálkam emisnej banky. Finálnu fázu menovej odluky uskutočnilo ako prvé Kráľovstvo Srbov, Chorvátov a Slovincov (Kráľovstvo SHS). Kráľovstvo SHS bolo vyhlásené 1. decembra 1918, teda viac ako mesiac po vyhlásení samostatnosti ČSR. Menová odluka v tomto nástupníckom štáte bola nariadená pomerne chaoticky a prebiehala v čase od 8. do 31. januára 1919. V tomto prípade sa bankovky nekolkovali doslovne, pretože namiesto kolfov boli používané rôzne pečiatky okresných úradov a pod. Kráľovstvo SHS okolkovaním, respektíve opečiatkovaním rakúsko-uhorských bankoviek obiehajúcich na svojom území chcelo zmapovať ich obeh, teda môžeme konštatovať, že išlo len o tzv. štatistické opečiatkovanie. V Kráľovstve SHS sa pečiatkovali všetky bankovky vydané pred 27. októbrom 1918. Nepečiatkovali sa, rovnako ako aj v ČSR 25, 200 a 10 000 koruny a tiež ani 20 koruny z roku 1913. Kvalita používaných pečiatok bola skutočne nízka a používané pečiatky boli značne rozmanité. Hodnota opečiatkovaných bankoviek sa nemenila. Dôležitý medzník v menovej oblasti nástupníckych štátov bola Saintgermainská mierová zmluva z 10. septembra 1919. V nej sa uvádzalo, že všetky nástupnícke štáty sú povinné dať svoje bankovky okolkovať alebo iným spôsobom označiť. Následne do jedného roka od podpísania zmluvy muselo prísť k ich výmene za nové bankovky, respektíve štátovky. Kráľovstvo SHS kolkovanie bankoviek ešte raz zopakovalo od 26. novembra 1919 do 11. januára 1920. V tomto, v poradí už druhom, označení bankoviek sa lepili špeciálne kolky. Kolkovať bankovky mohli len finančné riaditeľstvá, daňové úrady a banky. Je vhodné povedať, že za kolkovanie bankoviek sa vyberal poplatok 20% z hodnoty kolkovaných bankoviek.⁶ Pri druhom označení bankoviek sa do značnej miery označovali aj bankovky, ktoré mali falošné pečiatky z prvého označenia bankoviek, nakoľko v prvom označení sa používala široká paleta pečiatok a bolo takmer nemožné ich rozlišovať oproti tým pravým.⁷

Krátko po druhom označení bankoviek bolo nutné, aby prišlo k výmene bankoviek za novú menu, v prípade Kráľovstva SHS to boli dináre. Najťažším bolo stanovenie vhodného kurzu výmeny korún za dináre. Srbský dinár si zachoval pomerne stabilné zlaté krytie počas vojny, bolo to až 87%, zatiaľ čo rakúsko-uhorské koruny boli kryté zlatom len na úrovni 1,1%. Srbská strana presadzovala kurz 4 koruny za 1 dinár, argumentovala tým, že srbský dinár má vysoké zlaté krytie. Slovinci a Chorváti požadovali 3 koruny za 1 dinár, táto strana poskytovala argument, že územie po bývalej rakúsko-uhorskej monarchii je ďaleko lepšie hospodársky vybavené a tým sa kryje aj hodnota korún obiehajúcich na danom území. Môžeme konštatovať, že obe strany mali dobré argumenty a prísť ku kompromisu bolo náročné. Slovinská a chorvátska strana argumentovala ešte tým, že pri kolkovaní obyvatelia zaplatili za kolkovanie svojich bankoviek 20% tzv. kolkovné, preto pri kurze 4 koruny za 1 dinár by vlastne platili až 5 korún. Ako sme uviedli vyššie kompromis by sa na tomto mieste uskutočňoval naozaj ťažko a tak srbská strana presadila kurz 4 koruny za 1 dinár.⁸ K presadeniu tohto kurzu prišlo 20.

⁵ Ide o odhad, ktorý bol vypracovaný na základe nostrifikačných zákonov.

⁶ ŠUSTEK, Z. *Vzostupy a pády mien...*, s. 10.

⁷ GARBER, Peter – SPENCER, Michael G. *The dissolution of the Austro-Hungarian Empire: Lesson for currency reform*. Princeton : Princeton University, Department of Economics, 1994, s. 9.

⁸ ŠUSTEK, Z. *Vzostupy a pády mien...*, s. 10.

decembra 1919. Kurz 4 koruny za 1 dinár ostal v platnosti až do februára 1921.⁹ Už 21. februára 1920 vydala Národná banka Kráľovstva SHS prvé štátovky.¹⁰ Hodnota bola vyznačená z počiatku len v dinároch, ale pre lepšiu orientáciu sa na nich vytlačila hodnota aj v korunách. Výmenou rakúsko-uhorských bankoviek za štátovky Kráľovstva SHS a následne v roku 1921 zrušením platnosti daných bankoviek sa končí menová odluka a s ňou aj menová reforma. Štátovky obiehali v Kráľovstve SHS ešte do roku 1934.

Československo uskutočnilo finálnu fázu menovej odluky ako druhé. Pravdou je, že československá kolkovacia akcia prebiehala usporiadanejšie ako tá v prípade Kráľovstva SHS. Všeobecne je známe, že celkovo všetky menové odluky nástupníckych štátov prebiehali pomerne chaoticky, no tak či tak môžeme sledovať určité organizačné rozdiely v priebehu každého nového štátu. V tejto časti nášho príspevku sa nebudeme do podrobností venovať menovej reforme v Československu, keďže ide už o pomerne známe skutočnosti, preto spomenieme len niekoľko základných údajov. Najdôležitejším je to, že ČSR ako prvá podnikla kroky k obmedzeniu činnosti Rakúsko-uhorskej emisnej banky. Krátko po vyhlásení samostatnosti, konkrétne 14. novembra 1918,¹¹ pobočky emisnej banky na území ČSR nesmeli vyplácať hotovosti na žirové účty. Mohli vyplácať financie len na mzdy. Už v januári 1919 sa začali dôkladné prípravy na uskutočnenie finálnej menovej odluky. Minister financií Alois Rašín spolu so svojimi poradcami (Viliam Pospíšil, Jaroslav Preiss a ďalší) začali pracovať na jednotlivých krokoch odluky. Samotné kolkovanie bankoviek sa uskutočnilo od 3. do 9. marca 1919.¹² Na viacerých miestach na území dnešného Slovenska sa kolkovanie predĺžilo do 12. marca. Predovšetkým boli komplikované všetky hraničné oblasti. Obyvateľstvo žijúce na pohraničí malo azda v tomto období najtŕažšie chvíle z ekonomickej stránky. Keďže ešte nebola podpísaná Trianonská mierová zmluva, tak neboli hranice presne stanovené. Obzvlášť najzávažnejšie situácia v Československu prebiehala v oblasti Tešínska a Podkarpatskej Rusi. V týchto oblastiach sa menová situácia vyriešila až po podpísaní mierových zmlúv. Dokonca hraničným oblastiam sa venuje špeciálne aj vládne nariadenie, ktorým sa definitívne končí a završuje menová odluka a s ňou spojená aj reforma v Československu.¹³ Menová reforma v ČSR mala oproti ostatným menovým reformám v ďalších nástupníckych štátoch iný charakter. Tým, že sa dali okolkovať bankovky sa vyčlenila mena pre ČSR. Avšak československá vláda, konkrétne minister financií Alois Rašín, bol poverený, aby stiahol z obehu určitú časť hotovosti, najviac však 50% z celkového obehu peňazí.¹⁴ Týmto činom prišlo aj ku korigovaniu a úprave v novej menovej situácii. Peniaze, ktoré sa obyvateľom zadržali boli zapísané na vkladný list ako nútená štátna pôžička, kedykoľvek vypovedateľná štátom, ale nie veriteľom. Ostatné nástupnícke štáty dávali svoje bankovky len okolkovať a následne prechádzali k vydávaniu nových vlastných bankoviek a štátoviek. Deflačná politika ministra Rašína mala viaceré výhody, ale aj nevýhody. Za hlavnú výhodu môžeme považovať fakt, že Československo sa vyhlo vážnym inflačným problémom, ktoré postihli väčšinu nástupníckych štátov. Avšak aj samotná deflačná politika mala neblahé účinky na hospodárstvo krajiny. Československo bolo orientované viac na vývoz tovarov do zahraničia. Deflačnou politikou sa československá koruna posilnila na zahraničných trhoch a práve preto sa začalo vyvážať menej tovarov do zahraničia. Postupne začali viaceré veľké podniky prepúšťať svojich zamestnancov a následne vznikla pomerne značná nezamestnanosť. Taktiež musíme konštatovať, že nová československá mena nemala takmer žiadne krytie a tiež nebola zriadená finančná inštitúcia ako národná banka. Práve v priebehu menovej reformy prišlo aj k zriadeniu

⁹ GARBER, P. – SPENCER, M. *The dissolution of the Austro-Hungarian...*, s. 10.

¹⁰ Štátovky preto, lebo boli vydané v mene Ministerstva financií.

¹¹ HORVÁTH Štefan. – VALACH Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava : Alfa, 1978, s. 22.

¹² *Sbírka zákonu a nařízení státu československého*, ročník 1919, č. 86.

¹³ *Sbírka zákonu a nařízení státu československého*, ročník 1920, č. 576.

¹⁴ KAČKOVIČOVÁ, Mária. *Menová reforma...*, s. 80-102.

provizórneho Bankového úradu pri Ministerstve financií. Pokiaľ sa venujeme novovzniknutým hraniciam po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie, tak musíme spomenúť hraničné oblasti, v ktorých sa menová reforma v Československu konala s viacerými problémami. V českých krajinách to boli predovšetkým oblasti, ktoré boli obývané nemeckým obyvateľstvom. Išlo o oblasti ako Nový Jičín, Šternberk a Liberec.¹⁵ Uskutočnilo sa niekoľko protestov, predovšetkým preto, že obyvatelia daných oblastí nesúhlasili so zadržaním 50% hotovosti štátom. Vkladné listy považovali sa akýsi bezcenným kus papiera,¹⁶ aj keď sa týmto vkladným listom mohli splácať nové dane z prepychu. Čo sa týka územia Slovenska, tak na západnej časti prebiehala reforma pomerne pokojne a bez vážnejších problémov. Problémy spôsobil vpád Maďarskej republiky rád na územie východného Slovenska. Tam sa kolkovacia akcia predĺžila do 12. marca, aj keď mala byť oficiálne ukončená už 9. marca, ako o tom informovalo aj vládne nariadenie o úprave menovej situácie. Počas tohto obdobia, ale aj po ňom, sa dostávalo na územie Slovenska značné množstvo bankoviek obiehajúcich v Maďarsku, ale aj v Poľsku. Na tieto bankovky sa následne lepili falošné kolky. Kolky sa falšovali jednoducho, nakoľko tie pravé nemali vysokú umeleckú výtvornosť a takmer žiadne ochranné prvky.¹⁷ Všetky tieto problémy prebiehali predovšetkým v hraničných oblastiach. Dokiaľ sa nepodpísala Trianonská mierová zmluva, nebolo možné presne vytyčovať hranice a následne upraviť aj menovú situáciu v daných oblastiach.

O priebehu kolkovania bankoviek na Slovensku sa dozvedáme aj z článku z novín *Považské hlasy*, kde sa podrobne písalo o danej akcii. Článok s názvom *Kolkovanie peňazí a majetková daň* je pomerne rozsiahly, preto z neho vyberieme len určité časti. Spočiatku bolo ministrom Rašínovi vyčítané, že reaguje neskoro na ozdravenie menovej situácie nového štátu: „*Náš minister financií Rašín, keď bol verejne napádaný pre zdanlivú ľahostajnosť, že opozdeno robí poriadky na zachránenie hodnoty a bezpečnosti našej valuty, odpovedal netrpezlivým v časopisoch, aby krátko poshovel, že všetko príjde do svojho poriadku.*“¹⁸ Musíme konštatovať, že daný článok vyzdvihuje zásluhy ministra financií Aloisa Rašína a tiež v článku sa pozitívne prihliada na deflačnú politiku a posilnenie novej československej meny: „*Bývalé vlády Rakúsko-Uhorsko po čas vojny na krytie válečných výdavkov a iných štátnych potrieb bez zvláštnej veľkej námahy snadno našli zdroje, vyzdvihli štátnu pôžičku v Rakúsko – Uhorskej banke (išlo o Rakúsko-uhorskú emisnú banku) v tak zvaných „banknotach“ a hneď mali peňazí dosť. Nie takto to robí naša terajšia vláda. Jej úkol nie je: robiť dlžoby vo veľkých cedulových bankách, ale zmenšiť krajinské passíva ztiahnutím nepotrebného papierového peniazu, ktorý v jeho veľkom počte a rozsahu zapríčiňoval takmer hospodársku krízu. Veľmi dobre a múdro koná náš minister financií p. Rašín, keď dal zákonitým uzatvorením zmenšovať počet papierových peňazí. Nech nikoho nemýli to, že keď sa mu papierové peniaze o polovičku zmenšia, tým spôsobom sa mu snád' krivda alebo ztrata stala, o j nie, na opak, okolkovaný peniaz nadobudol vnútornú hodnotu, lebo verejná mienka nebude o ňom kolovať, že: handra, lež každý si ho opatrí, prizná mu platebnú hodnotu, bude ho šanovať a nebude ho rozhadzovať a tým spôsobom bude mu určená aj v cudzích štátoch pevná kursová cena a hodnota. Keď nastalo zmenšenie papierových peňazí, v každom páde musí nastať aj novší, zdravší pomer medzi hodnotou tovaru, obilia, poľnohospodárskych a priemyselných produktov. A že naša krajinská vláda má na zreteli producentov, dosvedčuje na to novšie donesených zákon o majetkových daniach. Úprimne pozdravujeme našu vládu aj zákonodarské zhromaždenie, že nariadilo popis všetkého movitého majetku ako je: stav papierových a kovových peňazí, zlatých lebo strieborných, štátnych úpisov, súkromných požiadavok, uložených vkladov, drahocenných*

¹⁵ PECNÍK, M. – RAČKO, P. *Menová reforma v Československu v roku 1919...*, 144 s.

¹⁶ PECNÍK, M. – RAČKO, P. *Menová reforma v Československu v roku 1919...*, 144 s.

¹⁷ ŠUSTEK Zbyšek. Typizácia a klasifikácia falzifikátov československých desaťkorunových bankových kolkov z roku 1919. In *Numizmatika. Časopis slovenskej numizmatickej spoločnosti*, 2013, r. 23, s. 48-103.

¹⁸ *Kolkovanie peňazí a majetková daň*. In *Považské hlasy*, ročník 1, číslo 20, 7. marca 1919.

predmetov, šperkov, okrasných a prepychových predmetov a všetkého dobytku a tovaru. Veľmi je už na čase, aby vláda vedela o každom občanovi či je roľník, obchodník, priemyselník alebo úradných, „pán alebo nepán“, aký je jeho a z čoho záležajúci movitý majetok.“¹⁹ Z uvedeného textu môžeme dedukovať, že časť obyvateľstva vítala posilnenie meny. Pokiaľ ide o vyrovnanie cien tovarov, tak tie sa nevyrovnávali tak rýchlo ako sa očakávalo. Taktiež československý priemysel sa prevažne vyvážal do zahraničia, preto keď sa zvýšil kurz československej koruny, tak vyvážanie priemyselných výrobkov sa znižovalo, čo malo značne neblahý vplyv na zamestnanosť v krajine. Na druhú stranu musíme konštatovať, že tieto opatrenia Aloisa Rašina ochránili Československo spod enormnej inflácie, ktorá sa prejavovala v okolitých nástupníckych štátoch a následne ich dostala do skutočne zlej hospodárskej situácie.

Po Československu nastala menová odluka v Rumunsku, predtým ešte v Maďarsku začala samostatná emisná činnosť, ale tomu sa budeme venovať neskôr. V Rumunsku sa dlhší čas neriešil obeh rakúsko-uhorských bankoviek, jednoducho ostali v obehú a bol stanovený kurz 2 koruny a neskôr 3,30 koruny za 1 leu.²⁰ Prvý kurz sa nazýval tzv. vojenský a druhý tzv. železný. Je vhodné poznamenať, že do Rumunska neustále prichádzalo nové inflačné obeživo predovšetkým z Maďarska. Dokonca rumunská vláda nechala obiehať aj nové desaťtisíc korunové bankovky,²¹ ktoré v iných nástupníckych štátoch boli vyhlásené za inflačné obeživo a následne bol zakázaný ich obeh. Oblasť, ktorá pripadla k Rumunsku po rozpade Rakúsko-Uhorska bola len vyhlásená za zvláštnu hospodársku časť, z toho dôvodu sa spočiatku menovej otázke nevenovalo tak, ako by malo. Faktom je, že rumunská časť sa len postupne dostávala pod správu rumunskej vlády, keďže na danom území ešte pôsobili maďarské vojenské zložky, to vysvetľuje aj vysoký prílev inflačného obeživa do danej časti.

Rumunsko dalo označiť svoje rakúsko-uhorské bankovky od 10. júna do 28. augusta 1919, čiže sledujeme skutočne dlhé obdobie označovania bankoviek, na rozdiel od Československa, kde kolkovanie oficiálne trvalo sedem dní. Označovanie bankoviek sa dialo pomocou pečiatky s názvom ROMANIA TIMBRU SPECIAL.²² Nápis bol čiernou farbou a na tomto mieste nemôžeme ani hovoriť o nejakých ochranných prvkoch, keďže rumunská vláda dala opečiatkovať bankovky v hodnote desať až desaťtisíc korún (vynechali sa len 25 a 200 korunové bankovky), tak naozaj tu môžeme vidieť priestor na falšovanie pečiatok, obzvlášť pokiaľ sa pečiatkovali aj desaťtisícové korunové bankovky, ktorých obeh bol vo viacerých štátoch zakázaný. Na tom mieste je vhodné poznamenať, že opečiatkované bankovky neboli oficiálnym štátnym platidlom v Rumunsku. Kurz opečiatkovaných bankoviek sa neskôr stanovil na 4 až 5 korún za 1 leu.

Čo sa týka samotného falšovania rumunských pečiatok, tak tie sa falšovali pomerne jednoducho, keďže išlo nešlo o zložitú pečať. Dokonca sú známe falzifikáty pečiatok, ktoré sa na bankovky len kreslili a už z prvého pohľadu bolo evidentné, že išlo o falzifikát. Oproti falošným československým kolkom, sú falošné rumunské pečiatky na oveľa nižšej úrovni a máme za to, že ich rozoznávanie muselo byť jednoduché. V prípade Československa sa falošné kolky pozorne sledovali a jednotlivé komisie ich určovali a rozoznávali, aj napriek tomu ich v Československu obiehalo pomerne veľa. Faktom však je, že falošné pečiatky na rumunských bankovkách sa veľmi nesledovali a tiež musíme povedať, že boli vo veľkom pašované z cudziny, predovšetkým z Maďarska a išlo o vysoké nominály ako desaťtisíc korunové bankovky. Keď obiehali opečiatkované bankovky v Rumunsku, tak kolovali rôzne správy o tom, že čoskoro príde k výmene opečiatkovaných rakúsko-uhorských bankoviek za rumunské bankovky. Tieto správy hovorili o extra nevýhodných kurzoch, napr. údajne malo prísť k osobitnému výmennému kurzu za desaťtisíc korunu, kedy mal kurz byť stanovený na 8

¹⁹ Kolkovanie peňazí a majetková daň..., s.

²⁰ GARBER, P. – SPENCER, M. *The dissolution of the Austro-Hungarian..*, s. 16.

²¹ ŠUSTEK, Z. *Vzostupy a pády mien...*, s. 16.

²² V preklade znamená: Rumunsko, špeciálna pečať.

korún za 1 leu. V Rumunsku sa táto správa zneužívala za účasti vysokopostavených úradníkov. Špekulanti následne vykupovali od obyvateľov vidieku dané bankovky v hodnote 5 korún za 1 leu.²³

Rumunská vláda vyhlásila zákon o výmene bankoviek dňa 13. augusta 1920 a následne 19. augusta sa uverejnili jednotlivé pravidlá, za ktorých malo prísť k výmene opečiatkovaných rakúsko-uhorských bankoviek za rumunské. Výmena prebiehala odlišne ako v prípade Československa. V Československu sa jednoducho okolkovali bankovky a následne sa menili za nové štátovky, ktoré sa dostávali do obehu postupne. V prípade Rumunska museli občania v čase od 20. augusta do 24. augusta udať na jednotlivých tlačivách sumu, ktorú predložia k výmene. Toto vyhlásenie sa týkalo všetkých právnických ako aj fyzických osôb. Jednotlivé udania počtu bankoviek sa ohlasovali na miestach trvalého bydliska, v prípade právnických osôb išlo o sídlo firmy. Väčšinou išlo o obecné úrady, kde musel byť prítomný starosta, notár, kňaz a aspoň dvaja gramotní obyvatelia. Na základe všetkých súm, ktoré dostali nahlásené jednotlivé strediská, dostali potrebné množstvo rumunských bankoviek. Celá výmena trvala 10 dní a to, od 1. septembra do 10. septembra 1920. Musíme povedať, že vymieňali sa len dopredu nahlásené sumy, nikto nedostal viac ako nahlásil v auguste. Taktiež výmena mohla prebiehať len v oblasti, kde daný občan nahlásil svoje množstvo bankoviek. Za zmienku určite stojí výmenný kurz, ktorý stanovila rumunská vláda. Ten bol stanovený 2 koruny za 1 leu.²⁴ Zaujímavé je, že stanovený bol až 30. augusta, čiže len dva dni pred samotnou výmenou bankoviek. Kurz bol stanovený neskoro, pretože rumunská vláda argumentovala tým, že musela presne zistiť aké množstvo sa bude vymieňať, aby nachystala potrebný počet bankoviek. Tým, že bol kurz stanovený takto neskoro, tak skutočne veľa ľudí prišlo o značné finančné prostriedky, keďže podľa poplašných správ mal byť kurz až 8 korún za 1 leu. Vyššie sme spomenuli, že bežne sa na vidieku vykupovali desaťtisíc korunové bankovky za 5 až 6 korún za 1 leu. Ešte by sme radi spomenuli, že strhávalo sa 5% z predložených bankoviek ako suma na úhradu nákladov spojených s výmenou. Ľuďom sa 60% sumy vyplácalo v hotovosti, poprípade v šekoch splatných kedykoľvek a 40% v obligáciách, ktoré sa museli vyplatiť do 3 mesiacov. Osobitne sa riešila výmena desaťtisíc korunových bankoviek, pri nich sa spisovali sériové čísla a ich výmena bola na Ministerstve financií, teda samotné ministerstvo rozhodovalo, či sa daná bankovka vymení alebo nie.

Zaujímavosťou v prípade Rumunska je štatistika výmeny peňazí. Jednoznačne tu muselo ísť o rôzne špekulácie, pretože až 69% z celého objemu peňazí patrilo len 150 osobám, ďalších 9% predložilo len 7150 osôb. Z daného vyplýva, že z celkovej sumy predloženej na výmenu, čo predstavovalo 8,7 miliárd korún, až 78% predložilo 0,09% obyvateľstva a zvyšných 22% sumy predložilo na výmenu až 99,91% obyvateľstva. To znamená, že väčšina obyvateľstva si vymenila približne len 360 korún.²⁵

Pokiaľ porovnávame jednotlivé menové odľuky nástupníckych štátov, tak musíme konštatovať, že Rumunsko z tohto porovnania vychádza najhoršie. V žiadnom inom nástupníckom štáte neboli také veľké špekulácie s menovou odľukou. Zaujímavosťou je aj príbeh desaťtisíc korunových bankoviek, ktoré sa v Rumunsku mohli vymeniť až do februára 1921. Väčšina nástupníckych štátov desaťtisíc korunovú bankovku úplne odmietlo, keďže išlo jednoznačne o silné inflačné obeživo.

Zaujímavá situácia s menovou odľukou vznikla aj v Poľsku. Menová odľuka v Poľsku nastala v rovnakom čase ako aj v Československu, ale predsa mala niekoľko odlišností. Na poľskom území obiehali viaceré rôznych bankoviek. Išlo o rakúsko-uhorské koruny, nemecké marky a ruské ruble. Poľským ministrom financií bol Józef English, ten sa zasadzoval

²³ ŠUSTEK, Z. *Vzostupy a pády mien...*, s. 16.

²⁴ ŠUSTEK, Z. *Vzostupy a pády mien...*, s. 16.

²⁵ ŠUSTEK, Z. *Vzostupy a pády mien...*, s. 16.

o kopírovanie československého systému pri výmene peňazí.²⁶ Presadzoval zníženie obeživa a teda deflačnú menovú politiku. Už 4. marca 1919 bol zakázaný dovoz nemeckých mariek, rakúsko-uhorských korún a ruských rubľov. Taktiež prišiel návrh, aby sa pri chystanej výmene bankoviek platila 1% daň, niečo podobné ako v Československu bolo kolkovné. Občanom sa mali vrátiť bankovky opečiatkované nápisom PAŃSTWOWY PODATOK ZAPLACONY (štátna daň zaplatená), ďalej sa im pri opečiatkovaní mala zdržať polovica hotovosti. Druhá zdržaná polovica mala byť vydaná v poukázkach, respektíve šekoch splatných do 1. novembra 1919. Naopak československé štátne pôžičky boli splatné až do 4 rokov. Celý tento návrh bol schválený 11. marca 1919 rozpočtovým výborom, následne aj 26. marca 1919 poľských snemom. Snem schválil daný návrh s tým, že sumy do 3600 korún (2400 mariek alebo 1500 rubľov) budú oslobodené od 1% dane. V prípade Československa takáto výnimka nebola stanovená. Avšak poľský minister financií abdikoval. Jeho nástupcom bol Stanislaw Karpiński, ktorý celý tento návrh doslova zmietol zo stola, aj napriek veľkému odporu poslancov v sneme. Dňa 10. apríla 1919 nariadil, aby sa len stiahli z obehu 25 a 200 korunové rakúsko-uhorské bankovky. Všetky ďalšie bankovky ostali v obehu, postupne sa Poľsku prejavovala čoraz väčšia inflácia. Výmena bankoviek za poľské marky nastala až 24. januára 1920, kedy bol kurz stanovený na 100 korún za 70 poľských mariek.²⁷ Daná výmena bola ukončená až 20. apríla 1920 v Tešínsku, kde sa ešte presne nevedelo komu aká časť územia pripadne. Značná priemyselná časť pripadla Československu. Zaujímavosťou je, že v marci 1920 malo 100 poľských mariek hodnotu len približne 33 československých korún, respektíve 78 rakúsko-uhorských korún. Môžeme sledovať, že už počas nariadenia menovej odľuky v Poľsku bola poľská marka slabšou menou ako pôvodná rakúsko-uhorská koruna. Ide o samostatný prípad v nástupníckych štátoch.

V Poľsku nastala za krátku chvíľu hyperinflácia. Poľská marka sa čoraz viacej stávala absolútne bezcennou menou. Už v decembri 1920 sa rátalo na jeden americký dolár až 590 poľských mariek. Počas ďalších rokov tento extrémny jav len narastal, v decembri 1923 sa rátalo na jeden americký dolár až 6,4 milióna poľských mariek. Bolo nutné, aby čo najrýchlejšie prišlo k výraznej menovej úprave. Dňa 14. apríla 1924 prišlo k nahradeniu poľskej marky poľským zlotým. Kurz sa stanovil na 1,8 milióna poľských mariek za 1 zlotý.²⁸ Zaujímavosťou je, že v rovnakom čase nastala hyperinflácia aj Rakúsku, ale napríklad 1 rakúska koruna v roku 1924 mala stále hodnotu približne na úrovni 113 poľských mariek. Čiže jednoznačne sledujeme, že menová situácia v Poľsku bola skutočne závažná. Dôvody môžeme sledovať v tom, že sa upustilo od československého menového modelu. Práve Československo bolo jednou z krajín, kde neprišlo k výraznej inflácii, samozrejme mierna inflácia nastala aj tam, ale vôbec neprerástla k hyperinflácii, ako v iných nástupníckych štátoch. Azda najväčším dôvodom vzniku hyperinflácie v Poľsku bola prebiehajúca vojna so Sovietskym Ruskom. Až 58% štátneho rozpočtu predstavovali výdaje na vedenie vojny. Ďalším dôvodom bol fakt, že Poľsko muselo nechať obiehať nemeckú marku na území obývanom Nemcami. Nemecko prepadlo do hyperinflácie v roku 1922, kedy sa rôznymi špekuláciami snažilo vyvarovať plateniu vysokých reparácií po vojne. Ukončenie obehu nemeckej marky na území Poľska nastalo až 21. decembra 1922, ale to už boli značné vplyvy hyperinflácie.

Poľské marky vznikli ešte počas prvej svetovej vojny, ako nemecké okupačné platidlo. Poľská marka sa rovnala nemeckej marke a tiež mala obsahovať 0,278 gramu zlata, čiže malo ísť o kryté obeživo zlatom. Nemecko takýmto spôsobom vydávalo menu, ktorou neohrozovalo svoju vlastnú nemeckú marku. Poľská marka sa už počas vojny stávala inflačným obeživom. Po skončení vojny ju poľská vláda vyhlásila za svoje zákonné platidlo, no ak by prišlo k rýchlejšiemu menovému osamostatneniu a stiahla by sa časť obeživa (ako nástroj deflačnej

²⁶ ŠUSTEK, Z. *Vzostupy a pády mien...*, s. 18.

²⁷ ŠUSTEK, Z. *Vzostupy a pády mien...*, s. 18.

²⁸ ŠUSTEK, Z. *Vzostupy a pády mien...*, s. 18.

politiky), tak by Poľsko nemuselo trpieť tak závažnými menovými problémami. Poľská marka bola vyhlásená za zákonné platidlo už 14. decembra 1918.

Poľsko neuskutočnilo menovú odľuku podľa ideálneho plánu. Pokračovanie inflačných tendencií len prehľbovalo ekonomické a hospodárske problémy krajiny. Vojna so Sovietskym Ruskom si vyžadovala značné finančné prostriedky, ktoré poľská vláda získavala podobne ako aj Rakúsko-Uhorsko počas prvej svetovej vojny, jednoduchým tlačením ďalších bankoviek, v prípade Poľska musíme hovoriť o štátovkách, keďže malo len provizórny finančný ústav. Ďalším dôvodom bol aj konflikt s Československom o získanie Tešínska, aj tam prichádzalo k určitým vojnovým stretom. Ak by sa Poľsko držalo plánu ministra financií Józefa Englicha, tak by mohlo vyviaznuť o niečo lepšie z danej situácie. Konsolidácia meny v Poľsku nastala až zriadením poľského zlotého v roku 1924.

V Rakúsku sa rakúsko-uhorská koruna udržala pomerne dlho, posledné obeživo sa stiahlo z obehu až v roku 1929. Vývoj v Rakúsku bol poznačený silným tlakom vývoja v susedných krajinách. Už 27. februára 1919 sa nostrifikovali bankovky, ktoré boli na území Rakúska.²⁹ Nostrifikovali sa korunové bankovky v hodnote desať až desaťtisíc korún. Neskôr, konkrétne v marci 1919, sa už vymieňali za tie isté bankovky, ale boli už pretlačené červeným štítkom s nápisom DEUTCHOSTERREICH (Nemecké Rakúsko).³⁰ Po výmene bankoviek prestali byť bankovky bez pretlače zákonným platidlom, nariadenie prišlo 25. marca 1919. Rovnakým spôsobom boli označené 9. januára 1920 aj 1 a 2 korunové bankovky,³¹ ktoré napríklad v Československu obiehali bez označenia (okolkovania). Treba povedať, že viacero rakúskych obyvateľov si bankovky nedalo označiť, pretože nedôverovali označeným peniazom a tiež neoznačené bankovky mali spočiatku výhodnejší kurz na burze v Zürichu, ako tie označené.³² Neskôr mali výhodnejší kurz práve tie označené, ale to v dobe, kedy sa už označovanie skončilo, a tak prichádzalo k falšovaniu pretlačí. Za zmienku tiež stojí, že Rakúska sa výrazne dotýkalo likvidovanie Rakúsko-uhorskej emisnej banky, predsa vedenie banky dúfalo, že ostane aspoň menšia menová únia, ktorá by v sebe začleňovala Rakúsko, Maďarsko a Československo. Rakúsko po prehratej vojne prežívalo ťažkú hospodársku situáciu, od jeho územia sa odčlenila najpriemyselnejšia časť bývalej monarchie, ktorá vlastne pripadla Československu. V Rakúsku ostalo veľmi veľa úradníkov, ktorých živil štát, no reálne nemali žiadnu prácu. V ťažkej hospodárskej situácii Rakúsko-uhorská banka ďalej vydávala nové a nové obeživo. Nové obeživo boli štátovky, aj keď v danej dobe sa vracalo o bankovkách, ale reálne štátovky vydával štát, len použil priestory Rakúsko-uhorskej banky na tlač peňazí. Už za krátku dobu sa začala prejavovať výrazná inflácia a stroskotali viaceré plány na jej potlačenie. Koncom roka 1921 sa výrazne prejavovala inflácia, keďže narastali ceny tovarov a v obehu bolo zbytočne veľké množstvo obeživa. Kurz rakúskej koruny výrazne klesal. V januári 1922 sa začali vydávať inflačné bankovky, respektíve štátovky znejúce na hodnotu 5 000 a 50 000 korún. Ďalšie inflačné štátovky sa dostali do obehu v auguste 1922, išlo o 100 000 a 500 000 koruny.³³ Rakúska inflačná 500 000 korunová štátovka zodpovedala len 350 československým korunám, čiže na mieste je hovoriť už o hyperinflácii. O stabilizáciu rakúskej meny sa zaslúžil na jeseň roku 1922 Ignaz Seipel, kedy s československou podporou získal úver od Spoločnosti národov vo výške 650 miliónov dolárov. Išlo o pôžičku na krytie meny s tým, že malo prísť k zredukovaniu úradníkov a Spoločnosť národov mala dozerať na hospodárstvo krajiny. Neskôr sa vydali aj zlaté obchodné mince na podporu stabilizácie rakúskej meny. Ďalšie obdobie bolo v znamení stabilizovanej meny, a preto sa Rakúsko rozhodlo uskutočniť menovú reformu so zavedením novej menovej jednotky. Zaviedol sa 1 schilling, ktorý sa delil na 100 gröschenov.

²⁹ ŠUSTEK, Z. *Vzostupy a pády mien...*, s. 20.

³⁰ GARBER, P. – SPENCER, M. *The dissolution of the Austro-Hungarian...*, s. 13.

³¹ GARBER, P. – SPENCER, M. *The dissolution of the Austro-Hungarian...*, s. 13.

³² GARBER, P. – SPENCER, M. *The dissolution of the Austro-Hungarian...*, s. 14.

³³ ŠUSTEK, Z. *Vzostupy a pády mien...*, s. 20.

Od 1. januára 1925 sa zaviedla nová mena. Výmenný kurz bol stanovený na 1 schilling za 10 000 korún.³⁴ Týmto dátumom sa završujú menové problémy Rakúska po skončení prvej svetovej vojny.

Maďarsko postupovalo pri menovej situácii podobne ako Rakúsko. Spočiatku štáty spolu dokonca kooperovali jednotlivé menové kroky. Keďže v Budapešti a tiež aj vo Viedni boli hlavné centrá Rakúsko-uhorskej emisnej banky. Dokonca viedenská centrála poskytla Maďarsku aj úver. Budapeštianska vláda si sama tlačila nové obehivo, predovšetkým v hodnote 1, 2, 25 a 200 korún.³⁵ Maďarská vláda sa pokúšala dohodnúť na spoločnej menovej únii s Rakúskom. Rakúska vláda odmietla návrh o spoločnej mene 11. februára 1919 a následne uskutočnila jednostrannú menovú odľuku. Potom ako rakúska strana uskutočnila menovú odľuku, tak vláda v Maďarsku začala podnikáť tiež kroky k odľuke. Dňa 21. marca 1919 padla vláda Károlyiho a Maďarská boľševická vláda prerušila akékoľvek prípravy menovej odľuky. Jednoducho nemienila označovať staré bankovky, ale len vydať nové. Emisnou činnosťou bola poverená Poštová sporiteľňa, tá začala postupne vydávať nové štátovky. Poštová sporiteľňa v emisnej činnosti pokračovala aj po porážke boľševickej revolúcie, vytlačila štátovky v hodnote až 3,72 miliardy korún v nomináloch 1, 2, 25 a 200 korún. Danou sumou boli financované ozbrojené akcie Maďarskej republiky rád. Viedeň po porážke revolúcie všetky štátovky vytlačené Poštovou sporiteľňou vyhlásila za falošné, keďže boli vytlačené na strojoch zapožičaných z Viedne. Ich hodnota sa zrazila obyvateľom na 20% ich nominálnej sumy. Všetky neoznačené bankovky v Maďarsku stále mali svoju platnosť. Výnimkou boli len hraničné oblasti, ktoré ako v každom nástupníckom štáte mali azda najťažšiu situáciu. V hraničných oblastiach Maďarska obiehali bankovky označené zahraničnými vojenskými útvarmi, predovšetkým francúzskou armádou. Maďarsko označilo bankovky na svojom území až po úplnom potlačení boľševickej revolúcie, a to 18. až 27. marca 1920,³⁶ teda viac ako rok po Československu, preto sa vo veľkej miere oplatilo falšovať československé kolky, ktoré sa lepili na bankovky obiehajúce v Maďarsku a následne sa pašovali na územie Československa. O menovej situácii v Maďarsku nás oboznamuje článok uverejnený v novinách *Hospodárske zprávy* z mája 1921 s názvom *Náprava meny v Maďarii*. Nebudeme citovať celý článok, nakoľko zo začiatku sa venuje menovej situácii v Československu. Časť, ktorá sleduje maďarské menové problémy je pre nás dôležitejšia: „*Finančná situácia Maďarie je dosť mizerná, avšak lepšia rakúskej a poľskej (v danom čase už v Rakúsku aj Poľsku prebiehala silná inflácia) Boľševický režim tejto rozháranosti nepomohol, ale zapríčinil ďalšie veľké bremená, za ktoré pyká zase dnešný reakcionársky režim t. zv. Vlády „silnej ruky“ v Maďarii. Inflácie rozličný platidiel je obrovská, zavládla všeobecná peňažná neistota a až do nedávna nebolo lekára, ktorý by sa bol podujal vyliečiť chorobu maďarskej valuty. Vieme, že peniaz alebo osoba v štátnom živote neznamená cieľ, ale jedine a výlučne prostriedok, akým sa loď štátneho hospodárstva diriguje. Maďari sú si toho vedomí, uznávajú, že peňažnou a daňovou politikou možno predísť miliardovým ťarchám, možno vyhnúť eventuelnému vydávaniu nových a nových platidiel a národu preda nebude spomozeno, ak finančný minister nesleduje správnu hospodársku politiku. Trianonskou mierovou smlúvou postavení boli Maďari pred holý fakt, na ktorom ničoho nezmení oddávanie sa illúziám a prípadné fedrovanie irredenty politickej v successívnych štátoch, naopak ale, že vo svojom vlastnom záujme treba im hľadať cestu ku spokojnému životu s týmito državami. Valutová reforma úzko súvisí s politikou hospodárskou a my vidíme, že súčasne s nadpriadaním diplomatických stykov s našou Republikou finančný diktátor maďarský, Lorant Hegedus zasahuje obširne operácie za účelom nápravy maďarskej meny... Hegedus oznamuje, že prevedie zámenu dotarejších okolkovaných bankoviek RUBky na maďarské štátovky. Založí emissný ústav, ktorému v čele bude stáť Alexander Popovics, bývalý*

³⁴ ŠUSTEK, Z. *Vzostupy a pády mien...*, s. 20.

³⁵ ŠUSTEK, Z. *Vzostupy a pády mien...*, s. 22.

³⁶ GARBER, P. – SPENCER, M. *The dissolution of the Austro-Hungarian...*, s. 17.

guvernér Rubky v Budapešti. Nové štátovky, 10 000-, 100-, 100-, a 50 – korunové dal zhotoviť vo Švajčiarsku. 20, 10 a čiastku 1 – kor štátoviek natlačia v Budapešti.... Staré bankovky stiahnu bez srážky a nové štátovky majú vraj už svoje zaokrytie. Že čo tvorí toto zaokrytie, zabudol p. Hegedus z opatrnosti prezradiť. My mu však túto tajnosť prezradíme, zaokrytie toto tvoria stiahnuté bankovky, poťažne požiadavka voči RUBke za tieto. No a pridel z kovového poklady, ktorý sa Maďarom v primeranej výške ujde, nebude veru na to zaokrytie stačiť...“.³⁷ Ako vieme, tak ku stabilizácii menovej situácie nakoniec neprišlo, keďže nasledovala ešte väčšia inflácia.

Tak ako aj v prípade Rakúska, tak aj v prípade Maďarska prišlo k silným inflačným tendenciám. Maďarsko tak isto živilo značný počet úradníkov, ktorí nemali takmer žiadnu prácu. Preto v roku 1922 už začalo s vydávaním inflačných korunových bankoviek znejúcich na 25 000 korún. O rok neskôr sa už naplno rozbehla hyperinflácia, kedy sa do obehu dostali bankovky o hodnote 100 až 1 000 000 korún.³⁸ Stabilizácia maďarskej meny prišla až v roku 1924 a následne prišlo k zriadeniu novej menovej jednotky pengő. Kurz bol stanovený v hodnote 12 500 korún za 1 pengő. Pengő sa delilo na 100 fillérov.³⁹

Záverom môžeme s istotou konštatovať, že menová situácia v nástupníckych štátoch nebola vôbec jednoduchá. Z vyššie uvedeného textu vyplýva, že Československo zvládlo menovú situáciu zo všetkých ostatných krajín najlepšie. Dôvodom bol fakt, že zdedilo značnú časť priemyslu po rakúsko-uhorskej monarchii a tiež fakt, že menové opatrenia prišli skoro. Zákaz obehu desaťtisíc korunovej bankovky bol kľúčový, aby neprišlo k inflačným tendenciám. Premyslená deflačná politika sa v tomto prípade Československu vyplatila, aj keď mala svoje negatívne vplyvy ako vysoká nezamestnanosť, keďže československý priemysel bol vyvázaný do zahraničia. Napriek tomu ostatné krajiny trpeli horšími javmi. Hyperinflácia mala ďaleko horšie následky na hospodárstvo krajiny. Krajiny, ktorých postihla hyperinflácia sa dokázali zastabilizovať až viac ako 6 až 7 rokov po skončení vojny.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Sbírka zákonu a nařízení státu československého, ročník 1919, č. 86
Sbírka zákonu a nařízení státu československého, ročník 1920, č. 576

PERIODICKÁ TLAČ

Hospodárske zprávy, ročník 2, číslo 5. máj 1921
Považské hlasy, ročník 1, číslo 20, 7. marca 1919

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- GARBER, Peter M. – SPENCER, Michael G. *The dissolution of the Austro-Hungarian Empire: Lesson for currency reform*. Princeton : Princeton University, Department of Economics, 1994. 50 s.
- HAUSDORF, Luděk – KOUNOVSKÝ, Josef. *Cizí mince platné na území Československa v letech 1918 – 1945*. Praha : Česká numismatická společnost, 1986. 149 s.
- HORVÁTH Štefan – VALACH Ján. *Peňažníctvo na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava : Alfa, 1978. 212 s.
- KAČKOVIČOVÁ, Mária. Menová reforma v roku 1919. Zost. BOBÁK, Ján. *Historický zborník* r. 13, č. 1 - 2. Martin : Matica Slovenská, 2003, s. 80-102.

³⁷ Náprava meny v Maďarii. In *Hospodárske zprávy*, r. 2, č. 5. máj 1921.

³⁸ ŠUSTEK, Z. *Vzostupy a pády mien...*, s. 22.

³⁹ Fillér je v preklade halier.

- KOLNÍKOVÁ, Eva. et al. *Kronika peňazí na Slovensku*. Bratislava : Fortuna Libri, 2009. 272 s.
- LAMPERT, Luboš. *Soupis cizích papírových platidel obíhajících na území připojeném k Československu v letech 1918 – 1924*. Praha : Česká numizmatická společnost, 2015. 87 s.
- PECNÍK, Marcel. – RAČKO, Peter. *Menová reforma v Československu v roku 1919. Koruna na rázcestí dejín*. Banská Bystrica : EDU MEDIA, občianskej združenie v spolupráci so Stredoslovenským múzeom a Agentúrou MP s.r.o., 2019. 144 s.
- ŠOUŠA, Jiří. Rašínova měnová reforma v roce 1919 (1920). In *Měnové systémy na území Českých zemí 1892 – 1993*. Zost. Z. Jirásek. Opava – Praha : Česká národní banka, 1995, s. 53- 62.
- ŠUSTEK Zbyšek. Typizácia a klasifikácia falzifikátov československých desaťkorunových bankových kolkov z roku 1919. In *Numizmatika. Časopis slovenskej numizmatickej spoločnosti*, 2013, r. 23, s. 48-103.
- ŠUSTEK, Zbyšek. *Vzostupy a pády mien. Menové reformy, odluky, rozluky a iné pohromy v 20. storočí*. Národná Banka Slovenska, 2009. 56 s.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

- IBER, Walter M. Post-war Economies (Austria-Hungary) [online]. [cit. 2020-04-16]. Dostupné na internete: <<https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/post-war-economies-austria-hungary>>.

VZNIK OCHRANNEJ ZÓNY NA SLOVENSKU V MARCI 1939

Adam Bielez

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

Abstrakt: *Hlavnou myšlienkou príspevku je analýza okolností vzniku a prvých mesiacov existencie Ochrannej zóny na západnom Slovensku v kontexte vzniku Slovenského štátu. Cieľom autora je pomocou rôznych prameňov poukázať na aspekty konfliktu medzi civilnými osobami, administratívnymi či vojenskými orgánmi vznikajúceho Slovenského štátu na jednej strane a nemeckými vojenskými či administratívnymi autoritami na strane druhej.*

Kľúčové slová : *Malacky, Ochranná zóna, Wehrmacht, Slovensko, obyvateľstvo*

Abstract: *The main idea of the article is an analysis of the circumstances of the establishment and the first months of the existence of the Protection Zone in western Slovakia in the context of the creation of the Slovak state. The author's goal is to use various sources to point out aspects of the conflict between civilians, administrative or military bodies of the emerging Slovak state on the one hand and German military or administrative authorities on the other.*

Keywords : *Malacky, Protective zone, Wehrmacht, Slovakia, population*

Dňa 14. marca roku 1939 vyhlasuje Snem Slovenskej krajiny samostatnosť. Vzniká Slovenský štát. Nový štát na mape Európy mal už od začiatku problémy s udržaním vlastných hraníc. Ešte v marci roku 1939 zvidla konsolidujúca sa slovenská armáda a ďalšie ozbrojené zložky obrannej boje proti Maďarsku snažiacemu sa o nadviazanie na územné zisky z jesene 1938. O nič jednoduchšie to nebolo ani na západe krajiny.

Nový štát nemal ani 24 hodín, keď jeho západné hranice na niekoľkých miestach prekročili vojská nemeckej armády a ďalších ozbrojených skupín. Vpád na slovenské územie prebiehal v rámci okupácie Čiech a Moravy. Obsadenie územia západného Slovenska zabezpečovali jednotky *Heeresgruppe 5* (Armádna skupina 5 – veliteľ generál pechoty Wilhelm List). Vstup do obcí v blízkosti Malých a Bielych Karpát zabezpečoval *XVII. Armeekorps* (XVII. Armádny zbor – veliteľ generál pechoty Walther Kienitz). Obsadením území na severozápade Slovenska boli poverené jednotky *VIII. Armeekorps* (VIII. Armádny zbor – veliteľ generál pechoty Ernst Busch).¹

Čo bolo okupáciou západného Slovenska sledované? Nacistickému Nemecku išlo o niekoľko cieľov. Ozbrojené zložky sa zamerali na obsadenie vojenských objektov československej armády a následnú konfiškáciu uskladneného vojenského materiálu (letiská, strelnice, kasárne). Obsadené boli zbrojárske podniky situované na Považí (Dubnica nad Váhom, Považská Bystrica). Uvedené aktivity dať možno do kontextu s nemeckými plánmi na usporiadanie strednej Európy. Nacistické Nemecko vrátane Adolfa Hitlera kalkulovalo s alternatívou rozdelenia Slovenska medzi Nemecko, Maďarsko a Poľsko² alebo výmenou slovenského územia za sporné poľské územie pri Baltskom mori. V oboch prípadoch by si Nemecko ponechalo už obsadené slovenské územie. Až neskôr prichádzala do úvahy aj možnosť využitia obsadenej časti ako nástupného priestoru na útok proti Poľsku.³

¹ PEJS, Oldřich. Osud slovenských posádek v okupovaném západoslovenském území. In *Vojenská historie*. ISSN 1335-3314, 2019, roč. 23, č. 1, s. 46-47; KOKOŠKA, Stanislav. Unternehmen Südost : Okupace českých zemí v březnu 1939. In *Historie a vojenství*. ISSN 0018-2583, 1997, roč. 46, č. 6, s. 145.

² HUBENÁK, Ladislav. Nacistické výboje a nemecká ochranná zóna na Slovensku. In *Právnické štúdie*. ISSN 0051-9039, 1971, roč. 19, č. 1, s. 182.

³ Ostatne sám Hitler sa vyjadril, že nemecký záujem končí na riekach Váh a Nitra; Kolektív autorov. *Documents on German Foreign Policy 1918-1945 - Series D - Volume VI*. Londýn : Her Majesty's Stationary Office, 1956, s. 223.

Komplikovanou situáciou prvých dní po 15. marci sa zaoberali slovensko-nemecké rokovania. Predmetom rozhovorov vo Viedni nebola len otázka nemeckých vojsk, ale aj celkový pomer vzťahov medzi oboma štátnymi útvarmi. Adolf Hitler na rokovaníach naznačil možnosť faktického odtrhnutia západného územia od zvyškového Slovenska. Povojnová výpoveď predsedu vlády Jozefa Tisu naznačuje, že nemecká ponuka spočívala vo formálnom zachovaní slovenskej administratívy avšak pod plnou mocou nemeckej vojenskej správy. Daný formát usporiadania moci na problematickom území bol zo slovenskej strany zamietnutý.⁴

Napokon sa podarilo dosiahnuť dohodu. Západná časť Slovenského štátu ostala pevnou súčasťou Slovenska pri zachovaní nemeckej vojenskej prítomnosti. Pobyt vojsk bol ošetrený Ochrannou zmluvou (podpísaná 18/23. marca 1939). Jej druhý článok dával nemeckej armáde moc kedykoľvek zriaďovať na obsadenom území vojenské objekty a zabezpečovať ich akoukoľvek silou. Slovenská vláda musela dať k dispozícii pozemky, povoliť bezcolné cestovanie. Príslušníci nemeckej armády mali podliehať nemeckej súdnej právomoci. Uvedený režim mal panovať medzi západnými hranicami Slovenského štátu a východným okrajom Malých Karpát, Bielych Karpát a Javorníkov. Predmetné územie dostalo názov Ochranná zóna.⁵

Rokovania pokračovali. Predmetom záujmu sa stali otázky vzájomných vzťahov jednotlivých orgánov oboch štátnych útvarov v priestore Ochranej zóny, nové zadefinovanie východnej hranice zóny, ale aj problematika zbrojoviek na Považí. Nacistické Nemecko zastupované špeciálnym orgánom tzv. Nemeckou vojenskou komisiou (NVK) sa snažilo o presadenie čo najširších právomocí pre Nemecko, či o posunutie hraníc čo najvýchodnejšie. Slovenské kruhy sa pokúšali rôznymi spôsobmi limitovať, resp. priamo odmietajú nemecký nátlak. Do debát čím ďalej tým viac vstupoval faktor neúspešných rokovaní s Poľskom. To zvyšovalo nemeckú ochotu urýchliť podpis dohody hoci aj za cenu čiastkových ústupkov. K podpisu Ochranej zmluvy došlo v dňoch 12 – 13. augusta 1939. Územie Ochranej zóny zostalo naďalej patriť pod právomoc slovenských štátnych orgánov. Výnimku tvorila moc vojenská, kde dominovala nemecká branná moc.⁶ Menili sa aj hranice Ochranej zóny. Po Nové Mesto nad Váhom tvorilo hranicu východné úpätie Malých a Bielych Karpát. Severnejšie sa východná hranica Ochranej zóny tiahla brehom rieky Váh a Kysuce. Zbrojné podniky v Dubnici nad Váhom a Považskej Bystrici v zóne zahrnuté neboli, pre ich fungovanie však platili špeciálne pravidlá.

Dianie na západnom Slovensku

Príchodom nemeckých vojsk a ďalších zložiek na západné Slovensko boli zasiahnuté rôzne zložky vtedajšieho života.

Spory v kompetenciách

Krátko po 15. marci na západnom Slovensku fungovalo zvláštne dvojvládie. Na jednej strane orgány štátnej správy slovenskej, na druhej strane rôzne nemecké orgány. Orgány oboch štátov si navzájom konkurovali, niekedy sa nemecké orgány pokúsili o podriadenie

⁴ HRNKO, Anton. *Rokovanie o ochrannom pásme a zatahnutie slovenského štátu do vojny s Poľskom* [online]. 2020 [cit. 2020-02-09]. Dostupné na internete: <<https://www.hrnko.sk/2008/03/22/rokovanie-o-ochrannom-pasme-a-zatahnutie-slovenskeho-statu-do-vojny-s-polskom/>>.

⁵ HRNKO, Anton. *Rokovanie o ochrannom pásme a zatahnutie slovenského štátu do vojny s Poľskom* [online]. 2020 [cit. 2020-02-09]. Dostupné na internete: <<https://www.hrnko.sk/2008/03/22/rokovanie-o-ochrannom-pasme-a-zatahnutie-slovenskeho-statu-do-vojny-s-polskom/>>.

⁶ HRNKO, Anton. *Rokovanie o ochrannom pásme a zatahnutie slovenského štátu do vojny s Poľskom* [online]. 2020 [cit. 2020-02-09]. Dostupné na internete: <<https://www.hrnko.sk/2008/03/22/rokovanie-o-ochrannom-pasme-a-zatahnutie-slovenskeho-statu-do-vojny-s-polskom/>>; S výnimkou čoskoro odstránených symbolických čestných posádok a 300 člennej jednotky Pohraničnej stráže dislokovanej v Senici.

slovenských orgánov, zachytené sú aj snahy o vytlačenie jednotlivých prvkov slovenskej štátnej moci z obsadeného územia.

Moci bol dočasne zbavený okresný náčelník v Myjave. Nemecké vojsko obsadilo jeho úrad, znemožnilo mu telefonovať, zakázalo mu činnosť či akékoľvek preberanie rozkazov od nadriadených slovenských orgánov. Nemecký veliteľ poukazoval na to, že Myjava sa stala súčasťou Nemecka a je súčasťou okresu Moravská Ostrava.⁷ Dlho sa na Myjave neohriali ani slovenskí colní pracovníci. Ešte 17. marca boli zo svojich úradov vyhnaní pod zámienkou posunu nemecko-slovenskej hranice až na riekú Váh.⁸

Malacký okresný náčelník dostal 18. marca od veliteľa nemeckých vojsk generálmajora Engelbrechta nariadenie prikazujúce poslušnosť nemeckým rozkazom.⁹ Prišlo aj k zásahu do súdnej moci. Engelbrecht zakázal odvoz na súdne pojednávanie do Bratislavy v prípade štyroch osôb obvinených z krádeže. Rozhodol sa, že osoby bude súdiť sám a vymeraný trest bude desaťnásobný oproti bežným zákonom.¹⁰

Vládny komisár v obci Devínska Nová Ves mohol ostať na svojom mieste, o bezpečnostných otázkach však rozhodoval iba nemecký veliteľ. V Čadci sa dostavili na slovenské úrady nemecké orgány oznamujúce prebratie moci a zámer zabrániť slovenským úradom vo fungovaní.¹¹

Na nemeckou armádou obsadenom území bývalého Česko-Slovenska mali preberať moc orgány civilnej správy (oberlandráty). Na Slovensku sa počítalo s oberlandrátmi v Senici a Trenčíne¹² s nadriadeným orgánom v Brne.¹³ Nemeckému plánu nasvedčuje aj informácia z Nového Mesta nad Váhom. V meste a jeho širšom okolí boli vylepované hlásenia o prebratí moci civilnou správou z Brna. Pohyb nemeckých civilných úradníkov bol 15. marca hlásený aj z Myjavy.¹⁴

Pokusy o posun hranice

Dokumenty z rôznych lokalít západného Slovenska naznačujú minimálne pokus o posun vtedajších slovensko-nemeckých štátnych hraníc na východ. Podľa slov vládneho komisára z Devínskej Novej Vsi oznámil 18. marca poručík Wehrmachtu, že na základe slovensko-nemeckej dohody budú k Nemecku pripojené obce Devínska Nová Ves, Lamač a Račisdorf (dnešná Rača). Krátko na to prišli nemecké pohraničné a policajné orgány nahradzujúc obdobné slovenské orgány. Do okresného úradu v Bratislave o zastavení železničnej a cestnej dopravy na úseku Lanžhot-Lamač z dôvodu posunu štátnej hranice až na Lamač.¹⁵

Práca nemeckých colných orgánov bola zaznamenaná aj na ďalších miestach. Nemecké colné orgány ale aj vojaci začali na rôznych miestach vyberať colné poplatky, vykonávať kontrolnú službu, prehľadávať vozidlá. Pri kontrolách sa začalo vyžadovať vlastníctvo nemeckou správou vydaných dokumentov. Práca uvedených orgánov bola zaznamenaná v

⁷ HUBENÁK, Ladislav. Politika nemeckej ochrannej zóny na Slovensku v roku 1939. In *Sborník archivních prací*. ISSN 0036-5246, 1967, roč. 17, č. 1, s. 355; Slovenský národný archív (SNA), fond Ministerstvo zahraničných vecí (MZV), šk. 78, č.j. 51 919 Dôv.2.oddel.1939; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 72/39.

⁸ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 170-171.

⁹ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 170; HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 343; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 77/39.

¹⁰ SNA, MZV, šk. 78, č.j. 457/1939.

¹¹ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 170-175.

¹² HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 335.

¹³ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 170-171; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 457/1939.

¹⁴ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 170-171.

¹⁵ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 170-171; HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 355; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 151/39; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 5227/39.

Lamači, Rači, Modre, Kráľovej pri Modre, Myjave, Smoleniciach, Novom Meste nad Váhom, Vrbovom, Trenčíne, Teplej, Žilina a Čadci.¹⁶

Rôzne pramene sa rôznymi spôsobmi zmieňujú o možnej slovensko-nemeckej hranice. Okresný náčelník v Myjave sa od nemeckého veliteľa dozvedel, že hranica pôjde po čiare Pezinok, Modra, Nadáš, Vrbové, Nové Mesto nad Váhom, ďalej tok Váhu a k Morave sa hraničná čiara mala bližšie v priestore Vlárskeho priesmyku. Vyjadrenie v podobnom duchu získala aj tamojšia četnícka stanica.¹⁷ Okresný veliteľ Hlinkovej gardy v Myjave mal k dispozícii nemeckú mapu, kde bola slovensko-nemecká hranica zakreslená na rieke Váh.¹⁸ Riaditeľstvo myjavskej firmy Tauš dostalo od nemeckého veliteľa informáciu o plánovanom vytvorení slovenského protektorátu.¹⁹

Neistota v nazeraní na ďalší vývoj bola na oboch stranách barikády. Dňa 18. marca oznámil okresný úrad v Myjave príslušného nemeckému veliteľstvu, že má informácie od slovenských vyšších úradov ohľadom Hitlerovho prísľubu nemennosti nemecko-slovenských hraníc. Okresného náčelníka si o pár dní neskôr zavola nemecký veliteľ a tvrdil, že otázka hraníc nie je doriešená, ale on sám nemá vo veci ďalších rozkazov a nevie aké stanovisko má zaujať.²⁰

Aktivity gestapa a perzekúcia židovského obyvateľstva

S armádou prišli na územie západného Slovenska aj zložky nemeckej tajnej polície t.j. gestapa. Aj zložky tajnej štátnej polície zasahovali do suverenity slovenských štátnych orgánov.

Okresný náčelník na Myjave bol požiadaný o dodanie štyroch kancelárskych miestností a piatich písacích strojov pre pracovníkov gestapa. Robili sa prípravy na zariadenie väzníc. Myjavské gestapo chodilo do Piešťan a žiadalo od tamojšieho okresného náčelníka konfiškáciu židovských rádií a označenie židovských obchodov nápisom *Žid - Jud*.²¹ Rovnaký spôsob značenia židovských obchodov sa objavil aj v uliciach Nového Mesta nad Váhom. Za nápis *Žid-Jud* mal majiteľ obchodu zaplatiť 5 Ks.²² V Malackách gestapo na značenie obchodov Židov používalo židovský plagát nápisom *Židovský obchod – Jüdisches Geschäft*.²³

Príchod gestapa zaznamenali dokumenty aj v prípade Čadce,²⁴ Skalici²⁵ či Bojniciach.²⁶ Hlavná činnosť príslušníkov gestapa sa na okupovanom území zameriavala na perzeúciu, zatýkanie a vypočúvanie Židov, komunistov či sociálnych demokratov.²⁷ Vykonávali sa domové prehliadky v domoch perzekvovaných. Pri kontrolách bola zhabaná hotovosť, vkladné knižky, ktoré boli odovzdané slovenským úradným orgánom.²⁸ V Myjave a Novom Meste nad Váhom

¹⁶ SNA, MZV, šk. 78, č.j. 457/1939; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 63/39.

¹⁷ SNA, fond Ministerstvo vnútra 1938-1945 (MV 38-45), šk. 29, č.j. 3597/39; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 51 919 Dôv.2.oddel.1939.

¹⁸ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 346; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 51 919 Dôv.2.oddel.1939.

¹⁹ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 351.

²⁰ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 356.

²¹ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 175; HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 346-355; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 14/I/39; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 51 919 Dôv.2.oddel.1939.

²² HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 346; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 51 919 Dôv.2.oddel.1939.

²³ Štátny archív Bratislava (ŠA BA) – pracovisko Modra (Modra), fond Okresný úrad 1923-1945 (OÚ 23-45), šk. 27, č.j. 311/5/1939.

²⁴ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 171.

²⁵ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 175; HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 359; Gestapu na úrade bola uvoľnená jedna miestnosť a jedným písacím strojom.

²⁶ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 175.

²⁷ V Štátnom archíve Bratislava – pracovisko Modra sa dochovali protokoly z výsluchov Židov, komunistov a sociálnych demokratov malackým gestapom.

²⁸ HRNKO, Anton. *Rokovanie o ochrannom pásme a zatahnutie slovenského štátu do vojny s Poľskom* [online]. 2020 [cit. 2020-02-09]. Dostupné na internete: <<https://www.hrnko.sk/2008/03/22/rokovanie-o-ochrannom->

gestapo počas domovej prehliadky skonfiškovovalo Židom rádiá, ale aj písacie stroje.²⁹ Najvýraznejší protižidovský výstup zo strany nemeckej sa udial v Pezinku. Sú dochované prípady násilia voči Židom, vandalizmu v pezinskej synagóge, a to zo strany príslušníkov Wehrmachtu, ale aj zložiek SS.³⁰

Okrem perzekúcie gestapo fungovalo aj ako byrokratický aparát. V Malackách vydávalo gestapo špeciálne preukazy určené k cestovaniu. Musel si ich zabezpečiť každý cestujúci. Zelený preukaz bol určený na cestu do Protektorátu, červený na cestu do Nemecka a modrý na spiatočnú. Preukaz pri cestovaní vyžadovalo malacké veliteľstvo Wehrmachtu.³¹

Otázky armády

Armáda je jednou zo základných zložiek moci u každého štátu. Tá slovenská sa musela v marci roku 1939 vyrovnávať so zánikom štátu starého, riešiť otázku vojakov českej národnosti, ktorí už v slovenskej armáde slúžiť nemali a pripraviť sa na ochranu hraníc proti potenciálnym nepriateľom.³² To všetko v kombinácii s príchodom nemeckých vojsk.

Hneď po príchode nemeckých vojsk boli dislokovaní vojaci odzbrojení a internovaní v jednotlivých kasárňach. Dialo sa tak v Malackách,³³ Pezinku, Modre, Plaveckom Podhradí, Hlbokom, Tureckom Vrchu, Senici, Nemšovej, Novým Mestom nad Váhom,³⁴ Trenčíne,³⁵ Istebníku, Skalke a Žiline.³⁶

V marci 1939 sa na vojenských posádkach západného Slovenska nachádzali aj vojaci českej národnosti. Zámerom slovenského velenia bolo čo najrýchlejší odsun vojakov do Protektorátu. Odchod vojakov však prebiehal pomalšie, ako sa očakávalo a do diania začal zasahovať aj faktor nemeckej armády. Generálmajor Engelbrecht naprv obmedzil odsun vojakov českej národnosti z posádok v Malackách a Plaveckom Podhradí.³⁷ Odísť mohli byť iba nováčikovia, ktorí narukovali dňom 1. marca 1939. Neskôr sa Engelbrecht pokúsil o vyňatie uvedených posádok spod velenia slovenskej armády, čo vyvolalo otázky z velenia daných posádok, ale aj kritiku slovenských armádnych miest.³⁸ Ani drobné zdržanie či incidenty s príslušníkmi Hlinkovej gardy však nedokázali odsun všetkých českých vojakov zastaviť natrvalo. Ako ukázal priebeh, ani slovenskí vojaci sa na obsadenom území neudržali natrvalo.³⁹

Súbežne s odzbrojením a internáciou započala nemecká armáda odvoz uskladneného vojenského materiálu po už bývalej československej armáde. Pre slovenskú armádu cenný majetok sa cez niekoľko protestov zachrániť nedarilo. Zakročiť sa pokúšal minister národnej obrany Ferdinand Čatloš,⁴⁰ ako aj niektorí velitelia v jednotlivých posádkach. Poručík delostrelectva Boris Horváth, veliteľ strelnice v Hlbokom sa hodlal postaviť vojensky na odpor proti nemeckým vojakom a až na zákrok Engelbrechta od svojho konania upustil.⁴¹ Veliteľ 33.

pasme-a-zatiahnutie-slovenskeho-statu-do-vojny-s-polskom/>. ; HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 175; HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 360.

²⁹ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 360; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 51 919 Dôv.2.odd.1939.

³⁰ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 175; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 13/39.

³¹ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 178; HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny ...*, s. 346.

³² HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 175.

³³ SNA, MZV, šk. 78, č.j. 70/39; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 100719/let.1939.

³⁴ SNA, MZV, šk. 78, č.j. 51 622/39.

³⁵ SNA, MZV, šk. 78, č.j. 21 637/1939 prez.

³⁶ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 171-172; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 346/39; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 393/39.

³⁷ Vojenský historický archív (VHA), fond Krajské vojenské veliteľstvo (KVV), šk. 6, č.j. 4792. dôv. 4. odd. 1939.

³⁸ ŠA BA – Modra, OÚ 23-45, šk. 27, č.j. 311/5/1939; VHA, KVV, šk. 6, č.j. 277.dôv. 1939.

³⁹ JAŠEK, Peter. Odsun českých vojakov. In *Rozbitie alebo rozpad ? Historické reflexie zániku Československa*. Zost. V. Bystrický, M. Michela, M. Schvarc. Bratislava : Veda, 2010, s. 503.

⁴⁰ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 335; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 803/1.dôv.1939.

⁴¹ SNA, MZV, šk. 78, č.j. 246/39.

pešieho pluku v Senici kapitán pechoty Elemír Beskid niekoľkokrát odmietal vydať veliteľovi nemeckého protitankového oddielu materiál a výzbroj, ktorá sa nachádzala v skladoch, prípadne sa akokoľvek podriadiť rozkazom veliteľa protitankového oddielu. Po štvrtom Beskidovom odmietnutí sa rozhodol veliteľ zobrať situáciu do svojich rúk a v priebehu 23. marca násilím vtrhol do priestorov senickej kasárne. Svoje konanie potvrdil kapitán Wieschemann podpisom prehlásenia, ktoré Beskid vyhotovil. Tu súhlasil s formuláciou o násilnom vniknutí do kasární a porušení štátnej suverenity.⁴² O protesty sa pokúšal aj veliteľ V. zboru major generálneho štábu Štefan Jurech v Trenčíne. Počas jeho protestov sa nemeckí vojaci rôznymi spôsobmi dostali do skladových priestorov a začali odnášať získaný materiál.⁴³ Na letisku v Žiline sa po prvom proteste slovenského velenia rozostavili okolo letiska nemecké guľometné jednotky. Aj tu veliteľ letiska protestoval. Zatiaľ čo telefonovalo na Ministerstvo národnej obrany (MNO), nemeckí vojaci svojpomocne vylomili zámky od debien, a začali odnášať ich obsah. Podľa nemeckého majora Abela konala nemecká armáda na rozkaz vyšších miest. V prípade Žiliny aj nemecká strana neskôr priznala porušenie pravidiel, pretože mesto sa nachádzalo mimo Ochranej zóny. Sľúbil sa návrat materiálu a zastavenie odoberania benzínu.⁴⁴

Príslušníci nemeckej vojenskej moci sa napokon rôznymi spôsobmi dostali k skladom vojenského materiálu a mohli nerušene odviezť všetok vojenský materiál.⁴⁵ Keďže nemecká armáda často brala zo sebou aj spisy k odvázaným materiálom, bolo veľmi náročné zaznamenať, čo presne opustilo Slovensko. Možno teda operovať len s čiastočnými informáciami získanými vďaka iniciatíve konkrétnych veliteľov, ktorým sa podarilo zbierať informácie o ukoristenom materiáli.⁴⁶ Podľa prepočtov odvezeného materiálu ku ktorému ostali spisy, sa celková škoda mala vyšplhať na 1,5 milióna Ks. V správe MNO z roku 1940 bolo však doplnené, že daná suma bude v skutočnosti aspoň o 50 percent vyššia, vzhľadom na nemožnosť zaznamenania všetkých častí odvezeného zbrojného materiálu.⁴⁷

Ešte v apríli 1939 začali nemeckí veliteľia vyháňať slovenských vojakov z posádok na západe Slovenska dôvodiac to textom Ochranej zmluvy. Uvedené vyvolalo protesty slovenských miest argumentujúce, že text Ochranej zmluvy o vypovedaní slovenských vojakov nič nehovorí.⁴⁸ Otázkou budúcnosti slovenských ozbrojených zložiek v oblasti sa zaoberali slovensko-nemecké rokovania už od 4. apríla 1939. Výsledkom dohôd bolo rozhodnutie o postupnom vyčistení Ochranej zóny od zložiek slovenskej armády.⁴⁹ Tie sa z oblasti začali sťahovať od 15. apríla formálne na základe nariadenia MNO.⁵⁰ Slovenské velenie sa pokúšalo udržať v jednotlivých objektoch aspoň symbolickú čestnú posádku o sile jeden veliteľ a päť mužov. Táto iniciatíva však narážala na odpor nemeckých veliteľov. Kvôli ozbrojeniu bol slovenským vojakom znemožnený vstup do Nového Mesta nad Váhom, v Pezinku a na Tureckom vrchu sa za slovenské symbolické stráže chápali zložky Freiwillige

⁴² HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochranej zóny...*, s. 350; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 457/1939; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 246/39.

⁴³ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochranej zóny...*, s. 346-349; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 200377/4. odd.1939.

⁴⁴ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochranej zóny...*, s. 377.

⁴⁵ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 180.

⁴⁶ Veliteľ delostreleckej strelnice v Plaveckom Podhradí podplukovník Ľudovít Vach v Plaveckom Podhradí si podobným spôsobom nechal potvrdzovať každú odvezenú súčiastku zo strelnice; HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochranej zóny...*, s. 370; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 393/39.

⁴⁷ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 182-183.

⁴⁸ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 181.

⁴⁹ PEJS, Oldřich. Slovenské symbolické posádky v Ochranej zóne. In *Vojenská história*. ISSN 1335-3314, 2015, roč. 19, č. 3, s. 109.

⁵⁰ BYSTRICKÝ, Josef. K niektorým súvislostiam vzniku a počiatkov výstavby armády Slovenského štátu. In *Rozbitie alebo rozpad? Historické reflexie zániku Československa*. Zost. V. Bystrický, M. Michela, M. Schvarc. Bratislava : Veda, 2010, s. 490.

Schutzstaffel.⁵¹ Tiež sú v prameňoch zachytené opakované nemecké pokusy o vyhnanie akejkoľvek slovenskej vojenskej prítomnosti.⁵² Posledné jednotky symbolickej čestnej stráže opustili Ochrannú zónu až 4. marca 1940.⁵³ Pohyb slovenských ozbrojených síl v Ochrannej zóne ostal silno obmedzený a viazal sa na predchádzajúci súhlas nemeckého veliteľa Ochrannej zóny.

Kritiku na slovenskej strane vyvolala aj otázka používania strelníc v Malackách, Hlbokom, Plaveckom Podhradí či Tureckom vrchu. Podľa mienky slovenských orgánov patrili dané lokality stále do vlastníctva slovenskej armády. Preto sa na rokovaníach snažili slovenské orgány vyžiadať na nemeckej strane platenie nájmu za užívanie vojenských objektov.⁵⁴ Právne celú záležitosť posvätil podpis Prenájomnej zmluvy podpísanej dňa 21. januára 1941 so spätnou platnosťou do 1. apríla 1939. Nemecké letectvo dostalo oficiálne do prenájmu vojenské cvičisko a strelnicu v Malackách spolu s ostatnými pridruženými objektami.⁵⁵ Nájomné za všetky objekty dosahovalo výšku 100 000 ríšskych mariek ročne.⁵⁶

Každodenný život

Príchod nemeckej armády kolidoval aj s dovtedajším životom civilného obyvateľstva. V Devínskej Novej Vsi sa rozkazom nemeckého veliteľa obyvateľstvu znemožnilo cestovanie do Bratislavy. Východy z mesta uzavreli nemecké ozbrojené sily aj v Novom Meste nad Váhom.⁵⁷

Vo vyhláškach vylepovaných nemeckou armádou na obsadenom území bolo obyvateľstvu oznámené prebratie moci v priestore, kam prišla nemecká armáda. Zároveň bolo obyvateľstvo vyzvané k poslušnosti a pokračovaniu v bežnej aktivite.⁵⁸ Objavili aj špeciálne vyhlášky obsahujúce ďalšie usmernenia života civilného obyvateľstva. Stanovila sa záverečná hodina pre zábavné podniky (do 20:00 hod.), bol vydaný zákaz vychádzania (v čase od 21:00 hod. do 6:00 hod.). Kto v predmetnej dobe musel svoj domov opustiť, potreboval špeciálny preukaz potvrdený starostom obce aj miestnym nemeckým veliteľom. Zakazovali sa hromadné akcie a civilní držiteľia zbraní ich museli odovzdať do rúk nemeckej armády.⁵⁹ Pošty v obsadených obciach museli prednostne a bezplatne vybavovať zásielky pre armádu.⁶⁰

Novinkou, ktorá sa udržala na Slovensku až dodnes, bolo zavedenie jazdy vpravo. Pôvodne mala byť jazda vpravo zavedená ešte na základe nariadenia z čias Česko-Slovenska a to 1. mája 1939. Nemecká armáda však vyvesila na západnom Slovensku príkazové tabule s dvojjazyčným nápisom *Rechtsfahren-jazdiť vpravo*.⁶¹

Neostalo však pri nariadeniach. Nevoľu obyvateľstva vyvolala nešetrná kontrola nemeckými vojakmi vo vlaku v Novom Meste nad Váhom. Sťažnosti civilného obyvateľstva sa zmiňujú, že vojaci svojvoľne začali vo vlakových spojoch na Považí vyberať od ľudí peniaze obhajujúc sa výberom colných poplatkov.⁶² K upokojeniu situácie neprispel ani

⁵¹ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 377; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 5227/39; Freiwillige Schutzstaffel boli polovojenské jednotky Deutsche Partei. Napokon boli z Tureckého vrchu stiahnuté.

⁵² VHA, fond Hlavné vojenské veliteľstvo (HVV) (1939 - dôverné), šk. 11, č.j. 250 pos.1939.

⁵³ VHA, fond Ministerstvo národnej obrany (MNO) – dôverné (1939-1945), šk. 14, č.j. 154 467/1940.

⁵⁴ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 377.

⁵⁵ Odpis zmluvy uvádza objekty v Malackách, Plaveckom Podhradí, Rohožníku, Novom Dvore, Obore a Dúbrave.

⁵⁶ VHA, MNO – dôverné (1939-1945), šk. 8, č.j. 61(taj.)/1941.

⁵⁷ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 346; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 51 919 Dôv.2.oddel.1939.

⁵⁸ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 350.

⁵⁹ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 176; HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 345-354; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 70/39. Vyhlášky s horeuvedenými informáciami vydané jednotlivými veliteľstvami boli zaznamenané v Senici, Rači, Malackách, Myjave a ďalších mestách.

⁶⁰ SNA, MZV, šk. 78, č.j. 14/I/39.

⁶¹ SNA, MZV, šk. 78, č.j. 14/I/39; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 77/39.

⁶² HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 178; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 13/39.

incident v nádražnej reštaurácii v Žiline, kde sa jeden z nemeckých vojakov so zbraňou v ruke vyhrážal obyvateľstvu.⁶³ Sťažnosti na správanie nemeckých vojakov prichádzali aj z menších záhorských obcí ako Sološnica, Jabloňové, Kuchyňa či Hasprunka (dnešná Studienka).⁶⁴

Pokiaľ nebolo možné ubytovať sa v kasárňach, využívali vojaci aj budovy miestnych škôl a školských zariadení, čím dočasne prerušili priebeh školského roka. Obsadené boli budovy škôl v Čadci, Trenčíne, Malackách, Pezinku, Perneku, Modre, Novom Meste nad Váhom, Púchove, Pruskom a Žiline⁶⁵. K ubytovaniu vojska poslúžili aj priestory zotavovne v Čadci či detského domova v Kochanovciach.⁶⁶ Po odchode armády sa objavil problém s peňažnou náhradou za ubytovanie v jednotlivých budovách.⁶⁷ Vojsko počas ubytovania poškodilo majetok jednotlivých škôl a časť majetku si dokonca odviezlo so sebou.⁶⁸ V archívnych prameňoch sú zaznamenané prípady, kedy odchádzajúca armáda za pobyt a spôsobené škody riadne zaplatila. Dá sa však predpokladať, že išlo o individuálne prípady, pretože veľa škôl až po odchode vojsk dokladovali spôsobené škody na Ministerstvo školstva a národnej osvety, ktoré vec ďalej posúvalo na Ministerstvo zahraničných vecí (MZV) snažiace sa na nemeckej strane dosiahnuť náhradu za ubytovanie a spôsobené škody.⁶⁹

V apríli prišlo k prepusteniu civilných zamestnancov slovenskej národnosti na letisku Malacky - Nový Dvor. Civilných slovenských zamestnancov nahradili príslušníci nemeckej národnostnej menšiny. Tento postup sa zopakoval aj v ďalších vojenských objektoch. Prepustení zamestnanci na letisku Malacky - Nový Dvor sa prišli sťažovať na MNO. To sa pokúšalo o nápravu prostredníctvom MZV argumentujúc, že podobný postup z nemeckej strany nevyvoláva medzi bežným ľudom najlepší postoj či už voči režimu Slovenského štátu alebo Nemecku samotnému.⁷⁰ Inak je príchod nemeckého vojska v marci/apríli roku 1939 zaznamenaný v kronike obce Plavecké Podhradie. Bývalé československé kasárne sa spolu s tamojším kaštieľom stali bydliskom pre nemeckú armádu. Tá zamestnala chlapov z obce a priľahlého okolia na stavebných a rekonštrukčných prácach, ženy našli zamestnanie pri upratovacích prácach, v kuchyni či záhradách kaštieľa.⁷¹

Na zásobovanie a udržiavanie spojenia medzi jednotkami využívalo nemecké vojsko a vojenská polícia v Novom meste nad Váhom civilných automobilov, ktoré si vyžiadali od slovenských úradov.⁷² Tie zaistovali vyžiadané vozidlá od miestnych. Použité boli ako osobné tak aj nákladné automobily. Postupne sa použilo 12 výlučne židovských vozidiel. Autá boli neskôr vrátené, ibaže nie v pôvodnom stave. Keďže automobily patriace Židom už viac neboli použiteľné, začali príslušníci nemeckých ozbrojených síl žiadať od obecného úradu v Novom Meste nad Váhom už len taxíky. Majiteľ taxíka si mohol prílepiť 1,5 Ks za jeden odjazdený kilometer. Vojsko platilo benzín v cene 40 halierov a 50 halierov za vykonanú službu. Obec doplácala 60 halierov za kilometer.⁷³

V prvých týždňoch a mesiacoch existencie Slovenského štátu neexistovalo žiadne zákonné ustanovenie upravujúce pohyb nemeckých vojakov na území formálne stále cudzieho štátneho útvaru. Pravidelný pohyb vojsk vplýval na obyvateľstvo, pravidelne sa v prameňoch opakujú zmienky o klebetách týkajúcich sa obsadenia Slovenska, vytvorenia slovenského

⁶³ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 402; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 346/39.

⁶⁴ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 181; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 1628/39.

⁶⁵ SNA, MZV, šk. 78, č.j. 246/39; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 911/39.

⁶⁶ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 181.

⁶⁷ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 403.

⁶⁸ SNA, MZV, šk. 78, č.j. 911/39.

⁶⁹ SNA, MZV, šk. 78, č.j. 413/39; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 1608/939; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 541/39.

⁷⁰ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochrannej zóny...*, s. 364 - 365; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 1391/39.

⁷¹ ŠA-BA Modra, Pamätná kniha obce Plavecké Podhradie, s. 120.

⁷² Podozrenie z využitia automobilov na súkromné výlety napríklad do Trenčianskych Teplíc či Piešťan nebolo potvrdené.

⁷³ HUBENÁK, L. *Nacistické výboje a...*, s. 176; SNA, MV 1938-1945, šk. 22, č.j. 12159/39.

protektorátu. Výsledkom rokovaní z mája/júna 1939 bolo aj zákonné obmedzenie pohybu jednotlivých príslušníkov nemeckej brannej moci. Žiaden nemecký vojak sa bez povolenia slovenských orgánov nemal viac pohybovať mimo územia Ochranej zóny prípadne mimo posádok nachádzajúcich sa mimo Ochranej zóny.⁷⁴ Prípady nepovoleného prekročenia hranice sa i tak objavili, avšak v nižšej miere ako v predchádzajúcom období.⁷⁵

Práca policajných zložiek štátu

Pokusom o odzbrojenie, obmedzenie právomocí alebo aspoň podriadenie sa nevyhla ani ďalšia bezpečnostná zložka. Na myjavské okresné četnícke veliteľstvo prišiel 21. marca zástupca nemeckej kriminálnej polície v Zlíne a prikázal posielat' do Zlína všetky správy kriminálneho charakteru.⁷⁶ V Jablonici síce četnícka jednotka mohla pokračovať v činnosti, ale nemecké velenie sa ju snažilo mocensky podriaďiť. Prichádzalo aj ku kurióznym situáciám. V Devínskej Novej Vsi boli najprv 18. marca četníci odzbrojení na popud poručíka Sommera. Jeho rozhodnutie však zrušil iný nemecký podplukovník nachádzajúci sa v neďalekej Záhorskej Bystrici. Neskôr, 12. apríla prišlo nemecké vojsko opätovne do Devínskej Novej Vsi a četníkov o časť výzbroje pripravilo.⁷⁷ Počas rokov 1939 a 1940 sa úrady v danej veci pokúšali o prinavrátenie odobratého majetku alebo aspoň vyplatenie sumy za odvezený majetok. Aktivita však vyznela do prázdna. Vysvitlo, že Slovenská republika sa odpisom Dohody o štátnom dlhu a bývalom majetku republiky Československej z 13. apríla 1940 vzdala nároku na majetok, ktorý pripadol nemeckej brannej moci v dôsledku vzniku Slovenského štátu.⁷⁸

Okrem vojakov českej národnosti slúžili na Slovensku v čase zániku spoločného štátu aj četníci. Aj v tomto prípade zásahy nemeckej armády formovali ich ďalšie zotrvanie v radoch četníkov po 14/15. marcí 1939. V Novom Meste nad Váhom nemecké velenie najprv nariadilo odzbrojenie českých četníkov. Zrazu sa však objavil nedostatok síl schopných ďalej dohliadať na poriadok. Preto nemecké velenie nariadilo 20. marca opätovné vyzbrojenie daných četníkov. Slúžiť mali súbežne s četníkmi slovenskými.⁷⁹ Platný stav však pretrval iba tri dni. České úrady v rodiačom sa Protektoráte začali žiadať návrat četníkov. Po dohode s nemeckým velením a slovenskými úradmi boli preto četníci odzbrojení a formálne prepustení zo slovenského četníctva. Nedostatok policajných síl v okrese malo vykryť Okresné veliteľstvo Hlinkovej gardy (OV HG) požiadané o dodanie ľudí schopných vykonávať bezpečnostnú službu.⁸⁰ K opätovnému ozbrojeniu a reaktivovaniu českých četníkov prišlo v senickom okrese na rozkaz šéfa gestapa dňa 18. marca. Už 27. marca však nemecké jednotky četníkov opätovne a tentokrát natrvalo odzbrojili.⁸¹ Na Myjave k odzbrojeniu českých četníkov pôvodne ani nedošlo. Nariadením nemeckého veliteľa policajné zložky pokračovali v pôvodnom režime práce.⁸² Odlíšny priebeh malo odzbrojenie četníkov v Rači prípadne vo Vrbovom. Nemecké oddiely po svojom pobyte príchode četníkov českej národnosti odzbrojili a znovu im zbrane do rúk nedalo.⁸³

Fungovanie Hlinkovej gardy

⁷⁴ SNA, MV 1938-1945, šk. 15, č.j. 6991/1939 prez.

⁷⁵ SNA, MV 1938-1945, šk. 15, č.j. 1442/1939 prez.

⁷⁶ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochranej zóny...*, s. 356.

⁷⁷ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochranej zóny...*, s. 404.

⁷⁸ SNA, MV 1938-1945, šk. 118, č.j. 158-1/1941.

⁷⁹ SNA, MV 1938-1945, šk. 29, č.j. 750/1939 prez.

⁸⁰ SNA, MV 1938-1945, šk. 29, č.j. 730/1939.

⁸¹ SNA, MV 1938-1945, šk. 29, č.j. 4401/1939.

⁸² SNA, MV 1938-1945, šk. 29, č.j. 3597/1939.

⁸³ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochranej zóny...*, s. 355; SNA, MV 1938-1945, šk. 29, č.j. 6692/1939 prez.; SNA, MZV 1938-1945, šk. 78, č.j. 51 919 Dôv.2.oddel.1939.

Marcové udalosti zasiahli na západnom Slovensku aj do činnosti Hlinkovej gardy (HG). Náčelník politického štábu HG Karol Murgaš vydal vo veci pohybu nemeckých vojsk rozkaz týkajúci sa usmernení pre veliteľov HG. Tí sa mali hlásiť príslušným nemeckým veliteľom so žiadosťou o ďalšie pokyny. Garda zároveň mala informovať civilné obyvateľstvo, že opatrenia nemeckej armády sú dočasného charakteru. Pre lepšie prevedenie uvedeného mali byť potenciálne nepriateľské osoby izolované od zvyšku obyvateľstva. Murgaš prišiel 17. marca do Malaciek rokovať s generálmajorom Engelbrechtom o možnom využití HG k strážnym službám na železničiach či cestných ťahoch. Motivácie k podobnému konaniu môžu byť rôzne. Od snahy politicky vyzdvihnúť Hlinkovu gardu ako organizáciu prispievajúcu k upokojeniu situácie až k vybudovaniu dojmu, že okupované územie naďalej ostáva pod kontrolou slovenských orgánov.

Ani Hlinkova garda však neunikla pokusom o odzbrojenie či obmedzenie činnosti. Nemecký veliteľ v Devínskej Novej Vsi vydal rozkaz na rozpustenie HG. Ozbrojení gardisti museli odovzdať zbrane. Informácie o odzbrojení HG boli hlásené aj z okolia Senice, Malaciek či Myjavy.⁸⁴

Ďalšie nemecké opatrenia

Vzhľadom na vývoj slovenských rokovaní začala do úzadia ustupovať alternatíva pripojenia čo i len časti slovenského územia k Nemecku. To vplývalo aj na pohyb jednotlivých zložiek nemeckej moci. Už 17. marca odišli predstavitelia oberlandrátov. O desať dní neskôr sa z údolia Váhu stiahli aj nemecké colné orgány vracajúc sa až na pôvodné moravsko-slovenské hranice.⁸⁵ Až v lete 1939 sa do Ochranej zóny stiahli posledné časti nemeckej armády pohybujúce sa neoprávnene mimo Ochranej zóny.⁸⁶

Otázky správania nemeckého vojska vysvetľovali v máji 1939 členovia NVK na čele s jej šéfom majorom Heinrichom Beckerom. Incidenty z marca či apríla 1939 sa spájajú s prílišnou horlivosťou jednotlivých veliteľov.⁸⁷

Záver

Zložky moci nacistického Nemecka aplikovali v obsadenom západnom Slovensku počas prvých dní, týždňov či mesiacov politiku blízku vzťahu medzi okupantom a okupovanou krajinou. Zásahy do života obyvateľstva, odzbrojovanie vojenských jednotiek či odvoz vojenského materiálu boli na dennom poriadku. O komplikovanej situácii svedčia opakované hlásenia uvádzajúce existenciu incidentov medzi nemeckou mocou a civilným obyvateľstvom či slovenskou mocou na strane druhej. Uvedené udalosti mierne zanikajú vo svetle iných dejov, ktoré v marci roku 1939 hýbali vtedajšou slovenskou politikou. Sú však nemenej dôležité pokiaľ chceme v celej hĺbke vnímať vznik Slovenského štátu ako aj jeho vzťah k nacistickému Nemecku.

ZOZNAM PRAMEŇOV

⁸⁴ SNA, MZV, šk. 78, č.j. 5227/39; ŠABA – p. Modra, OÚ 23-45, šk. 27, č.j. 311/5/1939.

⁸⁵ HRNKO, Anton. *Rokovanie o ochrannom pásme a zatahnutie slovenského štátu do vojny s Poľskom* [online]. 2020 [cit. 2020-02-09]. Dostupné na internete: <<https://www.hrnko.sk/2008/03/22/rokovanie-o-ochrannom-pasme-a-zatahnutie-slovenskeho-statu-do-vojny-s-polskom/>>.

⁸⁶ SUŠKO, Ladislav. *Von München bis Salzburg - Buch 1*. Bratislava : Lúč, 2008, s. 456-451. Mimo Ochranej zóny ostali operovať časti nemeckej armády pripravujúce sa na vojenský konflikt s Poľskom.

⁸⁷ HUBENÁK, L. *Politika nemeckej ochranej zóny...*, s. 376; SNA, MZV, šk. 78, č.j. 5227/39.

Slovenský národný archív, fond: Ministerstvo zahraničných vecí., Ministerstvo vnútra 1938-1945.

Štátny archív Bratislava – pracovisko Modra, fond: Okresný úrad 1923-1945., pamätná kniha obce Plavecké Podhradie.

Vojenský historický archív, fond: Krajské vojenské veliteľstvo., Hlavné vojenské veliteľstvo – dôverné (1939)., Ministerstvo národnej obrany – dôverné (1939-1945)., Ministerstvo národnej obrany – tajné (1939-1945).

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

HUBENÁK, Ladislav. Nacistické výboje a nemecká ochranná zóna na Slovensku. In *Právnické štúdie*. ISSN 0051-9039, 1971, roč. 19, č. 1, s. 300.

HUBENÁK, Ladislav. Politika nemeckej ochrannej zóny na Slovensku v roku 1939. In *Sborník archivních prací*. ISSN 0036-5246, 1967, roč. 17, č. 1, s. 630.

JAŠEK, Peter. Odsun českých vojakov. In *Rozbitie alebo rozpad ? Historické reflexie zániku Československa*. Zost. V. Bystrický, M. Michela, M. Schvarc. Bratislava : Veda, 2010, 575 s.

KOKOŠKA, Stanislav. Unternehmen Südost : Okupace českých zemí v březnu 1939. In *Historie a vojenství*. ISSN 0018-2583, 1997, roč. 46, č. 6, s. 204.

Kolektív autorov. *Documents on German Foreign Policy 1918-1945 - Series D - Volume VI*. Londýn : Her Majesty's Stationary Office, 1956, 1149 s.

PEJS, Oldřich. Osud slovenských posádek v okupovaném západoslovenském území. In *Vojenská historie*. ISSN 1335-3314, 2019, roč. 23, č. 1, s. 216.

SUŠKO, Ladislav. *Von München bis Salzburg - Buch 1*. Bratislava : Lúč, 2008, 980 s.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

HRNKO, Anton. Rokovanie o ochrannom pásme a zatahnutie slovenského štátu do vojny s Poľskom [online]. 2020 [cit. 2020-02-09]. Dostupné na internete:

<<https://www.hrnko.sk/2008/03/22/rokovanie-o-ochrannom-pasme-a-zatahnutie-slovenskeho-statu-do-vojny-s-polskom/>>.

KOMUNIZMUS MEDZI POLITICKOU IDEOLÓGIOU A NÁBOŽENSTVOM

Peter Pavonič

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstrakt: *Komunizmus bol počas 20. storočia pri moci v mnohých krajinách, vrátane vtedajšieho Československa. Aktívne pritom bojoval proti náboženstvu v snahe vypudiť ho zo spoločnosti, čo vychádzalo z materialistického ponímania dejín, ako to definoval Karl Marx. Paradoxne však komunizmus vo svojej filozofii obsahuje viacero prvkov charakteristických pre náboženstvo, zvlášť kresťanstvo. V príspevku sa budem snažiť poukázať na to, že nejestvuje fixná hranica vo vnímaní komunizmu výhradne ako politickej ideológie, ale je možné na komunizmus hľadieť ako na akúsi alternatívnu formu náboženstva. Zároveň si ukážeme, že náboženstvo predstavuje neodmysliteľný faktor pre existenciu komunistického myslenia, a teda, že komunistická ideológia v mnohom vychádza práve z judeo-kresťanského základu.*

Kľúčové slová: *komunizmus, marxizmus, náboženstvo, ateizmus, ideológia*

Abstract: *During the 20th century, communism was in power in many countries, including Czechoslovakia. At the same time, communism actively fought against religion in an effort to expel it from society, which was based on a materialist conception of history, as defined by Karl Marx. However, in its philosophy, communism contains several elements characteristic for religion, especially christianity. In this paper, I will try to point out that there is no fixed border in the perception of communism solely as a political ideology, but it is possible to look at communism as an alternative form of religion. At the same time, we will see that religion represents an integral factor in the existence of communist thinking, and thus that communist ideology is largely based on the Judeo-Christian base.*

Keywords: *communism, marxism, religion, atheism, ideology*

Úvod

Komunistické myšlienky, tak ako sa najvýraznejšie zapísali do dejín, boli rozpracované v polovici 19. storočia nemeckými filozofmi Karlom Marxom a Fridrichom Engelsom. V ich predstavách predstavovala završenie dejín utopistická beztriedna spoločnosť, ktorá sa vysporiada so súkromným vlastníctvom a nastolí kolektívne vlastníctvo výrobných prostriedkov. Pôvodne myšlienkový smer s vlastnou filozofiou dejín môžeme charakterizovať aj ako politickú ideológiu, napriek tomu, že samotný Marx sa k tomuto pojmu staval kriticky.¹ Podľa Stanislava Balíka a Michala Kubáta marxistické učenie naprosto spĺňa nároky ideologického označenia kvôli trom podmienkam komunizmu: 1) triedy vykorisťovateľov na celom svete musia byť zlikvidované, 2) je nutné vytvoriť materiálno-technické základne pre nadbytok výrobkov, prednosť musí dostať ťažký priemysel pred spotrebným, 3) je potrebná výchova nového – komunistického – človeka, ktorý neoddeľuje vlastné záujmy od záujmov spoločnosti a pracuje pre samotnú radosť z práce, nie pre mzdu.² Okrem toho si v priebehu 20. storočia myšlienky marxizmu (a Leninom prepracovanej verzii známej pod názvom marxizmus-leninizmus) osvojila celá rada komunistických štátov, ktorá na tomto ideologickom základe budovala svoju zväčša totalitárnu politiku.

¹ Marx vnímal ideológiu ako klam, mystifikáciu. Ideológiu mala podľa neho ovládať vládnuca trieda a šíriť tak nepravdivé videnie sveta. Svoje vlastné myšlienky pritom staval do opačnej roviny - prezentoval ich ako vedecké, ktorých účelom bolo pravdivo preukázať ako fungujú dejiny a spoločnosť. HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. 4. vydání. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 24.

² BALÍK, Stanislav – KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. Praha : Dokořán, 2012, s. 129.

Jestvujú však pevné hranice v interpretácii komunizmu? Bolo by možné túto ideológiu vysvetliť aj ako akési alternatívne náboženstvo?

V tomto príspevku nahliadneme do marxistickej filozofie a pokúsime sa v nej nájsť náboženské prvky. K podobnému cieľu potom pristúpime aj pri analýze praxe komunistických režimov, ktoré sa, podobne ako otcovia moderného komunizmu, stavali k náboženstvu kriticky. Pri takto koncipovanom príspevku sa nám otvára možnosť multidisciplinárneho charakteru témy – text bude balansovať na rozhraní viacerých vedných disciplín ako história, filozofia, sociológia či religionistika.

Marx proti náboženstvu

Náboženstvo predstavuje neoddeliteľný aspekt Marxovho pohľadu na svet, jeho názory naň boli vždy jasné a priamočiare, možno práve preto mu vo svojom diele paradoxne nevenoval až takú veľkú pozornosť. Pre hlbšie pochopenie Marxovej kritiky náboženstva sa na tomto mieste pokúsime aspoň v krátkosti predostrieť koncepciu materialistického poňatia dejín, ktorú Karl Marx spoločne so svojím spolupracovníkom Friedrichom Engelsom rozvíjal v podstate počas celého života.

Snáď najinšpiratívnejším dielom na poli filozofie boli v 19. storočí pre väčšinu nemeckých filozofov (vrátane samotného Marxa) spisy Georga Wilhelma Friedricha Hegela. Hegel, známy najmä ako autor teórie dialektiky, videl zmysel dejín v mentálnych skutočnostiach, hmotné veci mali podľa neho byť len akýmsi fyzickým vyjadrením absolútneho ducha.³ Mladohegelián Karl Marx tieto Hegelove myšlienky prevrátil naruby – zmysel dejín nemal spočívať v sebaepochopení ducha, ale v materiálnych silách, v uskutočnení všestranne zmyslového človeka.⁴ Počiatok ľudských dejín chápal ako potrebu prežiť, ľudia boli teda motivovaní hmotnými starosťami, čo je základným predpokladom materialistického výkladu dejín. Neskôr, keď boli základné ľudské potreby uspokojené a začali vznikať väčšie spoločenské jednotky, sa na scéne objavujú materiálne potreby a túžby, rozvíja sa výroba a nastáva deľba práce. V najstaršej podobe spoločnosti patrilo všetko do spoločného vlastníctva, neexistovalo vlastníctvo súkromné. V takej spoločnosti videl Marx prvotnú, primitívnu podobu komunizmu.⁵ Problém nastáva v momente, keď vývoj výrobných síl postupuje a dochádza k pokroku. Materiálny nedostatok je zažehnaný, začína sa produkovať nadhodnota. Vývoj dejín sa od prvotnej spoločnosti presúva k antickému otroctvu, následne k feudalizmu a od feudalizmu ku kapitalizmu.⁶ Marx a Engels to zhŕňajú vo svojom *Manifeste komunistickej strany*, keď vykladajú dejiny doterajších spoločností ako dejiny triednych bojov, historické súperenie medzi utláčateľmi a utláčanými.⁷ Záchranou z tohto výrobného pokroku, ktorý je zároveň vykorisťovaním nižších tried, mal byť komunizmus. O jeho zavedenie sa mala postarať proletárska revolúcia odstránením vládnucej elity, triedneho systému a štátu, a nastolením nového výrobného spôsobu zameraného na uspokojenie ľudských potrieb.⁸ V Marxovom diele sa síce na niektorých miestach stretávame s cyklickým ponímaním dejinných procesov, oveľa výraznejší je však lineárny koncept histórie. Tá má spieť k dopredu stanovenému cieľu – završeniu dejín v podobe beztriednej komunistickej spoločnosti.⁹ Ide o fakt, ktorý predstavuje jeden z najdôležitejších bodov tohto príspevku, a ktorému sa ešte budeme venovať v ďalšej časti textu.

³ STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dejiny filozofie*. Praha : Zvon, 1996, s. 332-336.

⁴ BALÍK, S. – KUBÁT, M. *Teorie a praxe...*, s. 126-127.

⁵ PALS, Daniel L. *Osm teórií náboženství*. Praha : Ex Oriente, 2015, s. 168-169.

⁶ STÖRIG, H. J. *Malé dejiny...*, s. 360..

⁷ MARX, Karol – ENGELS, Fridrich. *Manifest komunistickej strany*. Bratislava : Pravda, 1975, s. 34-35.

⁸ HEYWOOD, A. *Politické ideologie...*, s. 140.

⁹ BALÍK, S. – KUBÁT, M. *Teorie a praxe...*, s. 126.

Prejdime priamo k Marxovej kritike náboženstva, ktorá je založená na materialistickom chápaní dejín a najmä jeho myšlienke o základni a nadstavbe spoločnosti. Základy sociálneho života boli podľa Marxa v priebehu dejín formované ekonomickými danosťami – tie dávali vznik deľbe práce, triednemu boju a ľudskému odcudzeniu. Všetky ďalšie aspekty každodenného života patria k spoločenskej nadstavbe. Pochádzajú síce z ekonomickej základne, sú však vytvárané skrytými silami a emóciami triedneho boja. Inštitúcie asociované s kultúrnym životom (napr. politické a právne vzťahy, rodina, umenie či etika) predstavujú štruktúry, ktoré sú používané ku kontrole napätia vznikajúceho z konfliktu medzi utláčateľmi a utláčanými. K tejto spoločenskej nadstavbe má prirodzene patriť i náboženstvo.¹⁰

Marx vnímal náboženstvo ako ilúziu, ktorej hlavným zmyslom je poskytovať zámienuku udržiavať veci v spoločnosti tak, ako si to praje vládnuca vrstva. V náboženstve i v iných sférach spoločenského života pritom pripadá „levý podiel“ zo zisku sprostredkovateľovi (v prípade náboženstva túto rolu pripisuje farárom ako prostredníkom medzi „dobrým pastierom a jeho ovečkami“).¹¹ Ako v náboženskom, tak v socio-ekonomickom jednaní nachádza Marx charakteristickú vlastnosť – *odcudzenie*. Zatiaľ čo náboženstvo si vyberá morálne ideály človeka a pripisuje ho nadprirodzenej bytosti – Bohu; v kapitalizme je to iná ľudská vlastnosť – tvorivá práca, ktorá je pretváraná na materiálny objekt, teda vec predávanú, kupovanú a vlastnenú inými. Podobne ako má náboženstvo okrádať ľudí o ich ľudské prednosti, ktoré následne udeľuje Bohu, kapitalistická ekonomika ich má okrádať o prácu a výsledné produkty odovzdávať bohatým.¹² Príbuznú paralelu odкрýva Marx medzi judeo-kresťanskou predstavou dedičného hriechu a akumuláciou kapitálu v politickej ekonómii.¹³

Azda najznámejší výrok Karla Marxa o náboženstve možno nájsť v jeho *Úvode ku kritike Hegelovej filozofie práva*: „Náboženstvo je povzdych utláčaného tvora, cit bezcitného sveta, duch bezduchých pomerov. Je to ópium ľudu.“ Následne dodáva: „Zrušiť náboženstvo ako iluzórne šťastie ľudu znamená žiadať jeho skutočné šťastie.“¹⁴ Viera v Boha je teda podľa Marxa ilúziou, ktorá ochromuje a väzní.¹⁵ V rovnakom spise, len pár riadkov predtým uvádza: „Človek tvorí náboženstvo, náboženstvo netvorí človeka. [...] Človek, to je svet človeka, štát, spoločnosť. Tento štát, táto spoločnosť produkujú náboženstvo, prevrátené vedomie sveta, pretože sú sami prevráteným svetom.“¹⁶ Zastával názor, že najvyššou podstatou pre človeka má byť človek. Povinnosťou ľudí je stavať sa na odpor všetkému, čo znižuje ľudstvo a čo zabraňuje naplniť úlohu histórie.¹⁷ Náboženstvo v Marxovom ponímaní neoddeliteľne patrí k spoločenskej nadstavbe a spoločne s ostatnými aspektmi spôsobujúcimi utláčanie pracujúcej triedy je odsúdené na zánik.

Marx náboženský

Aby sme mohli pristúpiť k analýze náboženských aspektov v Marxovej teórii o komunizme (i v následnej praxi komunistických režimov 20. storočia), je potrebné teoreticky ukotviť ústredný pojem tohto príspevku, teda *náboženstvo*. Z chronologického dôvodu pristupujeme k tomuto kroku až po tom, čo sme opísali Marxovu kritiku náboženstva – snaha prvýkrát vedecky definovať náboženstvo totiž prichádza až po vydaní najzásadnejších

¹⁰ STÖRIG, H. J. *Malé dejiny...*, s. 360.

¹¹ MARX, Karol. *Kapital – I. zväzok*. Bratislava : Pravda, 1985, s. 614-615.

¹² PALS, D. L. *Osm teórií...*, s. 180-183.

¹³ MARX, K. *Kapital...*, s. 591.

¹⁴ MARX, Karol. Úvod ke kritice Hegelovy filozofie práva. In MARX, K. – ENGELS, F. *Spisy I*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1956, s. 402.

¹⁵ PALS, D. L. *Osm teórií...*, s. 185.

¹⁶ MARX, Karol. *Úvod ke kritice...*, s. 401.

¹⁷ GREGOR, A. James. *Totalitarismus a politické náboženství*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015, s. 113.

Marxových diel, tie najzásadnejšie diela „vedy o náboženstve“ vychádzajú dokonca až po jeho smrti. Nie je samozrejme možné uviesť všetky najdôležitejšie teórie náboženstva, vyberáme preto tie, ktoré mali najzásadnejší vplyv na písanie tejto práce.

V druhej polovici 19. storočia začali mnohí myslitelia uvažovať nad tým, že tradičná predstava náboženstva ako „viery v Boha alebo bohov“ či „viery v nadprirodzeno“ nie je dostačujúca, pretože v sebe nezahŕňa odpoveď na obsah všetkých náboženstiev. Základom mnohých z nich nie je žiadna božská postava (napr. budhizmus), prípadne vo svojom učení vôbec nereflektujú oblasť transcendentna. Vo vtedajšej vedeckej obci však prevládal názor, že monoteistické kresťanstvo je jediným, definitívnym náboženstvom, iné vyznania nie sú podstatné a ich štúdiom nebude možné nič hodnotné získať.¹⁸ Ani Marxov pohľad na náboženstvo nebol tomuto názoru príliš vzdialený. Existujú teórie, podľa ktorých Marxova kritika náboženstva a príklon k ateizmu vychádzali z jeho životnej skúsenosti – bol synom židovského právnika, ktorý kvôli záchrane svojej právnickej praxe konvertoval na kresťanstvo. Je teda prirodzené, že Marx najlepšie poznal tieto dve abrahámovské náboženstvá a práve na ich podstate vytváral svoju kritiku.¹⁹

Napriek spomínanému tradičnému pohľadu na náboženstvo sa začali objavovať vedci ako E. B. Tylor či J. G. Frazer, ktorý sa vzoprel zaužívaným myšlienkam a v snahe dostať sa k podstate náboženstva sa zaoberali predovšetkým jeho primitívnymi formami. Každopádne až po nich nastáva serióznejší vedecký výskum tejto problematiky, čo si začalo vyžadovať potrebu novej vednej disciplíny. Náboženstvom ako jedným z charakteristických prejavov spoločenského zriadenia sa v rámci novovznikajúcej sociológie začínajú zaoberať napr. Émile Durkheim či Max Weber, pokladaní za otcov sociológie náboženstva.

Paradoxne sa však nemecký sociológ Max Weber vo svojom diele nikdy nedostal k úplnej definícii náboženstva.²⁰ Jeho najdôležitejšou prácou bola *Protestantská etika a duch kapitalizmu*, v ktorej prišiel s teóriou, že základným podnetom pre vznik západného kapitalizmu bola kalvínska teológia. „Duchom kapitalizmu“ označuje špecifické spojenie ekonomického a morálneho myslenia príznačné pre moderné kapitalistické spoločnosti.²¹

Na rozdiel od Webera, francúzsky mysliteľ Émile Durkheim sa pokúsil o spracovanie vlastnej teórie náboženstva. Na základe štúdia náboženských praktík pôvodných Austráľčanov usudzoval, že podstatou každého náboženstva je rozdiel medzi sakrálnym a profánnym. Posvätnou vecou sa však podľa neho môže stať akákoľvek vec, nie len božské či nadprirodzené formy, ale aj rôzne prírodné predmety.²² Vo svojej teórii dáva dôraz na rituály, ktoré majú mať dominantnú funkciu vo vytváraní samotných náboženských predstáv. Podľa Durkheima ide o ten aspekt náboženstva, ktorý je večný – práve vďaka rituálom si jednotlivci neustále pripomínajú, že najviac záleží na spoločnosti.²³ Môžu však existovať aj rituály bez bohov či také, od ktorých sú bohovia odvodzovaní. Durkheim píše, že „náboženstvo presahuje ideu boha alebo duchov, preto ho ani nie je možné definovať výhradne ich prostredníctvom.“²⁴

Náboženstvu pripisoval taký veľký význam, až došiel k záveru, že bez znalosti náboženských náuk nemôže nikto porozumieť ľudskému chápaniu života a vnímaniu sveta.²⁵ Durkheim chápal náboženstvo ako dominantný spoločenský rys, v závere svojej najvýznamnejšej práce *Elementárne formy náboženského života* uvádza, že prakticky všetky významné spoločenské inštitúcie sa zrodili z náboženstva. Na základe toho dodáva, že

¹⁸ PALS, D. L. *Osm teórií...*, s. 18-30.

¹⁹ Viac k pôvodu Marxovej kritiky náboženstva pozri PALS, D. L. *Osm teórií...*, s. 180-181.

²⁰ NEŠPOR, Zdeněk – LUŽNÝ, Dušan. *Sociologie náboženství*. Praha : Portál, 2007, s. 33.

²¹ NEŠPOR, Z. – LUŽNÝ, D. *Sociologie náboženství...*, 56-57.

²² NEŠPOR, Z. – LUŽNÝ, D. *Sociologie náboženství...*, 54.

²³ PALS, D. L. *Osm teórií...*, s. 152-153.

²⁴ DURKHEIM, Émile. *Elementární formy náboženského života*. Praha : Oikoymenh, 2002, s. 44.

²⁵ NEŠPOR, Z. – LUŽNÝ, D. *Sociologie náboženství...*, 51.

náboženské sily sú teda silami ľudskými, morálnymi.²⁶ Zároveň upozorňuje, aby jeho teória nebola zamieňaná s akousi obdobou historického materializmu, čo by bolo absolútne nepochopenie jeho myšlienok.²⁷

Teóriu posvätného a profánneho sa vo svojom diele venoval aj rumunský religionista Mircea Eliade. Bol ovplyvnený Durkheimom, zastával však názor, že náboženstvu možno porozumieť jedine vtedy, ak ho budeme vnímať z pohľadu veriaceho.²⁸ Vo svojej knihe *Posvätné a profánne* z roku 1957 vysvetľuje rozdiel medzi týmito dvoma metódami existencie. Profánne je oblasť každodenných starostí, zatiaľ čo posvätné je niečo úplne odlišné – večná a skutočná sféra nadprirodzena.²⁹ Dejiny náboženstva sú podľa Eliadeho prejavmi posvätných skutočností. Od najnižšej hierofanie³⁰, ako je prejav posvätného v ľubovoľnom predmete, až po najvyššiu hierofaniu, ktorú predstavuje pre kresťana vtelenie Boha v Ježišovi Kristovi.³¹

Zdeněk Nešpor a David Lužný v knihe *Sociologie náboženství* uvádzajú, že aj keby sme náboženstvo vymedzili vzťahom k posvätnu, účasti na rituáloch či existenciou sociálnych skupín, ktoré sa považujú za náboženské, stále by sme len sotva spomenuli všetko, čo si rôzni ľudia pod pojmom náboženstvo predstavujú.³² Dejinný vývoj náboženských foriem a predstáv jasnú definíciu náboženstva pravdepodobne ani neumožňuje. Pre ďalšie smerovanie nášho textu je však zrejme najdôležitejší postoj, ktorý k otázke náboženstva zaujal nemecko-americký historik a filozof Eric Voegelin.

Podobne ako Eliade vysvetľoval náboženstvo ezotericky, hlavnou myšlienkou náboženského prežitku malo byť akési hegelovské vnútorné spojenie s oblasťou Vyššieho bytia.³³ Túto prvopočiatkovú sféru bytia podľa Voegelina možno nájsť vo všetkých smeroch, ktorými sa ľudská existencia otvára svetu. Avšak zatiaľ čo niektorým ľuďom sa „brány existencie“ otvárajú až k predstave nekonečného Boha, inému sú dopriate len „skúpe pohľady“ do skutočnosti (na prírodu, nejakého veľkého človeka, spoločnosť či ľudstvo). Voegelin preto rozlišuje náboženstvá *nadsvetské*, ktoré realissimum nachádzajú v základoch sveta, a *vnútrosvetské*, teda tie, ktoré božské formy nachádzajú v racionálnych objektoch.³⁴

Nestotožňuje sa však ani s ideou moderného sekulárneho štátu, v ktorom je náboženstvo od politiky jasne oddelené. Podobne ako Durkheim, Voegelin nazerá na náboženstvo ako na neodmysliteľnú súčasť ľudskej spoločnosti. Píše, že aj keď Boh zo sveta zmizne, ľudia nezmažú problematiku svojej existencie. Tá má žiť v každom jednotlivcovi naďalej, a keď sa stal Boh za svetom neviditeľným, keď sú vyhnané symboly nadsvetskej religiozity, ich miesto zaberajú symboly vnútrosvetské, často vedeckého charakteru. Upozorňuje na vzájomný vzťah štátu a náboženstva a ako prvý zavádza pojem politické náboženstvo. Zároveň prichádza s prelomovou myšlienkou, podľa ktorej sú všetky protináboženské či ateistické hnutia samy náboženské.³⁵

Uviedli sme, že Karl Marx videl v raných dejinách človeka primitívny komunizmus, ktorý zanikol po vzniku súkromného vlastníctva a nastolení triednej spoločnosti založenej na myšlienke boja medzi utláčateľmi a utláčanými, v kapitalistickej spoločnosti medzi buržoáziou a prolateriátom. V Manifeste komunistickej strany sa môžeme dočítať: „*Namiesto starej buržoáznej spoločnosti s jej triedami a triednymi protikladmi nastúpi združenie, v ktorom je*

²⁶ DURKHEIM, É. *Elementární formy...*, s. 452-453.

²⁷ DURKHEIM, É. *Elementární formy...*, s. 457.

²⁸ PALS, D. L. *Osm teorií...*, s. 293.

²⁹ PALS, D. L. *Osm teorií...*, s. 264.

³⁰ Hierofania – v Eliadeho ponímaní akt, v ktorom sa prejavuje posvätno.

³¹ ELIADE, Mircea. *Posvätné a profánne*. Praha : Oikoymenth, 2006, s. 12.

³² NEŠPOR, Z. – LUŽNÝ, D. *Sociologie náboženství...*, s. 15-16.

³³ VOEGELIN, Eric. *Politická náboženství*. Praha : Oikoymenth, 2015, s. 18-19.

³⁴ VOEGELIN, E. *Politická náboženství...*, s. 20-22.

³⁵ VOEGELIN, E. *Politická náboženství...*, s. 21.

slobodný rozvoj každého jednotlivca podmienkou slobodného rozvoja všetkých.“³⁶ Marxizmus vidí v komunistickej spoločnosti konečné štádium ľudských dejín, ktoré možno interpretovať ako vidinu pozemského raja. Podľa Voegelinu je jednou z charakteristík vnútrosvetového náboženstva pozemský stav dokonalého ľudstva, čo je v protiklade s nadpozemským spoločenstvom ducha v predstavách nadsvetového náboženstva.³⁷

Samotná komunistická idea dokonalej spoločnosti pritom siaha oveľa ďalej ako k dielam Marxa a Engelsa. Za otca komunistických myšlienok býva často označovaný Thomas More, ktorý vo svojom prelomovom diele *Utópia* opisuje spoločnosť nie nepodobnú Marxovým predstavám.³⁸ V Utópii navrhol myšlienku ideálneho štátu, kde je všetkého dostatok, neexistuje nespravodlivosť či bieda, a kde sa hodnota človeka nemeria majetkom. Je vhodné pripomenúť, že dielo Thomasa Mora je označované termínom kresťanský humanizmus, on sám bol hlboko veriaci, čo sa mu koniec koncov stalo osudným. V roku 1935 bol pápežom Píom XI. vyhlásený za svätého.³⁹

More, podobne ako Marx, videl najväčšieho škodcu ľudskej prirodzenosti v súkromnom vlastníctve: „Myslím si, že pokým existuje súkromné vlastníctvo, nie je možné, aby nastala rovnosť alebo aby bolo aspoň všetko spravodlivo rozdeľované, takže svet nemožno šťastne spravovať.“⁴⁰ Práve sociálna rovnosť je jedným z mnohých spoločných znakov Morovho a Marxovho diela. Voegelin asociuje vnútrosvetovú rovnosť a bratstvo všetkých členov určitej spoločnosti s pôvodnou predstavou náboženskej obce (eklézia) založenej na duchovnej jednote. Nič na tom nemení fakt, že sa môže jednať o spoločnosti a hnutia, ktoré zaujímajú proticirkevný či protináboženský postoj.⁴¹ „Eklézia,“ píše Voegelin, „sa stále viac uvoľňuje zo zväzku univerzálnej ríše s hierarchickým vrcholom v Bohu, až sa v niektorých prípadoch osamostatní a uzavrie vnútri seba. Už ňou nepreteká sakrálny prúd z najvyššieho prameňa, naopak sama sa stala pôvodnou sakrálnou substanciou.“⁴²

Viackrát spomínaná idea završenia dejín, reprezentovaná vznikom definitívnej komunistickej spoločnosti bez existencie tried, je taktiež náboženského pôvodu. Paradoxne ide o víziu spoločnú pre náboženstvá, ktoré Karl Marx najviac kritizoval. Konceptia času väčšiny monoteistických náboženstiev, vrátane troch abrahámovských, je totiž lineárna. Dejiny majú svoj počiatok, priebeh a jasne stanovený koniec. V judeo-kresťanskej tradícii je pritom koniec odvodený z počiatku – koniec sveta má byť návratom k počiatku.⁴³ Môžeme to porovnať s koncepciou troch dejinných štádií v Marxovom ponímaní – 1) primitívny komunizmus, 2) triedne štáty, 3) beztriedna komunistická spoločnosť.

Judeo-kresťanská vízia absolútneho konca dejín sa v diele Karla Marxa viditeľne odráža, Marx sa dokonca nezaobišiel ani bez jej spasiteľskej stránky.⁴⁴ V jeho filozofii nesie bremeno kolektívneho spasiteľa na svojich ramenách proletariát, ktorý svojim utrpením (dejinným poslaním) smeruje k vykúpeniu ľudstva.⁴⁵ Toto vykúpenie môže nastať jedine v prípade, ak proletariát zvrhne buržoáziu a odstráni súkromné vlastníctvo, ktoré Marx vo svojich myšlienkach prezentoval ako najväčších protivníkov proletariátu. Ríša Božia a ríša

³⁶ MARX, K. – ENGELS, F. *Manifest komunistickej...*, s. 63.

³⁷ VOEGELIN, E. *Politická náboženstvá...*, s. 65.

³⁸ KATUNINEC, Milan. *Fašizmus, národný socializmus a komunizmus. K ideovým zdrojom, praxi a možným rizikám návratu totalitarizmu*. Bratislava : VEDA, 2009, s. 261-262.

³⁹ MORE, Thomas. *Utópia*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2017, s. 5-7.

⁴⁰ MORE, Thomas. *Utópia...*, s. 44.

⁴¹ VOEGELIN, E. *Politická náboženstvá...*, s. 41-43.

⁴² VOEGELIN, E. *Politická náboženstvá...*, s. 63.

⁴³ BENOIST, Alain de. *Být pohanem*. Zvolen : Sol Noctis, 2019, s. 106-107.

⁴⁴ Spasiteľský a mesianistický prvok v marxizme spomínal aj Tomáš Garrigue Masaryk, podľa ktorého sa tam dostal práve vďaka Marxovmu židovskému pôvodu. MASARYK, Tomáš Garrigue. *Otázka sociální – svazek druhý*. Praha : Čin, 1946. 469 s.

⁴⁵ ARON, Raymond. *Opium intelektuálů*. Praha : Academia, 2019, s. 83-85.

diabla – jeden z ďalších charakteristických rysov politickónáboženskej symboliky podľa Erica Voegelina. V tradičnom kresťanstve je to Satan – protivník Boha, v nacizme menejcenná rasa v opozícii k rase vyvolenej, zatiaľ čo v komunizme buržoázia ako nepriateľ proletariátu.⁴⁶

Nakoľko v rozsahu tohto príspevku nie je možné analyzovať všetky spoločné rysy marxistickej teórie a rôznych foriem náboženstva, v predošlých riadkoch sme sa pokúsili predstaviť aspoň tie, ktoré tento vzťah najlepšie dokumentujú. Mohli sme pozorovať, že marxizmus v sebe zahŕňa niekoľko vlastností stojacich pôvodne na náboženskom základe. Napriek tomu jasne vyjadroval svoj protináboženský a ateistický postoj, ktorý potom prebrali komunistické politické režimy v priebehu 20. storočia.

Francúzsko po roku 1789 – stručný exkurz do dejín štátneho ateizmu

Skôr, než sa náš záujem presunie ku komunistickým štátom, ktoré v snahe vypudíť náboženstvo zo spoločnosti presadzovali oficiálnu doktrínu vedeckého ateizmu, sa v krátkosti pozastavíme pri prvotnej myšlienke štátneho ateizmu, ktorá siaha hlbšie do minulosti. Prvýkrát sa s ňou stretávame v pohnutej ére Francúzskej revolúcie. I keď sa na prvý pohľad môže zdať, že táto krátka kapitola s témou príspevku príliš nesúvisí, jej zmysel spočíva v pochopení neskorších skutočností.

Nesúhlas katolíckej cirkvi s myšlienkami revolúcie vyústil v období revolučnej vlády rokov 1793 – 1794 do snáh o dechristianizáciu francúzskej spoločnosti a silného protináboženského teroru. Bohoslužby boli zatlačené do poloilegality, dochádzalo k devastáciám kostolov a ich vybavenia, kňazom sa prikazovalo objavovať sa na verejnosti iba v civilnom odevu.⁴⁷ Zároveň bol na návrh radikálneho novinára Jacquesa R. Héberta a politika Anacharsisa Clootsa na jeseň 1793 zavedený oficiálny ateistický kult *Rozumu*.⁴⁸

Kult rozumu odmietal existenciu akýchkoľvek nadprirodzených javov, uznával jedine človeka a silu ľudského rozumu. Katolícke kostoly sa začali meniť na chrámy zasvätené ateistickej doktríne, patróni jednotlivých miest boli zamieňaní svetskými „svätými“, revolucionári nechávali krstiť svoje deti nie v mene Božej Trojice, ale v mene slobody, rovnosti a bratstva. Protikresťanská kampaň vyvrcholila v chráme Notre-Dame slávnosťou zasvätenou bohyni Rozumu.⁴⁹ Tú počas slávnosti stelesnila istá herečka, ktorej sa ako prevtelenej „bohyni Rozumu“ sediacej na tróne vzdávali božské pocty. Prokurátor komúny Pierre Gaspard Chaumette sa vo svojej reči vyjadril, že týmto Francúzi opúšťajú fanatizmus a začínajú sláviť *jediný pravý kult* – kult slobody a rozumu.⁵⁰

Ateistický kult Rozumu netrval dlho, už na jar 1794 dostal protináboženský teror novú formu, keď bol zavedený deistický kult *Najvyššej bytosti*, o ktorého zavedenie sa zasadil vodca jakobínov Maximilián Robespierre. Podobne ako kult Rozumu vytvoril monumentálnu slávnosť Najvyššej bytosti, zároveň zaviedol nové štátne sviatky spojené s revolučnými udalosťami.⁵¹ Avšak aj tento kult zaniká rýchlo – spoločne s jakobínskou diktatúrou. Kult Rozumu teda predstavuje úplne prvý pokus v ľudských dejinách, kedy bol ateizmus povýšený na oficiálnu štátnu doktrínu. Tento trend sa začal naplno prejavovať v priebehu 20. storočia.

Náboženské aspekty v komunistických režimoch

⁴⁶ VOEGELIN, E. *Politická náboženstvá...*, s. 67.

⁴⁷ TIMKOVÁ, Daniela. *Francouzská revoluce*. Praha : Triton, 2008, s. 191.

⁴⁸ JANDOUREK, Jan. *Vzestup a pád moderního ateismu*. Praha : Grada, 2010, s. 60.

⁴⁹ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Kult rozumu a nejvyšší bytosti*. Praha : Nakladatelství Adolf Synek, 1934, s. 15-18.

⁵⁰ MASARYK, T. G. *Kult rozumu...*, s. 19-20.

⁵¹ TIMKOVÁ, D. *Francouzská revoluce...*, s. 200-201.

V deň jeho narodenia, 16. februára 1942 na úpätí hory Paktusan, sa zjavila dvojité dúha a oblohou preletela kométa. Objavili sa hromy a blesky a ľadovec na hore Paktusan vydával pri lámaní záhadný zvuk.⁵² Takto hlása narodenie Kim Čong-Ila, bývalého vodcu Severnej Kórey, oficiálna severokórejská propaganda. Jeho otec, Kim Ir-sen, bol dokonca považovaný za spasiteľa a mesiáša, ktorý prišiel na svet s dejinným poslaním priviesť ľudstvo k šťastnému životu.⁵³ Napriek tomu, že Kim Ir-sen zomrel v roku 1994, je mu dodnes prisudzovaný titul Večného prezidenta štátu.

Ide síce o extrémny príklad zo Severnej Kórey, ale silný kult osobnosti a idealizovanie vodcov do role akýchsi nadpozemských bytostí, nebolo v komunistických krajinách ničím neobvyklým. Jan Jandourek sa v knihe *Vzestup a pád moderního ateismu* pozastavuje nad podobnými znakmi medzi svätcami v rôznych náboženstvách a sekulárnymi „hrdinami“ ateistických štátov, osobitne spomína Lenina. Ten bol príkladom hodným nasledovania; mimoriadnym učiteľom, ktorý prenikol hlboko do učenia Marxa a Engelsa, dokonca ho aj rozvinul a masovo širil; „zázračné“ výsledky jeho konania sa prejavili v zvrhnutí cárskeho režimu, v rozdávaní mieru a pôdy ľuďom; a zároveň bol považovaný za proroka pravdy.⁵⁴ Jediný rozdiel vidí v absencii božskej podstaty, ktorá sa cez svätca prihovára k ľudu. Ateistickí vodcovia nad sebou totiž nikoho nemajú.⁵⁵ Na tomto mieste by sme sa mohli pokúsiť aplikovať Voegelinovu teóriu vnútrosvetkého náboženstva, podľa ktorej nie je potrebný hierarchický vrchol v Bohovi. Božie poverenie tu môžeme vnímať ako synonymum vnútrosvetkých formulí „poverenie dejín“ či „dejinné poslanie“.⁵⁶

Okolo Josifa Vissarionoviča Stalina, Leninovho nástupcu na čele Sovietskeho zväzu, sa vytvoril ešte silnejší kult osobnosti. Ruský spisovateľ Ilia Erenburg vo svojich pamätiach napísal, že zo Stalina sa v predstavách miliónov ľudí stal akýsi mytologický poloboh, ktorý môže zachrániť štát pred intervenciou a rozpadom.⁵⁷ Napriek tomu, že v Sovietskom zväze fungovala silná protináboženská propaganda, práve dôraz na Stalinove „nadľudské“ vlastnosti či schopnosti vnášal do myslenia ľudí prvky náboženského uvažovania.

Táto situácia nabáda k porovnaniu s rozširovaním monoteistického náboženstva, keď na seba pohanskí bohovia brali podobu kresťanských svätých. Podobne sa ateistickým vodcom prisudzovali vlastnosti svätcov. Výnimočne populárny bol v komunizme aj kult ostatkov či akási „posvätnosť“ komunistických relikvií. Krátko po Leninovej smrti bolo jeho telo nabalzamované a vystavené v mauzóleu na Červenom námestí ako „Večná pamiatka“ Októbrovej revolúcie. V tomto prípade ide o fenomén badateľný aj v Československu. 14. marca 1953, len týždeň po Stalinovej smrti, zomrel prvý prezident komunistického Československa Klement Gottwald. Sovietski balzamovači prevzali v dňoch medzi pitvou a pohrebom jeho telo k balzamovaniu.⁵⁸ To bolo vystavené v mauzóleu na pražskom Vítkove a slúžilo k propagandistickým účelom podobne ako Leninovo mauzóleum v Moskve. V roku 1962 sa však politické byto ÚV KSČ uznieslo premiestniť Gottwaldove ostatky a k 1. aprílu bolo mauzóleum pre verejnosť definitívne uzatvorené.⁵⁹

Nemôžeme zabudnúť na posvätnosť spisov Marxa a Engelsa, či obdobu pravoslávneho a gréckokatolíckeho uctievania ikon, ktoré našlo svoje využitie vo všadeprítomných obrazoch

⁵² BECKER, Jasper. *Rogue Regime: Kim Jong Il and the Looming Threat of North Korea*. New York : Oxford University Press, 2005, s. 91.

⁵³ GREGOR, A. J. *Totalitarismus a politické...*, s. 295.

⁵⁴ JANDOUREK, Jan. *Vzestup a pád...*, s. 61.

⁵⁵ JANDOUREK, Jan. *Vzestup a pád...*, s. 61.

⁵⁶ VOEGELIN, E. *Politická náboženství...*, s. 63.

⁵⁷ MEDVEDEV, Roj. *Stalin a stalinismus – historické črty*. Bratislava : Obzor, 1990, s. 196.

⁵⁸ VACÍN, Luděk. Náš pracující lid nedal setlíti tělu Klementa Gottwalda – příspěvek k dějinám pražského mauzólea. In *Securitas imperii* [online], 2012, č. 21, s. 93 [cit. 11.01.2021]. ISSN 1804-1612. Dostupné na internete: <<https://www.ustrcr.cz/data/pdf/publikace/secuiritas-imperii/no21/090-115.pdf>>.

⁵⁹ VACÍN, Luděk. *Náš pracující lid...*, s. 107-108.

ikonického zakladateľa Lenina či požehnaného vodcu Stalina. Len v Československu bol pri príležitosti 70. narodenín J. V. Stalina do každého mesta a každej obce rozposlaný obrovský počet Stalinových plagátov k trvalej výzdobe úradov i verejných miest, a aby si osobu generalissima uctil každý, nezabúdalo sa ani na plagáty v jazykoch národnostných menšín.⁶⁰

Každopádne, silný kult osobnosti nebol tradičný pri všetkých vodcoch Sovietskeho zväzu či ostatných komunistických krajín. Dôraz sa však neustále kládol na budovanie socializmu „pre dobro“ spoločnosti. Proletariát predstavoval nositeľa vývoja smerujúceho k definitívnemu komunizmu. Zmyslom individuálnej existencie v týchto krajinách bolo stať sa nástrojom kolektívneho pokroku. Na rozdiel od nadsvetkého vnímania, kedy vedenie života získava svoj zmysel od nadpozemského cieľa, v politickom náboženstve zasadá na miesto Boha vnútrosvetská kolektívna existencia, čím sa jednotlivec stáva služobným článkom sakrálneho obsahu sveta. Jeho existencia je dôležitá len v súvislosti existencie celku spoločenstva, stáva sa súčiastkou veľkého celku.⁶¹ Samotnej spoločnosti sa teda dostáva posvätného uznania. Spomeňme si na Durkheimovu teóriu náboženstva, v ktorej vnímal spoločnosť ako posvätno. Náboženstvo má slúžiť spoločnosti formovaním predstáv, rituálov a emočných postojov, ktoré riadia život každého jej člena.⁶²

V bolševickej ideológii, ktorú sa ako prvý pokúsil zaviesť Lenin, môžeme vidieť formu sekularizovaného náboženstva. Lenin mal v úmysle vybudovať a pri moci udržať ideokratický systém, v ktorom by mohli vládnuť tí, ktorí sú nositeľmi nespochybniteľných právd a morálnych presvedčení. Podobne ako francúzsky kult Rozumu mal byť *jediným pravým kultom*, tak aj komunizmus predstavoval *jedinú správnu vieru*. Pri zavádzaní týchto názorov do praxe sa vo všetkých prípadoch vyžadovala vernosť – „*vernosť vodcovi je vernosť strane a vernosť strane je vernosť záujmom spoločnosti*.“⁶³ Strana bola garantom vedecky podloženého spoločenského poriadku, bez nej by sa spoločnosť rozložila, nastal by zmätok a anarchia. Keďže bola založená na ideí marxizmu-leninizmu, mala monopol vedeckého poznania spoločenských procesov. Z toho vyplývalo, že strana sa v zásadných veciach nemohla mýliť.⁶⁴ Petr Fidelius k tomu dodáva, že „*vyvracať objektívnu zákonitosť vedúceho postavenia strany by malo asi toľko zmyslu ako popierať objektívnu platnosť prírodných zákonov*.“⁶⁵ Ako však uvádzajú Jaroslav Cuhra a Marie Černá vo svojej štúdii o pozícii KSČ v rámci kádrového systému komunistického Československa, uplatňovanie vedúcej úlohy strany spočívalo najmä v jej masovosti, ktorú predstavovala hustá sieť základných a miestnych organizácií. Týmto spôsobom mohla byť strana včlenená do rozhodovania o občanoch a celej spoločnosti, čo bolo zároveň aj jej deklarovaným cieľom.⁶⁶

Spoločnou vlastnosťou všetkých komunistických štátov bola ich silná protináboženská politika, ktorej základ siaha k Marxovmu ateistickému svetonázoru. V Československu, napriek tomu, že Ústava 9. mája zaručovala náboženské slobody, sa protináboženské ciele prejavili vo forme rôznych brachiálnych opatrení voči cirkevným predstaviteľom, v snahách ovládnuť a destabilizovať cirkvi a náboženské spoločnosti zvnútra, obvyklé boli aj pokusy zakázať jednotlivé cirkvi zákonom. Spoločná bola zároveň podpora vedeckého ateizmu, ktorý mal náboženstvo nahradiť. Opätovne sa nám ponúka analógia s kultom Rozumu – aj v komunizme malo byť náboženstvo odstránené zo spoločnosti vďaka rozširovaniu vedeckého svetonázoru, ktorý nemal pripúšťať žiadne náboženské prežitky. Voegelin vo svojej teórii

⁶⁰ Archív mesta Košice (AMK), fond JNV 1949-1954, šk. 78, inv. č. 267 K-R, č. j. 267-19/12-1949-I/1.

⁶¹ VOEGELIN, E. *Politická náboženstvá...*, s. 70-71.

⁶² PALS, D. L. *Osm teórií...*, s. 100.

⁶³ GREGOR, A. J. *Totalitarismus a politické...*, s. 297-298.

⁶⁴ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Praha : Triáda, 1998, s. 76-77.

⁶⁵ FIDELIUS, P. *Řeč komunistické...*, s. 77.

⁶⁶ CUHRA, Jaroslav – ČERNÁ, Marie. KSČ a její pozice v rámci kádrového systému komunistického Československa. In *Český a slovenský komunismus (1921 – 2011)*. Zost. Jan Kalous, Jiří Kocian. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 211.

pracuje prirodzene aj s myšlienkou vedeckého charakteru, v ktorom vidí bežný rys symboliky vnútrosvetských náboženských predstáv, kedy sa z vedy stáva sakrálna substancia.⁶⁷ Tak ako aj v iných komunistických krajinách, aj v Československu sa vedecký ateizmus prejavoval najmä v podobe ideologického boja proti náboženstvu. Svoj vedecký charakter v skutočnosti predviedol iba v období spoločenského uvoľnenia v 60. rokoch. Stranícku protináboženskú ideológiu zastupovalo niekoľko inštitúcií (Ústavy vedeckého ateizmu v Bratislave a Brne) a časopisov (*Nová mysl, Filosofický časopis, Ateizmus*).

Ako sme mali možnosť vidieť, určité náboženské prvky môžeme nájsť nielen v pôvodnej marxistickej filozofii, ale aj v praxi štátnych režimov (vrátane Československa v rokoch 1948 – 1989), ktoré na myšlienkach marxizmu zakladali svoju politiku. Každý, aj sekularizovaný štát nesie vo svojej spoločnosti prvky náboženstva. Takýto štát má v podstate dve možnosti – buď náboženstvo toleruje, alebo sa správa totalitárne a prikloní sa k ateistickej a protináboženskej politike. Tým začne sám v sebe zahŕňať náboženské prvky. Často musí reagovať na bežnú prax, kedy sa spoločnosť nestotožní s agresívnou protináboženskou politikou a na sile začnú naberať utajené cirkvi. Musí sa vysporiadať s tým, že náboženstvo predstavuje neodmysliteľnú súčasť ľudskej existencie a spoločnosti. Podobne ako počas nástupu monoteizmu, ktorý v sebe musel zahrnúť polyteistické prvky, aj ateistické štátne zriadenia musia preberať predchádzajúce náboženské zvyky a predstavy a pretaviť ich tak do svojej politiky. Od počiatkov štátneho ateizmu v revolučnom Francúzsku až po komunistické krajiny v 20. storočí sa žiadnemu režimu nepodarilo náboženstvo vypudieť zo spoločnosti. Slovanmi Mircea Eliadeho: „...aj tá najdesakralizovanejšia existencia stále nesie stopy náboženského hodnotenia sveta.“⁶⁸

Namiesto záveru – komunizmus a jeho hranice

V úvode práce sme položili otázku, či existuje nejaká hranica pri interpretácii pojmu komunizmus. V klasickom ponímaní ide o spoločenský systém založený na spoločnom vlastníctve, možno ho definovať aj ako politickú ideológiu snažiacu sa o dosiahnutie takejto spoločnosti. Dá sa však prekročiť toto tradičné vymedzenie a interpretovať komunizmus ako náboženstvo? Najprv sa musíme pozastaviť pri tom, ako sa v priebehu dejín menil pohľad na pojem hraníc.

Zakladateľ antropogeografie, Friedrich Ratzel, ktorý vnímal štát ako živý organizmus, vymedzil hranice ako bariéru medzi dvoma odlišnými prostrediami.⁶⁹ Pred storočím sa pod pojmom hranice bežne rozumel priestor, za ktorým sa nachádza „iný svet“, nie nevyhnutne nepriateľský, ale v mnohom cudzí, charakteristický napríklad odlišným súborom hodnôt alebo zvykov.⁷⁰

V polovici 20. rokov sa však na hranice začalo hľadiť ako na sociálno-teritoriálny konštrukt. Politický geograf Ladis Kristof pritom odlišoval hranice v dvoch významoch: *frontiers* a *boundaries*. Prvý menovaný pojem predstavoval hranicu ako „zónu prechodu“ z jedného spôsobu života do druhého, ide teda o oblasť, kde sa jedna entita končí a druhá začína, avšak moment konca a začiatku nie je možné presne určiť. Hranica je vnímaná abstraktne, kde jedna entita sa postupne vytráca a druhá zvyšuje svoj vplyv. Naopak, hranice ako *boundaries*, sú vnímané ako fixné hranice politických subjektov s jasne určeným odlíšením

⁶⁷ VOEGELIN, E. *Politická náboženstvá...*, s. 63-67.

⁶⁸ ELIADE, Mircea. *Posvätné a profánné...*, s. 19.

⁶⁹ DANČIŠIN, Vladimír. Konceptualizácie výskumu hraníc: minulosť a súčasnosť. In *Annales Scientia Politica*. ISSN 1339-0732, 2016, roč. 5, č. 2, s. 7.

⁷⁰ TRČKA, Michal. *Ne-prostupné hranice Evropy: teritorialita, biopolitika a etika*. Praha : EPOCH, 2017, s. 9.

entít „my“ a „oni“.⁷¹ Funkcionalistický princíp už teda hranice nevnímal ako bariéru, ale pokúšal sa na nich nazerať zároveň ako na priestor, kde dochádza k nejakému kontaktu.⁷²

Na konci 20. storočia sa začali tzv. postmoderným kritickým prístupom skúmať sociálne konštrukcie hraníc. Predstavitelia tohto prístupu nadväzovali na teórie a práce Petera Taylora, Michela Foucaulta, či Fredrika Bartha.⁷³ Práve Fredrik Barth sa vo svojej práci *Ethnic Groups and Boundaries* zaoberal sociálnymi a kultúrnymi hranicami a prišiel s myšlienkou, že hranice medzi jednotlivými etnikami nie sú pevne dané, naopak, navzájom sa ovplyvňujú a teda menia.⁷⁴

Jeden z predstaviteľov kritického prístupu, Anssi Paasi, taktiež vníma hranice ako sociálno-kultúrne konštrukty podliehajúce neustálym zmenám, zároveň zdôrazňuje čoraz populárnejší názor, že v modernom svete dochádza k „miznutiu“ hraníc, a to nielen v geografickom zmysle.⁷⁵ Jedným zo záverov spoločnej štúdie Anssiho Paasiho a Davida Newmana bola potreba skúmať hranice z pohľadu ich spájajúceho prvku.⁷⁶

Hranice vo väčšine prípadov nie sú úplne fixné, snahy o ich prekročenie vždy existovali a zrejme aj vždy existovať budú. A to ako v prípade geografických, fyzických či politických hraníc, tak i filozofických a mentálnych. Ešte pre Immanuela Kanta predstavovala hranica niečo, čo sa nedá alebo nemôže prekročiť, moderné chápanie tohto pojmu naopak vraví, že samotné hranice nabádajú k ich prekročeniu.⁷⁷ Tradičné chápania pojmu hraníc boli postupne spochybnené najmä preto, lebo sa zmenil kontext, v ktorom boli tieto hranice vytvorené.⁷⁸ Podobne, ako sa v priebehu desaťročí menil pohľad na hranice, časom sa nutne zmenil pohľad aj na iné pojmy. V našom prípade komunizmus – akokoľvek sa vo svojich začiatkoch a základoch snažil voči náboženstvu vyhraňovať, v súčasnosti môžeme badať, že je možné nájsť niekoľko spájajúcich prvkov medzi na prvý pohľad antináboženským komunistickým myslením i následnou praxou v podobe komunistických štátov a samotnými náboženskými predstavami.

Keď sa Karl Marx vyhradzoval voči náboženstvu, vnímal tento pojem úplne inak, ako ho začali vysvetľovať myslitelia na konci 19. storočia a v 20. storočí. Klasický pohľad na náboženstvo ako na vieru v Boha či bohov začal byť spochybňovaný a objavili sa teórie, podľa ktorých v centre náboženských predstáv mohli stáť aj sakralizované predmety, účasť ľudí na rituáloch či spoločnosť samotná. Avšak spojenie politiky a náboženstva bolo neprirodzené ešte aj v roku 1938, keď vydal Eric Voegelin svoje prelomové dielo *Politické náboženstvá*. Kto v tej dobe hovoril o náboženstve, mal na mysli inštitúciu cirkvi, kto hovoril o politike, myslel na štát.⁷⁹

V kontexte Marxovej doby by sme tak hľadali argumenty pre interpretovanie komunizmu ako náboženstva ťažšie ako v súčasnosti. Pojmy komunizmus a náboženstvo boli vnímané ako opozitá – „my“ a „oni“. Dnes však vieme, že hranica medzi „my“ a „oni“ nie je pevne daná a tieto pojmy sa navzájom častokrát ovplyvňujú. Takéto protiklady nájdeme v dejinách celej rady – v stredoveku to boli kresťania a pohania, v dobe kolonializmu Európania

⁷¹ DANČIŠIN, Vladimír. *Konceptualizácie výskumu hraníc...*, s.9.

⁷² *Introduction to Border Studies*. Zost. Sergei V. Sevastianov, Jussi P. Laine, Anton A. Kireev. Vladivostok : Dalnauka, 2015, s. 38.

⁷³ DANČIŠIN, Vladimír. *Konceptualizácie výskumu hraníc...*, s. 11.

⁷⁴ *Ethnic Groups and Boundaries*. Zost. Fredrik Barth. Boston : Little, Brown and Company, 1969, s. 15-16.

⁷⁵ NEWMAN, David – PAASI, Anssi. Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography. In *Progress in Human Geography* [online]. 1998, roč. 22, č. 2, s. 191-193 [cit. 13.01.2021]. Dostupné na internete:

<https://www.researchgate.net/publication/249871621_Fences_and_Neighbours_in_the_Postmodern_World_Boundary_Narratives_in_Political_Geography>.

⁷⁶ DANČIŠIN, Vladimír. *Konceptualizácie výskumu hraníc...*, s. 11-12.

⁷⁷ *Introduction to Border...*, s. 65-66.

⁷⁸ *Introduction to Border...*, s. 14.

⁷⁹ VOEGELIN, E. *Politická náboženstvá...*, s. 13.

a ovládané etniká.⁸⁰ Jednotlivé kultúry sa v histórii často navzájom ovplyvňovali, v texte sme poukázali aj na fakt, že kresťanstvo v snahe nahradiť polyteizmus preberalo pohanské symboly a zvyky. A podobne komunizmus, akokoľvek sa od náboženstva vyhraňoval či už v teoretickej alebo praktickej rovine, sám v sebe zahrňoval množstvo náboženských aspektov. Nemožno samozrejme hovoriť o tradičnom náboženstve, v tomto prípade ide o náboženstvo zbavené Boha, vo Voegelinovej terminológii náboženstvo vnútrosvetské.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Archív mesta Košice (AMK), fond JNV 1949-1954

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- ARENDOVÁ, Hannah. *Pôvod totalitarizmu I-III*. Bratislava : Premedia, 2018. 614 s.
- ARON, Raymond. *Opium intelektuálov*. Praha : Academia, 2019. 364 s.
- BALÍK, Stanislav – KUBÁT, Michal. *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. Praha : Dokořán, 2012. 215 s.
- BECKER, Jasper. *Rogue Regime: Kim Jong Il and the Looming Threat of North Korea*. New York : Oxford University Press, 2005. 294 s.
- BENOIST, Alain de. *Být pohanem*. Zvolen : Sol Noctis, 2019. 276 s.
- CUHRA, Jaroslav – ČERNÁ, Marie. KSC a její pozice v rámci kádrového systému komunistického Československa. In *Český a slovenský komunismus (1921 – 2011)*. Zost. Jan Kalous, Jiří Kocian. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 210-219.
- Český a slovenský komunismus (1921 – 2011)*. Zost. Jan Kalous, Jiří Kocian. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. 459 s.
- DANČIŠIN, Vladimír. Konceptualizácie výskumu hraníc: minulosť a súčasnosť. In *Annales Scientia Politica*. ISSN 1339-0732, 2016, roč. 5, č. 2, s. 6-14.
- DURKHEIM, Émile. *Elementární formy náboženského života*. Praha : Oikoymenh, 2002. 504 s.
- ELIADE, Mircea. *Posvátné a profánní*. Praha : Oikoymenh, 2006. 147 s.
- Ethnic Groups and Boundaries*. Zost. Fredrik Barth. Boston : Little, Brown and Company, 1969. 153 s.
- GREGOR, A. James. *Totalitarismus a politické náboženství*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2015. 371 s.
- HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie. 4. vydání*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008. 362 s.
- Introduction to Border Studies*. Zost. Sergei V. Sevastianov, Jussi P. Laine, Anton A. Kireev. Vladivostok : Dalnauka, 2015. 400 s.
- JANDOUREK, Jan. *Vzestup a pád moderního ateismu*. Praha : Grada, 2010. 108 s.
- LYON, David. *Ježíš v Disneylandu. Náboženství v postmoderní době*. Praha : Mladá fronta, 2002. 270 s.
- KATUNINEC, Milan. *Fašizmus, národný socializmus a komunizmus. K ideovým zdrojom, praxi a možným rizikám návratu totalitarizmu*. Bratislava : VEDA, 2009. 449 s.
- MARX, Karol – ENGELS, Fridrich. *Manifest komunistickej strany*. Bratislava : Pravda, 1975. 84 s.
- MARX, Karol. *Kapital – 1. zväzok*. Bratislava : Pravda, 1985. 772 s.

⁸⁰ TRČKA, M. *Ne-prostupné hranice...*, s. 27.

- MARX, Karol – ENGELS, Fridrich. *Spisy 1*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1956. 690 s.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Kult rozumu a nejvyšší bytosti*. Praha : Nakladatelství Adolf Synek, 1934. 39 s.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Otázka sociální – svazek druhý*. Praha : Čin, 1946. 469 s.
- MEDVEDEV, Roj. *Stalin a stalinismus – historické črty*. Bratislava : Obzor, 1990. 230 s.
- MORE, Thomas. *Utópia*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2017. 119 s.
- NEŠPOR, Zdeněk – LUŽNÝ, Dušan. *Sociologie náboženství*. Praha : Portál, 2007. 232 s.
- PALS, Daniel L. *Osm teorií náboženství*. Praha : Ex Oriente, 2015. 483 s.
- RÉMOND, René. *Náboženství a společnost v Evropě*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2013. 273 s.
- STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*. Praha : Zvon, 1996. 559 s.
- TIMKOVÁ, Daniela. *Francouzská revoluce*. Praha : Triton, 2008. 291 s.
- TRČKA, Michal. *Ne-prostupné hranice Evropy: teritorialita, biopolitika a etika*. Praha : Epocha, 2017. 152 s.
- VÁCLAVÍK, David. *Sociologie nových náboženských hnutí*. Brno : Masarykova univerzita a Praha : Malvern, 2007. 150 s.
- VOEGELIN, Eric. *Politická náboženství*. Praha : Oikoymenth, 2015. 87 s.
- WEBER, Max. *Protestantská etika a duch kapitalizmu*. In *K metodologii sociálních věd*. Bratislava : Pravda, 1983, s. 272-360.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

- NEWMAN, David – PAASI, Anssi. *Fences and neighbours in the postmodern world: boundary narratives in political geography*. In *Progress in Human Geography* [online], 1998, roč. 22, č. 2, s. 186-207 [cit. 13.01.2021]. Dostupné na internete: <https://www.researchgate.net/publication/249871621_Fences_and_Neighbours_in_the_Postmodern_World_Boundary_Narratives_in_Political_Geography>.
- VACÍN, Luděk. *Náš pracující lid nedal setlíti tělu Klementa Gottwalda – příspěvek k dějinám pražského mauzolea*. In *Securitas imperii* [online], 2012, č. 21, s. 90-115 [cit. 11.01.2021]. ISSN 1804-1612. Dostupné na internete: <<https://www.ustrcr.cz/data/pdf/publikace/securitas-imperii/no21/090-115.pdf>>.

K NIEKTORÝM ASPEKTOM VÝVOJA VYSOKÉHO ŠKOLSTVA V KONTEXTE BIPOLARITY SVETA

Miriama Filčáková

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Abstrakt: Rok 1945 predstavuje dôležitý medzník z hľadiska politických, kultúrnych a sociálnych európskych dejín. Nové usporiadanie Európy sa najvýraznejšie prejavilo v súperení dvoch svetových mocností, ktoré reprezentovali rozdielne mocenské záujmy a sféry vplyvu. Zrodilo sa bipolárne rozdelenie sveta a zmeny štátnych hraníc vyvolali nové riziká v oblasti politických a medzinárodných vzťahov. Príspevok analyzuje spôsob, akým systém teritoriálnych hraníc a vybraných mocenských vzťahov ovplyvnili oblasť terciárneho vzdelávania. Hranice vymedzujúce územia štátov zasiahli oblasť sociálnej a kultúrnej reality, ohromili poriadok a dianie v pomyselných centrách a perifériách a ovplyvnili najdôležitejšie premeny v povojnových dejinách univerzít, významného fenoménu európskej kultúry, vzdelanosti i vedy. Cieľom príspevku je poukázať na bariéry a zmeny, ktoré nastali v riadení vysokoškolského vzdelávania po vzniku bipolárneho medzinárodného systému v oboch jeho častiach. Práve univerzity sa stali jednými z kľúčových inštitúcií, predstavovali centrá národnej ideológie a histórie, zároveň boli pre režim strategickými orgánmi v procese výchovy nových elit. V krajinách západného a východného bloku bolo prijatých množstvo nových vnútroštátnych zákonov dotýkajúcich sa univerzitného vzdelávania. V príspevku sú sumarizované najvýraznejšie premeny vzdelávania po druhej svetovej vojne, ktoré znamenali rozkol v dovtedajšom riadení európskych univerzít. Cieľom príspevku je prostredníctvom asymetrického komparatívneho prístupu poukázať na najmarkantnejšie premeny terciárneho vzdelávania v krajinách východného bloku, ktoré boli pretvorené podľa sovietskeho modelu v dôsledku novej politickej situácie, a paralelne ich porovnať so situáciou v západoeurópskych štátoch, v ktorých boli reformy prijímané postupne s cieľom vytvorenia celoeurópskej identity terciárneho vzdelávania.

Kľúčové slová: hranice, vysokoškolské vzdelávanie, socialistické školstvo, západoeurópske školstvo, východoeurópske školstvo, univerzita.

Abstract: The year 1945 represents an important milestone in terms of political, cultural, and social European history. The new order of Europe was most pronounced in the rivalry between the two world powers, which represented different power interests and spheres of influence. Bipolar division of the world was born and changes in state borders created new risks in the field of political and international relations. The paper analyses the way in which the system of territorial borders and selected power relations have influenced the area of tertiary education. The borders demarcating the territories of the states affected the area of social and cultural reality, bounded order and events in imaginary centres and peripheries, and influenced the most important changes in the post-war history of universities, a significant phenomenon of European culture, education, and science. The aim of the paper is to point out the barriers and changes that occurred in the management of higher education after the emergence of the bipolar international system in both its parts. It was the universities that became one of the key institutions, they represented the centres of national ideology and history, and at the same time they were strategic bodies for the regime in the process of educating new elites. Several new national laws concerning university education have been adopted in the Western and Eastern bloc countries. The article summarizes the most significant changes in education after the Second World War, which marked a split in the management of European universities. The aim of the paper is to point out the most significant changes in tertiary education in the Eastern bloc countries, which were transformed according to the Soviet model due to the new political

situation, through an asymmetric comparative approach, and to compare them with the situation in Western European countries where reforms were adopted gradually. identity of tertiary education.

Keywords: borders, higher education, socialist education, Western European education, Eastern European education, university.

Úvod

Školstvo a vzdelávanie vo významnej miere ovplyvňujú úroveň hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho života krajiny. Európska univerzita má medzi vzdelávacími inštitúciami osobitné postavenie. Právna autonómia ako jej základná charakteristika je vo významnej miere ovplyvnená historickým vývojom a fungovaním spoločensko-politického systému, v ktorom pôsobí. V skutočnosti boli univerzity v priebehu dejín neustále podrobované politickým a ekonomickým vplyvom a trvale ovplyvňované spoločensko-politickým kontextom doby. Tento príspevok má za cieľ analyzovať základné zmeny vzdelávacích modelov a špecifické vlastnosti európskych univerzít po vzniku bipolárneho sveta v oboch jeho častiach. Porovnať vplyv sovietskych a západoeurópskych vzdelávacích modelov v priestore univerzitných inštitúcií pri vytváraní špecifických vzdelávacích variantov a modernizačných procesov po druhej svetovej vojne. Kritéria porovnávania budú volené v súlade s cieľmi práce a v súlade s asymetrickým prístupom komparácie s ohľadom na druh príspevku. Cieľom bude pochopenie zvláštnosti jedného prípadu pohľadom na iný.

Príspevok tvorí najmä heuristická fáza výskumu, organizovaná, systematická forma skúmania a zhromažďovania už publikovaných monografií, ďalší plánovaný archívny výskum však nebolo možné realizovať, v súvislosti s aktuálnou pandemickou situáciou ochorenia SARS-CoV-2.¹ V príspevku sa pri interpretácii vzájomných a podstatných súvislostí danej problematiky primárne vychádzalo z historickej analýzy rozličných domácich a zahraničných literárnych dokumentov,² najmä rôznych publikácií, zborníkov a časopisov zaoberajúcich sa

¹ Viacero použitých publikácií, ktoré boli pre náš príspevok východiskové, sa opierajú o dlhoročný archívny výskum domácich, ale aj zahraničných archívov, ako v prípade monografií J. Connellyho, S. Gabzdilovej, P. Urbáška, J. Pulca a ďalších.

² Zdroje informácií o vývoji a zmenách, ktoré nastali v dejinách vysokého školstva krajín východného bloku možno nájsť vo viacerých dostupných knižných publikáciách a príspevkoch. Jednou z najprínosnejších pre náš výskum bola publikácia J. Connellyho – *Zotročaná univerzita*. Autor v nej podrobne spracoval problematiku terciárneho vzdelávania v rokoch 1945-1956 v troch krajinách východného bloku (Nemeckej demokratickej republike, Československej republike a Poľskej ľudovej republike). Monografia má za cieľ poukázať na stalinistické obdobie a jeho politiku, ktorá bola uplatnená voči vysokým školám a zobrazuje vývoj týchto inštitúcií v kontexte národných tradícií uvedených krajín. Vysokoškolskému vzdelávaniu a vysokoškolským zákonom na Slovensku pod ideologickým diktátom Komunistickej strany Československa (KSČ) v rokoch 1948-1953 sa vo svojej monografii podrobne venovala S. Gabzdilová (*Ako sme študovali v totalite*). V siedmich kapitolách približuje analýzu štruktúry, obsahu vzdelávania a ideologického aspektu na slovenských vysokých školách v období rokov 1948-1956, politiku KSČ a jej vplyv na oblasť vzdelávania v Československu. Publikácia sa venuje predovšetkým priestoru Slovenska, avšak v širšom kontexte československej politiky a dosahu vplyvu KSČ na vysokoškolský systém, zároveň ponúka podrobnú sondu do represívnej komunistickej politiky, najmä v oblasti personálnych čistiek a previerok poslucháčov, ale aj pedagógov prebiehajúcich po roku 1948. Veľmi prínosnou publikáciou venujúcou sa oblasti vysokoškolského vzdelávania je monografia P. Urbáška a J. Pulca, *Vysokoškolský vzdelávací systém v letech 1945-1969*, a na ňu nadväzujúca monografia P. Urbáška *Vysokoškolský vzdelávací systém v letech tzv. normalizace*. Obe uvedené publikácie obsahujú rozsiahlu analýzu legislatívnych, správnych, inštitucionálnych, organizačných, mocenskopolitických a ideologických zmien v oblasti českého terciárneho školstva v uvedených obdobiach. Výhodou monografie je aktuálnosť, ambicióznosť a komplexnosť výskumu, nevýhodou, že sa publikácia primárne sústreďuje na analýzu vzniku a následného vytvárania systému vysokoškolského vzdelávania v českej časti Československa a slovenskú časť, vzhľadom na výskumný zámer a jej špecifiká sleduje len okrajovo. Dôležitým zdrojom poznatkov v oblasti terciárneho vzdelávania po druhej svetovej vojne je aj zborník z konferencie *Věda v Československu v letech 1945-1953*, ktorý obsahuje množstvo príspevkov autorov zaoberajúcich sa stavom a premenami vysokých škôl v uvedenom období, ktoré odzneli na rovnomennej

dejinami európskeho vysokého školstva po roku 1945.³ Pri písaní príspevku boli cieľavedome, plánovane a systematicky uplatňované viaceré historické metódy bádania. Priama metóda a kritika prameňov pri interpretácii historických faktov z použitej literatúry. Metóda reprezentatívneho výberu, resp. metóda sondy, pri výbere a spracovaní množstva literárnych prameňov. Historická a komparatívna metóda⁴ pri analýze európskeho vysokoškolského vzdelávania po vzniku bipolárneho rozdelenia sveta v oboch jeho častiach v procese vyhľadávania spoločných a rozdielnych znakov s cieľom získania nových poznatkov. Predmetom porovnávania v tejto práci bude právny inštitút vysokého školstva a historické pravidlá jeho vývoja s cieľom poznávania podstaty tejto inštitúcie a systémov európskych univerzít. Komparáciou rôznych stavov tej istej inštitúcie, v našom prípade univerzity, vo väčšom časovom období, získame výpoveď o jej vývoji, je tak možné rozširovať poznanie o jej historickom vývine v širšom kontexte. Vymedzené časové obdobie analyzuje rozsiahlejší úsek dejín práve z dôvodu analýzy vzdelávacích modelov európskych univerzitných tradícií po skončení druhej svetovej vojny⁵ až do roku 1968,⁶ kedy boli ukončené základné

konferencii (18.-19.11.1998 v Prahe). Uvedený zborník podrobne analyzuje stav vedenia a vedomostí, povojnový vývoj, vznik a premeny vedeckých inštitúcií po druhej svetovej vojne v rámci jedenástich sekcií. Relevantnými zdrojmi informácií o európskom terciárnom vzdelávaní boli kolektívne práce autorov, zaoberajúce sa vývojom európskeho vysokého školstva, t. j. v krajinách západného, ale aj východného bloku. Predovšetkým pokračovanie štvordielneho knižného cyklu o histórii a vývoji európskych univerzít od stredoveku až po súčasnosť – *A History of the University in Europe. Vol. IV: Universities Since 1945*. Tento zväzok sa zaoberá rekonštrukciou a rozširovaním vysokoškolského vzdelávania po roku 1945, v dôsledku meniacich sa univerzitných štruktúr, podmienok, predstáv a hodnôt. Okrem spomínaného sleduje vývoj vzťahu medzi univerzitami a národnými štátmi, učiteľmi a študentmi, ako aj zásadné zmeny v obsahu výučby na vysokých školách. Jeho originalnosť spočíva v kombinácii historického výskumu, komparatívneho a interdisciplinárneho prístupu, ako aj nadnárodnej spolupráce. Rovnako tak kolektívna encyklopédia *The International Encyclopedia of Higher Education Systems and Institutions*, ponúka komplexný výskum mapujúci zmeny, ktoré nastali v oblasti univerzít, zohľadňujúc ich príslušné politické, sociálne, ekonomické a kultúrne účely prekročujúc národné hranice. Obe tieto diela svojim obsahom ponúkajú obrovské množstvo informácií o vývoji a zmenách terciárneho vzdelávania po druhej svetovej vojne.

³ Okrem spomínaných publikácií zaoberajúcich sa terciárnym vzdelávaním bolo použitých aj niekoľko odborných monografií, ktoré dopĺňali primárny výskum, najmä články a kolektívne monografie tvoriace metodologický a teoretický základ výskumu a samotného príspevku (asymetrická komparatívna metóda, transnational history, entangled history, border studies, ...).

⁴ Komparatívna metóda (comparison / comparing method) je založená na poznávaní objektívnej reality a komparácií toho istého, príp. rôznych predmetov v rozličných spoločensko-politických situáciách, v rôznom čase a priestore. Pozri bližšie. KNAPP, V. *Velké právní systémy (Úvod do srovnávací právní vědy)*. Praha : C. H. Beck, 1996. s. 31.

⁵ Následky vojny mali v priebehu dejín výrazný dopad aj na vývoj vysokoškolského vzdelávania. Tento fenomén možno sledovať v priebehu dejín pri konsolidovaní viacerých významných vzdelávacích sústav (tzv. humboldtovský univerzitný model bol vytvorený po bitke pri Jene (1806); formovanie francúzskeho vzdelávacieho systému spolu s napoleonskými univerzitnými reformami bolo realizované v priebehu vojen o trochu neskôr, korene moderného amerického vysokoškolského vzdelávania položil *Morrillov zákon* prijatý v roku 1862 uprostred občianskej vojny). Druhá svetová vojna nebola len otázkou územného dobývania, ale aj konfrontáciou ideológií a politických hodnôt a práve vzdelávací systém univerzít je jedným z hlavných nástrojov na ich šírenie a udržiavanie. Niet pochyb, že druhú svetovú vojnu je relevantné považovať za jeden z medzníkov vo vývoji európskych univerzít. Pozri bližšie. RÜEGG, W. *A History of the University in Europe. Vol. IV: Universities Since 1945*. Cambridge : Cambridge University Press, 2011, s. 31.

⁶ Rok 1968 predstavuje dôležitú hranicu nielen v dejinách európskeho vysokoškolského vzdelávania. Eskaloval obdobie expanzie, demokratizácie a byrokratizácie terciárneho vzdelávacieho systému. Zároveň je jedným z najvýraznejších medzníkov reformných snáh terciárneho vzdelávania, obdobím najväčšieho rozširovania vysokoškolského vzdelávania a univerzitných štruktúr v Európe a v neposlednom rade obdobím študentských revolúcií, vyznačujúcich sa sériou demonštrácií, ktoré sa začali v USA a prehnali sa takmer celou Európou (v Európe sa začali 2. júna 1967 v Berlíne, následne v novembri 1967 na univerzite v Ríme, a napokon v máji 1968 vo Francúzsku). Bolo to obdobie začiatku éry demokratizácie univerzít, ktoré sa týkalo najmä ich otvorenia, čo najväčšiemu počtu študentov a ekonomicky motivovaným rastom akademického odborného vzdelania. Pozri bližšie. RÜEGG, W. *A History of the University in Europe...*, s. 105-112.

demokratizačné reformy vo vzdelávaní krajín východného, ale aj západného bloku. Takéto vymedzenie nám umožňuje pozorovať prejavy sledovaných vysokoškolských systémov a analyzovať komparáciu vzdelávacích sústavách vybraných európskych krajín.⁷ Kombináciou synchronného a diachrónneho komparatívneho prístupu môžeme pozorovať rozvoj európskeho vysokoškolského vzdelávania v spomínanom období. Keďže v tomto prípade ide o dynamický proces, nemožno ho vnímať len synchronne, do úvahy je potrebné vziať aj jeho historickú stránku.⁸ Metóda komparácie priamo súvisí s metódou vedeckej abstrakcie, ktorej cieľom je skúmanie objektívnej reality, abstrahovaním od náhodných, nepodstatných vlastností, vplyvov a momentov odhaľovať a zovšeobecňovať podstatné znaky skúmaných javov a procesov.⁹

Metódu komparácie je možné na základe intenzity pozornosti venovanej porovnávaným predmetom realizovať symetricky, objekty sú analyzované rovnocenne, a asymetricky, nepravidelne, z perspektívy porovnávaných objektov má jeden predmet komparácie dominantnejšie postavenie než ostatné objekty. Selekcia konkrétnych sledovaných cieľov porovnávania priamo ovplyvňuje voľbu symetrickej alebo asymetrickej komparácie. Uplatnením metódy asymetrickej komparácie práca stráca čisto komparatívny charakter, pričom samotný výklad je obohatený o hlbšie samostatné neporovnávacie časti o preferovanom objekte.¹⁰ Pre náš príspevok sme si vybrali prípad asymetrickej komparácie, ktorá má výhody šetriace prácu, pretože nevyžaduje rovnaké úsilie pre všetky porovnávané objekty. Pre zborníkový príspevok je asymetrické porovnávanie vhodným spôsobom, ako sa vôbec komparácii otvoriť. Asymetrické porovnávanie je založené na predpoklade, že inštitúcie, ekonomické systémy, spoločnosti alebo dokonca celé civilizácie sledujú určité vzorce vývoja, a teda sú v zásade porovnateľné, aj keď sa líšia v priestore, čase a detailoch.¹¹ Sovietsky vplyv vo vzdelávaní bol koncipovaný v duchu komunistckej ideológie, centralizovaného štátneho plánovania, byrokraticky riadenom procese výchovy a vzdelávania poznamenanom ideologickými vplyvmi, ktoré so sebou priniesli radikálne dôsledky pre postavenie univerzít. V satelitných krajinách predstavovala stalinistická éra okamih maximálneho zblížovania sa so spoločnosťou sovietskeho typu, komunistická paradigma zostala stabilne zavedená až do roku 1989 a zachovala si aj svoje kľúčové charakteristiky, a to aj v kontextoch vzdelávania. Napriek tomu ho nemožno chápať ako výlučne koherentný model, hoci základné ciele každej krajiny, ktorá sa ocitla pod vplyvom sovietskej okupácie, boli veľmi podobné. Spôsob, akým však reagovali a interpretovali tento program boli rozdielne,¹² rovnako ako sa líšila aj samotná

⁷ Na základe dostupnej literatúry budú analyzované a porovnávané uvedené vysokoškolské vzdelávacie sústavy. Sovietsky model, ako jednotný vzdelávací model zavádzaný v krajinách východného bloku. Pre oblasť západoeurópskeho vzdelávacieho systému sa pozornosť bude sústrediť predovšetkým na univerzitné modely, ktoré boli pre sledované obdobie najrelevantnejšie, t. j. francúzsky, nemecký, a britský systém terciárneho vzdelávania.

⁸ Porovnávanie môže byť diachrónne a synchronne. V prípade, že porovnávame objekt z hľadiska jeho historického vývoja ide o diachrónnu komparatívnu metódu. Porovnávanie konkrétnych inštitúcií, sústav, systémov a subsystémov v jednom časovom okamihu charakterizuje synchronne porovnávanie. Uvedené druhy porovnávaní však nemôžeme brať izolovane, ale iba vo vzájomnej jednote. Pozri bližšie. SCHOLZ, M. Komparatívni prístup v historiografii a transnacionálna historická problematika. In *Sociální studia*. ISSN: 1214-813X, 2009, roč. 6. č. 1, s. 72. Diachrónne porovnanie môže byť realizované v krátkom alebo dlhom časovom období. Ak sa však chceme objektu komparácie venovať podrobnejšie a sledovať jeho dopad, je potrebné porovnávanie na časovo širšom období. V našom prípade ponúka časovo rozsiahlejší základ širšie možnosti komparácie definovania terciárneho vzdelávania uvedenými európskymi spoločnosťami. Pozri bližšie. KOCKA, J. – HAUPT H. Comparison and Beyond. Traditions, Scope, and Perspectives of Comparative History. In *Comparative and transnational history. Central European Approaches and New Perspectives*. Zost. H. Haupt, J. Kocka. New York : Berghahn Books, 2009, s. 17.

⁹ BIELIK, L. a kol. *Slovník metodologických pojmů*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2016, s. 9.

¹⁰ SCHOLZ, M. Komparatívni prístup v historiografii a transnacionálna historická problematika..., s. 72.

¹¹ KOCKA, J. – HAUPT H. Comparison and Beyond. Traditions, Scope, and Perspectives of Comparative History..., s. 6-7.

¹² RÜEGG, W. *A History of the University in Europe...*, s. 35-36.

aplikácia sovietskeho modelu univerzity v satelitných štátoch.¹³ Rozdiely medzi jednotlivými krajinami východného bloku sú výraznejšie najmä vplyvom dlhoročných dedičstiev a vzťahu každého vzdelávacieho systému k jeho ekonomickému a politickému kontextu. Západná Európa ohraničujúca krajiny mimo železnej opony bola tvorená politickými systémami viacerých štátnych útvarov, čo zásadne ovplyvňovalo aj prostredie západoeurópskeho vysokoškolského vzdelávania. Západnú Európu v tomto období charakterizovalo viacero vysoko diferencovaných historických procesov a štruktúr jednotlivých krajín. Svojou povahou táto štúdia nemôže postihnúť celú kvalitu vzdelávania v týchto krajinách, jednak z dôvodu publikačného priestoru, jednak náročnosti spracovania, nie je možné reagovať na širšie otázky kvality, rovnosti alebo efektívnosti západoeurópskeho vzdelávania komplexne. V príspevku bude v zmysle asymetrického porovnávania uvedená spoločensko-politická a historická scéna východoeurópskeho vzdelávania a jeho teoretické rámce, ktoré nám umožnia analyzovať kultúrne faktory vo vzdelávaní a trendy v západnej Európe v uvedenom období. Centrálnym záujmom bude opísať, skúmať, analyzovať, vysvetliť a interpretovať prípad sovietskeho vysokoškolského vzdelávania a porovnávať ho so západoeurópskym modelom, ktorý však bude z vyššie uvedených dôvodov iba načrtnutý. Prvý prípad (sovietsky model vysokoškolského vzdelávania v krajinách východného bloku) bude analyzovaný podrobnejšie, pričom sa obmedzíme na náčrt druhého prípadu (západoeurópsky vysokoškolský systém), ktorý bude mať sekundárne postavenie v rámci komparácie, bude slúžiť najmä na zobrazenie paralel a analógie, zatiaľ čo intenzívny výskum bude vyhradený na analýzu procesu sovietskej východoeurópskych vysokých škôl. Ide o kontrastné porovnanie asymetrického typu, ktoré je asymetrické v tom, že namiesto komplexného porovnania sa zameriava na komparatívnu perspektívu národno-historickej analýzy. Aj takto redukovaná forma porovnávania môže byť mimoriadne plodná a má plnohodnotný vedecký prínos.¹⁴ Jej primárnym záujmom je lepšie pochopenie konkrétnych problémov v histórii jednej krajiny.¹⁵ Skúmaním západoeurópskeho modelu smerujeme k lepšiemu pochopeniu sovietskej vysokého školstva, ako aj samotného systému terciárneho vzdelávania v krajinách východného bloku.

Vybrané aspekty vývoja vysokého školstva v kontexte bipolarity sveta

Z hľadiska sémantickej, symbolickej a aj historickej roviny predstavuje slovo hranica mnohovýznamový pojem.¹⁶ Možno hovoriť o hraniciach svojich možností, o hraniciach dovoleného a zakázaného, ale rovnako o právnych a politických významoch hraníc.¹⁷ Rozlišovať medzi viacerými kategóriami hraníc – politickými a administratívnymi hranicami, ekonomickými, ideologickými, kultúrnymi, civilizačnými, geografickými či mnohými ďalšími. Fenomén hraníc v najrozšírenejšom zmysle slova súvisí priamo so vznikom štátu, ako politicko-územnej jednotky a s vymedzením jeho územia.¹⁸ V rámci štátu zabezpečuje štátna hranica mechanizmus verejno-politickej moci, prostredníctvom monopolu špecializovaných inštitúcií, má výhradnú moc nad všetkými ostatnými druhmi hraníc (či už sociálnymi,

¹³ RÜEGG, W. *A History of the University in Europe...*, s. 13.

¹⁴ KOCKA, J. – HAUPT H. *Comparison and Beyond. Traditions, Scope, and Perspectives of Comparative History...*, s. 5-6.

¹⁵ KOCKA, J. *Asymmetrical Historical Comparison: The Case of the German Sonderweg. In History and Theory.* ISSN 1468-2303, 1999, roč. 38, č. 1, s. 48-49.

¹⁶ TRČKA, M. *Ne-prístupné hranice Evropy. Teritorialita, biopolitika a etika.* Praha : Epoque, 2017, s. 13.

¹⁷ NOVOSÁD, F. *V zrkadle kultúry.* Bratislava : Iris, 2016, s. 93-94.

¹⁸ Štátnu hranicu je možné definovať ako podsystém štátu, ktorý vymedzuje teritoriálne územie svojej suverenity, zabezpečuje a reguluje cezhraničné vzťahy, má legitímny monopol na zvrchovanú verejno-politickú moc, disponuje suverénnou vládou nad danou spoločnosťou a spoločenským systémom. Pozri bližšie. PESTSOV, S. *Border and transborder regions. In Introduction to Border Studies.* Zost. S. V. Sevastianov, J. P. Laine, A. A. Kireev. Vladivostok : Dalnauka, 2015, s. 139.

kultúrnymi, ekonomickými, atď.), často ich obmedzuje alebo dokonca ničí, má medzinárodne uznávané právne postavenie a je nezávislá od hraníc a vlády iných štátov.¹⁹

Hranice štátov boli od nepamäti ich základným atribútom.²⁰ Priamo či nepriamo determinujú zahraničnú politiku štátu, medzinárodné postavenie a bezprostredné vzťahy so susednými krajinami.²¹ Najvýraznejším poslaním hraníc je však rozdelenie územia a vytýčenie pásma svojej moci. Dôvody pritom bývajú rôzne – ochrana územia, obavy z napadnutia, či obavy pred nežiadúcim vplyvom.²² Štátna hranica sa vo svojej najjednoduchšej a najnázornejšej podobe prelína s pomyselnou hranicou, reprezentujúcou kvalitu života ľudí. Radikálna zmena štátnej moci, môže mať kategorický vplyv na hranicu medzi ľudskou slobodou a neslobodou, demokraciou a totalitou. Moc štátu nad obyvateľmi je prezentovaná v charaktere týchto hraníc.²³ Miera demokracie, resp. totality v štáte a jeho existujúcom vnútropolitickom režime sa odvíja od jeho vzťahu (hegemoniálnom, dominantnom, rovnocennom, podriadenom či satelitnom) voči hraniciam a jeho obyvateľstvu. Hranice sa často stávali prostriedkom dobrovoľnej alebo vynútenej izolácie z politických, spoločenských či kultúrnych dôvodov. Často sa pre obyvateľov stávajú miestom dramatických či dokonca tragických udalostí.²⁴

Obdobie 20. storočia bolo obdobím radikálnych zmien, geopolitických, ideologických, kultúrno-politických i duchovných ruptúr vo všetkých sférach spoločenského života, ktoré zásadne ovplyvnili podmienky existencie spoločnosti.²⁵ Obe svetové vojny oslabili vojenskú a politickú moc všetkých európskych mocností, ktorých vplyv vo svete bol nahradený „superveľmocami“.²⁶ Bola vytýčená hranica, línia oddeľujúca dve zóny, z ktorých každá bola konštituovaná svojím vlastným vnútorným poriadkom – železná opona.²⁷ Vznikla ako následok rozdelenia sveta, hranica oddeľujúca rozdielne mocenské záujmy, separovala súperenie dvoch veľmocí vybudované najmä na ich ideologických rozdieloch, boja kapitalizmu so socializmom a demokracie s diktatúrou. Jedinečnou bola skutočnosť, že sa tento konflikt nereflektoval iba v ideologickej, politickej a hospodárskej rovine, ale prenášal sa aj do kultúry, vedy, športu či medziľudských vzťahov. Spor oboch blokov bol vnímaný ako spor hodnôt, ako spor dvoch zásadne odlišných predstáv o správnom usporiadaní politického a spoločenského života. Bola to vojenská, politická a ekonomická konfrontácia potenciálu oboch systémov, v ktorej dôležitú

¹⁹ KIREEV, A. A. State border. In *Introduction to Border Studies*. Zost. S. V. Sevastianov, J. P. Laine, A. A. Kireev. Vladivostok : Dalnauka, 2015, s. 99. Hranice, oddeľujúce štáty ako najdôležitejšie subjekty medzinárodných aktivít sa považujú za pevné deliace čiary, ktoré chránia suverenitu štátu a národnú bezpečnosť. Zabezpečujú kontakty medzi susednými krajinami a uľahčujú alebo naopak zamedzujú ich vzájomnému pôsobeniu. Pozri bližšie. KOLOSOV, V. A. Theoretical approaches in the study of borders. In *Introduction to Border Studies*. Zost. S. V. Sevastianov, J. P. Laine, A. A. Kireev. Vladivostok : Dalnauka, 2015, s. 39-40.

²⁰ MESEŽNIKOV, G. Hranice slobody na mape. In *Ploty, múry, hranice*. Zost. M. Pollák. Levoča : Krásny Spiš, 2017, s. 142.

²¹ KAMENEC, I. Niekoľko poznámok k fenoménu hraníc vo vojnovnej Slovenskej republike. In *Ploty, múry, hranice*. Zost. M. Pollák. Levoča : Krásny Spiš, 2017, s. 134.

²² ŠVORC, P. Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom Československu – spájala či rozdeľovala? In *Ploty, múry, hranice*. Zost. M. Pollák. Levoča : Krásny Spiš, 2017, s. 346.

²³ Príklady tzv. rozdelených krajín ukazujú, ako hranice a moc môžu zasiahnuť do života ľudí. Ide o krajiny, ktorých územia boli v dôsledku vojen, vnútorných konfliktov, resp. invázie, narušené a na ich mieste vznikli odlišné útvary, s odlišnými režimami a novými hranicami. Pozri bližšie. MESEŽNIKOV, G. Hranice slobody na mape..., s. 142-148.

²⁴ KAMENEC, I. Niekoľko poznámok k fenoménu hraníc..., s. 134.

²⁵ NOVOSÁD, F. *Alchymia dejín*. Bratislava : Iris, 2004, s. 9. V máji 1945 sa v Európe oficiálne skončila druhá svetová vojna víťazstvom krajín antifašistickej koalície. Koniec vojny všestranne a dlhodobo ovplyvnil nielen Európu, ale aj celý svet – skončila sa éra europocentrizmu a zrodilo sa bipolárne rozdelenie sveta.

²⁶ BROWNING, R. a kol. Education. [online] Encyclopædia Britannica, inc., 2019 [cit. 2020.03.30.] Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/topic/education>>.

²⁷ NOVOSÁD, F. *V zrkadle kultúry...*, s. 93-94.

úlohu zohrávali najmä spôsoby sebainterpretácie a interpretácie protivníka.²⁸ Rozhodujúcim bol však politicko-ekonomický boj o svetovú moc.

Primárnou úlohou štátnej hranice je ochrana vytýčeného priestoru členmi spoločensko-teritoriálneho spoločenstva obmedzením územných práv tých, ktorí doň nepatria.²⁹ Pocit cezhraničného ohrozenia vyvoláva úsilie minimalizovať, resp. zastaviť kontakt s nebezpečným susedom. Ak nie je možné sa ho zbaviť, podrobiť, kontrolovať alebo presídliť, musí byť izolovaný a oplotený.³⁰ Tento druh politickej, resp. administratívnej hranice je podmienený strachom z vplyvu globalizácie a integrácie, smerom dovnútra k upevneniu vlastného sociálneho spoločenstva a smerom von na oddelenie od susedných štátov. Hlavný problém tohto druhu izolácie spočíva v prehĺbení už existujúcich konfliktov. Vynútená izolácia vedie k nevedomosti, nedostatku informácií a vedomostí, čo vyvoláva strach, nedôveru a pocit, že sused (susedný štát) môže byť najsilnejšou prekážkou zmierenia a skutočného riešenia existujúceho problému.³¹ Jedným z prostriedkov dosiahnutia takejto bezpečnosti je vytvorenie fyzickej bariéry na hraniciach. V čase studenej vojny bol tento prístup uplatňovaný po celej dĺžke hraníc medzi kapitalistickým a socialistickým blokom.³²

Konflikt socializmu a kapitalizmu, dvoch rozdielnych politických a ekonomických systémov, ktorým bolo ľudstvo v druhej polovici 20. storočia vystavené sa prejavoval ako spor technologických a organizačných zmien, zmien na rovine vnímania sveta a kultúry. Všetky tieto veľké zmeny, sa priamo premietli do života jednotlivcov.³³ Dali podobu novej svetovej politike a odštartovali obdobie nezvyčajnej mierovej koexistencie, ktorá sa vyznačovala vzájomným súperením a zastrášaním.³⁴ Obdobie po druhej svetovej vojne sa v západnej časti Európy vyznačovalo snahou o spoluprácu, integráciu a prekonanie javov, ktoré viedli k vzniku vojnového konfliktu. Dianie v Európe tak na jednej strane viedlo k zjednocovaniu, na druhej strane však k vytváraniu o to nepreniknuteľnejších bariér medzi stmelujúcim sa Západom a východnou polovicou pripútanou k „slovanskej veľmoci“.³⁵

„Komunizmus hlásal ideu jedného, slobodného, mierového, hranicami nerozdeleného ľudstva. Výsledkom pokusu uskutočniť ju, bol však po zuby ozbrojený „tábor mieru“ obohnaný ostnatým drôtom.“³⁶ Hranice sa stali nástrojom, stelesňovali silu komunistickej strany, jej

²⁸ NOVOSÁD, F. *Alchýmia dejín...*, s. 67.

²⁹ KOLOSOV, V. A. *Theoretical approaches in the study of borders...*, s. 44.

³⁰ Tento typ stratégie prijali všetky krajiny budujúce veľké múry – Veľký čínsky múr, Hadriánov val či Berlínsky múr. Pozri bližšie. KIREEV, A. A. – IVANOV, S. A. *Border and transborder policies. In Introduction to Border Studies*. Zost. S. V. Sevastianov, J. P. Laine, A. A. Kireev. Vladivostok : Dalnauka, 2015, s. 167-168.

³¹ Vymedzenie priestoru na všetkých jeho úrovniach má za cieľ zabezpečiť základné princípy: bezpečnosť a ochranu pred vonkajšími a vnútornými hrozbami, oddelenie kontrolovaného územia a následnej izolácie konkrétnych politických, kultúrnych a sociálnych skupín a zamedzenia pred cudzím vplyvom. Pozri bližšie. KOLOSOV, V. A. *Theoretical approaches in the study of borders...*, s. 44-45.

³² KIREEV, A. A. – IVANOV, S. A. *Border and transborder policies...*, s. 167-168.

³³ NOVOSÁD, F. *Alchýmia dejín...*, s. 9.

³⁴ Medzinárodné vzťahy boli po vojne o to výraznejšie reprezentované „právom“ silnejšieho než je v období mieru obvyklé. Obdobné problémy museli vlastným spôsobom riešiť obe vojnou zrodené supervelmoci Sovietsky zväz a Spojené štáty americké. Nevyhnutné bolo zachovanie identity bloku a posilnenie jeho hospodárskej sily, obhájenie svojej vedúcej úlohy a najmä to, ako učiniť blok v zložitých mocenských, diplomatických, vojenských a hospodárskych otázkach silnejším. Uvedené problémy museli obe veľmoci riešiť v podmienkach odlišných zriadení a režimov, ponúkajúce v mocenských stretoch odlišné výhody a komplikácie. Pozri bližšie. KABELÉ, J. *Z kapitalizmu do socializmu a zpět. Teoretické vyšetřování přerodů Československa a České republiky*. Praha : Karolinum, 2005, s. 35-38.

³⁵ ZILYNSKÁ, B. *Unitas, uniformitas (Uplatnění dobové vize „jednoty“ v univerzitním prostředí let 1945-1948)*. In *Věda v Československu v letech 1945-1953*. Zost. B. Zilynská, P. Svobodný. Praha : Karolinum, 1999, s. 39.

³⁶ ZÁLEŠÁK, T. *O hraniciach trochu inak (alebo: obhajoba hraníc v záujme slobody)*. Zost. M. Pollák. Levoča : Krásny Spiš, 2017, s. 267-268. Sovietsky zväz bol jeden z najviac restriktívnych štátov na svete, železná opona sa stala jedným z jeho najvýraznejších symbolov. Jeho cieľom bolo presadiť monopol moci a vytvoriť obraz silného

kontrolu nad spoločnosťou, politikou a hospodárstvom. Neprístupnosť hraníc mala zabrániť hromadnej emigrácii, vystaveniu cudzím vplyvom a cestovaniu. Pre komunistických predstaviteľov predstavovala izolácia uložená hranicami akt potvrdenia štátu, kontrola územia a vojenská moc boli považované za kľúčové pre udržanie štátnej moci. Hranice východného bloku boli hermeticky uzavreté a právo cestovať alebo prekročiť hranicu sa stalo privilegiom.³⁷

Po roku 1945 sa socializmus postupne presadil v európskych krajinách, ktoré sa stali súčasťou východného bloku, prostredníctvom vojenských prostriedkov sa stal symbolom zavedenia nového poriadku a modernizácie politického života a spoločnosti. Pri formovaní nového štátneho usporiadania kládol dôraz na plánovitú organizáciu rozhodujúcich sfér spoločenského života a takmer úplne zavrhol pôvodné politické systémy európskych spoločností.³⁸ Štáty východného bloku ovládané komunistickými stranami na svojom území dobrovoľne vybudovali železnú oponu, ktorej zmyslom bolo nielen brániť voľnému pohybu, ale zároveň sa stala symbolom duševnej neslobody obyvateľov. Každá zložka života obyvateľov východného bloku mala svoje jasne definované a neprekročiteľné hranice – rozmýšľať a konať sa smelo iba vo vymedzenom priestore. Hranice sovietskeho bloku mali najmä ideologické opodstatnenie a to presvedčenie o existencii „kapitalistického obkľúčenia“ a intríg buržoáznych štátov, toto presvedčenie viedlo k zvýšeniu záujmu o zabezpečenie nedotknuteľnosti teritoriálnych hraníc. Kontakty zo západnými krajinami sa prerušili a kontakt s občanmi západných krajín prestal byť žiaduci.³⁹ Hranica sa stala fyzickým symbolom odporu voči medzinárodnej buržoázii a kapitalizmu, kapitalistický nepriateľ, bol pri bránach a vedúci predstavitelia komunistickej strany vedeli, že kontrola vedomostí, informácií a kontakt s vonkajším svetom predstavujú silu. Sovietski vodcovia verili, že potrebujú „chrániť“ spoločnosť, ktorú považovali za príliš nezrelú, aby si sama mohla zvoliť svoju vlastnú slobodnú vôľu.⁴⁰ Zmena klímy, v ktorej sa odohrával tento kultúrny experiment, bola dôležitým systémovým krokom komunistického vedenia. V praxi to znamenalo dosiahnuť efektívnu izoláciu kultúry stredoeurópskych, juhoeurópskych a východoeurópskych štátov od západoeurópskeho demokratického sveta, presadenie monopolu štátu na styky (kultúrne, politické, hospodárske, ...) so zahraničím a v končnom dôsledku vztýčiť akýsi ideologický skleník priepustný výhradne východným smerom. Takouto karanténou chceli predstavitelia komunistickej strany prerušiť akýkoľvek živý kontakt so západnými krajinami a kultúrou a ochrániť ideový monopol režimu. Kontakty so západom boli umožnené výhradne s ľavicovými organizáciami.⁴¹

Medzinárodné vojny spolu so zintenzívnením konfliktov medzi jednotlivými (sociálnymi, národnostnými a ideologickými) skupinami charakterizovali 20. storočie a mali výrazný vplyv aj na vzdelávanie. Tieto zmeny spôsobili posun v medzinárodnom myslení, vzdelávanie sa považovalo za prostriedok národného rozvoja a prekonania národných a kultúrnych bariér.⁴² Druhá polovica 20. storočia priniesla množstvo významných zmien aj

štátu. Pozri bližšie. CHANDLER, A. *Institutions of Isolation. Border Controls in the Soviet Union and Its Successor States, 1917-1993*. Montreal : McGill-Queen's University Press, 1998, s. 32-36.

³⁷ CHANDLER, A. *Institutions of Isolation...*, s. 20-22. Hranice železnej opony pod kontrolou komunistického vedenia boli výsledkom interakcie troch prvkov – obavy z vážneho ohrozenia vnútornej bezpečnosti a snahy predísť politickej nestabilite v krajine; mobilizácie hospodárskeho a politického rozvoja, pod správou komunistickej strany; a existencia efektívneho byrokratického a donucovacieho štátneho aparátu. Pozri bližšie. CHANDLER, A. *Institutions of Isolation...*, s. 44.

³⁸ NOVOSÁD, F. *Alchýmia dejín...*, s. 31.

³⁹ Komunistické vedenie začalo odsudzovať údajné zlovestné motívy cudzincov v sovietskom bloku, obyvateľom boli predstavované nepriateľské špionážne a rôzne ďalšie akcie západných agentov. Napriek tomu, že hranice krajiny boli úplne uzavreté, komunistická strana tvrdila, že ich hranice sú neustále porušované a napádané. Pozri bližšie. CHANDLER, A. *Institutions of Isolation...*, s. 98-99.

⁴⁰ CHANDLER, A. *Institutions of Isolation...*, s. 22.

⁴¹ KNAPÍK, J. *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Praha : Libri, 2006, s. 55-56.

⁴² BROWNING, R. Education. [online].

v riadení vysokoškolských vzdelávacích inštitúcií takmer všetkých európskych krajín. Pozornosť sa zamerala najmä na potrebu reformy, v dôsledku povojnových udalostí a preto bolo prijatých množstvo nových vnútroštátnych zákonov vo vysokoškolskom vzdelávaní. Cieľom týchto reforiem, realizovaných v západoeurópskych krajinách postupne, bolo posilnenie autonómie vysokých škôl, zmena ich právneho štatútu a získanie slobody nad vlastnou správou. Naopak reformy prijímané v krajinách východného bloku a nová politická orientácia drasticky zmenili prostredie vysokoškolského vzdelávania vo veľmi krátkom čase. Západoeurópske univerzity sa po druhej svetovej vojne postupne posúvali smerom k väčšej autonómii pri správe univerzít a rozvoji učebných osnov, smerujúc k spolupráci európskeho vysokoškolského priestoru.⁴³ Vysoké školy v krajinách východného bloku z hľadiska svojej organizácie, sociálneho účelu a cieľov ich vzdelávania predstavovali úplne iný rozmer, vzdialený od medzinárodnej akademickej obce a európskeho pojmu univerzity. Reprezentovali centralizované plánované vzdelávanie založené na sovietskych reformách a modeloch, ktoré sa pod tlakom nového politického režimu nemohli vyvíjať kontinuálne a podliehali tak ideologickým tlakom.

Genéza univerziténeho modelu na celom svete súvisí s európskou tradíciou akademickej spoločnosti poskytujúcej vzdelávanie a výskum. Vo väčšine západných kultúr je definícia „univerzity“ chápaná ako autonómna, samosprávna komunita učiteľov a vedcov.⁴⁴ Naopak pre sovietsku spoločnosť bola z historického hľadiska univerzita v takomto zmysle niečím cudzím.⁴⁵ Univerzita tu odrážala najmä politickú ambíciu vedenia, nie jej vlastnú spoločnosť. Sovietske vysoké školstvo, ako výtvar sovietskej vlády, predstavovalo veľmi nezvyčajnú organizačnú štruktúru s priamym prepojením na ideológiu komunistickej strany a sovietsku autokraciu. Európske univerzity pred druhou svetovou vojnou predstavovali verejné inštitúcie majúce rozsiahlu akademickú samosprávu. Dekani boli volení fakultnými senátmi, ktoré zároveň menovali profesorov a rozhodovali o výučbe jednotlivých fakúlt. Naopak sovietske univerzity predstavovali prívěsok štátneho aparátu, plnili štátny plán, dekanı a profesori boli vyberaní ministerskou a stranickou byrokraciou, ktorá zároveň kontrolovala obsah učebníc a prednášok. Myslenie študentov bolo systematicky usmerňované a ovládané sovietskymi modelmi vzdelávania, študenti boli nútení študovať len veľmi špecializované predmety, ktoré podliehali princípom jediného sovietskeho názoru – marxizmu-leninizmu.⁴⁶ Nárast vplyvu a radikálne zreformovanie štátov východného bloku komunistickými režimami sa stali prirodzeným a predvídateľným výsledkom v súlade s predstavou Sovietskeho zväzu, ktorý sa považoval za morálneho víťaza druhej svetovej vojny.⁴⁷

⁴³ V oslobodených štátoch západnej Európy sa vlády zhodli na nutnosti prestavby univerzít, skutočné reformné obdobie sa začalo po roku 1955, ktorého okamžitým krokom malo byť rozšírenie technických škôl, reforma lekárskeho štúdia a podpora výskumu, najmä v prírodných a spoločenských vedách, dohovor o rovnocennosti osvedčení o stredoškolskom vzdelávaní, o rovnocennosti času štúdia na univerzite a o uznávaní akademickej titulov a diplomov. Inštitucionálna spolupráca medzi univerzitami z rôznych európskych krajín sa začala na bilaterálnej báze a realizácii medzinárodných výročných konferencií. Iniciatíva mnohostrannej spolupráce medzi západoeurópskymi univerzitami začala v roku 1950, kedy bolo založené Medzinárodné združenie univerzít. To viedlo k plánu organizovania konferencie vedúcich univerzít všetkých členských štátov Rady Európy v roku 1955, ktorej výsledkom bolo založenie Stálej konferencie rektorov a vicekancelárov európskych univerzít (1959) v Dijone (jej nástupnícka organizácia – European University Association spája v súčasnosti viac ako 800 univerzít z celej Európy. Pozri bližšie RÜEGG, W. *A History of the University in Europe...*, s. 93-99.

⁴⁴ Tento pojem je v západnom svete zakorenený najmä v individualite, nezávislosti, odlišnosti a inovatívni, navzdory rozmanitosti organizačných typov a rôznorodosti akademickej obsahu jednotlivých európskych krajín.

⁴⁵ KURAEV, A. Soviet higher education: an alternative construct to the western university paradigm. [online] High Educ 71, s. 181–193, 2016 [cit. 2020.03.30.] Dostupné na internete: <<https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10734-015-9895-5>>.

⁴⁶ CONNELLY, J. *Zotročená univerzita. Sověťizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945-1956*. Praha: Karolinum, 2008, s. 43.

⁴⁷ MINCU, M. Communist education as modernisation strategy? The swings of the globalisation pendulum in Eastern Europe (1947-1989). In *History of Education*. ISSN 0046-760X, roč. 45, č. 3, s. 321.

Viacero stredoeurópskych, juhoeurópskych a východoeurópskych štátov po druhej svetovej vojne pretvorili svoju spoločnosť podľa predstáv a ideí Sovietskeho zväzu, bez ohľadu na ich rozdielnu minulosť, kultúru či politickú situáciu.⁴⁸ Vzdelávacie črty, ktoré boli od roku 1947 do roku 1989 spoločné pre vzdelávacie systémy štátov východného bloku, možno sledovať až k pôvodnému úsiliu o podporu sovietskej komunistickej orientácie.⁴⁹ Práve univerzity sa stali jednými z kľúčových inštitúcií k vytvoreniu socialistickej spoločnosti. Predstavovali centrá národnej ideológie a histórie, pre režim boli strategickými orgánmi v procese výchovy nových elít,⁵⁰ postupne tak preberali sovietsky model vysokého školstva. Vysoké školy ako najvyšší stupeň školského systému vzdelávali a vychovávali budúcich príslušníkov inteligencie humanitného, prírodovedeckého a technického zamerania. Komunistická strana príslušníkov starej inteligencie považovala za svojich nepriateľov a nedôverovala im.⁵¹ Snahou komunistickej strany bolo získať výchovou „vlastnú inteligenciu“, pochádzajúcu z roľníckej a robotníckej triedy.⁵² Práve pôsobenie na výchovu a vzdelávanie mladej generácie bolo z pohľadu komunistov dôležité, a preto bolo nutné eliminovať vplyv politických odporcov režimu.⁵³

Pojem sebasovietizácia ako popis politickej transformácie vo východnom Nemecku po druhej svetovej vojne prvýkrát použil nemecký vedec Manfred Heinemann. Charakterizoval tým postup východonemeckých komunistov, ktorí takmer automaticky po prebraní právomocí z rúk sovietskej vojenskej správy, začali zavádzať sovietske modely a svoje vysoké školstvo sovietizovali vlastnými silami. Tento pojem bol typický aj pre ďalšie stredoeurópske, juhoeurópske a východoeurópske krajiny, ktoré sa dostali pod kontrolu Sovietskeho zväzu. Po skočení vojny tu nepôsobili takmer žiadni sovietski dôstojníci a rovnako v oblasti vzdelávania dlhodobo nepôsobili žiadni sovietski poradcovia, no napriek tomu, tu boli sovietske vzory aplikované takmer bezprostredne po vojne.⁵⁴ K poznaniu sovietskeho modelu vysokého školstva dospeli jednotlivé štáty strednej, južnej a východnej Európy po druhej svetovej vojne rôznymi spôsobmi, práve z dôvodu, že sa od seba líšili rôznymi politickými režimami ako aj historicko-spoločenskou a kultúrnou situáciou.⁵⁵ Pre zavádzanie sovietskych modelov nedostávali dostatočné informácie.⁵⁶ Len občas tieto krajiny navštívili sovietski experti a profesori, zväčša však technického zamerania. V závislosti od miestnych podmienok sovietizovali vysoké školstvo sami domáci komunisti.⁵⁷ Inštitúcie a programy, zriadené vo vysokoškolskom vzdelávaní vo východnom bloku v tomto období, boli takmer identické, iní

⁴⁸ CONNELLY, J. *Zotročená univerzita...*, s. 16-17. Vzhľadom na svoju geopolitickú polohu ovplyvňovali vzdelávacie systémy stredoeurópskych, juhoeurópskych a východoeurópskych krajín od 19. storočia rôzne vplyvy. V niektorých boli vlastné centralistické tradície prítomné už z predchádzajúcich režimov, najmä francúzskych, carských alebo rakúsko-uhorských časov a politická a inštitucionálna centralizácia komunistického zákona v skutočnosti iba potvrdila súčasný stav a ďalej ho posilňovala. V oblasti strednej, južnej a východnej Európy sa jednalo najmä o rakúske a habsburské modely, ktoré ovplyvňovali vzdelávaciu politiku bývalého Československa, Maďarska, z časti územia bývalej Juhoslávie a čiastočne ovplyvnili aj vývoj vzdelávania v Poľsku a Rumunsku, ktorý konkuroval najmä vplyvom z Francúzska. Pozri bližšie. MINCU, M. *Communist education as modernisation...*, s. 326-329.

⁴⁹ MINCU, M. *Communist education as modernisation...*, s. 325.

⁵⁰ CONNELLY, J. *Zotročená univerzita...*, s. 16-17.

⁵¹ URBÁŠEK, P. – PULEC, J. *Vysokoškolský vzdelávací systém v letech 1945-1969*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2012, s. 4.

⁵² GABZDILOVÁ, S. *Ako sme študovali v totalite. Vysokoškolské vzdelávanie na Slovensku pod ideologickým diktátom Komunistickej strany Československa (1948-1953)*. Prešov : UNIVERSUM, 2018, s. 133.

⁵³ LONDÁKOVÁ, E. Cirkevné školstvo a školská reforma na Slovensku po 2. svetovej vojne. In *Slovensko a Svätá stolica*. Zost. M. Dobrotková, M. Kohútová. Trnava : Slovenský historický ústav v Ríme, 2008, s. 336-355.

⁵⁴ CONNELLY, J. *Zotročená univerzita...*, s. 85.

⁵⁵ CONNELLY, J. *Zotročená univerzita...*, s. 44.

⁵⁶ URBÁŠEK, P. *Vysokoškolský vzdelávací systém v letech tzv. normalizace*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2008, s. 11.

⁵⁷ CONNELLY, J. *Zotročená univerzita...*, s. 121-122.

boli len ľudia, ktorí sa v rámci nich pohybovali, mali rozdielne názory na význam a hodnotu vzdelávania.⁵⁸ Roky 1947-1948 a udalosti, ktoré im predchádzali predstavovali mimoriadne radikálny zásah do spoločensko-politického vývoja krajín východného bloku a znamenali definitívnu prietrž pluralitným konceptom terciárneho vzdelávania. Pre komunistické vedenie vysokoškolské inštitúcie predstavovali intenzívne sledované a usmerňované objekty, zároveň boli aj aktívnymi prostriedkami, prostredníctvom ktorých strana upevňovala svoju moc a ideológiu.⁵⁹ Nemalá pozornosť bola venovaná terciárnemu školstvu aj zo strany Štátnej bezpečnosti. A to z dôvodu výraznej koncentrácie jednak tradične radikálneho študentstva, ako aj spoločensky a politicky neakceptovanej skupiny inteligencie, bez ohľadu na deklaráciu jej socialistického charakteru boli obe skupiny vládnym režimom pokladané za škodlivé a nespoľahlivé.⁶⁰

V prvých rokoch po skončení vojny možno ešte vo viacerých stredoeurópskych, juhoeurópskych a východoeurópskych krajinách určitý čas pozorovať snahy o politické, hospodárske či kultúrne dohody so západnými krajinami, zároveň však s prehlbujúcou sa studenou vojnou postupne komunistické vedenie kontakty s týmito krajinami utlmovalo a zahraničné kontakty so Západom sa stali čoraz chúlостivejšou záležitosťou. Bola zahájená séria ideologických kampaní zameraných na odstránenie demokratických tradícií a boja proti prežitkom „buržoáznej ideológie“, presadením ideových šablón socialistického realizmu a ideológie marxizmu-leninizmu. Naopak kultúrne kontakty s ľudovodemokratickými štátmi sa rozširovali a prehľbovali.⁶¹ Dôležitým meradlom kvality vysokých škôl a odborov je rozsah, obsah a teritoriálna orientácia ich zahraničných kontaktov. Tie sa po druhej svetovej vojne v krajinách východného bloku výrazne decentralizovali a realizovali sa len na individuálnej báze jednotlivých škôl, pracovísk a jednotlivcov. V dôsledku vynútenej izolácie so západoeurópskymi krajinami bola podstatná časť týchto kontaktov jednostranne orientovaná na kontakty s príslušnými organizáciami v ostatných krajinách socialistického bloku, pričom takto orientovaná zahraničná spolupráca zdôrazňovala popri odborných najmä politické aspekty spolupráce. V zásade tak boli vysokoškolské zahraničné kontakty orientované na prehľbovanie spolupráce, vzájomnú výmenu študentov a stážistov s krajinami socialistického tábora a na pomoc rozvojovým krajinám.⁶²

Nový politicko-spoločenský systém priniesol stalinizáciu politického života, monopol vlády jednej strany a potlačanie občianskych a politických slobôd vo všetkých sférach ľudského života. Táto nová situácia sa takmer okamžite prejavila aj v cieľoch a úlohách implementovaných do výchovy a vzdelávania všetkých typov škôl. Školy tak boli nútené prispôbiť sa novým problémom od materiálo-technického zabezpečenia až po vzťah k novému ľudovodemokratickému zriadeniu. Kým v prvej oblasti išlo najmä o opravu vojnou poškodených budov a výstavbu nových, druhá časť bola komplikovanejšia a vyžadovala si

⁵⁸ CONNELLY, J. *Zotročená univerzita...*, s. 18.

⁵⁹ URBÁŠEK, P. *Vysokoškolský vzdelávací systém v letech tzv. normalizace...*, s. 19.

⁶⁰ URBÁŠEK, P. *Vysokoškolský vzdelávací systém v letech tzv. normalizace...*, s. 93.

⁶¹ KNAPÍK, J. *V zajetí moci...*, s. 56.

⁶² Bilaterálne styky medzi týmito inštitúciami boli konštituované na báze tzv. družobných dohôd medzi viac ako 55 krajinami. Pozri bližšie. URBÁŠEK, P. *Vysokoškolský vzdelávací systém v letech tzv. normalizace...*, 177-178. Študovať v zahraničí sa mali len tie študijné odbory, ktoré nefigurovali v ponuke domácich vysokých škôl. Táto zásada tak limitovala štúdium v ostatných socialistických štátoch Európy, najmä na prípravu odborníkov v príslušných filologických odboroch. Zatiaľ čo informácie o zahraničných študentoch študujúcich v krajinách východného bloku z obdobia 50. a 60. rokov sú pomerne bohaté, naopak znalosti o ich pôsobení v západoeurópskych krajinách sú veľmi nedostatočné. Pozri bližšie. URBÁŠEK, P. – PULEC, J. *Vysokoškolský vzdelávací systém...*, s. 360-361. Vzájomná výmena pedagógov, vedcov a študentov bola v zásade určovaná dvomi tendenciami: snahou o zachovanie rovnováhy medzi prichádzajúcimi a vycestovanými a úsilím o zachovanie administratívne porovnateľnej rovnováhy so socialistickými, kapitalistickými a rozvojovými krajinami. Pozri bližšie. URBÁŠEK, P. *Vysokoškolský vzdelávací systém v letech tzv. normalizace...*, s. 181.

rozsiahlejšie riešenia, ktoré kládli požiadavky na všetkých účastníkov vzdelávacieho procesu.⁶³ Plánovaná mala byť každá vedecká práca ako aj zmeny v sieti vysokých škôl, plánované malo byť zriaďovanie a umiestňovanie výskumných ústavov a laboratórií v rámci štátnych päťročných plánov, idea plánovania prestupovala celým návrhom programu komunistickej strany.⁶⁴ Obdobie 50. rokov bolo poznamenané stále častejšími ideologickými, a personálnymi zásahmi, ako aj zásahmi stranických orgánov v otázkach riadenia a plánovitej organizácie vedeckej práce katedier do vysokoškolskej problematiky.⁶⁵ Univerzity, ktoré tradične predstavovali decentralizované a samosprávne orgány sa stali prioritným záujmom komunistickej strany, ktorej cieľom bolo získať nad nimi ideologickú kontrolu.⁶⁶

Administratívna štruktúra sovietskych vysokých škôl bola postavená na troch organizačných princípoch, ktoré boli platné pre všetky krajiny východného bloku – uniformita, správa zhora a vedenie jedného človeka. Princíp uniformity mal zabezpečiť, aby každá vysoká škola mala porovnateľné štrukturálne zloženie administratívy, študentov, fakúlt a zamestnancov. Jednotnosť mala byť prítomná vo všetkých dôležitých akademických otázkach, ako boli tvorba učebných osnov, študijné plány, organizácia tried, študentské služby, jednotné učebnice, rovnaký postup zápisu či dokonca štátny diplom. Žiadne rozdiely nesmeli existovať medzi univerzitami, technickými alebo pedagogickými inštitútmi.⁶⁷ V skutočnosti však politika uniformity spôsobila absenciu akademickej rozmanitosti vo východoeurópskom vysokoškolskom vzdelávaní, ktoré za západným univerzitným modelom vzdelávania výrazne zaostávalo.⁶⁸ Univerzity v strednej, južnej a východnej Európe boli po druhej svetovej vojne postupne pretvárané na vysoké školy sovietskeho typu, tento „revolučný“ čin si ale vyžadoval prvok donútenia.⁶⁹ Podľa sovietskej doktríny malo národné vysokoškolské vzdelávanie patriť štátu a malo byť organizované a spravované štátom. Študenti boli povinní riadiť sa všetkými pokynmi štátu. Správa velenia zhora nadol bola ústrednou podporou organizačnej výstavby sovietskeho vysokoškolského vzdelávania. Rozhodovanie v sovietskej akadémii sa začalo na najvyššej politickej úrovni stranického politbyra. Ministerstvo školstva štátov východného bloku využilo tieto plány ako smernice na plánovanie rozvoja vlastnej sovietskej akademickej obce. Každodenný život akademikov na všetkých vysokých školách bol prísne regulovaný vládnymi schváleniami a štátnymi povoleniami. Štát plnil úlohu distribúcie absolventov na miesta výkonu práce. Práca na určenom pracovnom mieste bola povinná.⁷⁰ Komunistická strana Sovietskeho zväzu presadzovala svoje univerzálne platné zásady historického vývoja aj u ostatných krajín v strednej a východnej Európe a vytvárala tak svoje vlastné miniatúrne kópie.⁷¹ Bola to štátna spoločnosť, ktorá zastrešovala celé stredoškolské a vysokoškolské vzdelávanie pod kontrolu ministra školstva a regionálneho úradu školských úradníkov.⁷² Komunistická správa nad vysokými školami vyústila do spolitizovania akademickej obce a umožnila triedny boj a zápas s odporcami pri prijímaní študentov, v učiteľskom zbore, prenasledovanie rôznych vedeckých disciplín a ďalšie politické čistky vo vede a vzdelávaní.

⁶³ ČERMÁKOVÁ, M. Formování totalitního školství v poválečném Československu. In *Pedagogika. Časopis pro pedagogické vědy*. ISSN 0031-3815, 1991, roč. 41, č. 3, s. 325.

⁶⁴ URBÁŠEK, P. – PULEC, J. *Vysokoškolský vzdělávací systém...*, s. 145.

⁶⁵ MORKEŠ, F. Léta nadějí, iluzí i zklamání poznámky k proměnám vysokých škol v letech 1945-1953. Zost. B. Zilyská, P. Svobodný. Praha : Karolinum, 1999, s. 36.

⁶⁶ ČERMÁKOVÁ, M. *Formování totalitního školství...*, s. 325.

⁶⁷ KURAEV, A. Soviet higher education..., s. 181-193.

⁶⁸ URBÁŠEK, P. – PULEC, J. *Vysokoškolský vzdělávací systém...*, s. 3.

⁶⁹ CONNELLY, J. *Zotročená univerzita...*, s. 43.

⁷⁰ KURAEV, A. Soviet higher education..., s. 181-193.

⁷¹ CONNELLY, J. *Zotročená univerzita...*, s. 15.

⁷² CONDETTE, J. French University Traditions, Napoleonic to Contemporary Transformation. [online] In *The International Encyclopedia of Higher Education Systems and Institutions*. Amsterdam: Springer Netherlands, 2017 [cit. 2020.03.30.] Dostupné na internete: <<https://link.springer.com/referencework/10.1007/978-94-017-9553-1>>.

Zriadenie stranických buniek, ktoré dozerali na správu univerzít bolo prezentované ako prejav ľudovej demokracie v sovietskom vysokoškolskom vzdelávaní.⁷³ Naopak západoeurópske univerzity v tomto období smerovali k väčšej autonómii a liberalizácii v správe škôl, podnikli sa kroky na to, aby vysokoškolské vzdelávanie mohlo byť dostupnejšie pre širšie skupiny obyvateľstva.⁷⁴ Sovietska akadémia ako vnútorná súčasť sovietskej spoločnosti odrážala národné sociálno-ekonomické prostredie. Od začiatku svojho vzniku sovietske vysokoškolské vzdelávanie realizovalo svoje ambície prostredníctvom reforiem, výsledkom ktorých došlo k oddeleniu vedeckej a vzdelávacej činnosti na univerzitách. Boli vytvárané vlastné akadémie, ktorých primárnym cieľom mal byť výskum, čo vážne otriaslo základmi vysokoškolského vzdelávania. Tieto reformy zapríčinili postupnú stratu akademickej autonómie a samosprávy, následný prechod na tzv. reformované štúdium a unifikáciu vysokoškolského systému, ideologickú integráciu a napokon stratu predchádzajúceho dominantného postavenia vysokých škôl v oblasti základného výskumu.⁷⁵ Univerzity v západnej Európe sa naopak v druhej polovici 20. storočia o to výraznejšie sústredili na rozvoj univerzít ako výskumných zariadení.⁷⁶ Vysoké školy v Nemecku ako prvé zdôrazňovali význam univerzít ako výskumných zariadení,⁷⁷ ktoré boli nositeľmi humboldtovskej teórie o nutnosti spojenia vzdelávania (teda vedeckej prípravy) a výskumu.⁷⁸ Univerzity mali byť chránenou sférou nezávislou od politiky či ideológie, ako vedecké a vzdelávacie inštitúcie mali byť izolované od vonkajších vplyvov.⁷⁹ Takéto myslenie bolo v kontraste s univerzitami vo Francúzsku, kde bola výučba rozdelená medzi špecializované fakulty a školy, výskum bol často vykonávaný v samostatných ústavoch.⁸⁰ V Spojených štátoch bola univerzita Johna Hopkinsa prvou univerzitou, ktorá prijala (nemecký) model výskumnej univerzity, čo napokon viedlo k vzniku väčšiny ďalších amerických a európskych univerzít.⁸¹ Rovnako aj v Británii v druhej polovici 20. storočia dosiahli humboldtovskú rovnováhu medzi výučbou a výskumom, vytvorili nové základy vzdelávania a toto obdobie sa často nazýva aj akademickým zlatým vekom.⁸²

⁷³ KURAEV, A. Soviet higher education, s. 181-193.

⁷⁴ NOLEN, J. – RAY, M. – RODRIGUEZ, E. Higher education. [online] Encyclopædia Britannica, inc., 2016 [cit. 2020.03.30.] Dostupné na internete: <<https://www.britannica.com/topic/higher-education>>.

⁷⁵ URBÁŠEK, P. – PULEC, J. *Vysokoškolský vzdelávací systém...*, s. 3.

⁷⁶ ANDERSON, R. The 'Idea of a University' today. [online] History & Policy, 2010 [cit. 2020.03.30.] Dostupné na: <<http://www.historyandpolicy.org/policy-papers/papers/the-idea-of-a-university-today>>.

⁷⁷ NOLEN, J. – RAY, M. – RODRIGUEZ, E. Higher education. [online].

⁷⁸ ANDERSON, R. The 'Idea of a University' today. [online].

⁷⁹ ANDERSON, R. The German (Humboldtian) University Tradition. [online] In *The International Encyclopedia of Higher Education Systems and Institutions*. Amsterdam : Springer Netherlands, 2017 [cit. 2020.03.30.] Dostupné na: <<https://link.springer.com/referencework/10.1007/978-94-017-9553-1>>. Táto tradícia bola charakteristická zjednotením vyučovania a výskumu na univerzitách, vychádzala z presvedčenia, že by sa študenti mali učiť spolu so svojimi profesormi, ktorí sa aktívne zaoberajú výskumom a sami by sa mali podieľať na hľadaní pravdy. Štruktúra nemeckej akademickej profesie bola výrazná. Vďaka jednote vyučovania a výskumu sa profesor stal stredobodom univerzity a z nemeckých profesorov sa stali uznávané osobnosti. Túto formu uznania posilňovali najmä inštitúcie seminára. Seminár predstavoval spoluprácu medzi skupinou študentov a profesorom na súvisiacich výskumných témach. Pozri bližšie. ANDERSON, R. The German (Humboldtian) University Tradition. [online].

⁸⁰ ANDERSON, R. The German (Humboldtian) University Tradition. [online]. Vo francúzskom vzdelávacom systéme bol len malý význam prisudzovaný vedeckému výskumu v rámci vzdelávacích inštitúcií, ktoré sa primárne zameriavali na vzdelávanie a odborné školenia. Veda sa nepovažovala za prioritu a bola potláčaná v prospech praxe. Takýto stav bol zachovaný až do prijatia nového zákona v roku 1968 po občianskych nepokojoch, ktorého výsledkom bolo reorganizovanie francúzskych univerzít na verejné výskumno-vzdelávacie inštitúcie. Pozri bližšie. CONDETTE, J. French University Traditions, Napoleonic to Contemporary Transformation. [online].

⁸¹ ANDERSON, R. The 'Idea of a University' today. [online].

⁸² ANDERSON, R. British University Traditions. [online] In *The International Encyclopedia of Higher Education Systems and Institutions*. Amsterdam : Springer Netherlands, 2017 [cit. 2020.03.30.] Dostupné na: <<https://link.springer.com/referencework/10.1007/978-94-017-9553-1>>. Britské univerzity napokon dospeli

Obdobie druhej polovice 20. storočia bolo v západnej Európe reprezentované najmä rozdielmi medzi jednotlivými západoeurópskymi krajinami a snahou o ich zmiernenie. Jednotlivé európske krajiny sa od seba líšili najmä v dôsledku ich historicko-spoločenskej situácie a vzťahu každého vzdelávacieho systému k jeho hospodárskemu a politickému kontextu.⁸³ V Európe bola väčšina univerzitných vzorov ovplyvnená dvoma modelmi vzdelávania – francúzskym alebo „napoleonským“, ktorý bol charakteristický centralizovanými byrokratickými systémami učebných osnov a nemeckým vyznačujúcim sa väčšou autonómiou a akademickou slobodou. Množstvo západoeurópskych krajín sa inšpirovalo týmito dvoma vzormi vo vzdelávaní, prípadne ich variáciami, prispôsobujúc sa individuálnym črtám, ktoré zodpovedali ich vlastným tradíciám.⁸⁴

Nová povojnová situácia v západnom Nemecku⁸⁵ znamenala vo vzdelávaní urýchlenú denacifikáciu, obnovu univerzitného života, spoločným usporiadaním univerzít, slobodu výučby a stanov ako základného „nástroja“ k správe univerzít.⁸⁶ Začalo sa nové reformné obdobie nemeckých univerzít, ktoré vo všeobecnosti viedlo k návratu k tradičnému medzivojnovému systému.⁸⁷ Po skončení druhej svetovej vojny sa tak symbolom nemeckého vysokého vzdelávania stala opäť humboldtovská tradícia, ideál liberálneho, samostatného a harmonického rozvíjania osobnosti jednotlivca.⁸⁸ Zdôrazňovala sa sloboda učenia a učenie bolo základným princípom. Neexistovali žiadne pevne stanovené študijné programy, definované roky štúdia alebo pravidelné skúšanie. Oproti tomu vo východnej časti Nemecka univerzity svoje reformy formálne vytvárali a odhlasovali sami, avšak pod vplyvom a dohľadom komunistickej strany, podobne ako iné krajiny východného bloku, ktoré prijali sovietsky model vzdelávania.⁸⁹ Možnosť prijímať reformy vysokých škôl vlastnými silami bola v prípade východonemeckých univerzít až do zjednotenia Nemecka nerealizovateľná.⁹⁰

k záveru, že výučba by sa nemala oddeliť od rozvoja učenia. Vysokoškolské inštitúcie by mali udržiavať vyvážený systém výučby zručností a rozvoja vedy, udržiavať výskum v rovnováhe s výučbou. Pozri bližšie. ANDERSON, R. The 'Idea of a University' today. [online].

⁸³ MINCU, M. Communist education as modernisation..., s. 329.

⁸⁴ ANDERSON, R. The German (Humboldtian) University Tradition. [online].

⁸⁵ Nemecko po druhej svetovej vojne prežívalo špecifické obdobie svojich dejín. Po jeho rozdelení do štyroch okupačných zón (americkej, francúzskej, britskej a sovietskej), získali jednotlivé mocnosti nad jeho územnými časťami vplyv a správu, ktoré realizovali podľa vlastných politických a ideologických predstáv. Zatiaľ čo východne Nemecko spadalo pod vplyv Sovietskeho zväzu, južná časť patrila pod priamy vplyv USA a Francúzska a západné Nemecko spravovali okupačné orgány Veľkej Británie. Obnova vojnou zničeného hospodárstva Nemecka sa stala jedným z hlavných povojnových cieľov. Nemecko po roku 1945 bolo reprezentované dvoma suverénnymi štátmi – Spolkovou republikou Nemecko, ktorá smerovala svojou zahraničnou politikou k integrácii do západného spojeneckého a hospodárskeho systému a Nemeckou demokratickou republikou, orientovanou na ZSSR a východné trhové hospodárstvo. Okupačná sprava (reprezentovaná americkými, francúzskymi a britskými orgánmi) tak súhlasila so spoločným usporiadaním univerzít a potvrdila princíp kolegiality, slobodu výučby a stanov ako základného „nástroja“ k správe univerzít. Okupačné správy (na ktorých území ležala väčšina nemeckých univerzít) si veľmi rýchle uvedomili význam univerzít pre obnovu potrebných akademických elít, zdecimovaných, zdiskreditovaných a vo všeobecnosti ťažko postihnutých viac ako dvanástimi rokmi nacistickej diktatúry a zničených vojnou. V západnom Nemecku začalo po roku 1948 nové reformné obdobie nemeckých univerzít. Vo všeobecnosti sa všetky západonemecké univerzity vrátili späť k tradičnému medzivojnovému systému. Vysoké školy dokonca zaujali voči štátu nezávislejší postoj než mali pred rokom 1933. Pozri bližšie. PEŠEK, J. Německé univerzity 1945/46 a 1989/90: těžká a neochotná cesta k akademické autonomii. In *Studia territorialia*. ISSN 1213-4449, 2008, roč. 8. č. 13, s. 32-34.

⁸⁶ PEŠEK, J. Německé univerzity..., s. 25.

⁸⁷ PEŠEK, J. Německé univerzity..., s. 34.

⁸⁸ *Vztahovala sa na ideály nemeckých univerzít, ktoré sa rozvinuli v 19. storočí a vytvorili vysoko vplyvný medzinárodný model aktívne uplatňovaný až do roku 1914 a opätovne obnovený po roku 1945. Pozri bližšie.* ANDERSON, R. The German (Humboldtian) University Tradition. [online].

⁸⁹ PEŠEK, J. Německé univerzity..., s. 34.

⁹⁰ PEŠEK, J. Ostrovy občanské autonomie? Tradiční samosprávné instituce v převratových letech 1944/45 a 1989/90. In *Studia territorialia*. ISSN 1213-4449, 2008, roč. 8. č. 13, s. 10.

System francúzskych vysokých škôl, na rozdiel od nemeckého modelu, predstavoval diametrálne odlišný vzor univerzity.⁹¹ Nosnou ideou francúzskeho modelu bolo profesijné vzdelávanie orientované na praktické potreby,⁹² kde bola výučba rozdelená medzi špecializované fakulty a školy, výskum bol často vykonávaný v samostatných ústavoch.⁹³ Spoločným znakom francúzskeho a nemeckého modelu, napriek ich odlišnostiam, bol predpoklad hierarchickej štruktúry riadenia univerzít, ktorých štát bol pokladaný za hlavného sponzora. Napriek autonómii a slobode, ktoré francúzske univerzity postupne v priebehu rokov nadobudli si však štát a ministerstvo školstva udržali v rukách väčšinu právomocí nad miestnym terciárnym vzdelávaním.⁹⁴

Vysokoškolské vzdelanie v Anglicku, na rozdiel od Nemecka a Francúzska, predstavovalo jedno z najviac decentralizovaných vzdelávacích systémov v západnej Európe. Anglické univerzity predstavovali polosúkromné inštitúcie s vysokou úrovňou vnútornej socializácie a súdržnosťou, ktoré napriek svojmu prepojeniu na štát naďalej disponovali veľkou mierou nezávislosti.⁹⁵ Autonómia vysokých škôl bola vo Veľkej Británii prekvapivo výrazná. Tamojšie univerzity boli typické svojou rozsiahlou samosprávou, pri spravovaní svojich inštitúcií a určovaní učebných osnov, napriek tomu, že školy dostávali takmer všetky svoje finančné prostriedky od štátu.⁹⁶ Britské tradície ovplyvnili najmä rozvoj univerzít v Spojených štátoch, ale mali len malý vplyv na rozvoj univerzít v centrálnej Európe. Naopak šírenie britských tradícií do britských koloniálnych ríš sa stalo dôležitým aspektom globálnej expanzie univerzít.⁹⁷ Z anglického vzoru sa v 19. storočí začal postupne odčleňovať americký vysokoškolský model, ktorý v sebe kombinoval prvky aj ďalších európskych vzdelávacích modelov. Z anglického vzoru terciárne vzdelávanie v USA prebralo nezávislosť od štátnej správy. Profesijné a praktické vzdelávanie bolo implementované z francúzskeho vzdelávania. Nemecká (humboldtovská) tradícia mala vplyv najmä na rast výskumných univerzít.⁹⁸ Vďaka

⁹¹ Francúzsko si po druhej svetovej vojne prešlo mnohými politickými, sociálnymi i zahraničnopolitickými krízami, vstúpilo do procesu integrácie Európy a francúzsko-nemeckého uzmierovania. Povojnová rekonštrukcia krajiny prebehla vo Francúzsku pomerne rýchlo a krajina vstúpila do obdobia stabilizácie, ale aj reformy, ktoré priniesli zásadné zmeny v dejinách Francúzska. V medzivojnovom období neboli realizované žiadne zásadné zmeny francúzskeho univerzitného systému, po vojne však došlo k rapidnému zvýšeniu počtu obyvateľov a demokratizácii stredoškolského vzdelávania, čo vyvolalo nárast počtu vysokoškolských študentov, čo výrazne skomplikovalo situáciu vo francúzskom vysokoškolskom vzdelávaní. To sa po roku 1945 stále opieralo o cisárske dekréty a republikánske reformy z 19. storočia, ktorými štát získal monopol na školský systém a organizoval ich vnútroštátnu a administratívnu štruktúru. Tieto faktory vyústili až do občianskych nepokojov v roku 1968 a vyžadovali si rýchle riešenie situácie. Výhodiskom zo situácie sa stalo prijatie zákona, ktorý uľahčil obnovu vojnou zničených univerzít a znamenal zásadný zlom v histórii francúzskej univerzity. Francúzske univerzity boli reorganizované a stali sa verejnými inštitúciami s vedeckým, kultúrnym a profesionálnym charakterom, napriek získanej autonómii a slobode si však štát a ministerstvo školstva udržali v rukách väčšinu právomocí. Pozri bližšie. CONDETTE, J. French University Traditions, Napoleonic to Contemporary Transformation. [online].

⁹² CONDETTE, J. French University Traditions, Napoleonic to Contemporary Transformation. [online].

⁹³ ANDERSON, R. The German (Humboldtian) University Tradition. [online].

⁹⁴ CONDETTE, J. French University Traditions, Napoleonic to Contemporary Transformation. [online].

⁹⁵ Po roku 1945 si Veľká Británia udržala status politického a ekonomického lídra. Rovnako ako ostatné európske štáty aj v Spojenom Kráľovstve sa však postupne začali objavovať následky vojny, nárast cien a stúpanie nezamestnanosti či rozklad britskej koloniálnej ríše. Británia postupne stratila svoje postavenie na európskom trhu, nezamestnanosť spôsobila značné občianske problémy, s ktorými sa musela krajina vysporiadať. Napriek tomu sa Británia snažila opäť získať si svoju pôvodnú pozíciu. V historickom kontexte európskeho vzdelávania sa britský model zvyčajne považuje za vysokoškolskú formu elitného vzdelávania reprezentovaného Oxfordom a Cambridgeom, ale tieto inštitúty neboli jedinou britskou tradíciou. V devätnástom storočí existovalo niekoľko britských univerzitných tradícií, ktoré sa rozvíjali a vzájomne sa ovplyvňovali, neskôr sa spojili do jednotného národného systému, ktorý zostal pomerne nezmenený až do 60. rokov 20. storočia. Pozri bližšie. ANDERSON, R. British University Traditions. [online].

⁹⁶ NOLEN, J. – RAY, M. – RODRIGUEZ, E. Higher education. [online].

⁹⁷ ANDERSON, R. British University Traditions. [online].

⁹⁸ ANDERSON, R. The German (Humboldtian) University Tradition. [online].

uvedeným kombináciám európskych vzdelávacích modelov disponoval americký vysokoškolský systém širokospektrálnymi inštitúciami od vyšších odborných škôl až po univerzity špecializované na výskum a prípravu doktorandov. Vďaka takejto flexibilitě reagoval americký systém omnoho pružnejšie na výzvy 20. storočia v porovnaní s európskymi univerzitami najmä v oblastiach, kde ony reagovali pasívnejšie (zintenzívnenie vedeckého výskumu a masifikácia vzdelávania).⁹⁹

Od 50. rokov 20. storočia sa mimo socialistického bloku začala postupne rozvíjať miestna cezhraničná spolupráca, ktorá na rozdiel od východného bloku nebola nijako obmedzovaná štátnymi zásahmi. Do 70. rokov sa cezhraničné projekty stávali v západnej Európe bežným fenoménom, čo priamo súviselo s dynamikou globalizácie, vyznačujúcou sa prehlbením vzájomnej spolupráce vo všetkých sférach činnosti, vznikom jednej globálnej ekonomiky a šírením západných kultúrnych a demokratických tendencií vo všetkých častiach sveta. Fenomén globalizácie sa začal vyvíjať pod vplyvom najmocnejších národných a nadnárodných politických a ekonomických štruktúr, ktorých cieľom bolo vyplniť vákuum v medzinárodnom systéme, ktoré vzniklo v čase bipolárneho svetového systému.¹⁰⁰ Napriek tomu aj v rámci niektorých komunistických štátov boli umožnené isté variácie a šírenie vedomostí prostredníctvom zvýšených kontaktov so západnou Európou a nekomunistickým svetom.¹⁰¹

Napriek svojím rozdielom sa však univerzitné vzdelávanie európskych krajín vzájomne prelínalo a ovplyvňovalo. Hlavnou ideou povojnového obdobia sa stalo prekonanie rozdielov a vytvorenie jednotného európskeho vzdelávania,¹⁰² ktorého základom na vysokých školách západnej Európy ako aj v Spojených štátoch mala byť najmä suverenita vo vzdelávaní. Forma komunistickej vlády v krajinách východného bloku zdôrazňovala reformu vzdelávacieho systému, najmä jeho „demokratizáciu“ a zľudovenie. Školstvo a kultúra pod vplyvom komunistickej strany mali reagovať na novú zahraničnopolitickú orientáciu v duchu sovietskych reálií a odstránenia prípadného antisovietizmu.¹⁰³ Účelom sovietskeho vysokoškolského vzdelávania bolo produkovať profesionálnu pracovnú silu na celonárodnej úrovni, zásobovať štát kvalifikovanými odborníkmi najmä v oblasti priemyslu. Naopak univerzity na Západe predstavovali centrum vysokoškolského vzdelania, odkiaľ spoločnosť získavala vedúcich predstaviteľov v oblasti vedy, umenia a rôznych ďalších oblastí národného života. Vysokoškolské vzdelávanie v krajinách východného bloku sa malo stať centrom najvyšších odvetví vzdelávania a poskytovať výučbu. Práve tieto ideály potvrdzovali rozpory medzi týmito dvoma svetmi – pragmatizmus praktického vyučovania bol v rozpore s ideológiou akademických liberálnych vedomostí a inštitucionálnej samosprávy. Na rozdiel od západnej univerzitnej tradície, sovietske vyššie vzdelanie odrážalo vnútorné špecifiká politickej výstavby sovietskeho štátu a predstav komunistického vedenia. Ako taký sa stal odlišným a vzdialeným od pôvodného európskeho pojmu univerzity a medzinárodnej akademickej obce. Vzdelávanie na oboch stranách železnej opony spájalo niekoľko tendencií, v zásade mala pre každého existovať rovnaká vzdelávacia príležitosť, pozornosť bola venovaná najmä modernizácii, ako aj zabezpečeniu prístupu k vysokoškolskému vzdelávaniu všetkým obyvateľom.¹⁰⁴ Na jednej strane tak bola myšlienka komunistického vzdelávania vnímaná ako protiklad voči kľúčovým princípom liberálneho vzdelávania¹⁰⁵ a vedeckého badania, na strane druhej bolo možno

⁹⁹ ANDERSON, R. *British University Traditions*. [online].

¹⁰⁰ ZYIKOV, A. A. – SEVASTIANOV, S. V. *Transborder relations*. In *Introduction to Border Studies*. Zost. S. V. Sevastianov, J. P. Laine, A. A. Kireev. Vladivostok : Dalnauka, 2015, s. 123-125.

¹⁰¹ MINCU, M. *Communist education as modernisation...*, s. 329.

¹⁰² MINCU, M. *Communist education as modernisation...*, s. 329.

¹⁰³ JECH, K. – KAPLAN, K. *Dekrety prezidenta republiky 1940 – 1945*. Brno: Doplněk, 2002, s. 470-474.

¹⁰⁴ ANDERSON, R. *The German (Humboldtian) University Tradition*. [online].

¹⁰⁵ Znáмым príkladom sovietskeho imperializmu v oblasti kultúry a vzdelávania v krajinách východného bloku bolo odstránenie kritiky Sovietskeho zväzu a jej pozitívne prezentovanie. Ruština mala získať prvenstvo medzi

sledovať isté variácie a paralely v modernizácii vzdelávania medzi sledovanými systémami.¹⁰⁶ Zdá sa, že vytvorenie sovietskeho modelu odbornej prípravy pracovných síl bolo skôr variáciou než protikladom vyššieho vzdelávania v tradičnom západnom slova zmysle. Sovietska akademická paradigma bola vo svojej organizácii a funkcii jedinečná, chýbala jej však akademická sloboda a inštitucionálna nezávislosť. Tradičné humanistické hodnoty akademickej obce v jej individuálnom zmysle boli nahradené spoločenskými potrebami reprezentovanými štátom.¹⁰⁷

Sumarizácia vybraných aspektov vo vývoj vysokého školstva po roku 1945

Dejiny 20. storočia boli určované viacerými významnými udalosťami, ktoré európsku spoločnosť pozmenili sériou radikálnych premien jej vnútorných štruktúr i vonkajších podmienok existencie. Tlak nových medzinárodnopolitických konfigurácií radikálne zmenil jadro európskej spoločnosti a smer jej vývoja – menili sa jej štátne rámce a inštitucionálne súbory, deformedovali jej politické a ekonomické systémy, zmenili sa jej hranice. Najzávažnejšie zmeny však nastali v druhej polovici 20. storočia. Európa ako aj celý svet zaznamenali ruptúru v tradičných politických, hospodárskych, sociálnych a kultúrnych väzbách. Státisíce ľudí východného bloku boli nútení adaptovať sa na nové podmienky, ktoré boli usmerňované ideológiou zamedzujúcou vlastný názor, meniacou politický, ekonomický a sociálny systém a vedome sledujúcou cieľ rozložiť starú sociálnu štruktúru. Táto nová situácia radikálne zmenila podmienky dovtedajšieho života svetového spoločenstva. Cieľom sovietskych vodcov bolo vytvoriť štátom kontrolovanú sebestačnú socialistickú ekonomiku znárodnením súkromného a zahraničného majetku, koncentráciou štátnych zdrojov, kolektivizáciou poľnohospodárstva, pričom úlohou hraničných kontrol malo byť udržať tento nový politický a ideologický systém.

Možnosť, že by sa vysoké školy v krajinách východného bloku po roku 1945 obnovili v predvojnových pomeroch sa napokon ukázala ako nereálna a prakticky neuskutočniteľná. Spoločenská situácia po skončení vojny, nové politické, hospodárske a spoločenské okolnosti sa prejavili ako natoľko vážne a podmieňujúce ďalší vývoj, že o reštaurácii pomerov nebolo možné uvažovať. Toto obdobie bolo charakteristické výrazným rozchodom stredoeurópskeho, juhoeurópskeho a východoeurópskeho terciárneho školstva s dovtedajšou koncepciou európskeho vysokého školstva. Rovnako ako všetky ostatné inštitúcie boli aj univerzity v priebehu rokov ovplyvňované rôznymi politickými a ideologickými vplyvmi, ktoré na nich zanechali svoje traumy. Zo slobodných akademických inštitúcií rozvíjajúcich najmä intelektuálne prostredie sa stávali trhovo orientované orgány vyššieho vzdelávania, ktoré mali byť producentmi pracovnej sily a ľahko aplikovateľných výsledkov výskumu. Univerzity neboli až na zopár výnimiek na také politické prevraty vôbec pripravené a reagovali v takýchto dejinných momentoch čisto pragmaticky a takmer bez odporu sa prispôbovali novým mocenským podmienkam. V historicky sa meniacich pomeroch museli svoj status vždy nanovo právne a materiálne potvrdzovať či získavať späť. Napriek tomu však spoločnosť vždy rešpektovala tieto autonómne inštitúcie ako dôležité centrá inovácie, modernizácie a sebareflexie. Práve tradíciu autonómie však nebolo možné vždy v dejinách a najmä v moderných dejinách chápať ako definitívnu a nespochybniteľnú.

Táto štúdia prináša niekoľko záverov, ktoré sú relevantné pre naše chápanie povahy sovietskeho bloku a úlohy jeho hraníc. Potvrďuje to, že komunistické úrady venovali značné prostriedky a zdroje plánovaniu a vytvoreniu, čo najväčšej možnej izolácie spoločnosti pred

cudzími jazykmi, učebné osnovy mali byť koncipované v duchu prezentácie vzniku, zriadenia, vývoja, ekonomiky a kultúry Sovietskeho zväzu, na vysokých školách mali byť vytvorené katedry dejín, ekonomiky a práva Sovietskeho zväzu. Pozri bližšie. GABZDILOVÁ, S. *Ako sme študovali v totalite...*, s. 11-12.

¹⁰⁶ MINCU, M. *Communist education as modernisation...*, s. 324.

¹⁰⁷ KURAEV, A. *Soviet higher education...*, s. 181-193.

vonkajším svetom. Hraničné kontroly boli predstaviteľmi režimu považované za potrebné, jednak pri ochrane domácej ekonomiky, ako aj v snahe zamedziť prístupu nepriateľov na sovietske územie. Pre udržanie takejto formy izolácie bola potrebná aj dostatočne lojálna spoločnosť, ktorá mala chrániť štát pred „škodlivými“ vplyvmi. A práve k získaniu takejto spoločnosti boli pre režim dôležitým článkom univerzity, ktoré mali vychovávať „novú inteligenciu“ v duchu sovietskej ideológie. Univerzity ako inštitúcie reprezentujúce akademickú slobodu a slobodne sa rozvíjajúcu komunikáciu neobmedzených možností, sa stali nástrojom získavania ideologickej moci a politického vplyvu. Univerzity začali byť ovplyvňované plánovaním, inštitucionálne predpísanými zásahmi, explicitným tlakom a represiou. Režim kontroly sovietskych hraníc bol jednou zo súčastí tejto reštriktívnej a neúnosnej štátnej byrokracie. Spor blokov neustále prenikal a priamo ovplyvňoval všetky štruktúry sociálneho života obyvateľov, určovaný bol nielen vývoj spoločensko-politických systémov a ekonomiky, ale rovnako aj myslenie, cítenie a rozhodnutia jednotlivcov. Zvyšovanie tlaku na spoločenstvo, vnucovanie nových noriem z pozície vládnucej strany obyvateľstvu vyvolávalo vzdor a odmietnutie.

Hodnota komparatívnej metódy spočíva v neposlednom rade v spôsobe, akým kladie otázky a argumenty a prispieva tým získavaniu vedomostí. Vďaka asymetrickej forme komparácie môže porovnanie viesť k otázkam a odpovediam, ktoré nie je možné položiť inak. Asymetrickú komparatívnu metódu je potrebné akceptovať ako prostriedok rozširovania obzoru, aj keď sa nedosahuje vyváženým spôsobom, ale iba nepravidelne. Často skúmame špecifiká iných krajín, spoločností alebo iných kultúr, aby sme lepšie porozumeli tej svojej. Na základe analýzy možno pozorovať, že niektoré tendencie charakteristické najmä pre model sovietskych univerzít možno sledovať aj v západoeurópskom vzdelávaní a naopak. V analyzovanom časovom období je možné pozorovať určitú symetriu medzi východnou a západnou časťou bipolárneho usporiadania sveta. Táto symetria sa prejavovala v dvoch najmarkantnejších príznakoch: v povojnovej rekonštrukcii vysokoškolských systémov a v hľadaní optimálneho vzdelávacieho modelu, ktorý by pomohol zmierniť a reštaurovať aktuálnu spoločensko-politickú situáciu. Nebolo by správne domnievať sa, že reforma dovtedajšieho univerzitného modelu sa stala prioritou obmedzujúcou sa výhradne na východnú, južnú a strednú Európu.¹⁰⁸ V týchto krajinách bola síce situácia zložitejšia v dôsledku nových politických a ideologických pomerov a jej riešenie zahŕňalo zvládnutie základných, viditeľnejších a masívnejších problémov,¹⁰⁹ jednak na inštitucionálnej úrovni, ako aj na úrovni ústrednej správy. Mnohé z týchto reforiem však boli aktuálne aj vo viacerých západoeurópskych univerzitných systémoch. V prípade niektorých, mala ich dovtedajšia podoba a vzdelávací systém prakticky už po druhej svetovej vojne súčasnú podobu.¹¹⁰ Existovalo však množstvo európskych krajín, ktorých vzdelávací systém v uvedenom časovom rozsahu prešiel výrazným reformným obdobím, hoci ich dovtedajší univerzitný model často spočíval na pevných a viac ako storočných základoch. Tieto krajiny uskutočnili rozsiahle

¹⁰⁸ Je zrejmé, že pre mnohé krajiny východného bloku bolo obdobie povojnovej rekonštrukcie tiež obdobím, v ktorom bola dokončená súčasná národná sieť univerzít a bolo prijatých množstvo nových reforiem terciárneho vzdelávania. V prípade Československa bol tento proces ukončený v priebehu druhej polovice 50. a začiatku 60. rokov. Obdobný postup bol realizovaný aj v Poľsku a Maďarsku. Nemecká demokratická republika rozšírila politiku rozvoja inštitúcií v období rokov 1961-1965, v rovnakom období dokončilo svoj univerzitný systém aj Bulharsko. Pozri bližšie. RÜEGG, W. *A History of the University in Europe...*, s. 46-47.

¹⁰⁹ Išlo o program, ktorý smeroval nielen k systematizácii univerzity, vedeckému a ekonomickému plánovaniu, ale aj racionalizácii, administratívnej a politickej centralizácii, ktoré mali byť dosiahnuté riadiacimi štruktúrami, stanovením cieľov, formulovaním priorít a akademickou autoritou. Otázky, ktoré nadobudli v západných demokraciách mimoriadny význam v priebehu 60. rokov. Pozri bližšie. RÜEGG, W. *A History of the University in Europe...*, s. 36.

¹¹⁰ Ide o prípady v krajinách ako sú napr. Švajčiarsko, Írsko a Rakúsko. Pozri bližšie. RÜEGG, W. *A History of the University in Europe...*, s. 46.

programy vytvárania a reorganizovania vzdelávacích inštitúcií, ktoré zvýšili ich inštitucionálny stav na štvornásobok dovtedajšej úrovne.¹¹¹ Univerzity strednej, južnej a východnej Európy, však čelili týmto záležitostiam súčasne pod silným politickým a ideologickým tlakom.¹¹² Dodali sovietskemu modelu vysokoškolského vzdelávania ich základnú vlastnosť, podriadenosti a koordinácie štátnym aparátom. Zatiaľ čo na Západe bola administratívna správa v rukách akademických senátov, v ktorých rovnako možno pozorovať paralely v spôsobe, akým boli zavádzané byrokratické spôsoby v systéme vysokoškolského vzdelávania, napr. v USA, Francúzsku či Švédsku.¹¹³ Jeden z najvýraznejších princípov administratívnej štruktúry sovietskeho modelu vzdelávania, princíp vedenia správy zhora, a teda ideál, že vzdelávanie by malo patriť štátu a malo byť organizované a spravované výlučne štátom, bol uplatňovaný vo viacerých západoeurópskych krajinách, z historického hľadiska omnoho skôr ako v Sovietskom zväze. Niektoré západoeurópske univerzity podobne ako univerzity vo východnom bloku podliehali štátnemu monopolu na školský systém, ktorý organizoval vnútroštátnu a administratívnu štruktúru univerzít. Bola to štátna spoločnosť, ktorá zastrešovala celé stredoškolské a vysokoškolské vzdelávanie pod kontrolu ministra školstva, príp. regionálneho úradu školských úradníkov. Spoločným znakom francúzskeho a nemeckého modelu, ktorého paralely možno pozorovať aj vo východnom bloku, bol predpoklad hierarchickej štruktúry riadenia univerzít, ktorých štát bol pokladaný za hlavného sponzora.¹¹⁴ Podobne aj v prípade Veľkej Británie čerpali univerzity väčšinu svojich finančných zdrojov od štátu, avšak autonómia tamojších vysokých škôl bola napriek tomuto faktu prekvapivo výrazná.¹¹⁵ Rovnako vytvorenie samostatného akademického sektoru a jeho oddelenie od univerzít, ktorým bolo umožnené výlučne vzdelávanie však nebolo jedinečné iba pre sovietsky model, rovnaký princíp bol uplatňovaný aj vo Francúzsku a ním inšpirovaných západoeurópskych krajinách, či dokonca na niektorých univerzitách v USA a Veľkej Británii. Západné univerzity sa v spomínanom období výrazne zaoberali snahou rekonštrukcie a vytvorenia európskeho priestoru vysokoškolského vzdelávania, integrácie národných trhov práce, vzájomného uznávania diplomov, internacionalizácie tokov študentov a možností štúdia. Táto rekonštrukcia smerovala k utváraniu medzinárodného systému vysokého školstva, v čase, kedy boli formálne paralelné princípy medzinárodného vysokoškolského vzdelávania a spolupráce realizované prostredníctvom Rady vzájomnej hospodárskej pomoci, organizácie krajín východného bloku.¹¹⁶ Nikdy v histórii neboli očakávania kladené na európske univerzity väčšie ako po druhej svetovej vojne. Nikdy v histórii nebolo možné sledovať, aby sa za taký krátky čas založilo toľko univerzít a iných inštitúcií vysokoškolského vzdelávania, nikdy nemali vlády nad univerzitným vzdelávaním taký vplyv, ako v spomínanom období, a aby zároveň univerzity spolupracovali na národnej a medzinárodnej úrovni v takom nebývalom rozsahu. Kontrast medzi týmito dvoma blokmi je markantný v jednotnosti trendov každého z nich, odhliadnuc od enormných rozdielov medzi nimi.

Pri porovnávaní vzdelávacích systémov rôznych krajín z hľadiska interakcie a inklúzie je možné vziať do úvahy podobnosti a zvýrazniť rozdiely, aby sa dosiahol požadovaný výsledok komparácie, na druhej strane je nutné zohľadniť prípadne prepojenia a vplyvy porovnávaných

¹¹¹ Tento postup bol charakteristický pre krajiny ako Fínsko, Francúzsko, bývalá Nemecká spolková republika, Grécko, Portugalsko, Rumunsko, Španielsko a Juhosláviu. Pozri bližšie. RÜEGG, W. *A History of the University in Europe...*, s. 46.

¹¹² RÜEGG, W. *A History of the University in Europe...*, s. 64.

¹¹³ RÜEGG, W. *A History of the University in Europe...*, s. 38-39.

¹¹⁴ CONDETTE, J. French University Traditions, Napoleonic to Contemporary Transformation. [online].

¹¹⁵ Súkromné školstvo bolo charakteristické aj v prípade ďalších európskych krajín ako boli Dánsko, Anglicko, Taliansko, Škótsko a Španielsko. RUST, V. – WELLS, T. Western Europe. Educational Roots, Reform in the Twentieth Century, Contemporary Reform Trends, Future Challenges, 2020 [online] [cit. 2020.03.30.] Dostupné na internete: <<https://education.stateuniversity.com/pages/2547/Western-Europe.html>>.

¹¹⁶ RÜEGG, W. *A History of the University in Europe...*, s. 64-65.

modelov vzdelávania, aby sa zamedzilo ich stereotypizácii.¹¹⁷ Komparatívny prístup v historiografii nepredstavuje jedinú, samostatnú a izolovanú metódu, ale celý súbor metód.¹¹⁸ Komparácia sa môže javiť ako rozhodujúca výskumná metóda, ktorá je založená výlučne na argumentácii porovnávaných objektov, ale popri nej sú uplatňované aj iné prístupy komplexných, empiricky podložených, teoreticky zameraných, systematických analýz, ktoré majú jasne, priestorovo, chronologicky a tematicky ohraničený predmet.¹¹⁹ Zatiaľ čo komparatívny prístup oddeľuje jednotky porovnania, prístupy zamerané na hľadanie prepojení zdôrazňujú spojitosti, kontinuity a hybridnosti pozorovaných procesov a analyzovaných jednotiek.¹²⁰ Komparatívne výskumy okrem pozorovania rozdielov, musia brať do úvahy aj súvislosti medzi porovnávanými prípadmi. Vzájomné vplyvy, interakcie, vzťahy, napodobňovanie alebo spoločný pôvod, ktoré môžu prispieť k vysvetleniu podobnosti a rozdielov.¹²¹ Práve k realizácii týchto cieľov slúži previazaná história (entangled history)¹²² zaoberajúca sa prenosom, prepojením a vzájomnými vplyvmi prekračujúcimi hranice štátov. V komparatívnej histórii sa systematicky analyzujú historické javy, aby sa zistilo, či sú podobné alebo rozdielne. Previazané dejiny nehľadajú podobnosti a rozdiely, ale skôr hľadajú vzťahy, transfery, interakcie a spojitosti medzi sledovanými javmi. Záujem o kultúrne vzťahy medzi dvoma národnými štátmi, najmä medzi Západom a inými časťami sveta bol jedným z prvých zdrojov týchto prístupov.¹²³ Lepšou kombináciou porovnávacej a previazanej histórie, je možné sa posúvať nad rámec komparácie a skombinovať uvedené prístupy do nových spôsobov rozširovania historických vedomostí. V tomto smere bolo možné v rámci príspevku pozorovať proces sovietskej vysokoškolského vzdelávania v krajinách východného bloku a rozširovanie (spoločenských, ekonomických a kultúrnych) vplyvov a transferov medzi východoeurópskym terciárnym vzdelávaním a západnou časťou bipolárneho sveta. Oba spoločenské systémy nezávisle od ich politického zloženia čelili po druhej svetovej vojne analogickým problémom a výzvam. Dôvody boli jednak hospodárskej, jednak technickej povahy: rýchla rekonštrukcia po druhej svetovej vojne, spojená s technickými inováciami, zvlášť viditeľnými v oblasti vzdelávania. Postupné zblížovanie a ovplyvňovanie východu a západu bolo možné sledovať najmä v spôsobe nazerania do budúcnosti a spôsobe jej plánovania, ktorý vykazoval do určitej miery isté paralely. Z totožnej idey sa na oboch stranách železnej opony vyvinula fixácia prekonávania svojho konkurenta, ktorá balansovala medzi snahou posúvať hranice vedeckého pokroku a potenciálnou hrozbou vojnového konfliktu. Po povojnovom rozmachu bolo zakorenené presvedčenie o nevyhnutnosti vedeckej revolúcie a hospodárskeho rastu, a to

¹¹⁷ KOCKA, J. *Asymmetrical Historical Comparison: The Case of the German Sonderweg...*, s. 48.

¹¹⁸ SCHOLZ, M. Komparatívny prístup v historiografii a transnacionálna historická problematika..., s. 77.

¹¹⁹ KOCKA, J. – HAUPT H. Comparison and Beyond. Traditions, Scope, and Perspectives of Comparative History..., s. 9.

¹²⁰ „Takzvané dejiny kultúrnych transferov, krížené dejiny a príbuzné smery označované ako „spojené dejiny“ (connected history), „zdeilané dejiny“ (shared history) či „previazané dejiny“ (entangled history).“ Pozri bližšie. SCHOLZ, M. Komparatívny prístup v historiografii a transnacionálna historická problematika..., s. 77.

¹²¹ KOCKA, J. – HAUPT H. Comparison and Beyond. Traditions, Scope, and Perspectives of Comparative History..., s. 20.

¹²² Previazaná história (entangled history) je historická perspektíva a pojem v historiografii, ktorého centrálnym záujmom je vzájomná prepojenosť spoločností. Skúma závislosti, interferencie, vzájomné závislosti a zapletenia, historické mocenské štruktúry a ich konštituovanie vo svete. Základným predpokladom je spochybňovanie absolútnej dominantnosti štátnych hraníc a presvedčenie že národy, ríše a civilizácie sa samy formovali procesom interakcie a globálneho obehu. Pozri bližšie. SÖNKE, B. – MAIER, T. “Entangled History.” [online] In *InterAmerican Wiki: Terms - Concepts - Critical Perspectives*, 2015 [cit. 2020.12.23.] Dostupné na internete: <www.uni-bielefeld.de/cias/wiki/e_Entangled_History.html>.

KOCKA, J. – HAUPT H. Comparison and Beyond. Traditions, Scope, and Perspectives of Comparative History..., s. 19-20.

jednak zvýšením výroby, jednak zabezpečením kvalifikovanej pracovnej sily a napredovaním vedeckého výskumu.¹²⁴

Tieto faktory vyvolali v povojnovom období posun od univerzitného vzdelávania, považovaného za exkluzívnu, spoločensky prestížnu inštitúciu, k vzdelávaniu všeobecne prístupnému širokým masám, nielen zvýšením počtu absolventov stredných škôl, ale aj demokratizáciou vstupu na vysoké školy. Diskusie o nevyhnutnosti rekonštrukcie vzdelávacieho systému, rozvoji profesionalizácie a vedeckých orgánov boli prítomné na oboch stranách železnej opony. Ekonomický rast, dopyt po absolventoch vysokých škôl, atraktivnosť vedeckých kariér a pokroku, všetky tieto argumenty boli v oboch systémoch paralelné.¹²⁵ Spoločným znakom vysokoškolského vzdelávania v 20. storočí, ktorý charakterizoval západný a aj východný blok bol zvýšený nárast množstva poskytovaného vzdelávania a masívne budovanie vysokých škôl.¹²⁶ Objavil sa ako jeden z dôsledkov urbanizácie a industrializácie, ktoré značne sprístupnili vysokoškolské vzdelanie širokej verejnosti.¹²⁷ V druhej polovici 20. storočia bolo charakteristické rozširovať a modernizovať starý model univerzít, vrátane rozšírenia počtu univerzít a študentov, ktorý sa v mnohých krajinách zdvojnásobil, dokonca strojnásobil. Tento rast bol čiastočne podporený priemyselnými požiadavkami moderných vedeckých technológií, neustále sa zavádzajúcimi novými metódami, procesmi a strojmi. Staré zručnosti sa stali irelevantnými, vznikli nové priemyselné odvetvia. Na Západe prebiehali tieto reformy pomalšie a boli oveľa menej dramatické v porovnaní s východnou časťou Európy. Na západe došlo k najväčšiemu nárastu univerzít najmä v období 60. a 70. rokov.¹²⁸ Z hľadiska dlhodobej histórie európskych univerzít bola táto expanzia pozoruhodným počínom, najmä v oblasti východnej, južnej a strednej Európy, keďže z hľadiska vytvárania a expanzie univerzít išlo takmer výlučne o západoeurópsky fenomén. Pri veľkom rozmachu vysokoškolského vzdelávania v západnej Európe prevládali však najmä expanzívne predstavy pri vytváraní nových vysokých škôl, učebných osnov a správe, čo napokon viedlo k tomu, že sa niektoré vysoké školy stali takmer nezvládnuteľnými. Nové vysoké školy a nové programy, stupeň inflácie, znásobenie postgraduálnych programov a zvyšovanie ekonomických tlakov spôsobili, že západoeurópske vysokoškolské prostredie sa stalo beztvárnym a viedlo k poklesu kvality poskytovaného vzdelania.¹²⁹ S rovnako výrazným úsilím zakladania a rozširovania nových vysokých škôl bolo konfrontované aj prostredie východného bloku.¹³⁰ Rozširovanie vzdelávania zlepšilo jeho všeobecnú úroveň, nevedlo však k zásadným zmenám spoločenskej hierarchie a politického usporiadania východoeurópskych krajín.

¹²⁴ REQUATE, J. Vision of the Future: GDR, CSSR, and the Federal Republic of Germany in the 1960s. In *Comparative and transnational history. Central European Approaches and New Perspectives*. Zost. H. Haupt, J. Kocka. New York : Berghahn Books, 2009, s. 178-190.

¹²⁵ REQUATE, J. Vision of the Future..., s. 190-192.

¹²⁶ BROWNING, R. Education. [online].

¹²⁷ RUDY, W. *The Universities of Europe, 1100–1914*. Cranbury : Associated University Presses, 1984, s. 136–137.

¹²⁸ V rokoch 1970 až 1974 uzreli svetlo sveta dve tretiny súčasných francúzskych univerzít, a to predovšetkým vďaka inštitucionálnemu štiepeniu, ktoré rozdelilo existujúce univerzity na dva alebo tri samostatné subjekty, zvyčajne založené na príbuzných disciplinárnych odboroch. Nórsko zdvojnásobilo svoj univerzitný systém už medzi rokmi 1966 a 1970. V Spolkovej republike Nemecko a vo Veľkej Británii sa rozširovanie univerzitného systému začalo po roku 1950 a pokračovalo nasledujúce dve desaťročia, vyvrcholilo vo Veľkej Británii v rokoch 1960 až 1969, v Spolkovej republike Nemecko v rokoch 1965 až 1974. Vo Fínsku a Taliansku sa expanzia začala pomaly po roku 1950 a pokračovala až do 80. rokov. Rozsah realizácie a expanzie univerzít bol však v jednotlivých krajinách odlišný. Rovnako aj v Grécku, Portugalsku a Španielsku, došlo k rozvoju siete univerzít, avšak v oneskorenej rekcií v rokoch 1971 až 1980, tento vývoj súvisel najmä s historicko-spoločenskou situáciou jednotlivých krajín. Pozri bližšie. RÜEGG, W. *A History of the University in Europe...*, s. 47-48.

¹²⁹ BROWNING, R. Education. [online].

¹³⁰ URBÁŠEK, P. – PULEC, J. *Vysokoškolský vzdelávací systém...*, s. 11.

Tendencia masívneho vytvárania vysokých škôl po druhej svetovej vojne sa ukázala byť prítomná nielen v celoeurópskom, ale dokonca celosvetovom meradle. Jedným z príkladov sovietskeho komunistického modelu vzdelávania, ktorý súvisel aj so zakladaním nových škôl, bola polytechnická myšlienka vo vzdelávaní.¹³¹ Polytechnický princíp bol inšpirovaný objektívnou potrebou pripraviť kvalifikovanú pracovnú silu a zdôrazňoval myšlienku, že každá úroveň vzdelávacieho systému by mala umožňovať nadväzovanie štúdia a jeho integráciu do pracovného sveta. Bol to jeden z najdôležitejších cieľov sovietskeho technologického a technického vysokoškolského vzdelávania. Jeho rozvoj sa opieral o jeden z ideologických princípov marxizmu-leninizmu, odstránenia intelektuálneho rozlišovania medzi teóriou a praxou a následnou sociálnou stratifikáciou predstaviteľov inteligencie a fyzicky pracujúcej časti spoločnosti.¹³² Ideou bolo vyškoliť odbornú pracovnú silu pre potreby štátu pomocou „ľudského materiálu“ a štátnych materiálnych zdrojov. Tento dôraz sa odrážal na politickom ciele rýchleho vytvárania siete štátnych škôl na vzdelávanie robotníkov na stredných a vysokých školách.¹³³ Vzdelávacia reakcia spočívala najmä v rozvoji technických škôl, propagácie vzdelávania dospelých na všetkých úrovniach, upriamania pozornosti na externé a večerné kurzy, poskytovania odbornej prípravy a vzdelávania v rámci samotných priemyselných podnikov.¹³⁴ Polytechnický princíp však nebol jedinečný len pre komunistické vzdelávanie. V skutočnosti v tom čase predstavoval zjednodušenú formu polytechnického vzdelávania v Európe.¹³⁵ V sovietskom modeli bolo možné zároveň vidieť náznaky nemeckého profesionalizmu alebo francúzskeho (napoleonského) pojmu vyšších vzdelávacích inštitúcií, ktoré rovnako slúžili utilitárnym cieľom štátu.¹³⁶ Koordinácii školského a pracovného života sa venovala pozornosť aj vo Švédsku, kde myšlienka prepojenia školy a práce bola aplikovaná už na stredoškolskej úrovni.¹³⁷ V Británii sa v rámci vysokoškolského vzdelávania orientovali najmä na vytváranie masového vzdelávania a občianskych univerzít s dôrazom na vedu a techniku,¹³⁸ ako aj rozširovanie rozvinutej formy vzdelávania dospelých.¹³⁹ Komunistické komplexné vzdelávanie polytechnického typu vytvorilo alternatívu k polyvalentnému vzdelávaniu v Nemecku, Španielsku, Belgicku a Francúzsku a komplexnému vzdelávaniu vo Švédsku, Veľkej Británii a Holandsku.¹⁴⁰ Polytechnický princíp, ako jeden z najcharakteristickejších rysov sovietskeho vzdelávania sa napokon ukázal ako model uplatňovaný omnoho skôr vo Francúzsku, vo Veľkej Británii či ďalších európskych krajinách. Z uvedeného vyplýva, že sovietsky model neuplatňoval pri modernizácii vzdelávania nové vzory, ale vo veľkej miere sa inšpiroval a čerpal z už existujúcich vysokoškolských ideálov Západnej Európy a podriaďoval ich sebe vlastnej ideológii. Oba spomínané politické systémy si boli prinajmenšom vo svojej nezastaviteľnej viere vo vedecký pokrok a víziu budúcnosti navzájom veľmi blízko. Rozvoj vzdelávania v západoeurópskych a východoeurópskych krajinách mal v konečnom dôsledku sebe vlastný charakter.¹⁴¹ Napriek faktu, že komunistické a západoeurópske vzdelávanie vo svojej ideologickej rovine reprezentovali navzájom

¹³¹ MINCU, M. Communist education as modernisation..., s. 324.

¹³² RÜEGG, W. *A History of the University in Europe...*, s. 38.

¹³³ KURAEV, A. Soviet higher education..., s. 181–193.

¹³⁴ BROWNING, R. Education. [online].

¹³⁵ KURAEV, A. Soviet higher education..., s. 181–193.

¹³⁶ FROUMIN, I. – SEMYONOV, D. University Traditions: Russia. [online] In *The International Encyclopedia of Higher Education Systems and Institutions*. Amsterdam : Springer Netherlands, 2017, [cit. 2020.03.30.] Dostupné na internete: <https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-94-017-9553-1_3-1>.

¹³⁷ BROWNING, R. Education. [online].

¹³⁸ ANDERSON, R. The 'Idea of a University' today. [online].

¹³⁹ ANDERSON, R. British University Traditions. [online].

¹⁴⁰ BROWNING, R. Education. [online].

¹⁴¹ REQUATE, J. Vision of the Future..., s. 196–197.

konkurenčné modely, nepredstavovali však radikálne odlišné vzorce modernizácie vo vzdelávaní.

Historická a komparatívna analýza naznačujú, že v rámci sovietskeho a západoeurópskeho vzdelávacieho modelu je možné pozorovať rozdielne, ale naopak i podobné a paralelné vzorce vo vzdelávaní. Analýza komunistického školstva implikuje skúmanie jeho vzťahu k sovietskemu modelu vzdelávania a hlavné oblasti jeho konvergenzie so západoeurópskym modelom. Variácie v tejto oblasti zároveň odhaľujú zvláštnu zmes špecifických kultúrnych odkazov a nových globálnych modelov západnej inšpirácie, paralelne s poklesom komunistickej politiky. Niektoré komunistické režimy krajín východného bloku umožňovali viac inovácií a znalostí prostredníctvom intenzívnejších kontaktov so západnou Európou a nekomunistickým svetom. V skutočnosti sa sovietske vysoké školstvo časom transformovalo a čoraz viac obsahovalo západné prvky vo vzdelávaní. Až do začiatku 90. rokov minulého storočia väčšina východoeurópskych vzdelávacích systémov nasledovala starý sovietsky model, po páde komunistického režimu sa tieto krajiny postupne začali orientovať na Západ a prijímať západné prvky aj vo vzdelávaní. Postupne tak bolo možno v zvýšenej miere sledovať vo viacerých krajinách východného bloku objavovanie sa variabilít vo vzdelávaní ako aj nové myšlienky silne pripomínajúce model západoeurópskej modernizácie. V období vytvárania medzinárodných vzťahov vo všetkých oblastiach sa univerzity stali kľúčovými nástrojmi pre vzájomnú prosperitu krajín, ale nemohli už pôsobiť iba v rámci štátnych hraníc. Vytvorením medzinárodného vzdelávacieho systému sa napokon nemecká (humboldtovská) univerzitná tradícia rozšírila na všetky európske univerzity, ktoré mohli vytvoriť jednotu výskumu a vyučovania a komunitu vedcov a študentov v celej Európe. Založením Európskej únie jednotlivé vzdelávacie systémy krajín západnej Európy (neskôr aj zvyšku európskych štátov) vstúpili na cestu zjednocovania. Cieľom nebolo odstrániť národné rozdiely v prospech európskej identity, ale usilovať sa o jednotu v rozmanitosti.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- BIELIK, L. a kol. *Slovník metodologických pojmů*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2016. 134 s.
- CONNELLY, J. *Zotročaná univerzita. Sovětizace vysokého školství ve východním Německu, v českých zemích a v Polsku v letech 1945-1956*. Praha : Karolinum, 2008. 496 s.
- ČERMÁKOVÁ, M. Formování totalitního školství v poválečném Československu. In *Pedagogika. Časopis pro pedagogické vědy*. ISSN 0031-3815, 1991, roč. 41, č. 3, s. 323-333.
- GABZDILOVÁ, S. *Ako sme študovali v totalite. Vysokoškolské vzdelávanie na Slovensku pod ideologickým diktátom Komunistickej strany Československa (1948-1953)*. Prešov : UNIVERSUM, 2018. 143 s.
- CHANDLER, A. *Institutions of Isolation. Border Controls in the Soviet Union and Its Successor States, 1917-1993*. Montreal : McGill-Queen's University Press, 1998. 224 s.
- JECH, K. – KAPLAN, K. *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. Brno : Doplněk. 1066 s.
- KABELE, J. *Z kapitalismu do socialismu a zpět. Teoretické vyšetřování přerodů Československa a České republiky*. Praha : Karolinum, 2005. 580 s.
- KAMENEC, I. Niekoľko poznámok k fenoménu hraníc vo vojnovnej Slovenskej republike. In *Ploty, múry, hranice*. Zost. M. Pollák. Levoča : Krásny Spiš, 2017, s. 134-141.
- KIREEV, A. A. – IVANOV, S. A. Border and transborder policies. In *Introduction to Border Studies*. Zost. S. V. Sevastianov, J. P. Laine, A. A. Kireev. Vladivostok : Dalnauka, 2015, s. 155-179.
- KIREEV, A. A. State border. In *Introduction to Border Studies*. Zost. S. V. Sevastianov, J. P. Laine, A. A. Kireev. Vladivostok : Dalnauka, 2015, s. 98-117.

- KNAPÍK, J. V zajetí moci. *Kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Praha : Libri, 2006. 399 s.
- KNAPP, V. *Velké právní systémy (Úvod do srovnávací právní vědy)*. Praha : C. H. Beck, 1996. 248 s.
- KOCKA, J. *Asymmetrical Historical Comparison: The Case of the German Sonderweg*. In *History and Theory*. ISSN 1468-2303, 1999, roč. 38, č. 1, s. 40-50.
- KOCKA, J. – HAUPT H. Comparison and Beyond. Traditions, Scope, and Perspectives of Comparative History. In *Comparative and transnational history. Central European Approaches and New Perspectives*. Zost. H. Haupt, J Kocka. New York : Berghahn Books, 2009, s. 1-30.
- KOLOSOV, V. A. Theoretical approaches in the study of borders. In *Introduction to Border Studies*. Zost. S. V. Sevastianov, J. P. Laine, A. A. Kireev. Vladivostok : Dalnauka, 2015, s. 33-61.
- LONDÁKOVÁ, E. Cirkevné školstvo a školská reforma na Slovensku po 2. svetovej vojne. In *Slovensko a Svätá stolica*. Zost. M. Dobrotková, M. Kohútová. Trnava : Slovenský historický ústav v Ríme, 2008, s. 336-355.
- MESEŽNIKOV, G. Hranice slobody na mape. In *Ploty, múry, hranice*. Zost. M. Pollák. Levoča : Krásny Spiš, 2017, s. 142-158.
- MINCU, M. Communist education as modernisation strategy? The swings of the globalisation pendulum in Eastern Europe (1947-1989). In *History of Education*. ISSN 0046-760X, 2015, roč. 45, č. 3, s. 319-334.
- MORKES, F. *Léta nadějí, iluzí i zklamání poznámky k proměnám vysokých škol v letech 1945-1953*. Zost. B. Zilynská, P. Svobodný. Praha : Karolinum, 1999, s. 21-37.
- NOVOSÁD, F. *Alchymia dejín*. Bratislava : Iris, 2004. 232 s.
- NOVOSÁD, F. *V zrkadle kultúry*. Bratislava : Iris, 2016. 160 s.
- PESTSOV, S. Border and transborder regions. In *Introduction to Border Studies*. Zost. S. V. Sevastianov, J. P. Laine, A. A. Kireev. Vladivostok : Dalnauka, 2015, s. 139-154.
- PEŠEK, J. Německé univerzity 1945/46 a 1989/90: těžká a neochotná cesta k akademické autonomii. In *Studia territorialia*. ISSN 1213-4449, 2008, roč. 8. č. 13, s. 25-54.
- PEŠEK, J. Ostrovy občanské autonomie? Tradiční samosprávné instituce v převratových letech 1944/45 a 1989/90. In *Studia territorialia*. ISSN 1213-4449, 2008, roč. 8. č. 13, s. 7-23.
- REQUATE, J. Vision of the Future: GDR, CSSR, and the Federal Republic of Germany in the 1960s. In *Comparative and transnational history. Central European Approaches and New Perspectives*. Zost. H. Haupt, J Kocka. New York : Berghahn Books, 2009, s. 178-203.
- RUDY, W. *The Universities of Europe, 1100–1914*. Cranbury : Associated University Presses, 1984. 177 s.
- RÜEGG, W. *A History of the University in Europe. Vol. IV: Universities Since 1945*. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. 660 s.
- SCHOLZ, M. Komparativní přístup v historiografii a transnacionální historická problematika. In *Sociální studia*. ISSN 1214-813X, 2009, roč. 6. č. 1, s. 69-87.
- ŠVORC, P. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom Československu – spájala či rozdeľovala?* Zost. M. Pollák. Levoča : Krásny Spiš, 2017, s. 346-358.
- TRČKA, M. *Ne-prostupné hranice Evropy. Teritorialita, biopolitika a etika*. Praha : Epoque, 2017. 151 s.
- URBÁŠEK, P – PULEC, J. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945-1969*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2012. 433 s.
- URBÁŠEK, P. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech tzv. normalizace*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. 234 s.

- ZÁLEŠÁK, T. *O hraniciach trochu inak (alebo: obhajoba hraníc v záujme slobody)*. Zost. M. Pollák. Levoča : Krásny Spiš, 2017, s. 261-274.
- ZILYNSKÁ, B. Universitas, unitas, uniformitas (Uplatnění dobové vize „jednoty“ v univerzitním prostředí let 1945-1948). In *Věda v Československu v letech 1945-1953*. Zost. B. Zilynská, P. Svobodný. Praha : Karolinum, 1999, s. 39-55.
- ZYIKOV, A. A. – SEVASTIANOV, S. V. Transborder relations. In *Introduction to Border Studies*. Zost. S. V. Sevastianov, J. P. Laine, A. A. Kireev. Vladivostok : Dalnauka, 2015, s. 118-138.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

- ANDERSON, R. British University Traditions. [online] In *The International Encyclopedia of Higher Education Systems and Institutions*. Amsterdam : Springer Netherlands, 2017 [cit. 2020.03.30.] Dostupné na: <<https://link.springer.com/referencework/10.1007/978-94-017-9553-1>>.
- ANDERSON, R. The ‘Idea of a University’ today. [online] *History & Policy*, 2010 [cit. 2020.03.30.] Dostupné na: <<http://www.historyandpolicy.org/policy-papers/papers/the-idea-of-a-university-today>>.
- ANDERSON, R. The German (Humboldtian) University Tradition. [online] In *The International Encyclopedia of Higher Education Systems and Institutions*. Amsterdam : Springer Netherlands, 2017 [cit. 2020.03.30.] Dostupné na: <<https://link.springer.com/referencework/10.1007/978-94-017-9553-1>>.
- BROWNING, R. a kol. Education. [online] *Encyclopædia Britannica, inc.*, 2019 [cit. 2020.03.30.] Dostupné na: <<https://www.britannica.com/topic/education>>.
- CONDETTE, J. French University Traditions, Napoleonic to Contemporary Transformation. [online] In *The International Encyclopedia of Higher Education Systems and Institutions*. Amsterdam : Springer Netherlands, 2017 [cit. 2020.03.30.] Dostupné na: <<https://link.springer.com/referencework/10.1007/978-94-017-9553-1>>.
- FROUMIN, I. – SEMYONOV, D. University Traditions: Russia. [online] In *The International Encyclopedia of Higher Education Systems and Institutions*. Amsterdam : Springer Netherlands, 2017, [cit. 2020.03.30.] Dostupné na: <https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-94-017-9553-1_3-1>.
- KURAEV, A. Soviet higher education: an alternative construct to the western university paradigm. [online] *High Educ* 71, s. 181-193, 2016 [cit. 2020.03.30.] Dostupné na: <<https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10734-015-9895-5>>.
- NOLEN, J. – RAY, M. – RODRIGUEZ, E. Higher education. [online] *Encyclopædia Britannica, inc.*, 2016 [cit. 2020.03.30.] Dostupné na: <<https://www.britannica.com/topic/higher-education>>.
- RUST, V. – WELLS, T. Western Europe. Educational Roots, Reform in the Twentieth Century, Contemporary Reform Trends, Future Challenges, 2020 [online] [cit. 2020.03.30.] Dostupné na: <<https://education.stateuniversity.com/pages/2547/Western-Europe.html>>.
- SÖNKE, B. – MAIER, T. “Entangled History.” [online] In *InterAmerican Wiki: Terms - Concepts - Critical Perspectives*, 2015 [cit. 2020.12.23.] Dostupné na: <www.uni-bielefeld.de/cias/wiki/e_Entangled_History.html>.

HRANICE AKO SOCIÁLNY KONŠTRUKT – PRÍPAD JUHOSLOVANSKEJ A SRBSKEJ NÁRODNEJ IDENTITY V UČEBNICIACH DEJEPISU NA POZADÍ ŠTÁTNEJ DEZINTEGRÁCIE

Anna Lomen

Katedra všeobecných dejín, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave

Abstrakt: *Koncom 20. storočia v krajinách bývalej Juhoslávie silnel deštruktívny politický kurz a nacionalizmus, ktorý vyústil do dezintegrácie spoločného štátu vo vojnách v rokoch 1991 – 1999. Tieto predvojnové a vojnové udalosti mali značný vplyv aj na konštrukciu mentálnych hraníc, ktoré sociálno-politickí činitelia presadili aj do výučby dejepisu. Príspevok sleduje mentálne hranice formované prostredníctvom kategórie „nás“ a tých „druhých“ v učebniciach dejepisu pre 8. ročník v rámci tematického okruhu druhej svetovej vojny na pozadí spomínaných politických a spoločenských premien. Výskumným predmetom sú vzdelávacie programy z rokov 1974 – 1999, učebnice dejepisu pre 8. ročník základných škôl pre Socialistickú republiku Srbsko z obdobia postupnej decentralizácie a srbské učebnice dejepisu z obdobia dezintegrácie Juhoslávie. Prvá časť príspevku sleduje teoreticko-metodologické prístupy interpretácie mentálnych hraníc. V následnej časti príspevok poukazuje na politickú situáciu, na pozadí ktorej sa v ďalšej časti analyzuje povaha mentálnych hraníc medzi juhoslovanskou a srbskou identitou a identitou tých „druhých“ v učebniciach dejepisu.*

Kľúčové slová: *mentálne hranice, národná identita, obraz nepriateľa, dezintegrácia, vzdelávacie programy a učebnice dejepisu*

Abstract: *At the end of the 20th century, the countries of the former Yugoslavia experienced a destructive political course and nationalism, which resulted in the disintegration of the common state in the wars of 1991-1999. These pre-war and war events also had a significant impact on the construction of mental boundaries, which socio-political actors also transferred on to the teaching of history. The article follows the mental boundaries formed by the category of "us" and the "others" in history textbooks for the 8th grade within the thematic area of the Second World War against the background of the mentioned political and social changes. The research subjects are educational programs from 1977-1995 and history textbooks for the 8th grade of primary schools for the Socialist Republic of Serbia from the period of gradual decentralization and Serbian history textbooks from the period of Yugoslavia disintegration. The first part of the article follows the theoretical and methodological approaches of the interpretation of mental boundaries. In the next part, the article points to the political situation. Against the background of these political changes, the paper analyzes the nature of the mental boundaries between Yugoslav and Serbian identities and the identities of the "others" in history textbooks.*

Keywords: *mental boundaries, national identity, image of the enemy, disintegration, educational programs, history textbooks*

Úvod

Predmetom tohto príspevku je pochopiť hranice ako sociálny konštrukt na prípade geografického celku Juhoslávie a následne analyzovať ich prenos do učebníc dejepisu pre 8. ročník, pričom sa zameriavam na analýzu tematického celku druhej svetovej vojny. V príspevku sa zameriavam na vnútorné a vonkajšie oblasti distribúcie politickej moci v dôsledku vplyvu konkrétnych geopolitických faktorov existencie Juhoslávie a jej následnej dezintegrácie. Tieto konkrétne politické faktory ovplyvňujú distribúciu a charakter politických posolstiev, ktoré sa štát pokúša implementovať do vzdelávacieho procesu. Za výskumný predmet analýzy som si zvolila vzdelávacie programy pre 8. ročník základných škôl prijaté v Socialistickej republike

Srbsko v rokoch 1974 – 1990 a v zväzovej republike Srbsko do roku 1999. Analýzou vzdelávacích programov možno pochopiť, ktoré politické a normatívne „pilieri“ využíva štát na stanovenie vlastnej identity, mentálnych hraníc (nás a tých druhých), vlastnej suverenity či územnej jednoty. V príspevku sa pokúšam ukázať ako sa tieto explicitné politické inštrukcie premietajú do učebných textov dejepisu pre 8. ročník základných škôl.¹

Cieľom práce je teda odpovedať na otázku aké obrazy v dokumentoch a materiáloch vo výučbe dejepisu konštituovali výrazne protikladné obrazy „národov“ v rámci dezintegrácie Juhoslávie a poukázať, ako politicko-geografické zmeny hraníc ovplyvnili aj mentálne hranice. Na základe analýzy vzdelávacích programov ministerstva školstva sa pokúsim identifikovať možné vplyvy a ciele sociálno-politických aktérov pri vytváraní jednotlivých konceptov „národných identít“ v učebniciach dejepisu pred a počas dezintegrácii Juhoslávie.

Hranice ako sociálny konštrukt

Pokiaľ ide o využívanie kategórie hranice, tá sa obyčajne používa vo význame pomyselných bodov, ktoré rozdeľujú isté administratívne celky nejakého územia. Okrem toho sa používa aj v kontexte vymedzenia dvoch časovo odlišných období. Jeden zo zakladateľov politickej geografie, Friedrich Ratzel poukazuje na to, ako štáty identifikujú vlastných občanov na základe špecifických zákonov, ktoré vyjadrujú nevyhnutné územné vymedzenie, a tak v istom slova zmysle definujú identitu občanov príslušného štátu. Podmienku územného vymedzenia štátu treba interpretovať ako spojenie ľudskej aktivity s konkrétnym fyzickým územím. Ak teda hovoríme o štáte, vždy hovoríme o ľudskej aktivite (napríklad práci) a zároveň o štátnej suverenite nad pôdou. V tomto zmysle politická geografia definuje obyvateľov ako politicky a priestorovo prepojený súbor skupín a jednotlivcov, ktorí však nemusia byť definovaní primárne genealogickou alebo jazykovou príslušnosťou.

Teoretici zaoberajúci sa vznikom štátov, ktoré sa konštituovali v 19. storočí, zdôrazňujú iné kritéria – etnickú príslušnosť, spoločný jazyk, náboženstvo, historickú minulosť a pôdu, zatiaľ čo Ratzel dáva prednosť kritériu pôdy, ktoré má rozhodujúci vplyv na etablovanie politickej moci, keďže existencia každého štátu je závislá aj od geografických, prírodných, ekonomických či obchodných faktorov.² Ratzelovo vymedzenie štátu by bolo však predčasné interpretovať iba v medziach geografických faktorov, pretože sám sa pokúša identifikovať v rámci nacionalistického zdôvodnenia prvky národných myšlienok. Napríklad ako sám píše: „*Nemci cítili potrebu vytvoriť jediný politický konštrukt*“.³ Toto neimplikuje explicitne len geografickú predstavu, naopak, je zrejmé, že Nemci sa usilovali aj o politickú jednotu.

Na základe vyššie uvedeného v príspevku vychádzam z predpokladu, podľa ktorého čisto geografický koncept je naplnený politickým obsahom, ktorý vytvára mentálne a duchovné puto medzi jeho obyvateľmi. To, ako ľudia definujú svoje hranice, je tiež faktorom pri určovaní vývoja udalostí v okolitom regióne. Geograficko-politické premeny hraníc Juhoslávie v dôsledku vojen so sebou priniesli aj transformáciu mentálnych hraníc, čo sa pokúsim ukázať na prípade učebníc dejepisu pre 8. ročník, ktoré sa používali v rokoch 1974 – 1999.

Učebnice dejepisu ako médium výučby

Koncept kolektívneho historického povedomia ako opevnenia, lojalita „k národnej štátnej identite“, legitimácia národnej kultúry či nábožensko-etnické prekrývanie „identity“ sú

¹ Počas socialistickej Juhoslávie mala každá republika svoje vlastné učebnice, ktoré boli schválené ministerstvom školstva konkrétnej republiky a pre každý ročník/predmet/republiku bola jediná učebnica.

² HOBBSAWM, J. Eric. *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality*. Cambridge : University press, 2012, s. 212.

³ RATZEL, Friedrich. *Politische Geographie*. München, Berlin : R. Oldenbourg, 1923, s. 4.

súčasťou významných determinácií pri diskusii o povahe, predmete, obsahu či štandardoch vo výučbe dejepisu. Vo výraznej miere sa presahy politickej nacionalistickej ideológie nachádzajú aj vo výučbe dejepisu a v učebniciach dejepisu v nástupníckych krajinách bývalej Juhoslávie.

Úlohou školského systému je napomáhať pri reprodukcii či potvrdzovaní vedomostí alebo hodnôt. Sociálno-politické elity môžu utvárať spoločnú „historickú pamäť“ žiakov určitého štátu riadením toho, ktoré udalosti a príbehy majú byť zahrnuté a ktoré vylúčené z učebných osnov.⁴ Podobne túto rovinu možno vzťahovať aj na učebnice dejepisu. Úloha učebníc ako hlavných činiteľov socializácie bola v literatúre viackrát potvrdená.⁵ Autori učebníc dejepisu do určitej miery ovplyvňujú, presvedčujú alebo formujú ich čitateľov. Francúzsky historik M. Ferro tvrdil, že „predstava, ktorú máme o iných národoch či o sebe samých, je spätá s dejinami, ako nám o nich rozprávali, keď sme boli malí. Tieto dejiny nás poznamenávajú na celý život.“⁶ Dokonca niektoré štúdie poukazujú na to, že približne 15 % odpovedí detí naznačujú, že zdrojom ich stereotypných presvedčení sú učitelia či učebnice.⁷

Zároveň, učebnice sú navrhnuté tak, aby učili žiakov o tom, čo by podľa kompetentných ľudí mali vedieť.⁸ Možno ich vnímať ako relevantný zdroj poznania, skrze ktoré sa formuje historické vedomie spoločnosti. Treba však zdôrazniť, že učebnice dejepisu nie sú jediným socializačným médiom, pretože socializácia je kumulatívny proces ovplyvňovaný rôznymi činiteľmi, udalosťami, skúsenosťami a diskurzmi, pričom učebnicový diskurz je iba jeden z mnohých. Napokon interpretácia, akceptácia, zamietnutie či reinterpreťácia obsahu učebnice závisí od súladu vedomostí, spôsobilostí, zručností, postojov, sociálno-psychologických premenných (napríklad etnicity, pohlavia, sociálnej triedy) prijímateľov, dôveryhodnosti média a od kontextu situácie. Z tohto dôvodu učebnice sú „viacnásobne kódované a môžu byť viacnásobne dekódované.“⁹

Napriek vyššie uvedenému, predpoklad o priamom ideologickom vplyve učebníc dejepisu môže byť do istej miery opodstatnený. Totiž, učebné texty sú viac uzatvorené ako otvorené, pretože autori v nich neponúkajú dostatočné množstvo rôznorodých interpretácií. Texty učebníc dejepisu sú inštitucionálne definované a často sa používajú v kontexte, kde je jedna osoba, ktorá pozná správnu odpoveď (učiteľ) a iní (žiaci), ktorí sú kontrolovaní a testovaní, či nadobudli isté penzum poznatkov – teda súbor správnych odpovedí.¹⁰ Učebnice dejepisu sú zväčša čítané iba tými, ktorí majú konkrétne definované úlohy. Navyše, ideologický vplyv učebníc je výrazný v takých prípadoch, keď žiaci nedisponujú žiadnymi sociálnymi

⁴ Na druhej strane vzdelávanie nepovažujem vždy za racionálny prostriedok na dosiahnutie racionálneho cieľa. Intencia tvorcov vzdelávacích politík nemusí vždy byť zrejma, aj keď sa často jej interpreti zameriavajú na jednoduché, jednosmerné alebo kauzálne vysvetľujúce modely. Práve naopak, niektoré z týchto mnohých vzdelávacích politík možno považovať za iracionálne alebo paradoxné a môžu dávať zmysel až keď sa analyzujú na hlbšej úrovni. V tomto zmysle vnímam vzdelávaciu politiku a jej interpretáciu v učebniciach dejepisu uskutočnenú pred, počas a po rozpade bývalej Juhoslávie ako produkt a odraz zložitých a rozmanitých sociálnych procesov.

⁵ Napríklad Apple, Bernstein, Jacobmeyer a iní.

⁶ FERRO, Marco. *Jak se vyprávějí dějiny dětem pocelém světě*. Praha : Academia, 2019, s. 8.

⁷ Pozri viac: LAMBERT, E. Wallace. – KLINEBERG, A. Otto. Pilot Study of the Origin and Development of National Stereotypes. In *International Social Science Journal*. ISSN 0020-8701, 1959, roč. 11, č. 2, s. 221-238. K podobným záverom pozri tiež: GELMAN, A. Susan. *The essential child: origins of essentialism in everyday thought*. Oxford : Oxford university press, 2005, s. 95-99.

⁸ KRATOCHVÍL, Viliam. Učebnice dejepisu ako polyfunkčný prostriedok dejepisnej výchovy. In *Acta Historica Neosolensia 1*. Zost. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, s. 111. Pozri tiež: FITZGERALD, Frances. *America Revised: History Schoolbooks in the Twentieth Century*. New York : Vintage Press, 1979, s. 47.

⁹ STRAY, Chris. Paradigms regained: towards a historical sociology of the textbook. In *Journal of Curriculum Studies*. ISSN 1366-5839, 1994, roč. 26, č. 1, s. 6.

¹⁰ SELANDER, Staffan. Pedagogic texts – educational media. In *Internationale Schulbuch-forschung*. ISSN 0172-8237, 1995, roč. 17, č. 1, s. 12.

a politickými znalosťami alebo alternatívnymi názormi.¹¹ Okrem toho učebnica dejepisu bola dlho jediným dôveryhodným zdrojom informácií, s ktorým sa žiaci stretli počas výučby. Učebnicové texty poskytujú aj rámce a normatívno-hodnotové východiská pri interpretácii iných textov a implicitne podporujú či potvrdzujú isté rámce, ktoré môžu byť založené na dichotómii a protikladoch vzťahov my – oni, súvisiace so sociálnymi kategorizáciami a konkrétne aj s mentálnymi reprezentáciami. Text učebníc často neodráža len úroveň výskumu a dobovú spoločenskú situáciu, reflexii ktorej sa napokon nevyhne takmer žiadny druh literatúry, ale býva v ňom prítomný zvláštny jav, keď sa aktuálna túžba či potreba retrospektívne umiestňuje do dejín.¹² Americký didaktik M. Apple diskutujúc o Spencerovej otázke „*Aké vedomosti sú najvhodnejšie?*“ tvrdí, že túto otázku nemožno vnímať len ako vzdelávací problém, ale aj ako ideologický a politický.¹³ Zároveň tvrdí, že učebnica je výsledkom tvrdého boja a kompromisov motivovaných politickými, ekonomickými či kultúrnymi cieľmi vládnucich autorít.¹⁴ Z tohto dôvodu považujem obsah učebnice za odraz toho, čo chcú politické elity v zastúpení štátnych orgánov naučiť mládež: jedným z explicitných cieľov tvorcov učebných osnov dejepisu je formovanie predstáv o národnej identite a vlastenectva študentov.¹⁵

Historička A. Dimou tiež poukázala na to, že osobitným problémom balkánskeho regiónu súvisiacim so sociálnymi parametrami vzdelávania, ale aj s otázkami historickej a politickej kultúry, je skutočnosť, že historické vzdelávanie je prevažne verejnou a politickou otázkou a učebnice dejepisu vníma do značnej miery ako politický nástroj.¹⁶ Obrazne to vyjadrila D. Stojanović v súvislosti s obsahom učebníc dejepisu: „*Srbsko* [mysliac predovšetkým na jeho vládnucich predstaviteľov – pozn. A. L.] *so svojou históriou v mnohých ohľadoch zaobchádza tak, akoby to bolo jeho more.*“¹⁷

Obsah učebníc dejepisu počas obdobia existencie Juhoslávie v istom zmysle zaostával za výsledkami juhoslovanskej akademickej historiografie. Zatiaľ čo akademickej historiografii musela pracovať „v tieni stereotypov“ straníckej politiky, ale do istej miery „bez priameho politického tlaku ústredného výboru“, učebnice dejepisu a spoločenských vied nemali rovnaký manévrovací priestor, pretože ich obsah musel byť v súlade s politikou strany. Belehradský historik Andrej Mitrović prácu týchto historikov – autorov učebníc, označil za „parahistoriografiu“.¹⁸

Politická situácia v Juhoslávii

Juhoslávia, ktorá v doslovnom preklade znamená „zem južných Slovanov“, bola vytvorená v dôsledku prvej svetovej vojny. Medzivojnová Juhoslávia bola zriadená na

¹¹ VAN DIJK, A. Teun. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London : Sage, 1998, s. 246.

¹² OTČENÁŠOVÁ, Slávka. Tri režimy – tri interpretácie. Život Ludovíta Štúra v československých a slovenských učebniciach dejepisu používaných v rozpätí rokov 1918-1989. In *Človek a spoločnosť*. ISSN: 1335-3608, 2016, roč. 19, č. 3, s. 42.

¹³ APPLE, W. Michael. *Ideology and Curriculum*. New York : Taylor & Francis e-Library, 2002, s. 7.

¹⁴ APPLE, W. Michael. *Official Knowledge: Democratic Education in a Conservative Age*. London : Routledge, 2000, s. 43.

¹⁵ KOREN, Snježana. – BARANOVIC, Branislava. What Kind of History Education Do We Have after Eighteen Years of Democracy in Croatia? In *'Transition' and the Politics of History Education in Southeast Europe*. Zost. A. Dimou. Georg Eckert Institute. Göttingen : V&R Unipress, s. 91-140.

¹⁶ DIMOU, Augusta. Udžbenici istorije u jugoistočnoj Evropi: suočavanje sa izazovima 21.veka. In *Forum za tranzicionu pravdu: Udžbenici istorije u post-konfliktnim društvima: Obrazovanje za pomirenje?* ISSN 1452-8711, 2015, roč. 5, s. 35.

¹⁷ STOJANOVIĆ, Dubravka. Udžbenici istorije u Srbiji. In *Forum za tranzicionu pravdu: Udžbenici istorije u post-konfliktnim društvima: Obrazovanje za pomirenje?* ISSN 1452-8711, 2015, roč. 5, s. 44.

¹⁸ MITROVIĆ, Andrej. *Raspravljanja sa Klio: o istoriji, istorijskoj svesti i historiografiji*. Sarajevo : Svjetlost, 1991, s. 132.

princípoch unitárneho štátu, pričom sa vyznačovala veľkými kultúrnymi a hospodárskymi rozdielmi medzi jednotlivými územnými celkami, z ktorých niektoré boli pod nadvládou Rakúsko-Uhorska a iné pod Osmanskou ríšou. Okrem toho, že bola etnicky rozmanitá, multikonfesionálna, multijazyčná, zároveň nebola ekonomicky, industriálne a dopravné rozvinutá a nebola riadená demokratickými princípmi. Po tom, ako prebehla komunistická revolúcia, ktorú viedli Titovi partizáni, bola konštruovaná druhá Juhoslávia. Táto Juhoslávia bola konštituovaná na republikánskych a federatívnych princípmoch. Vyznačovala sa modernizáciou (mala rozvinutejší priemysel) a snažila sa zabezpečiť národné práva vytváraním republík a provincií pre všetky národy a propagovala „bratstvo a jednotu“. Na druhej strane nebola riadená demokratickými princípmi a nebola ekonomicky efektívna.

Politický rozpad Juhoslávie a následne jej vojnové konflikty s cieľom svojvoľne prekresliť politické hranice mal mnohé príčiny. Prijatie novej juhoslovanskej ústavy v roku 1974 posilnilo moc vtedajšieho prezidenta J. B. Tita a politickú úlohu Juhoslovanskej ľudovej armády (JNA). Navyše ústava deklarovala pre republiky a provincie právo rozvíjať svoje vlastné nezávislé zahraničné vzťahy a zodpovedať za organizáciu územnej obrany. Podľa ústavy muselo každú otázku odsúhlasiť a schváliť osem národných štátov krajiny (šesť republík a dve provincie). Tento komplikovaný proces „znárodnil“ každú otázku a posilnil svojvoľné etnické a národné hranice Juhoslávie. Zahraničný dlh, inflácia a nezamestnanosť spôsobili v krajine napätie. Juhoslovanskú jednotu narúšali aj stupňujúce sa nacionalistické cítenie a zvýšená politická aktivita opozície, ktorá spochybňovala legitimitu centrálnej komunistickej vlády.

V roku 1989 bola zmenená ústava Srbska a bola odobratá autonómia provinciám Kosovo a Vojvodina. Podľa juhoslovanskej ústavy z roku 1974 si prezidenta Juhoslovanskej federácie každý rok vyberali predstavitelia inej juhoslovanskej republiky. Keď v roku 1991 prezidentom Juhoslávie mal byť nekomunistický, umiernený predstaviteľ z Chorvátska – Stjepan Mesić, srbskí komunistickí vodcovia voľby zablokovali. V dôsledku toho Chorváti a Slovinci 25. júna 1991 vyhlásili nezávislosť. Následne proti Slovinsku nasledovala desaťdňová vojna. Z dôvodu amerického a európskeho tlaku srbský prezident Milošević stiahol zo Slovinska jednotky JNA. Odtrhnutie Slovinska od Juhoslávie sa formalizovalo 8. júla 1991. Do troch mesiacov vyhlásilo aj Macedónsko nezávislosť.

Predstavitelia JNA zmobilizovali desaťtisíc vojakov, aby bojovali vo vojne proti Chorvátsku s cieľom obsadiť a anektovať jeho veľké oblasti. Do konca roka, napriek vysokým stratám, aj Chorvátsko získalo nezávislosť. V Juhoslávii sa prekreslili hranice. Chorvátsko bolo rozdelené na srbské a chorvátske oblasti. Predstavitelia Juhoslávie anektovali územia Chorvátska obývané Srbmi. Keď v januári 1992 Európske spoločenstvo (ES) a USA formálne uznali Chorvátsko za nezávislý štát, ES a USA vyzvali predstaviteľov Bosny a Hercegoviny, aby vyhlásili nezávislosť. Srbi, ktorí žili v tejto etnicky rôznorodej oblasti, sa však obávali, že ich budú ovládať moslimskí Slovania, ktorí tvoria väčšinu obyvateľstva Bosny. Prezident Bosny a Hercegoviny vyhlásil nezávislosť v marci 1992, dôsledkom čoho vznikla ďalšia vojna. Za necelý mesiac pripadla väčšina miest v Bosne a Hercegovine (okrem Sarajeva) Srbom. Dňa 6. apríla 1992 ES formálne uznalo nezávislosť Bosny. V ten istý deň srbskí ozbrojenci zahájili paľbu na tisíce demonštrantov v Sarajeve, čím sa začalo obliehanie mesta.

Od začiatku juhoslovanskej krízy zásadný postoj medzinárodného spoločenstva bol taký, že republikánske hranice mali zostať nemenné. Zmeny hraníc republiky boli možné iba po dohode. Výsledky vojenských akcií nemali byť uznané. Keď bolo zrejmé, že medzi predstaviteľmi republík Socialistickej federatívnej Juhoslávie (SFRJ) nedôjde k dohode, uskutočnila sa medzinárodná arbitráž, ktorá vydala odporúčania alebo rozhodnutia založené na medzinárodnom práve. Medzinárodné hranice nových štátov zodpovedali vnútorným federálnym hraniciam, aké existovali v čase nezávislosti. Tento výsledok vyplynul z rozhodnutia ministrov zahraničných vecí Európskeho spoločenstva zo 16. decembra 1991 a

dostal právny základ v mnohých stanoviskách vydaných takzvanou Badinterskou arbitrážnou komisiou. Hlavnou právnou zásadou, na ktorú sa Komisia odvolávala, bola zásada *uti possidetis juris*. Táto zásada, ktorá sa doteraz uplatňovala v rámci dekolonizácie, znamenala, že keď sa koloniálne subjekty stali nezávislými štátmi, urobili tak v územnom ohraničení existujúcich koloniálnych hraníc. Z hľadiska medzinárodného práva vyvolala úvaha Badinterovej komisie zmiešanú odpoveď.¹⁹

Uznanie nezávislosti Macedónska, Chorvátska, Slovinska a Bosny zo strany ES a Spojených štátov znamenalo, že sa z Juhoslávie stala federácia bez republík. Krátko po začatí obliehania Sarajeva, 27. apríla 1992, Srbsko a Čierna Hora vyhlásili novú Juhoslovanskú zväzovú republiku. Na jar a v lete 1992 sa srbské polovojské úderné jednotky systematicky prehnali moslimskými oblasťami Bosny. Cieľom tejto vojny bolo dosiahnuť to, aby územie bolo etnicky čisté – inými slovami bez moslimov a katolíkov. Po výbuchu na trhu 5. februára 1994, pri ktorom zahynulo 69 ľudí a stovky ďalších bolo zranených, NATO zakročilo, aby ochránilo Sarajevo. Následne 23. februára 1994 bolo vyhlásené prímerie. Boje pokračovali aj v roku 1995, ale prevahu na bojiskách malo spojenectvo moslimsko-chorvátskej armády. Masívne nálety NATO na bosniako-srbské ciele 30. augusta 1995 priviedli Srbov k novému kolu mierových rozhovorov. Vodcovia Bosny, Chorvátska a Srbska sa 21. novembra 1995 stretli v Dayton, aby zahájili mierové rokovania. Mierová zmluva bola podpísaná v Paríži 14. decembra 1995. Tieto juhoslovanské vojny boli výsledkom územných konfliktov, ktoré boli podnietené stretom svojvoľných etnických a náboženských hraníc.

Analýza vzdelávacích plánov a programov so zameraním na druhú svetovú vojnu

Vzdelávací plán a program v Socialistickej republike Srbsko prijatý v roku 1977 pre dejepis a geografiu obsahuje ciele vzdelávania, predmet vzdelávania či didakticko-metodické postupy. Všetky stanovené ciele v programe vychádzajú zo zákona o základnom vzdelávaní a školstve Socialistickej republiky Srbsko a sú základom pre plánovanie a programovanie všetkých vzdelávacích aktivít na tejto úrovni. V programe sa kladie dôraz na rozvoj individuálnych schopností, sklonov či vlastností, ktoré jednotlivcom umožňujú aktívne sa podieľať na budovaní „*samosprávnej socialistickej komunity a jej vlastného života*“.²⁰

Pokiaľ ide o ciele výučby dejepisu, tie sa majú zameriavať na vysvetľovanie základných vedomostí o spoločenských javoch, udalostiach a procesoch v minulosti, ale aj s dôrazom na súčasné spoločenské pomery. Vo vyučovacom procese sa mal klásť dôraz na princípy marxizmu a historického materializmu. Okrem týchto čiastkových úloh cieľom výučby dejepisu má byť aj oboznámiť žiakov s procesmi a udalosťami juhoslovanských národov a národností z minulosti, a tak poukázať na spoločné dejiny, tradičnú jednotu, historické korene bratstva juhoslovanských národov a národností. Tematicky výučba dejepisu pre 8. ročník má byť orientovaná na postavenie a zásluhy J. B. Tita, úlohu partizánov počas druhej svetovej vojny, teror okupantov a domácich zradcov či význam bratstva a jednoty juhoslovanských národov a národností. Problematika druhej svetovej vojny má byť kľúčová vo výučbe dejepisu, pretože „*v tomto nepokojnom období sa naše [juhoslovanské – pozn. A. L.] národy po prvý raz aktívne zúčastňujú, zjednotení v jednom štáte.*“²¹ Osobitná pozornosť sa venovala obdobiu ľudovej republiky, revolúcie a socialistickej výstavby Juhoslávie, pretože jej výsledkom bolo nastolenie socialistickeho režimu, v ktorom všetky štáty a národy mali mať rovnaké postavenie. Politické

¹⁹ RADAN, Peter. Yugoslavia's internal borders as international borders: A question of appropriateness. In *East European Quarterly*. ISSN 0012-8449, 1999, roč. 33, č. 2, s. 137-155.

²⁰ *Jedinstvene osnove i zajednički plan i program obrazovno-vaspitnog rada u socijalističkoj republici srbiji. Istorija i Geografija. Od V do VIII razreda osnovne škole sa didaktičko-metodičkim uputstvom*. Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1977, s. 5.

²¹ *Jedinstvene osnove i zajednički plan i program...*, s. 11.

a geografické hranice medzi jednotlivými juhoslovanskými národmi a národnosťami sú teda ignorované a nemajú vo vzdelávacom pláne a programe pre 8. ročník žiadne postavenie.

Ak porovnáme vzdelávací plán a program z roku 1977 so vzdelávacím plánom a základným programom pre dejepis z roku 1991, ktorý bol schválený Radou pre vzdelávanie zväzovej Srbskej republiky v súlade so zákonom o základnom vzdelávaní dňa 28. júna 1990, môžeme si všimnúť niekoľko zmien. V prvom rade z cieľov výučby dejepisu vypadla časť o princípoch marxizmu a historického materializmu. Okrem toho, v cieľoch výučby dejepisu sa už o bratstve a jednote juhoslovanského národa nehovorí; vo vzdelávacom programe sa nachádza cieľ, podľa ktorého úlohou dejepisu je poskytnúť poznatky o minulosti ľudí a dejinách juhoslovanských národností.²² Obsahové ciele pre problematiku druhej svetovej vojny sú rozsiahlejšie a objavujú sa aj okruhy, ktoré sa v predchádzajúcom vzdelávacom programe nenachádzajú, ako napríklad vznik nezávislého štátu Chorvátsko a genocída Srbov, Židov a Rómov, úloha hnutia Draža Mihajlovića – spolupráca a konflikty s partizánmi, zločiny okupantov.²³ Súčasťou vzdelávacieho plánu je aj tematický okruh, ktorý sa zaoberá terajšími problémami Juhoslávie, pričom príčiny hospodárskej, sociálnej a politickej krízy sú pripísané nacionalizmu a separatizmu (napríklad Kosovskému atď.). Vo vzdelávacom programe sa taktiež ponecháva istý priestor pre dopĺňujúce učivo národnostných menšín. Napríklad pre školy v Albánskom prostredí sa ponecháva 5 vyučovacích hodín dejepisu, ktoré by sa mali zaoberať niektorými špecifikami historického vývoja. V pláne z roku 1977 takúto časť nenájdem, zatiaľ čo v pláne z roku 1990 je plnou súčasťou.

Vo vzdelávacom programe z roku 1995 sú prítomné najvýraznejšie zmeny v stanovených úlohách výučby dejepisu. Diskurz jednoty a bratstva juhoslovanských národov a národností je zabudnutý a nahradený novými cieľmi výučby dejepisu. Nové úlohy výučby dejepisu sú zamerané na osvojenie si dôležitých poznatkov o „sociálno-ekonomickom, politickom a kultúrnom vývoji srbského ľudu a národnosti ako neoddeliteľnej súčasti sveta od najstarších čias po súčasnosť“.²⁴ Vďaka tomu mali by žiaci pochopiť význam nezávislosti a integrity Srbska a Juhoslávie ako spoločenstva rovnocenných národov a národností. Navyše, cieľom výučby dejepisu má byť rozvíjať vlastenecké cítenie v libertariánskych tradíciách srbských a iných juhoslovanských národov a vzdelávať v duchu vzájomnej úcty. Tematický okruh o druhej svetovej vojne obsahuje totožné vzdelávacie štandardy, ako obsahuje vzdelávací program z roku 1991.

Analýza učebníc dejepisu pre 8. ročník so zameraním na druhú svetovú vojnu

Vo vzdelávacích programoch a učebniciach dejepisu pre 8. ročník som sa zamerala na tematický okruh druhej svetovej vojny. Na základe obsahu vzdelávacích programov som dospela k záveru, že pri analýze učebníc možno skúmané obdobie rozdeliť na tri fázy:

1. Obdobie neutrálnej prezentácie etnických a národných mentálnych hraníc v rámci juhoslovanského komunistického príbehu (1974 – začiatok 80. rokov);
2. Postupné uplatňovanie etnického a národného príbehu v rámci komunistického príbehu a jeho transformácia (1982 – 1991);
3. Obdobie etnických a národných mentálnych hraníc počas konfliktu (1992 – 1999).

Obdobie neutrálnej prezentácie etnických a národných mentálnych hraníc v rámci juhoslovanského komunistického príbehu (1974 – začiatok 80. rokov) je charakteristické tým,

²² *Istorija V-VIII. Plan i program osnovnog vaspitanja i obrazovanja*. Beograd : Pedagoška akademija za obrazovanje učitelja, 1991, s. 7.

²³ *Istorija V-VIII...*, s. 18-24.

²⁴ *Istorija V-VIII. Plan i program osnovnog obrazovanja i vaspitanja*. Beograd : Učiteljski fakultet, 1995, s. 9.

že vzťahy medzi juhoslovanskými etnikami a národmi sú bratské a vyznačujú sa jednotou. V učebniciach dejepisu je takáto interpretácia prítomná až do roku 1982.²⁵

Autor sa pri interpretácii etnických a národných konfliktov a problematických udalostí z druhej svetovej vojny vyhýba etnickým a národným asociáciám, pričom vina je odsunutá na druhých, ktorí sa nachádzajú mimo hraníc Juhoslávie. Napríklad etnickým a národným asociáciám sa autor snaží vyhnúť tak, že zločiny ustašov aj četnikov pripisuje nepriateľom, ktorí sa nachádzajú mimo hraníc jednotnej Juhoslávie. O ustašoch a četnikoch sa hovorí ako o nepriateľoch, ktorí nie sú spojení s konkrétnou etnickou skupinou – teda s Chorvátmi ani Srbmi. Autor dospel k záveru, že chorvátski fašisti – ustašovci, sa usilovali o rozpad Juhoslávie, pretože ich v tom podporovali fašisti z Nemecka a Talianska,²⁶ ktorí „si želali, aby sa v Juhoslávii rozvinul bratovražedný boj, aby mohli pokojne vládnuť.“²⁷ Autor je opatrný, aby zabránil asociácii, ktorá by mohla spojiť Chorvátov s ustašovcami a to s vysvetlením, podľa ktorého ustašovci boli len niekoľkí domáci zradcovia. Podobne autor vykresľuje aj četnikov pod velením Draža Mihajlovića, ktorí síce spáchali veľké zločiny proti „našim národom“, avšak spôsoby vykonania týchto zločinov vymysleli fašisti. Akákoľvek prípadná vina, ktorá by mohla narušiť obraz jednoty, je pripísaná nejasnému „nepriateľovi“, okupantovi, fašistovi alebo inej skupine. Inak povedané, národy v Juhoslávii neboli priamo na vine zúčastnené, namiesto toho ich k tomu donútil „nepriateľ“: „Hitler priviedol k moci domácich zradcov.“²⁸

V učebniciach dejepisu z tohto obdobia je kladený dôraz na stránicke hrdinstvo, juhoslovanstvo, hodnoty bratstva a jednoty a statočnosť partizánov a Tita. Partizáni sú popisovaní výlučne pozitívne, čo súvisí s „nevídaným“ hrdinstvom, vlastenectvom, statočnosťou, disciplínou a odhodlaním.²⁹ Hnutie za oslobodenie je vykreslené ako dlhý a odvážny boj a konečné víťazstvo ľudu proti nepriateľovi. „Synovia a dcéry všetkých národov Juhoslávie sa zúčastnili ozbrojeného zápasu, pretože si boli vedomí, že iba prostredníctvom tohto boja môžu byť naše národy zachránené pred fašistickými útokmi. Počas boja sa sfalšovalo bratstvo a jednota našich národov, pretože bolo zrejmé, že nepriateľom môžu odolávať iba spoločné sily. Okupanti a ich služobníci sa pokúsili túto jednotu prelomiť podnecovaním národnej a náboženskej nenávisťi medzi národmi a národnosťami Juhoslávie.“³⁰ Dôležitosť a význam oslobodzovacieho hnutia a postavenie Tita pre autora učebnice boli kľúčové, keďže v rámci otázok a úloh zaradil aj nasledovnú otázku: „Čo povedal súdruh Tito na bratstvo a jednotu našich národov?“³¹

Postupné uplatňovanie etnického a národného príbehu v rámci komunistického príbehu a jeho transformácia (1982 – 1991)

Druhá fáza interpretácie učebníc dejepisu sa vyznačuje postupným zavádzaním etnických a národných mentálnych hraníc medzi jednotlivými národmi Juhoslávie. Prvé náznaky tohto procesu sú v srbských učebniciach prítomné už vo vydaní z roku 1982.³²

²⁵ Vydania učebníc v rokoch 1974 - 1979 sa od seba neodlišujú. V učebnici z roku 1980 sa uskutočnili mierne zmeny (napríklad autor nahradil pojem „národný“ výrazom „socialistický“; namiesto pojmu „naše“ autor pracuje s termínom „juhoslovanské“; častejšie používa výraz „imperializmus“ atď.), celkovo ale zostala väčšina textu rovnaká. Autor učebníc z tohto obdobia, Grubač Djordje, ostal hlavným autorom až do roku 1987.

²⁶ GRUBAČ, Djordje. *Istorija za 8. razred osnovne škole*. Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1974, s. 63.

²⁷ GRUBAČ, D. *Istorija za 8. razred...*, s. 77.

²⁸ GRUBAČ, D. *Istorija za 8. razred...*, s. 76.

²⁹ GRUBAČ, Dj. *Istorija za 8. razred...*, s. 90-104.

³⁰ GRUBAČ, Dj. *Istorija za 8. razred...*, s. 86.

³¹ GRUBAČ, Dj. *Istorija za 8. razred...*, s. 136.

³² Učebnice vydané v rokoch 1982 – 1988 sú rovnaké. Učebnica z roku 1988 obsahuje úplne nový text.

Prvá zmena, ktorú si možno všimnúť v novom vydaní učebnice, sa týka vymedzenia nepriateľov počas druhej svetovej vojny. Napríklad talianski fašisti nekonajú zločiny s pomocou albánskych fašistov, ako sa to prezentuje v učebnici z roku 1974,³³ ale albánski fašisti konajú zločiny spolu s talianskymi.³⁴ Dochádza aj k zmene v interpretácii postavenia ustašovcov, pretože tí sú označení za klérofašistické krídlo bývalej Chorvátskej roľníckej strany, ktoré od 20. rokov 20. storočia malo pracovať na rozpade Juhoslávie na základe Hitlerovej tézy o čistote národov a rás. „Po Hitlerovom národnosocialistickom programe a tézach o čistote národa a rasy ustanovili ustašovci krvavý teror proti Srbom, Židom, Rómom a Chorvátom, ktorí neprijímali fašistickú politiku.“³⁵ Aj postavenie četnikov sa mení. Cieľom četnikov bolo zabezpečiť hegemoniu Srbska v Juhoslávii a vyrovnat' sa s Chorvátmi a moslimami ako vinníkmi, ktorí spôsobovali Srbom utrpenie.³⁶ Učebnicou však stále prenikajú široké pasáže, ktoré poukazujú na jedinečnosť juhoslovanského ľudu s dôrazom na celonárodný charakter partizánov.³⁷

V učebniciach z roku 1988-1989 sa zmenili autori učebníc a v texte sa zvyšujú etnické asociácie a nálady. Aplikáciu etnických rozdielov na národnosti Juhoslávie možno vidieť aj v tom, že v každej skupine existovali zradcovia: četnici v Srbsku, ustaša v Chorvátsku, moslimské milície v Bosne, čiernohorskí separatisti, albánski iredentisti a probulharskí občania v Macedónsku.³⁸

Komunisti síce nie sú vykreslení negatívne, ale sú prezentovaní menej emotívne a vecnejšie. Celkovo však učebnice z rokov 1988-1989 a 1990-1991³⁹ naďalej sledujú maticu učebníc socialistickej éry a zachovávajú si väčšinu svojej socialistickej rétoriky („nepriateľ“, „naša spoločnosť“, „súdrh Tito“ a podrobné opisy partizánov vo vojnových bojoch).

Obdobie etnických a národných mentálnych hraníc počas konfliktu (1993 – 1999)

Cieľom zmien v učebniciach dejepisu za vlády Slobodana Miloševića bolo umiestniť srbské dejiny do nacionalistického mýtického rámca, ktorý slúžil na ospravedlnenie prebiehajúcich vojen. Okrem toho, že sa zmenili autori učebníc (už v roku 1988), štýl písania (autori začali používať „objektívnejší“ a racionálny druh jazyka), zmenila sa aj podstata textu. Išlo o akýsi proces „návratu k sebe“ alebo znovuobjavenia „pravdy o nás samých“, ako aj o „iných“ po komunistickom období, ktorého hlavným cieľom, podľa interpretácie z deväťdesiatych rokov, bolo vymazanie srbského národného vedomia a pamäti.

Zmeny zavedené v roku 1993⁴⁰ znamenajú ostrý príklon k ešte väčšiemu národnostnému nacionalizmu. V učebných interpretáciách sa zásadne zmenil obraz vzťahu medzi národmi bývalej Juhoslávie. Predtým idealizovaný obraz komunistickej ideológie „bratstva a jednoty“⁴¹ bol nahradený obrazom, podľa ktorého všetky juhoslovanské národy boli v neustálom konflikte. Zároveň sa idea národa používala v zmysle subjektivistického, esencialistického a zvečňujúceho poňatia, ako biologické spoločenstvo, organizmus s jasne definovanými

³³ GRUBAČ, Dj. *Istorija za 8. razred...*, s. 77.

³⁴ CVETKOVIĆ, Slavoljub. et al. *Istorija sa osnovama socijalističkog samoupravljanja. Za 8. razred osnovne škole*. Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1982, s. 65.

³⁵ CVETKOVIĆ, S. et al. *Istorija sa osnovama...*, s. 63-5.

³⁶ CVETKOVIĆ, S. et al. *Istorija sa osnovama...*, s. 74.

³⁷ CVETKOVIĆ, S. et al. *Istorija sa osnovama...*, s. 96.

³⁸ MLADENOVIĆ-MAKSIMOVIĆ, Ljiljana. *Istorija za 8. razred osnovne škole*. Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1988, s. 50.

³⁹ Vydanía z roku 1990-1992 sú od rovnakých autorov, ktorí sa zúčastnili na písaní učebníc z rokov 1988 – 1989. Avšak, v týchto učebniciach sa môžeme stretnúť s malými zmenami. Napríklad vynechávajú sa naratívny o komunistickej strane a časti o Titovi (de-Titoizácia).

⁴⁰ Učebnica dejepisu pre 8. ročník od roku 1993 po rok 2000 nebola revidovaná.

⁴¹ GRUBAČ, Djordje. *Istorija za 8. razred osnovne škole*. Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1980, s. 65.

spoločnými vlastnosťami, ktoré popierajú akúkoľvek individualitu, osobitosť alebo pluralizmus.

Srbský národ bolo potrebné vyobraziť tak, aby sa vytvoril obraz „ľudu“, ktorý bol „historicky korektný“ – ľud, ktorý nikdy nevedol dobovačné vojny a nikdy sa nesnažil o niečo, čo patrilo iným. Napríklad autori učebnice dejepisu z roku 1993 zdôrazňujú pri udalosti z 25. marca 1941 (predstavitelia Juhoslovanského kráľovstva podpísali Protokol o prístupe k Trojitému paktu),⁴² že „srbský národ nebol spokojný s prístupom k Trojitému paktu, keďže považoval tento akt ako opozičný jeho životným záujmom.“⁴³ Autori implicitne vyzdvihli srbský národ ako jediný národ v juhoslovanskom kráľovstve, ktorý sa priecil tomuto aktu. Zároveň, potom čo vypukli demonštrácie v Belehrade, Skopji a iných mestách a bola ustanovená nová vláda Dušana Simovića, autori v učebniciach dejepisu z roku 1993 uvádzajú, že „v Nemecku boli tieto udalosti prijímané s mimoriadnou nespokojnosťou, takže prvou reakciou bola príprava na pomstu proti Juhoslávii, najmä proti srbskému ľudu, ktorý je nositeľom všetkých udalostí 27. marca, a to kvôli Srbskej odvahe zrušiť protokol.“⁴⁴ Autor učebnice z roku 1974 interpretuje tieto udalosti bez spomínania etník a národov a zásluhu pripisuje „malej Juhoslávii, ktorá sa postavila proti mocnému dobyvateľovi a ukázala, že dáva prednosť slobode pred otroctvom.“⁴⁵ Zatiaľ čo v učebnici z roku 1974 hlavných nepriateľov pri mobilizácii juhoslovanskej armády predstavujú nemeckí a talianski agenti,⁴⁶ v učebniciach dejepisu po deväťdesiatych rokoch zrada prichádza zo strany Chorvátska.⁴⁷

Srbský národ bol v učebniciach vykreslený ako národ, ktorý sa napriek vlastnej historickej spravodlivosti stal historickou obeťou susedných národov. Tento aspekt pri interpretácii minulosti bol obzvlášť dôležitý počas vojen v deväťdesiatych rokoch, pretože takýto obraz srbského ľudu mal ospravedlniť aktuálne politické a vojnové dianie. Utrpenie srbského národa možno sledovať aj na výbere ilustrácií v učebniciach dejepisu; napríklad pomníky zabitých obetí v druhej svetovej vojne a Belehrad v troskách po bombových útokoch z roku 1941.⁴⁸

Na druhej strane, obraz nepriateľa bol vykreslený v hrozivých negatívnych konotáciách. V učebnici po roku 1993 prítomnosť etnicko-národných obrazov narušovala samotnú štruktúru učebnice, čím text niekedy strácal chronologické poradie. V týchto textoch sú prítomné desivé časti o chorvátskych zločinoch a slovo „genocída“ v súvislosti s činmi Chorvátov sa na jednej stránke objaví až trikrát. V podnázve kapitoly „Formovanie NDH a genocída Srbov, Rómov a Židov“ autor zdôrazňuje, že najhorší aspekt genocídy proti Srbom, Židom a Rómom bol vykonaný v NDH, s účelom, aby na danom území zostal žiť iba Chorvátsky a moslimský národ. Autori dodávajú, že „k Ustašovskému hnutiu sa pridala jedna časť predstaviteľov Juhoslovanskej moslimskej organizácie.“ V textoch o genocíde sa zvyrazňujú rozdiely medzi katolíckou a pravoslávnu konfesiou.⁴⁹ Napríklad v podkapitole „Jasenovac: Masová hrobka Srbov“ sa čitateľ dozvie: „Zadržaní v Jasenovci [koncentračný tábor – pozn. A. L.] boli zabití nožmi, sekerami, rôznymi nástrojmi, kladivami, paličkami a železnými tyčami, zastrelení a

⁴² 25. marca 1941 – Vláda D. Cvetkovića pripojila Juhoslávii ku krajinám Osi a jej satelitom (Nemecko, Taliansko, Japonsko, Slovensko, Maďarsko atď.), čo vyvolalo 27. marca 1941 v Belehrade ľudové povstanie. Po armádou zorganizovanom štátnom prevrate vznikla protifašistická vláda generála Simovića, princ-regent Pavol bol zosadený a moci sa ujal mladý kráľ Peter II.

⁴³ GAČEŠA, Nikola. et al. *Istorija za 8. razred*. Beograd : Zavod za izdavanje udžbenika, 1993, s. 102.

⁴⁴ GAČEŠA, N. et al. *Istorija za...*, s. 103.

⁴⁵ GRUBAČ, D. *Istorija za 8. razred...*, 1974, s. 72; GRUBAČ, D. *Istorija za 8. razred...*, 1980, s. 65.

⁴⁶ GRUBAČ, D. *Istorija za 8. razred...*, 1974, s. 73.

⁴⁷ GAČEŠA, N. et al. *Istorija za...*, s. 104.

⁴⁸ GAČEŠA, N. et al. *Istorija za...*, s. 103 – zbombardovaný Belehrad; Ibid, s. 116 – teror okupanta – obesený patriot na Terezijach (Terazije je centrálné námestie a okolitá štvrť Belehradu); Ibid, s. 120 – ustašovci vedú do tábora zajatý ľud z Kozare; Ibid, s. 121 – Jasenovac, tábor smrti; Ibid, s. 106 – Ante Pavelić sa zdraví s Hitlerom.

⁴⁹ GAČEŠA, N. et al. *Istorija za...*, s. 105-107.

*upálení v krematóriu, varení zaživa v kotloch, obesení, mučení hladom, smädom a chladom, pretože žili v táboroch bez jedla alebo vody.*⁵⁰ Podobný posun sa deje aj v opisoch albánskych činov vrátane vzorov teroru, zrady a sklonu k nárokovaniu si častí srbského územia.

Okrem aspektu utrpenia v učebniciach sa zdôrazňuje charakteristika srbskej obety a hrdinstva. *„Príspevok jednotlivých juhoslovanských národov k vojne za oslobodenie a k boju proti fašizmu nebol rovnaký. Príspevok srbského ľudu bol najväčší. Srbi tvorili veľkú väčšinu bojovníkov partizánskych jednotiek a četnicke jednotky boli výlučne obsadzované nimi. Boli tiež jedinými, ktorí okrem Židov a Rómov v Juhoslávii a Európe počas druhej svetovej vojny zažili genocídu chorvátskych ustašovcov, čo bolo po vojne zakryté z politických dôvodov.*⁵¹

Záver

Vyššie uvedená analýza objasňuje, ako zmenou geografických hraníc v bývalej Juhoslávii dochádza aj k zmene politického diskurzu a obsahu vzdelávacích programov a učebníc dejepisu pre 8. ročník v rámci tematického celku druhej svetovej vojny. V tomto zmysle proces dezintegrácie Juhoslávie nemožno chápať iba v kontexte transformácie územných hraníc, ale aj ako plnú súčasť projekcie mentálnych hraníc. Stupňujúce sa nacionalistické cítenie, zvýšená politická aktivita opozície spochybňujúca legitimitu centrálnej komunistickej vlády, zahraničný dlh, inflácia a nezamestnanosť viedli v 90. rokoch k zmene politického diskurzu a tým pádom aj k zmene učebnicového obsahu v Srbskej republike: texty zdôrazňujúce minulosť juhoslovanského ľudu so zámerom legitimizovať spoločnú prítomnosť boli nahradené textami, ktoré mali v úmysle demonštrovať celú samostatnú minulosť, aby legitimizovali samostatnú budúcnosť. Mentálne hranice o jednote a bratstve, o „identickom“ osude a „identickej“ minulosti boli nahradené mentálnymi hranicami o „rozdelenej“ minulosti a budúcnosti. Minulosť je teda v oboch prípadoch zdrojom formovania mentálnych hraníc medzi „nami“ a tými „druhými“.

Pokiaľ ide o etnické stereotypy v deväťdesiatych rokoch, Chorváti a Albánci boli väčšinou označovaní ako násilní, nespravodliví, krutí, klérofašistickí, submisívni (v službách ostatných), utláčatelia, anarchisti atď. Na druhej strane Srbi boli smelý, obetavý, trpiaci, historicky korektný národ atď. Na základe tohto je zrejmé, že v Srbskom regióne sa pracovalo s dejinami v učebniciach dejepisu tak, ako to bolo výhodné pre vládnuce politické elity.

Podobne aj v postjuhoslovanských štátoch si síce nové národné príbehy navzájom odporovali, ale používali veľmi podobné stratégie budovania národnej identity a mentálnych hraníc, a to tým, že kedysi „bratské“ národy autori učebníc zobrazili ako večného nepriateľa s jasným cieľom vyhladenia „tých druhých“. Na druhej strane, vlastný národ sa v učebniciach dejepisu prezentuje s pohľadu obeť „tých druhých“. Aj keď v období decentralizácie sa postupne uplatňujú negatívne obrazy, je zrejmé, že dehumanizácia Chorvátov a Albáncov je v Srbských učebniciach dejepisu výraznejšia v deväťdesiatych rokoch z kvalitatívneho aj kvantitatívneho hľadiska.

ZOZNAM PRAMEŇOV

Jedinstvene osnove i zajednički plan i program obrazovno-vaspitanog rada u socijalističkoj republici srbiji. Istorija i Geografija. Od V do VIII razreda osnovne škole sa didaktičko-metodičkim uputstvom. Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1977.

Istorija V-VIII. Plan i program osnovnog vaspitanja i obrazovanja. Beograd : Pedagoška akademija za obrazovanje učitelja, 1991.

⁵⁰ GAČEŠA, N. et al. *Istorija za...*, s. 122.

⁵¹ GAČEŠA, N. et al. *Istorija za...*, s. 138.

- Istorija V-VIII. Plan i program osnovnog obrazovanja i vaspitanja.* Beograd : Učiteljski fakultet, 1995.
- CVETKOVIĆ, Slavoljub a kol. *Istorija sa osnovama socijalističkog samoupravljanja. Za 8. razred osnovne škole.* Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1982, s. 171.
- GACEŠA, Nikola et al. *Istorija za 8. razred.* Beograd : Zavod za izdavanje udžbenika, 1993.
- GRUBAČ, Djordje. *Istorija za 8. razred osnovne škole.* Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1975.
- GRUBAČ, Djordje. *Istorija za 8. razred osnovne škole.* Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1980.
- MLADENOVIĆ-MAKSIMOVIĆ, Ljiljana. *Istorija za 8. razred osnovne škole.* Beograd : Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1988.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- APPLE, W. Michael. *Official Knowledge: Democratic Education in a Conservative Age.* London : Routledge, 2000. 280 s.
- APPLE, W. Michael. *Ideology and Curriculum.* New York : Taylor & Francis e-Library, 2002. 302 s.
- DIMOU, Augusta. Udžbenici istorije u jugoistočnoj Evropi: suočavanje sa izazovima 21.veka. In *Forum za tranzicionu pravdu: Udžbenici istorije u post-konfliktnim društvima: Obrazovanje za pomirenje?* ISSN 1452-8711, 2015, roč. 5, s. 34-43.
- FERRO, Marco. *Jak se vyprávějí dějiny dětem pocelém světě.* Praha : Academia, 2019, s. 424.
- FITZGERALD, Frances. *America Revised: History Schoolbooks in the Twentieth Century.* New York : Vintage Press, 1979. 240 s.
- GELMAN, A. Susan. *The essential child: origins of essentialism in everyday thought.* Oxford : Oxford university press, 2005. 296 s.
- HOBBSAWM, J. Eric. *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality.* Cambridge : University press, 2012. 212 s.
- KOREN, Snježana. – BARANOVIC, Branislava. What Kind of History Education Do We Have after Eighteen Years of Democracy in Croatia? In *'Transition' and the Politics of History Education in Southeast Europe.* Zost. A. Dimou. Georg Eckert Institute. Göttingen : V&R Unipress, s. 91-140.
- KRATOCHVÍL, Viliam. Učebnice dejepisu ako polyfunkčný prostriedok dejepisnej výchovy. In *Acta Historica Neosolensia 1.* Zost. J. Alberty, S. Matejkin, R. Kožiak. Banská Bystrica : FHV UMB, s. 111-115.
- LAMBERT, E. Wallace. – KLINEBERG, A. Otto. Pilot Study of the Origin and Development of National Stereotypes. In *International Social Science Journal.* ISSN 0020-8701, 1959, roč. 11, č. 2, s. 221-238.
- MITROVIĆ, Andrej. *Raspravljjanja sa Klio: o istoriji, istorijskoj svesti i istoriografiji.* Sarajevo : Svjetlost, 1991. 296 s.
- OTČENÁŠOVÁ, Slávka. Tri režimy – tri interpretácie. Život Ľudovíta Štúra v československých slovenských učebniciach dejepisu používaných v rozpätí rokov 1918-1989. In *Človek a spoločnosť.* ISSN: 1335-3608, 2016, roč. 19, č. 3, s. 41-49.
- RADAN, Peter. Yugoslavia's internal borders as international borders: A question of appropriateness. In *East European Quarterly.* ISSN0012-8449, 1999, roč. 33, č. 2, s. 137-155.
- RATZEL, Friedrich. *Politische Geographie.* München, Berlin : R. Oldenbourg, 1923. 626 s.
- SELANDER, Staffan. Pedagogic texts – educational media. In *Internationale Schulbuchforschung.* ISSN 0172-8237, 1995, roč. 17, č. 1, s. 9-23.

- STOJANOVIĆ, Dubravka. Udžbenici istorije u Srbiji. In *Forum za tranzicionu pravdu: Udžbenici istorije u post-konfliktnim društvima: Obrazovanje za pomirenje?* ISSN 1452-8711, 2015, roč. 5, s. 44-46.
- STRAY, Chris. Paradigms regained: towards a historical sociology of the textbook. In *Journal of Curriculum Studies*. ISSN 1366-5839, 1994, roč. 26, č. 1, s. 1-29.
- VAN DIJK, A. Teun. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London : Sage, 1998. 384 s.

ZOZNAM AUTOROV

Adam BIELESZ

Katedra histórie, Trnavská univerzita v Trnave

Michal CELNAR

Katedra archívniectva a pomocných vied historických, Univerzita Komenského v Bratislave

Miriama FILČÁKOVÁ

Katedra histórie, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Jan HRČAN

Katedra histórie, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Pavol KRAJČOVIČ

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Blažena KRIŽOVÁ

Katedra slovenských dejín, Univerzita Komenského v Bratislave

Anna LOMEN

Katedra všeobecných dejín, Univerzita Komenského v Bratislave

Ludmila LUŇÁKOVÁ

Historický ústav Akademie věd České republiky

Peter PAVONIČ

Katedra histórie, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Michal PETRÍČEK

Katedra histórie, Trnavská univerzita v Trnave

Martin VINCURSKÝ

Historický ústav, Masarykova univerzita v Brne

Oliver ZAJAC

Historický ústav SAV, Bratislava

Hranice v priestore a čase
Stretnutie mladých historikov X.

Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Košice, 18.-19. november 2020

Editori: Mgr. Dana Kušnírová
Mgr. Peter Pavonič

Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Vydavateľstvo ŠafárikPress

Vydanie: prvé
Rok: 2021
Počet strán: 150
Rozsah: 15,52 AH

ISBN 978-80-8152-988-7 (e-publikácia)